भाषाविज्ञान परिचय

डा. तुयु बहादुर महर्जन

𑐨𑐵𑐲𑐵𑐰𑐶𑐖𑑂𑐘𑐵𑐣 𑐥𑐬𑐶𑐔𑐫

An Introduction to Linguistics

भाषाविज्ञान परिचय

डा. तुयु बहादुर महर्जन

पिकाक कल्याणी ताम्राकार
न्हू बानेश्वर, येो ।

नेसं ११२८
विसं २०६५
ईस्वी २००८

कम्प्युटर : रजमाइल डेस्कटप
तापाहिति १६, यल
९८-४१-२७-४७-०९

मू २००।- तका

थाकु : राजमति प्रिण्टिङ्ग प्रेस
५५३४५२७, यल

ISBN : 978-9937-2-0553-5

थःगु खँ

नेपालभाषा केन्द्रीय विभागय् भाषाविज्ञान विषय ब्वंका । ब्वनीपिं नेवाः विद्यार्थीत, ब्वंकेगु माध्यम नेपालभाषा खः । बजारय् नेपाली भाषा, हिन्दी भाषा, English भाषाया भाषाविज्ञान सफूत यक्व दु तर नेपालभाषां च्वयातःगु भाषाविज्ञानया सफू मदु । नेपालभाषां हे च्वयातःगु सफू छगू दुसा ज्यू धइथें ताल । लिच्वःकथं थःम्हसें हे पाठ्यक्रमय् मिलय् जुइक विभिन्न सफू ब्वनाः च्वया ।

पाठ्यक्रमय् चीन-सँय् भाषा-नाप नेपालभाषाया स्वापू दुगु खँ नं तय्माःगु दु । उकिया निंतिं जिमि गुरु काशीनाथ तमोटजुनाप व पासा बज्रमुनी बज्राचार्यजुनाप सल्लाह ब्याका । अलय् वय्कःपिनिगु छपु-छपु च्वसु नं तया । थुगु सफूया न्हय्गूगु ब्वय् वय्कः गुरु तमोटजुं च्वयादीगु **चीन-सँय् भाषा परिवारय् नेपालभाषा** नांया च्वसु व च्यागूगु ब्वय् पासा बज्रमुनीजुं च्वयादीगु **संसारया भाय्खलकय् चीन-सँय् भाय् खलःया थाय् व नेपालभाषाया वलिसे सहजातीय सम्बन्ध** नांगु च्वसु तया । उकिं वय्कःपिं निम्हं थुगु सफूया च्वमिपिं नं खः ।

थुगु सफू त्रिभुवन विश्वविद्यालं सन् १९९९ निसें आःतक छ्यलाच्वंगु पाठ्यक्रमअनुसार मिलय् जुइकथं च्वयागु जुल । अथे नं च्वयायेयों नेपालभाषा केन्द्रीय विभागय् लिपा पाठ्यक्रम हिलेगु खँ जुल । उकिया सामान्य रूपरेखा नं तयार जुल । उकिं लिपा हिल धाःसा उकियात मिलय् जुइक नं थन अध्याय तनेगु यानागु जुल । दकलय् लिपा थुगु सफू पिकयादीम्ह मय्जु कल्याणी ताम्राकारयात आपालं आपाः सुभाय् ।

डा. तुयु बहादुर महर्जन

भिंतुना

नेपालभाषाया काल, पक्ष व वृत्ति : छगू अध्ययनयात कया: त्रिभुवन विश्वविद्यालयपाखें विद्यावारिधि यानादीम्ह उप-प्राध्यापक भाजु डा. तुयु बहादुर महर्जन नेपालभाषाया व्याकरण च्वज्याय् छम्ह चीरपरिचित व्यक्तित्व ख: । थौं वय्क: भाषाविज्ञानया सैद्धान्तिक ज्ञानसम्बन्धी **भाषाविज्ञान परिचय** नांगु सफू ज्वना: झीगु न्ह्योने दंझा:गु दु । थ्व झीगु निंतिं लय्ताया खँ ख: । अझ नेपालभाषाया ब्वमि स्यनामिपिनिगु निंतिं झन लय्ताया खँ ख: ।

नेपालभाषाया प्राध्यापनया ख्यलय् ताइलंनिसें अभाव जुयाच्वंगु विभिन्न सफूतमध्ये भाषाविज्ञान विषयया सफू नं ख: । थुज्व:गु सफू थ:गु भाषां मदुगु कारणं सम्बन्धित विषयया पाठ्यांश दय्केबलय् मेगु भाषाया सफू शिफारिस याय्त बाध्य जुइमा:गु दु । थुज्व:गु हे समस्यायात वा:चाय्का: थ:गु प्राध्यापकीय दायित्व भा:पा: डा. तुयु बहादुरजुं नेपालभाषाया स्नातकोत्तर तहया पाठ्यांशयात ज्याख्यलय् जुइकथं थ्व **भाषाविज्ञान परिचय** सफू च्वयादीगु ख: । थुज्व:गु वय्क:या योगदानयात नेपालभाषा केन्द्रीय विभागं न्ह्याक्व कृतज्ञता देछा:सां मगा: ।

वय्क:पाखें सम्बन्धित विषयया सफू ला तयार जुल तर पिकाय्त धा:सा आर्थिक भार बेहोरय् यायेगु क्षमता विभागयाके मदु । लिच्व:कथं सफू पिकयाबीपिं सुं सहृयी दातापिं दइला धका: उखें-थुखें फोन यानागु खना: थ:गु प्रौढ बैसय् नं नेपालभाषा स्नातकोत्तर कक्षाय् भर्ना जुइत झायादीम्ह इन्जिनियर भाजु यज्ञमान ताम्राकारं सफू थ:म्हं हे पिकयाबीगु बचं बियादिल । थ्व विभागयात तसकं लसताया खँ जुल । थुकिया निंतिं वय्क: यज्ञमान भाजुयात नेपालभाषा केन्द्रीय विभागपाखें आपालं सुभाय् देछायाच्वना नापं वय्क:या थुज्व:गु कल्याणकारी ज्याय् न्ह्याबलें ह:पा:, न्ह्याबलें तिब: बियाच्वनादीम्ह वय्क:या तिरिमय्जु कल्याणी ताम्राकारयात नं आपालं साधुबाद । थथे थ:गु भाषा साहित्य संरक्षणया ज्याय् वय्क:पिनिगु मन न्ह्याबलें हे क्वसालाच्वनेमा । अन्तय् सफू पिदंगु लसताय् डा. तुयु बहादुर महर्जन व वय्क:यात ग्वहालि यानादीपिं मेपिं प्राध्यापक पासापिंत सुभाय् देछायाच्वना । सफू पिदंगु लसताय् मय्जु कल्याणी ताम्राकारयात हाकनं छक: सुभाय् ।

प्रा. प्रेमशान्ति तुलाधर
प्रमुख
नेपालभाषा केन्द्रीय विभाग
चैन-लाकौल स्मृति भवन,
यलध्वाका, यल

चीहाकः नां

अक.	अकरण
अधि.का.	अधिकरण कारक
उद्.	उद्धरण
उ.वा.	उपवाक्य
क.का.प्र.	कर्ताकारक प्रत्यय
कर्मका.	कर्मकारक
क्रि.खँ.	क्रिया खँत्वाः
ना.	नाम
ना.क्रि.	नामिक क्रिया
ना.खँ	नाम खँत्वाः
ना.वि.	नाम-विशेषण
नि.	निपात
निर्धा.	निर्धारक
प.अ.भू.	परअभूत
प.भू.प्र.	परभूत
प्र	प्रत्यय
ब.व.	बहुवचन
भू.प्र.	भूतकाल प्रत्यय
वि.	विशेषण
वि.ही.	विभक्तिहीन
सम्ब.	सम्बन्ध
सम्ब.वि.	सम्बन्धवाचक विशेषण
सर्व.	सर्वनाम
सं	संयोजक
सं.वि.	सङ्ख्यावाचक विशेषण
सि.क्रिवि.	सिघ्रताबोधक क्रियाविशेषण
स्था.क्रिवि.	स्थानवाचक क्रियाविशेषण
स्व/स्थि.	स्वभाव/स्थितिबोधक

सांकेतिक चिं

[ ]	ध्वनि तात्विक रूप
/ /	वार्णिक रूप
(.)	आखः (syllable) छुटय् यानातःगु चिं
*	अव्यावहारिक, अव्याकरणिक चिं
/ˊ/	उच्च तान
/ˋ/	निम्न तान
-	संयोजक
?	न्ह्यसः थुइकीगु चिं
>	परिवर्तित रूप
/	अथवा
( )	वैकल्पिक रूप /सुचं बीगु
# #	समान परिवेशया चिं
{ }	रूप तत्वया चिं

न्हापांगु ब्व

भाषा व भाषाविज्ञान

१ भाषा १

न्हापांगु ब्व

भाषा व भाषाविज्ञान

१	भाषा	१
२	भाषाया परिभाषा	२
३	भाषाया विशेषता	३
३.१	व्यवस्थित साधनया रूपय् भाषा	३
३.२	मानवीय साधनया रूपय् भाषा	४
३.३	सामाजिक साधनया रूपय् भाषा	५
३.४	ज्ञान कायगु माध्यमया रूपय् भाषा	५
३.५	यादृच्छिकताया रूपय् भाषा	६
३.६	सय्के मा:गु ज्याया रूपय् भाषा	६
३.७	भाषा परम्परित वा क्वस:या रूपय् भाषा	७
३.८	सञ्चार साधनया रूपय् भाषा	७
३.९	भाषाय् उत्पादनशिलता	७
३.१०	अर्थपूर्ण वाक्प्रतीकया रूपय् भाषा	८
४	भाषाविज्ञान	८
५	ज्ञान	९
६	शिक्षा	९
७	विज्ञान	९

निगूगु ब्व

भाषा व भाषिका

१	परिचय	११
२	समाज व सामाजिक भाषिका	१२
२.१	समाज	१२

२.२ सामाजिक भाषिका १३
२.३ भाषाविज्ञान व समाज/समाजशास्त्रनाप स्वापू १३
३ भूगोल व भौगोलिक भाषिका १४
३.१ भूगोल १४
३.२ भौगोलिक भाषिका १४
३.३ भाषाविज्ञान व भूगोलनाप स्वापू १५
४ इतिहास व ऐतिहासिक भाषाविज्ञान १५
४.१ इतिहास १५
४.२ ऐतिहासिक भाषाविज्ञान १५
४.३ भाषाविज्ञान व इतिहास १६
५ मनोवैज्ञानिक भाषाविज्ञान १६

स्वगूगु ब्व

समकालिक भाषाविज्ञान व कालक्रमिक भाषाविज्ञान

१ समकालिक भाषाविज्ञान १८
२ कालक्रमिक भाषाविज्ञान १८

प्यगूगु ब्व

भाषाविज्ञानया इतिहास

१, परिचय २०
२, पूर्वीय भाषा इतिहास २०
४ पूर्व पश्चिमया स्वापू २५

न्यागूगु ब्व

भाषाया संरचनात्मक वर्गीकरण

१ परिचय २७
२ भाषाया वर्गीकरण २७
२.१ अयोगात्मक भाषा २७
२.२ योगात्मक भाषा २८

२.२.१ प्रश्लिष्ट योगात्मक भाषा २९
२.२.२ अश्लिष्ट योगात्मक भाषा २९
२.२.३ श्लिष्ट योगात्मक भाषा ३१

खुगूगु ब्व

भाषाया पारिवारिक वर्गीकरण

१ परिचय ३२
१ अफ्रिकाली भाषा परिवार ३३
२ द्रविड भाषा परिवार ३३
३ मलय-पोलिनेसियाली भाषा परिवार ३४
४ ककेसियाली भाषा परिवार ३४
५, अष्टिक भाषा परिवार ३४
६, ज़ापानी-कोरियाली भाषा परिवार ३४
७, युराल-अल्टाइली भाषा परिवार ३४
८, अमेरिकाली भाषा परिवार ३५
९, भारोपेली भाषा परिवार ३५
१०, चिनिया-तिब्बती भाषा परिवार ३५

न्हय्गूगु ब्व

चीन-सँय् भाषा परिवारय् नेपालभाषा

१ परिचय ३६
२ हिमाली भाषा समूहया रूपय् नेपालभाषा ३७

च्यागूगु ब्व

संसारया भाय्खलकय् चीन-सँय् भाय् खलःया थाय् व नेपालभाषाया वलिसे सहजातीय सम्बन्ध

१ परिचय ३९
२ अयोगात्मक वा स्थानप्रधान भाषा ४१

३	मूल आखः छगःया जुइगु	४२
४	सः च्वय्-क्वय् जुइवं अर्थय् ह्यूपाः वइगु	४२
५	निगू व हे अर्थया खँग्वः स्वानाः छगू जुइगु	४३
६	थाय् हिलेवं अर्थ फरक जुइगु	४४
७	छगू वस्तुयात धाय्गु खँग्वः यक्व दइगु	४४
८	भाववाचक खँग्वः म्ह जुइगु	४४
९	न्हासं ध्वइगु आखः अप्वः दइगु	४५
१०	चिना आखःया खँग्वः म्ह जुइगु	४५

गुगूगु ब्व

ध्वनिविज्ञान

१	ध्वनि	४८
२	ध्वनिविज्ञान	४८
३	ध्वनिविज्ञानया कचा	४९
३.१	औच्चारिक ध्वनिविज्ञान	४९
३.२	साञ्चारिक ध्वनिविज्ञान	४९
३.३	श्रावणिक ध्वनिविज्ञान	५०
४	ध्वनि अवयव व उकिया ज्या	५१
४.१	चल ध्वनि अवयव	५१
४.२	अचल ध्वनि अवयव	५१
५	ध्वनि अवयवया ब्वथला	५१
५.१	म्हुतुप्वाः	५१
५.१.१	म्हुतुसि	५२
५.१.२	वा	५२
५.१.३	वर्त्स	५३
५.१.४	थक्व	५३
५.१.४.१	छाःगु थक्व	५४
५.१.४.२	नायूगु थक्व	५४
५.१.४.३	मूर्धा	५४
५.१.५	चम्ये	५४

५.१.६	म्ये	५५
५.१.६.१	म्येया च्वका	५५
५.१.६.२	म्येया फला:	५५
५.१.६.३	म्येया न्ह्योने च्वंगु भाग	५५
५.१.६.४	म्येया दथु भाग	५६
५.१.६.५	म्येया ल्यूने च्वंगु भाग	५६
५.२	न्हाय्‌प्वा:	५६
५.३	कथु	५६
५.४	स्वरयन्त्र	५६
५.४.१	गलजिब्री	५७
५.४.२	स्वरचिम्टी	५७
५.४.३	स्वरयन्त्रमुख	५८
५.४.३	स्वँ	५८

भिगूगु ब्व

ध्वनि ब्वथला

१	परिचय	६०
१.१	खण्डीय ध्वनि	६०
१.१.१	स्वर-ध्वनि	६०
१.१.१.१	म्ये ल्ह्वनीगु	६०
१.१.१.२	म्येया ब्व सनीगु	६१
१.१.१.३	म्हुतुसि स्थिति	६२
१.१.२	नेपालभाषाय् स्वरध्वनि	६२
१.१.२.१	छगू स्वरध्वनि अर्थात् एकस्वर	६२
१.१.२.२	निगू स्वरध्वनि अर्थात् द्विस्वर	६४
१.१.३	मान स्वर	६४
१.१.४	व्यञ्जन-ध्वनि	६६
१.१.५	व्यञ्जन-ध्वनिया ब्वथला	६६
१.१.५.१	थाय्‌या आधार	६६
१.१.५.२	कुत:या आधार	६८

१.१.५.३ घोषत्वया आधार ७१
१.१.५.४ प्राणत्वया आधार ७१
१.१.६ नेपालभाषाय् व्यञ्जनध्वनि ७२
१.२ खण्डेत्तर ध्वनि ७६
१.२.१ मात्रा ७६
१.२.२ अनुनासिकता ७७
१.२.३ आघात - बलाघात ७७
१.२.४ श्वसन ७८
१.२.५ सुर, तान, अनुतान ७८
१.२.६ विराम ७९
१.३ आखः ७९
१.३.१ आखःया निर्माण ८०
१.३.२ अन्त्यया आधारय् आखःया प्रकार ८१
१.३.२.१ बद्ध आखः ८२
१.३.२.२ मुक्त आखः ८२
१.३.३ आखःया अङ्ग व उकिया संरचना ८३
१.३.३.१ केन्द्रीय अङ्ग ८३
१.३.३.२ परिधीय अङ्ग ८३
१.३.४ नेपालभाषाय् आखः ८६
१.३.५ अक्षरीकरण ८६

झिंछगूगु ब्व

श्वासप्रवाह
(सासःया सः पिथनेगु ज्या)

१ परिचय ८९
२ श्वासप्रवाह याइगु थाय् ८९
२.१ स्वँ श्वासप्रवाह ८९
२.२ स्वरयन्त्र श्वासप्रवाह ९०
२.३ कथु श्वासप्रवाह ९१
२.४ म्हुतुप्वाः श्वासप्रवाह ९१

२.५	न्हायप्वाः श्वासप्रवाह	१२
३	श्वासप्रवाहया दिशा	१२
३.१	बहिर्गमनात्मक श्वास	१२
३.२	अन्तर्गमनात्मक श्वास	१२

भिंनिगूगु ब्व

ध्वनि परिवर्तन

१	परिचय	१३
२	ध्वनि परिवर्तनया कारण	१३
२.१	वाह्य कारण	१३
२.१.१	भौगोलिक कारण	१४
२.१.२	ऐतिहासिक कारण	१४
२.१.३	सामाजिक कारण	१५
२.१.४	धार्मिक कारण	१५
२.२	आन्तरिक कारण	१५
२.२.१	प्रयत्नलाघव	१५
२.२.२	सादृश्य	१६
२.२.३	अज्ञानता	१६
२.२.४	प्रयोगाधिक	१६
२.२.५	वैयक्तिक भिन्नता	१७
२.२.६	अनुकरणया अपूर्णता	१७
३	ध्वनि परिवर्तनया प्रक्रिया	१७
३.१	लोप	१८
३.१.१	स्वर लोप	१८
३.१.१.१	आदि स्वर लोप	१८
३.१.१.२	मध्य स्वर लोप	१८
३.१.१.३	अन्त्य स्वर लोप	१८
३.१.२	व्यञ्जन लोप	१९
३.१.२.१	आदि व्यञ्जन लोप	१९
३.१.२.२	मध्य व्यञ्जन लोप	१९

३.१.२.३ अन्त्य व्यञ्जन लोप ९९
३.२ आगम १००
३.२.१ स्वर आगम १००
३.२.१.१ आदि स्वर आगम १००
३.२.१.२ मध्य स्वर आगम १००
३.२.१.३ अन्त्य स्वर आगम १००
३.२.२ व्यञ्जन आगम १००
३.२.२.१ आदि व्यञ्जन आगम १००
३.२.२.२ मध्य व्यञ्जन आगम १०१
३.२.२.३ अन्त्य व्यञ्जन आगम १०१
३.३ विपर्याय १०१
३.३.१ स्वर विपर्याय १०१
३.३.२ व्यञ्जन विपर्याय १०१
३.४ समीभवन व विषमीभवन १०२
३.४.१ समीभवन १०२
३.४.१.१ प्रगत समीभवन १०२
३.४.१.२ परागत समीभवन १०२
३.४.१.३ पारस्परिक समीभवन १०२
३.४.२ विषमीभवन १०२
३.४.२.१ प्रगत विषमीभवन १०३
३.४.२.२ परागत विषमीभवन १०३
३.५ नासिक्यीभवन १०३
३.६ महाप्राणीभवन व अल्पप्राणीभवन १०३
३.७ घोषीभवन व अघोषीभवन १०४
३.८ रकारीभवन १०४
३.९ दीर्घीभवन व ह्रस्वीभवन १०४
३.१० खकारीभवन १०४
३.११ द्वित्व १०४

भिंस्वगूगु ब्व

वर्णविज्ञान

१	वर्ण	१०५
२	वर्णविज्ञान	१०६
३	ध्वनि व वर्ण	१०६
४	ध्वनिविज्ञान व वर्णविज्ञाया स्वापू	१०७
५	नेपालभाषाय् वर्ण व्यवस्था	१०७
५.१	स्वरवर्ण	१०७
५.२	व्यञ्जन-वर्ण	१०८
६	वर्ण विश्लेषणया सिद्धान्त व प्रकिया	११३
६.१	व्यतिरेक वितरण/अर्थभेद	११४
६.२	परिपूरक वितरण	११४
६.३	मुक्त विभेदक	११५

भिंप्यंगूगु ब्व

ध्वनितात्त्विक आलेखन व वार्णिक आलेखन

१	परिचय	११६
१.१	ध्वन्यात्मक आलेखन	११६
१.१.१	विस्तृत आलेखन	११६
१.१.२	वैज्ञानिक आलेखन	११७
१.१.३	सूक्ष्म आलेखन	११७
१.२	वार्णिक आलेखन	११८
१.२.१	अर्थगत भिन्नताया आलेखन	११८
१.२.२	संक्षिप्त आलेखन	११८
१.२.३	व्यावहारिक आलेखन	११८

भिंन्यागूगु ब्व

रूप

१	परिचय	११९
२	रूपया परिभाषा	१२०
३	संरूप	१२०
४	रूपया ब्वथला	१२१
४.१	मुक्तरूप	१२२
४.२	बद्धरूप	१२२
४.३	सम्पृक्तरूप	१२३
४.४	शून्यरूप	१२३
४.५	रिक्तरूप	१२३
४.६	अनेकार्थक रूप	१२४
५	रुपायन व व्युत्पादन	१२४
६	व्युत्पादन प्रणाली	१२६
६.१	सर्ग/तँसा प्रकिंया	१२६
६.१.१	पूर्वसर्ग/न्ह्यतँसा	१२७
६.१.२	मध्यसर्ग/दथुतँसा	१२७
६.१.३	परसर्ग/लितँसा	१२७
६.१.३.१	तद्धितान्त नाम	१२७
६.१.३.२	कृदन्त नाम	१२८
६.२	समास प्रकिया	१३०
६.३	द्वित्व प्रकिया– (द्वित्व नाम)	१३२
६.४	अनुकरण प्रकिया	१३४
६.५	कर्तन प्रकिया	१३४
६.६	मिश्रण प्रकिया	१३४
६.७	सङ्क्षेप प्रकिया	१३५
७	रूपायन	१३५
७.१	नामया रुपायन	१३६
७.१.१	लिङ्गया आधारय् रुपायन	१३६
७.१.२	वचनया आधारय् रुपायन	१३६

७.१.३	पुरुषया आधारय् रुपायन	१३७
७.१.४	पुरुषया आदर रुपायन	१३८
७.१.५	कारकया आधारय् नाम, सर्वनाम व विशेषणया रुपावली	१३८
७.२	क्रिया रुपायन	१४०
७.२.१	लिङ्गया आधारय् क्रिया रूपायन	१४०
७.२.२	वचनया आधारय् क्रिया रूपायन	१४०
७.२.३	पुरुषया आधारय् क्रिया रूपायन	१४०
७.२.४	काल रूपायन	१४१
७.२.५	पक्ष रूपायन	१४१
७.२.६	भाव/वृत्ति/अर्थ रूपायन	१४२
७.२.७	वाच्य रूपायन	१४२
७.२.८	आदर रूपायन	१४२
७.२.९	करण व अकरण रूपायन	१४३
७.२.१०	अप्रेरणार्थक व प्रेरणर्थक	१४३
७.३	रूपायन व व्युत्पादनदथुइ पाःगु खँ	१४३
८	ल्याःग्वः	१४५
९	ताजिग्वः	१४६
९.१	संज्ञा ताजिग्वः	१४७
९.२	क्रिया ताजिग्वः	१४८

झिंखुगूगु ब्व

वाक्य

१	परिचय	१४९
१.१	पद समूहया रुपय् वाक्य	१४९
१.२	अर्थपूर्णताया रुपय् वाक्य	१५०
१.३	व्याकरणिक व्यवस्थाया रुपय् वाक्य	१५०
१.४	भाषाया अन्तिम एकाइया रुपय् वाक्य	१५१
१.५	पदक्रमया व्यवस्था	१५२
१.६	समापक क्रिया व समापक चिंया व्यवस्था	१५२

२	वाक्यया वर्गीकरण	१५३
२.१	संरचनाया आधारय् वाक्य	१५३
२.१.१	सरल वाक्य	१५३
२.१.२	संयुक्त वाक्य	१५४
२.१.३	मिश्र वाक्य	१५५
२.१.३.१	मिश्र वाक्यया वर्गीकरण	१५६
२.२	भावया आधारय् वाक्य	१६०
२.२.१	भाव व्यक्त याइमखुगु वाक्य (Indicative Mood)	१६०
२.२.२	भाव व्यक्त याइगु वाक्य	१६०
२.२.२.१	न्ह्यसः थुइकीगु वाक्य	१६०
२.२.२.२	विस्मयादिबोधक वाक्य	१६१
२.२.२.३	सम्भावनार्थक/सक्षमताबोधक वाक्य	१६१
२.२.२.४	अवस्थाबोधक वाक्य	१६२
२.२.२.५	अनुमानबोधक वाक्य	१६३
२.२.२.६	आशातीत वाक्य	१६३
२.२.२.७	जनाउ वाक्य	१६३
२.२.२.८	परिणामबोधक वाक्य	१६४
२.२.२.९	अनिश्चितताबोधक वाक्य	१६४
२.२.२.१०	कामनार्थक वाक्य	१६४

भिंन्हयूगू ब्व

वाक्य संघटक तत्व

१	परिचय	१६५
२	संघटक तत्वया वर्गीकरण	१६५
२.१	सत्तीगु व क्वचाइगु संघटक	१६५
२.२	अन्तर्केन्द्रिक व बहिर्केन्द्रिक घटक	१७१
२.३	खँपु संघटक	१७३

भिंच्यागूगु ब्व

वाक्य विश्लेषण १७५-१८६

भिंगुगूगु ब्व

वाक्य रुपान्तरण

१	परिचय	१८७
१.१	संरचनाया आधारय् वाक्य परिवर्तन	१८७
१.१.१	सरल वाक्यं सरल वाक्यय् यनेगु	१८७
१.१.२	सरल वाक्यं संयुक्त वाक्यय् यनेगु	१८७
१.१.३	सरल वाक्यं मिश्र वाक्यय् यनेगु	१८८
१.२	अर्थया आधारय् वाक्य परिवर्तन	१८८
१.२.१	सामान्य वाक्यं आज्ञार्थक वाक्यय् यनेगु	१८८
१.२.१.१	आज्ञार्थ वाक्यया तह	१९१
१.२.१.२	वक्ता थ:थम्हं थ:त छ्यलीगु आज्ञार्थक वाक्य	१९३
१.२.२	अनुमानबोधक वाक्य	१९३
१.२.३	जनाउ वाक्य	१९४
१.२.४	न्ह्यस: थुइकीगु वाक्य	१९४
१.२.५	परिणामबोधक वाक्य	१९५
१.२.६	कामनार्थक वाक्य	१९६
१.२.७	सम्भावनार्थक/सक्षमताबोधक वाक्य	१९७
१.२.८	प्रेरणार्थक वाक्य	१९८
१.२.९	अकरण वाक्य	२००

नीगूगु ब्व

अर्थविज्ञान

१	परिचय	२०३
२	शब्द	२०३
३	अर्थ	२०३
४	शब्द व अर्थया दथुइ स्वापू दु लाकि मदु ?	२०४

५	अर्थया वर्गीकरण	२०६
५.१	कोशीय अर्थ	२०६
५.२	लाक्षणिक अर्थ	२०७
५.३	व्याकरणिक अर्थ	२०७
५.४	सहचर्यात्मक अर्थ	२०८
५.५	व्यङ्ग्यात्मक अर्थ	२०९
५.६	प्रसंग अर्थ	२०९
६	आर्थी सम्बन्ध	२१०
६.१	शब्दस्तरया सम्बन्ध	२१०
६.१.१	समानार्थक/पर्याय	२१०
६.१.१.१	ज्ञानात्मक/वर्णनात्मक समानार्थक	२११
६.१.१.२	भाषिकागत समानार्थक	२११
६.१.१.३	शैलीगत समानार्थक	२११
६.१.१.४	अन्तरभाषा समानार्थक	२१२
६.१.२	अनेकार्थक	२१२
६.१.३	समावेशात्मक	२१३
६.१.४	असमावेशात्मक	२१३
६.१.४.१	श्रेणीबद्ध विपरीतार्थक	२१४
६.१.४.२	परिपूरक विपरीतार्थक	२१४
६.१.४.३	विरुद्धार्थक	२१४
६.२	वाक्यस्तरया सम्बन्ध	२१४
६.२.१	अन्वयान्तर सम्बन्ध	२१५
६.२.२	निहितार्थ सम्बन्ध	२१५
६.२.३	विरोध सम्बन्ध	२१५
६.२.४	असङ्गति सम्बन्ध	२१६
६.२.५	सन्दीग्ध सम्बन्ध	२१६
६.२.६	पुनरुक्ति सम्बन्ध	२१७
७	अर्थ परिवर्तनया कारण	२१७
७.१	आन्तरिक कारण	२१७
७.१.१	प्रयोगाधिक	२१७

७.१.२	वलाघात	२१८
७.१.३	सादृश्य	२१८
७.१.४	अज्ञानता	२१८
७.२	बाह्य कारण	२१९
७.२.१	भौगोलिक कारण	२१९
७.२.२	ऐतिहासिक कारण	२१९
७.२.३	राजनैतिक कारण	२१९
६.२.४	वैज्ञानिक कारण	२२०
७.२.५	शैक्षिक कारण	२२१
७.२.६	सामाजिक कारण	२२१
७.२.७	नायूपह क्यनेगु कारण	२२१
७	अर्थ परिवर्तनया दिशा	२२२
८.१	अर्थ विस्तार	२२२
८.२	अर्थ संकोच	२२२
८.३	अर्थादेश	२२३
ग्वहालि ज्वलं		२२४
तँसा १		२२८
तँसा २		२२९
पारिभाषिक शब्दावली		२३१

न्हापांगु ब्व

भाषा व भाषाविज्ञान

१ भाषा

मनुखं थ:गु विचा:, भाव वा प्रतिकिया वा घटना मेम्ह मनू वा मनूतय्त वा प्राणी वा प्राणीतय्त कनेत अनेक उपाय छ्यलाचलो। उकिया निंतिं म्हुतुं विभिन्न शब्द पिकया: ज्यूला वा उकिया नापं ल्हा: तुति संका: वा छ्यं, मिखा संका: ज्यूला व नं कुत: याइ। म्हुतुं खँ पिकया: कनेत संगु ज्यायात **भाय्** धाइसा ल्हा: संकाक्यंगु भाय्यात **ल्हा:भाय्**, मिखा संकाक्यंगु भाय्यात **मिखाभाय्** धाइ। तापाक च्वंम्ह मनूयात 'थन वा' धाय्त सलं न्ह्याय्मंत धाय्व ल्हा: संका: 'थन वा' धाइ व ल्हा:भाय् ख:। सुनानं धा:गु खँ 'ख:' धका: समर्थन याय्त म्हुतुं धाय्म्वाय्क छ्यँनं क्वाय्गु नं 'ख:' हे धा:गु ख:। सुना नं धा:गु खँ 'मखु' धाय्माल धा:सा वा 'म्हां' धाय्माल धा:सा ज:ख: छ्यं हीका: **मखु** वा **म्हां** धइगु लिस: बी। थ्व **छ्यंभाय्** ख:। खँ ल्हानाच्वंथाय् सुं छम्ह हनेमा:म्ह मनू वल अथवा खँ ल्हाय् मछिंम्ह मनू वल धा:सा खँ ल्हानाच्वंम्ह मनूयात ल्हातं थिया: **खँ ल्हाय्मते** धइगु इशारा याइ। अथे हे हालेमते धका: इशारा याय्माल धा:सा म्हुतुइ च्वलापतिनं थिया: **'हालेमते'** धइगु इशारा याइ। थ्व ल्हा:भाय् ख:। थुलि जक मखु छम्ह चित्रकारं चित्र च्वया: क्यनीगु चित्र नं भाषा हे ख:। वय्कलं नं थ:गु भाव वा विचार कनेत हे चित्र च्वयादयूगु ख:। थ्व **चित्रभाषा** ख:। छपा: चित्र-भाषां नं यक्व-यक्व खँ कनेफु। अथे हे छम्ह प्याखं हुइम्ह कलाकार वा छम्ह अभिनय याइम्ह कलाकारं अव्यक्त भाषां अनेक खँ कनाच्वनी।

भाषा धाय्बलय् मनूतय् जक मखु पशुपक्षीतय् नं भाषा दइ। इमि विभिन्न परिस्थितिइ विभिन्न स: पिकया: विभिन्नकथं हाली। शत्रु वा थ:त मयोम्ह मनू वा प्राणी वल धाय्व छगूकथंया स: पिकया: हालीसा नय्पित्यात धाय्व वा थ:त स्यात वा दुख जुल धाय्व मेकथं हाली। थ्व उम्ह प्राणीया भाषा ख:। व्यापक रूपय् धाय्बलय् थ्व नं **भाषा** हे ख:। भाषाविज्ञानय् भाषा धाय्बलय् थ्व दक्व भाषायात मका:से मानव भाषा जक काइ। **मानव भाषा** धाय्बलय् मनूया म्हुतुं पिज्व:गु हे जुइमा:। मेमेगु अङ्गं पिज्व:गु काइमखु। गथे कि ल्हातं दाया: पिज्व:गु वा लापा थाना: पिज्व:गु स: अथवा पतिं न्याय्कागु अभ्र मनूया म्हुतुं पिज्व:गु, हाछिकात:गु वा वाकात:गु, सुलि पूगु ध्वनि मानव भाषाया रूपय् काइमखु। भाषा धाय्बलय् मनूया म्हुतुं हे पिज्व:गु <u>अर्थयुक्तगु ध्वनि हे जुइ</u>। उम्ह मनूया म्हुतुं पिज्व:गु प्रत्येक ध्वनियात कुच-कुचा याना: अध्ययन याय्ज्यूगु जुइ। वं न्ववा:गु प्रत्येक शब्दय् अर्थ दय्मा:। वं न्ववा:गु प्रत्येक खँपुइ छुं बिचार वा भाव वा घटना

वा सन्देश वा सुचं वा छुं नं छुं धायत्यंगु खँ दय्माः । घण्टौं-घण्टा न्वंवानाः नं धायत्यंगु खँ मंत धाय्व उगु न्वँचुया भाषाविज्ञानया दृष्टिं अध्ययन याय् योग्य मजुइयो । उकिं भाषाविज्ञानया दृष्टिं ध्वनि, वर्ण, शब्द, अर्थ, वाक्य गठनया ल्याखं नं अध्ययन योग्य जुइमाः । भाषा धाय्बलय् कमसेकम छम्ह मनुखं जकसां थूगु जुइमाः । सुं छम्ह सामान्य निरक्षर नेपाली मनूया न्ह्योने मेम्ह छम्ह मनुखं हिब्रु भाषां न्वंवात धाःसा सायद वं व छु भाषां न्वंवाःगु धकाः अन्दाज याय्गु ला छु वयागु निंतिं भाषा हे मखय्फु । उकिं भाषा जुइत छुं छगू भाषिक पुचलं स्वीकार याःगु जुइमाः । भाषा जुइत दोश्रो व्यक्तिया न्हाय्पनं न्यनाः नालाकाय्फुगु हे जुइमाः । खतु च्वय् न्ह्यथनातःगु विभिन्न भाषाया ग्रहण मनुखं विभिन्न मानव अङ्गं थुइका-काय्फु । धाय्कि ल्हाःभाय्, छ्यंभाय्, मिखाभाय् इत्यादि मिखां स्वयाः नालाकाइ । ल्हातं थियाः वा चुल्यां घ्वानाः याइगु इशारा स्पर्श सीकाकाइ, अलय् सुनानं ल्हाःगु वा धाःगु खँ न्हाय्पनं न्यनाः सीकाकाइ । भाषाविज्ञानय् भाषा धाय्बलय् न्हाय्पनं न्यनाः सीकाकाइगु ध्वनिया भाषा जुइ ।

२ भाषाया परिभाषा

भाषा छु खः धकाः विभिन्न भाषावैज्ञानितसें विभिन्न परिभाषा बियादीगु दु । थन उकिया छुं परिभाषा बियातःगु दु । भाषावैज्ञानिक भोलानाथ तिवारीकथं **'भाषा वह साधन है जिसके माध्यम से हम शोचते है तथा अपने विचारों को व्यक्त कर ते है ।'**[1] थुगु परिभाषा स्वय्बलय् भाषा धइगु छता माध्यम खः । अलय् भाषा छम्हसें न्वंवाइ, मेम्हसें न्यनी । अथेंसां व भाषा मजुइफु, कारण न्वं जक वाय्त ला पशु-पंछि व लाताम्ह मनुखं नं न्वंवाय्फु तर उकी बोली स्पष्ट जुइमखु, न्यनीम्हसें न्यनाः थुइके थाकुइफु । न्वंवाःगु उगु बोलीइ विचार वा भाव नं दय्माः ।

संस्कृतभाषाय् 'भाषा व खः गुगु न्वंवाइ ।' थुगु परिभाषा तसकं सरल व व्यापक जू । न्ह्यागुसां सुनानं न्वंवाय्वं हे व भाषा जुइ चाहे व मनुखं न्वंवाःगु विचार वा भाव दुगु भाषा जुइमा वा पशु-पंछीं न्वंवाःगु बोली वा सः जक दुगु ध्वनि जुइमा ।

A language is a system of arbitrary vocal symbols by means of which a social group cooperates.[2] थुगु परिभाषाकथं भाषा छगू वाक्प्रतीकया व्यवस्था खः अर्थात् वाक् धइगु न्वं वाय्गु खः । न्वं वाय्गु नं छता व्यवस्था दइ । व्यवस्थित मजुइक न्वं वात धाय्व व गथे जुयाः भाषा जुइ । न्वं वाय्बलय् गुगु न्वंवानाया प्रतीक जुइ

१, भोलानाथ तिवारी, **भाषाविज्ञान**, (इलाहावाद : किताव महल, सन् २०००), पौ १ ।

२, B Bloch & G.L. Trager, ***Outline of Linguistc Analysis***, (Balti more : Linguis tic Society of America/Waverly Press, 1942), p5.

व भाषा जुइ। भाषा छता यादृच्छिक नं जुइ अर्थात् छेँ (house) धाय्बलय् च्वनेगु थाय् हे धका: छाय् थुइकी ? उकिया पलेसा किताब वा कुसा छाय् मथुइकल ? थुकिया स्पष्ट लिसः वा तर्क छुं मदु। परम्परागत रूपं थुइका: वयाच्वंगु जक ख:। अलय् व भाषा उगु समाजं विचार हिलाबुलाया निंतिं छ्यलाच्वंगु जुइ। अथे हे मेगु छगू परिभाषा स्वय्, Language is a purely human and non-instinctive method of communicating ideas, emotions and desires by means of a system of voluntarily produced symbols.[3] थ्व परिभाषां छु खँ थुइकू धा:सा भाषा छता शुद्ध मानवीय गतिविधि ख:। अथे नं गुबलें-गुबलें मानवेत्तर प्राणीं नं मानव भाषा अनुकरण या: गथे सुगा। अथेसां उकियात भाषा धाइमखु। सकल मनूतसें थ: व थ:थें ज्व:गु भाषिक समूहनाप भाषिक अन्तर क्रिया याइ। भाषा छता विचार कालबिलया माध्यम वा साधन नं ख:। भाषा छता यान्त्रिक रूपं वइगु साधन मखु। भाषा सइगु जन्मजात गुण मखु। सुं छम्ह मचायात वयागु उमेरया प्यदँ-खुदँतक वा वसिकं अप्व: मानव भाषिक समूहलं तापाक तयाबिल धा:सा वं बिलकुल छुं नं भाषा सइमखु तर सहज रूपं वइगु ध्वनि धा:सा वइ। व ध्वनि भाषा मखु। उकिं भाषा व ध्वनि धइगु फरक-फरक खँ ख:। ध्वनि पिज्वइगु सहज शारीरिक गुण ख:, भाषा मानसिक गुण ख: गुगु वं उगु भाषिक पुचलय् च्वना: सय्की। वं उगु भाषा सय्केत दिमाग मा:, पुच:या संगत मा:, अन्तरक्रिया जुइमा:। ग्याइबलय् वइगु सहज आवाज वा खुसि जुइबलय् वइगु आवाज सहज गुण ख:। व आवाज पिकाय्त सुनानं स्यनेम्वा: तर भाषा सय्केत समाजया सुं सदस्यं वा सदस्यतसें स्यनेमा:। थ: च्वनेगु थाय्यात 'छेँ' धाय्मा: धइगु यादृच्छिकया ज्ञान नं दय्मा:। अलय् वं भाषा सय्वं थ:गु विचार, उत्तेजना वा इच्छा इत्यादि थ: यसें प्वंकेगु ज्या याय्सइ। उकिं भाषा धइगु थ:गु पुचलय् च्वना: सय्कीगु साधन नं ख:।

३ भाषाया विशेषता

३.१ व्यवस्थित साधनया रूपय् भाषा

भाषा छता थ:थमं व्यवस्थित साधन ख:। थुकी ध्वनिया व्यवस्था, वर्ण-व्यवस्था, रूप-व्यवस्था, वाक्य-व्यवस्था, अर्थ-व्यवस्था इत्यादि दु। ध्वनि व्यवस्था थ:थ:गु भाषाया विशेषता स्वयावनी। नेपालभाषाय् [स्], [ष्], [श्] ध्वनिमध्ये [स्] ध्वनि जक दु, मेगु मदु। अथे हे [ङ्], [ञ्], [ण्], [न्], [म्] मध्यय् [न्], [म्] व्यापक रूपं दु तर [ङ्] गुलिं भाषिकाय् दु, गुलिं भाषिकाय् मदु। [ट्], [ठ्], [ड्], [ढ्], [त्], [थ्], [द्], [ध्] च्यागलय् पाय्छिगु ध्वनि ला मदु अथे नं [त्], [थ्], [द्], [ध्] नाप लिक्क ला: धका: छ्यलाच्वन। मेमेगु

---

3 E, Sapir, ***Language***, (New York : Harcourt Brace, 1921), p 8.

भाषाया खँ त्व:ता: नेवा:तय् स्वतन्त्ररूपं न्वंवाइबलय् [र्]या थासय् [ल्] ध्वनि जक न्वं वाइ। थ्व नेवा:तय्गु थ:गुकथंया ध्वनि व्यवस्था ख: ।

गुगुं भाषाय् नं ध्वनिअनुसारया लिपि व्यवस्था मदय्फु । अलय् उगु इलय् कि न्हूगु लिपि निर्माण याय्माली कि दुदुगु लिपिं ज्या काय्माली । धाय्कि Nepal यात न्ह्याम्ह नेपालीं नं ने-पा-ल याना: ज्या कयाच्वंगु दु । मेपिनिगु खँ त्व:ता: नेवा:तय्गु उच्चारण ध्वनि न्यनेबलय् ने-पा-ल ध्वनि मखु ङे-पा-ल धयाच्वंगु दु । अथे हे न्हासं पिहां वइगु ताकुगु वस्तु /न्हि/ च्वयाच्वन तर उच्चारण [ङ्हि] धयाच्वन । थुकथं उच्चारण [ङ्हि] जूसां वर्ण /न्हि/ यानाच्वंगु दु ।

नेपालभाषाया रूप व्यवस्था नं थ:गु हे कथं दु । आपा: याना: नेपालभाषाया खँग्व: निर्माण स्वतन्त्र रूपं समास प्रकियां दय्केगु चलन दु । व्याकरणिक कोटि थुइकीगु रूप जक बद्ध-रूप याना: दय्की । धाय्कि विभिन्न धातुइ -सा प्रत्यय तया: सामान्य नाम वा भाववाचक नाम दय्की गथे न- धातुइ -सा प्रत्यय तया: नसा, त्वँ- धातुइ -सा तया: त्वँसा, अथे हे कु-, ला-, हा-, ति-, च्व- इत्यादि धातुइ -सा प्रत्यय तया: कुसा, लासा, हासा, तिसा, च्वसा दय्की तर फा-, दा-, स्व-, कि- इत्यादिइ -सा प्रत्यय तया: फासा (खि, च्व, न्हि, खै, इचा), दासा (कथि, कोर्दा), स्वसा (चस्मा, दुर्विन), किसा (छेकवार) इत्यादि धाय्गु चलन मदु । थ्व नं थ:गु भाषाया व्यवस्था ख: । वाक्यया सवालय् नेपालभाषाय् न्हापां कर्ता, कर्म व किया जुइसा अङ्ग्रेजी भाषाय् कर्ता, किया व कर्म जुइ । थ्व नं थ:थ:गु भाषाया व्यवस्था ख: ।

३.२ मानवीय साधनया रूपय् भाषा

भाषा मानवीय साधन ख: । मनुखं जक भाषा छ्य्चलाबुलाय् हयाच्वंगु दु । मनूबिस्कं मेपिं सुं प्राणीं भाषाया प्रयोग याय्मफु । थुकिया प्रमुख कारण मनूयाके यक्व ध्वनि अवयव दु । स्वरयन्त्र, म्ये, चम्ये इत्यादि ख: । थुज्व:गु अवयव मेमेपिं प्राणीतय्के मदु । उगु ध्वनि अवयवया ग्वहालिं हे मनुखं अनगिन्ती ध्वनि उच्चारण याय्फत । अलय् दिमागया उचित प्रयोग याय्फुगु कारणं अनेक खँग्व:, वाक्य छ्य्चलेफत । उकिं मनुखं थ:म्हं गुबलें मन्यनागु वा थ:म्हसें गुबलें न्वंमवानागु खँपु नं न्वंवाय्फु । थ्व मनूया क्षमताया विषय ख: । उकिं ला ध्वनि अवयव पूर्णरूपं सकिय याय्मफुपिं व दिमाग सकिय याय्मफुपिं मनूत ग्वाज्य:/गबलिं व पूर्णरूपं ध्वनि अवयव निष्किय जूपिं मनूत दिमाग दुसां लाता वा पाक: धाल । दिमाग दया: नं ध्वनि अवयव सकिय याय्मफुपिं मनूतसें थिक-थिक ल्हा:भाय्, छ्य्चंभाय् याय्स:सां म्हुतुं स्पष्ट बोली पिकाय् मफु । वया निंतिं व भाषा वयागु संचारया माध्यम जुइमफुत । मेखे सकिय ध्वनि अवयव दया: नं सकिय दिमाग मदुपिनि निंतिं भाषा

दया: नं व भाषा सक्रिय जुइमखु। वं भाषा म्ह जक छ्यूचली। उकिं भाषा मानवीय साधन ख:सां वया निंतिं उलि छ्यूचलेम्वा:गु साधन जुइ। न्ह्यागु थजु सक्रिय ध्वनि अवयव व सक्रिय दिमाग मदुपिनि निंतिं भाषा उलि यक्व छ्यूचलेम्वा:गु साधन जूसा सामान्य नागरिक व अप्व: न्वंवाय्मा:गु पेशा याइपिनि गथे वकिल, शिक्षक, नेतातय् निंतिं भाषा छता अति आवश्यक साधन ख: । सामान्यकथं धाय्बलय् भाषा छता मानवीय विचार, भाव, घटना, सामान्य वर्णन याय्गु निंतिं मदय्क मगा:गु साधन ख: ।

३.३ सामाजिक साधनया रूपय् भाषा

समाजय् समूहया विभाजन विभिन्नकथं जुयाच्वंगु दु। राजनैतिक विभाजनकथं नेपा:या नेपालीत दक्व नेपाली समाज, भारतय् च्वंपिं भारतीय नागरिक समाज । थुकथं संसारया प्रत्येक देय्या नागरिकत उगु देय्या नामं उगु समाज धाय्ज्यू। अलय् छगू हे देशय् नं दक्व नागरिकतय्त भूगोलया आधारय् नं समाज दय्के ज्यू। नेपालया तराइलय् च्वंपिं मध्येसी समाज, हिमाली भेगय् च्वंपिं भोटे समाज, पहाडय् च्वंपिं पर्वते समाज धाय्ज्यू। पाय्छि थ्वथें हे भाषाया आधारय् समाज निर्धारण याय्ज्यू। जनकपुरया मनूत मैथिली वा भोजपुर समाज अथे हे काठमाडौंया मनूत नेवा: समाज धाय्ज्यू। थ्व फुक्क भाषाया आधार ख: । मेखे नेवा:त धाइपिं काठमाडौं उपत्यकाय् जक सीमित मखु । उपत्यकाबिस्कं नेपा:या प्रत्येक जिल्लाय् नं नेवा:त दु अथे नं ६५ जिल्लाय् नेपालभाषा ल्हाइपिं दु। अथे हे भारतया सिक्किम प्रान्तय् नं स्थायी बसोबास यानाच्वंपिं नेवा:त दु। इमिसं थ:त थ:थगु परिचय बीबलय् थ:त नेवा: धाइ। थ्व व्यवस्था नेवा:तय् जक मखु खस भाषा ल्हाइपिं खय्त नं नेपालय् जक मखु भारत व भुटानय् तक नं व्यापक रूपं न्यनाच्वंगु दु। थुकथं स्वय्बलय् भाषा धइगु समाजया साधन ख: । कारण अन च्वंपिं मनूतसें थ: अन च्वनाथासय् उगु भाषाया माध्यमं जीवन हनाच्वनी ।

३.४ ज्ञान काय्गु माध्यमया रूपय् भाषा

छुं ज्ञान काय्बलय् विभिन्न माध्यमं काय्ज्यू-

(क) छुं वस्तु वा घटना स्वया: बाय् न्यना:, थ:म्हसें अनुभूति याना:,

(ख) विभिन्न गुरुपिनिपाखें प्रवचन न्यना:, अभ्यास याना:,

(ग) थ:म्हसें हे ब्वना: इत्यादि ।

सुं गुरुपिनिपाखें प्रवचन न्यना: वा छुं सफू ब्वना: ज्ञान काय्गु या:सां आखिर व छगू भाषाया माध्यमं याइ। अवश्य नं गुरुं छुं छगू भाषाया माध्यमं प्रवचन याइ वा थ:म्हसें ब्वनागु सफू नं छुं छगू भाषां च्वयातइ। उकिं छुं ज्ञान काय्त नं भाषा छगू माध्यम जुयाबी,

गुगु भाषा मसयूकं वं सफूपाखें वा गुरुपाखें ज्ञान काय्गु सम्भव जुइमखु। उकिं ज्ञान काय्गु मूल माध्यम भाषा खः ।

३.५ यादृच्छिकताया रूपय् भाषा

भाषा छता मानवीय गतिविधि खः । मेखे संसारय् दुगु भौतिक वस्तु वा मनुखं याइगु अनेककथंया गतिविधिदथुइ छु स्वापू दु, छु स्वापू मदु । धाय्कि मनुखं जाकि जासिथलय् तयाः मि च्याकाः बुकातःगु नसायात **जा** धाइ । अलय् व जा म्हुतुइ तयाः न्ह्ययाः घुतुकाः छ्वयूगु ज्या-यात **नयूगु** धाइ । व हे जा-यात नेपालीभाषा व अङ्ग्रेजीभाषां छसिंकथं **भात** व cooked rice व नयूगु ज्या-यात **खानु** व to eat धाइ । दकलय् न्हापांगु न्ह्यसः उकियात छाय् **जा** धाल ? अलय् म्हुतुइ तयाः न्ह्ययाः घुतकेगु ज्यायात छाय् **नये** धाल । थुकिया छुं तर्क मदु, कारण नं मदु । अथे हे छगू भाषाय् **भात** व मेगु भाषाय् cooked rice धकाः छाय् धाल उकिया नं छुं लिसः मदु । खँ थुलि जक खः कि उकियात न्हापांनिसें **जा, भात,** cooked rice धाल । आः नं व हे धयाच्वन । उम्ह मनूया अग्रजतसें स्यनातल उकिं वं नं व हे धयाच्वन । थ्व विशेषता न्ह्यागु भाषाय् नं खः । अथे धइगुया मतलव न्हापा गुकथं न्ह्यानावयाच्वन आः नं अथे हे न्ह्यानाच्वन । सुनानं थौनिसें आवंलि **जा** धाय्गु मखु **ला** धाय्गु धकाः परिवर्तन याय्गु ज्या नं मजू। थुज्वःगु व्यवस्थायात हे यादृच्छिक धाइ ।

यादृच्छिकया मेगु विशेषता छुं छगू थासं वा गनं नं छुं छगू आवाज वल धाःसा व आवाज गथे धकाः न्यंसा विभिन्न मनूतसें विभिन्नकथं धाय्गु याइ । आकाशय् हवाइ-जहाज गथे वल धाःसा घुनुनुनं वल, हुनुनुनं वल, घुइँइँइँ सः वयूकावल, दिनिनिनिं सः वयूकाः वल । अथे हे सुं मचा छम्ह ख्वल धाःसा नेवाःतसें ह्वाँय्-ह्वाँय् ख्वल धाइ, व हे न्ह्यसः खय्तयूके न्यन धाःसा क्वाँक्वाँ रोयो धाइ । आखिर मचाया म्हुतुं पिज्वयाच्वंगु सः ला छता हे खः अथे नं उकिया अनुकरण छाय् फरक जुल । उकिया नं लिसः मदु । थुकियात हे भाषाया यादृच्छिक धाइ ।

३.६ सयूके माःगु ज्याया रूपय् भाषा

सः पिकाय्गु क्षमताया आधारय् प्राणी निथिकं दु- म्हुतुं सः काय्फुपिं व मफुपिं । भ्रंगःपंछिं, जनावरतसें नं म्हुतुं सः पिकाय्फु । उकिं वयात स्याक दाय्बलय् अथवा व ग्याइबलय् अचानक हे थःगु क्षमताकथं सः पिकाइ । अथे सः पिकाय्गु ज्या मनुखं नं याय्फु । सुं मनू लय्तायाः छकलं न्हिलीबलय् म्हुतु वांखायाः ततःसलं अजुचायापुगु सः पिकया हाली उकियात मनुखं **न्ह्यूगु** धाइ । अथे सः पिकाय्त सुना नं स्यनेम्वाः । अथे हे तसकं दुख

जुल धायव वा घाः जुयाः तसकं स्यात धायव ख्वइ । अथे ख्वइबलय् न्ह्यूगुसिकं फरक जुइक सः पिकाइ। उज्वःगु सः गथे यानाः पिकया ? अलय् थथे यानाः पिकाय्गु धकाः वयात सुना नं स्यंगु नं मखु। अथे नं स्वचालित रूपं याइ। छिं गथे जुयाः न्हिले सय्का वा ख्वय् सय्का धकाः न्यंसा उकिया लिसः अथें हे सःगु धाइ। थुकियात स्वतःस्फूर्त (Instinctive) धाइ, तर भाषा धइगु अथे स्वतःस्फूर्त मखु । न्ह्याम्ह मचा वा मनुखं नं भाषा सय्केमाः । भाषा सइगु जन्मजात गुण मखु । भाषा सय्के धकाः कुतः याःसा सय्केगु क्षमता चाहिँ सामान्यतया न्ह्याम्ह मनूयाके नं दइ तर अथे तुं सइमखु। जि नेवाःया मचा, जि नेवाःभाय् अथें हे सःगु धकाः धाय्फु । खँ अथे मखु। न्ह्याम्ह मचायात नं बुसेंनिसें मानवीय भाषिक गतिविधिपाखें भाषा सय्केगु उमेरय् प्यदँ-खुदँ तापाक तयाबिल धाःसा व मचां नेवाःभाय् जक ला छु संसारया छुं नं भाषा सइमखु । केवल वं अर्थ मखुगु न्हिलेगु, ख्वय्गु, ग्याइगु, स्याःगुया सः जक पिकाय्फइ। उकिं छम्ह मचायात वं विस्तारं सः पिकाय् ससेंनिसें मामं वा मेपिंसं विभिन्न शब्द ज्ञान बी । वं छसिंकथं सय्की । उकिं भाषा सय्के माःगु ज्या खः, जन्मजात गुण मखु, स्वतःस्फूर्त सइगु गुण मखु। थ्व अस्वतःस्फूर्त (Non-instinctive) धाइ ।

३.७ भाषा परम्परित वा क्वसःया रूपय् भाषा

भाषा परम्परानिसें न्ह्यानाः वयाच्वंगु वस्तु खः । न्हापाया पुस्तां थःम्हसें गुकथं सय्काः वया वं नं थःयां लिपाया पुस्तायात स्यनाः वयाच्वंगु दु । लिपाया पुस्तां नं थःगु पुर्खां गुकथं स्यनाथकल थःम्हसें नं उकथं सय्काः व्यवहारय् छ्यलावल। यदि थुकथं थःगु न्हापाया पुर्खा स्यनाथकूथें थःम्हसें लिपाया सन्ततीयात मस्यंगु जूसा भाषाया निरन्तरता दी। बरु छता खँ छु निश्चित खः धाःसा भाषा पुर्खा हिलावंथें भाषाय् नं छुं भती परिवर्तन जुयाच्वंगु दु । उकिं न्हापाया पूर्खा **तेंखु** धाःगुयात थौं वया हे सन्तानं **तेखु, टेकु** तक धाय्गु यात ।

३.८ सञ्चार साधनया रूपय् भाषा

भाषा सञ्चारया मुख्यगु साधन खः । मनूया थःगु मनय् दुगु अनेकौं विचार, भाव, प्रतिकिया, घटना इत्यादि छम्हसें मेम्हतक सञ्चार याय्त दकलय् अःपुगु, दंगु, याकन याय्फुगु साधन हे भाषा खः । खला मनुखं सांकेति चिं वा भाव नृत्य वा चित्रं नं याय्फु । अथे नं थुगु मानवीय भाषा यक्व याकनं याय्फु ।

३.९ भाषाय् उत्पादनशिलता

भाषाय् उत्पादनशिलता धइगु सुं छम्ह मनुखं छुं छगू भाषा सय्के धुनेव वं न्हापा-लिपा गुबलें मधाःनिगु खँपु धाय्सइगु खः । यदि भाषाय् उत्पादनशिलता मदुगु जूसा

वं छुछु खँग्वः वा खँपु सय्कागु खः न्ह्याबलें उलि जक सइ । उकिं अप्वः धाय् नं सइमखु, धाय्गु व्यवस्था नं दइमखु ।

३.१० अर्थपूर्ण वाक्प्रतीकया रूपय् भाषा

मनू मचाया रूपय् जन्मया नापं वं छुं सः पिकाय्गु क्षमता नं ज्वनावइ । खतु वं पिकाःगु सः हे भाषा मखय्फु छाय्धाःसा भाषा धइगु समाजय् च्वनाः तिनि सय्कीगु ज्या खः । अथे नं वं पिकाःगु सः वा शब्द हे भाषा मखु । भाषा धइगु विश्व ब्रह्माण्डय् दुगु प्रत्येक वस्तु, उगु वस्तुया स्थिति/अवस्था सजीव प्राणीया स्वभाव, गनं छुं जूगु घटना, मनूया विचार, भाव, कल्पना प्रतिक्रिया इत्यादि थुइकेत प्रतिकया रूपय् छ्यलीगु साधन खः । धाय्कि सफू अथवा किताब धाय्वं भ्वँतय् आखः च्वयाः छथाय् पँचिनातःगु वस्तु धकाः थुइकी । अथे हे पाउँ धाय्वं आमलियागु अचार दय्कातःगु वस्तु गुगु नां काय्वं म्हुतुइ इचा बुयावइ । धइगु मतलव पाउँ धाय्वं समुन्द्र वा पहाड वा चन्द्रमा छाय् लुमनामवल । च्वय्बलय् नं /पा-/ छगः व /-उँ/ छगः च्वइ । आमलिया पी हे छाय् मच्वल । अफ दसु काय् **छैं** धाय्बलय् छ, एकार, चन्द्रविन्दु हे छाय् च्वल ? मनूत च्वनीगु तल्ला-तल्ला दुगु पौ, भ्याः, लुखा दुगु अप्पां दनातःगु छेँया आकार हे छाय् मच्वल । उकिं भाषा धइगु अर्थपूर्ण वाक्प्रतीक जूगुलिं अथे चित्र च्वयाः मखु लिपिं भाषा च्वय्गु याःगु खः ।

४ भाषाविज्ञान

अध्ययनया विभिन्न विषय दु । **शास्त्र** नां वय्क अर्थशास्त्र, तर्कशास्त्र, दर्शनशास्त्र, राजनीतिशास्त्र, समाजशास्त्र इत्यादि, अथे हे **विज्ञान** नां वय्क गृहविज्ञान, मनोविज्ञान, भाषाविज्ञान इत्यादि । शास्त्र व विज्ञानया विषयलय् खासै फरक मदु । उकिं Medical science यात **चिकित्सा-शास्त्र** नं धाः **चिकित्सा-विज्ञान** नं धाः । अथे हे भाषाविज्ञानयात नं **भाषाशास्त्र** जक नं धाः । न्ह्यागु हे थजु चलन चल्ती प्रयोगात्मक विषय दुगु जुल धाय्व **विज्ञान** व मदुगु जुल धाय्व **शास्त्र** धयाः गाकाच्वंगु दु । न्हापा ला भाषाविज्ञानया बिस्कं भाषाशास्त्र नं धाः । लिपा शास्त्रसिकं विज्ञान तयाः हे नां अप्वः चलय् जुल ।

भाषाविज्ञानया थासय् भाषाज्ञान वा भाषाशिक्षा नां चाहिँ प्रयोगय् मवः अथवा थुगु विषययात भाषाज्ञान वा भाषाशिक्षा मधाः । अथे छाय् मधाल ? न्ह्यसः दनेफु । बरु **भाषाशिक्षण** धइगु बिस्कं हे विषय दु तर व भाषाविज्ञान मखु । भाषाशिक्षण धाय्बलय् भाषा मसःम्हय्सित वा दोश्रो भाषा गथे स्यनेगु धइगु विषय खः । धाय्कि सुं छम्ह मनुखं थः गुरु जुयाः नेपालभाषा मसःम्हय्सित गथे यानाः स्यने धइगु सीप व गुरु जूम्हय्सिके दय्माःगु खुबी खः । उकिं भाषाशिक्षण सःम्हसें मसःपिंत विभिन्न भाषा स्यने फय्फु तर व भाषाविज्ञानया विषय मखु । अथे हे **भाषाज्ञान** धइगु नं सुं छम्ह मनूयाके संगत गुणया

माध्यमं वा अध्ययनया माध्यमं विभिन्न भाषाया ज्ञान दय्फु । दसुकथं सामान्य शिक्षित नेवा:तय्के न्यागू भाषाया ज्ञान दु- नेपालभाषा, नेपालीभाषा, हिन्दीभाषा, संस्कृतभाषा व अङ्ग्रेजीभाषा । थ्व न्याता भाषाया ज्ञान दुसां वयात भाषाविज्ञानया अध्ययन दुम्ह मधाय्फु ।

५ ज्ञान

सामान्यत छुं अनुभव याना: वा ब्वना: कयात:गु सूचं वा सीपयात **ज्ञान** धाइ । थ्वँ वा अय्ला: त्वन धाय्‌व इकुइयो धइगु खँ सुं मनुखं छुं सफू ब्वना: वा सुयापाखें न्यना: नं सीकाकाय्फु । थ्व वयागु अध्ययनया **ज्ञान** ख: । सुं मनुखं उज्व:गु वस्तु थ:म्हसें त्वना: अनुभव याना: नं सीकाकाय्फु । थ्व वं आत्मप्रयोगपाखें सय्काका:गु सुचं वा अनुभव ख: । थुकथं प्रयोग याना: वा अध्ययन याना: न्ह्याखेंसां वं का:गु सुचं वा प्रयोगपाखें सय्काका:गु नं **ज्ञान** हे ख: । भाषाज्ञान धइगु नं सुं मनुखं गनं ब्वना: वा सुयापाखें छुं भाषाया विषयलय् सय्कात:गु हे भाषाज्ञान ख: ।

६ शिक्षा

शिक्षा धइगु ज्ञानसिकं अझ छपला: न्ह्योनेया खँ ख: । अय्ला: वा थ्वँ त्वन धाय्‌व मनूया वानी व स्वास्थ्य स्यनेयो । थ्व सकसिनं स्यूगु खँ ख: । अथे नं थ्वँ अय्ला: त्वनेगु संस्कार दुपिंसं थुकियात बहिष्कार मया:पिं दु । इमिके उकिया थ:गु हे कथंया तर्क दय्फु । मेखे थ्वँ वा अय्ला: त्वने धइगु थिकगु वानी मखु, थ्व खँ वं स्यू । अथे नं त्व:ती मखु वा त्व:तेमफु । त्वने मज्यू धइगु वं स्यू । उकिं व वयाके दुगु **ज्ञान** ख: । जव व मनुखं अजा:गु नसालु पदार्थ त्वने मज्यू नं स्यू, त्वँ नं मत्वं धा:सा थ्व वयाके **ज्ञान** नं ख: **शिक्षा** ख: । भाषाशिक्षा धइगु नं सुं व्यक्तियाके भाषाया विषयलय् ज्ञान जक मखु उकिया व्यावहारिकता दुगु खँ हे भाषाशिक्षा ख: ।

७ विज्ञान

छुं छगू विषयलय् वैज्ञानिक धाँचां अध्ययन याय्‌गु हे विज्ञान ख: । आ: थन खँ वइ वैज्ञानिक धाँचा धइगु छु व गथे अध्ययन याइगु ख: ? दकलय् न्हापलाक उगु विषयलय् अध्ययन याना: उगु विषय वा वस्तुया स्वरूप सीकेगु जुइ । उकिया निंतिं छगू सिद्धान्त तयार याय्‌गु जुइ । अलय् थ:म्हसें तयार यानागु सिद्धान्तय् प्रयोग याना: स्वय्‌गु जुइ । उकिया निंतिं थ:म्हसें **परिकल्पना** तयार याय्मालेफु । छगू दसु काये सुं छम्ह मनुखं वा वैज्ञानिकं ल: (water) या विषयलय् अध्ययन यात । उकिया निंतिं दकलय् न्हापलाक ल:या स्वरूप सीकेगु कुत: याइ । उकिया निंतिं वय्‌कलं वर्णनात्मक अध्ययन याइ । अलय् वय्‌कलं ल:या सिद्धान्त पाय्छि जूलाकि मजू धका: प्रायोग यानास्वइ । अध्ययनया अन्तय्

वय्कःया परिकल्पना पाय्छि जुइ नं फु मजुइ नं फु । यदि वय्कःयाके पूर्व अध्ययनया ज्ञान यक्व दुसा परिकल्पना नं पाय्छि जुइक तय्फइ ।

निगूगु खँ तथ्याङ्क मुंकेगु- अध्ययन कर्ता गुगु लःया अध्ययन याःगु खः उगु लःया तथ्याङ्क यक्व मुंकेगु आवश्यक जू । तथ्याङ्क मुनेवं उकिया संशोधन याय्गु, प्रशोधन याय्गु आवश्यक जुइ । अनंलि टेबुलेशन याय्गु आवश्यक जुइ । अलय् छगू निश्चित आकार लुइ । छगू निश्चित रूपरेखा तयार जुइ । धाय्कि उम्ह वैज्ञानिक सछि थासय्यागु लः मुंकल । थ्व वय्कःयागु तथ्याङ्क जुल । आः वय्कलं अध्ययन याय्त्यनागु छु ? लः हावां निर्माण जुइ धकाः अध्ययन याय्त्यनागु लाकि लः थुज्वःगु वस्तु खः गुगु छुं वस्तुलिं नं निर्माण जुइमखु धकाः अध्ययन याय्त्यनागु ? थ्व खँय् वय्कः न्हापा हे स्पष्ट जुइमाः । उकिया निंतिं प्रयोगशालाया आवश्यक जुइ । प्रयोगशालां वःगु तथ्यांकयात टेबुलेशन याय्माली । अलय् व्याख्या विश्लेषण याइ । साधारणिकरण याइ । अन्तिमय् छगू लिच्वः पिकाइ । व वय्कःयागु उपलव्धी जुइ । थुकथं वैज्ञानिक अध्ययनय् छगू धुंकाः मेगु थथे याय्गु धइगु गुगु व्यवस्था दु व हे वैज्ञानिक धाँचा खः । थुगु गुण भाषाविज्ञानय् दुगु जुयाः भाषा अध्ययनयात भाषाविज्ञान धाःगु खः ।

भाषाविज्ञान धइगु नं उज्वःगु विषय हे खः गुगु भाषाया विषयलय् वैज्ञानिक धाँचां अध्ययन याइ । उकिं Linguistics is the scientific study of language[4] धाःगु खः । मेमेगु शास्त्र वा विज्ञानथें तुं थुगु भाषाविज्ञान विषय नं विशिष्ट व परिभाषित जूगु विषय खः । थुकिया खास आकार दुगु व निश्चित रूपरेखा दुगु विषय खः । उकिं थ्व शास्त्र वा विज्ञानअन्तरगतया विषयकथं अध्ययन याय्गु विषय जुयाः भाषाविज्ञान धाःगु जुल । धाय्कि *नेपालभाषा धइगु संस्कृत भाषां विकास जुयावःगु भाषा खः* । थ्व भाषा अध्ययन याइम्हसिया परिकल्पना जुइफु । उकिया निंतिं दकलय् न्हापलाक नेपालभाषाया अध्ययन याय्गु उकिया स्वरूप सीकेगु कुतः याइ । उगु भाषाया तथ्याङ्क मुंकी । तथ्याङ्क मुनेवं उकिया संशोधन याय्गु, प्रशोधन याय्गु आवश्यक जुइ । अनंलि टेबुलेशन याय्गु आवश्यक जुइ । अलय् व्याख्या विश्लेषण याइ । छगू साधारणिकरण याइ । अन्तिमय् छगू लिच्वः पिकाइ । व वय्कःयागु उपलव्धी जुइ । अलय् छगू निश्चित आकार व निश्चित रूपरेखा तयार जुइ । अलय् नेपालभाषा धइगु संस्कृत भाषां विकास जूगु खः लाकि मखु धकाः सीदइ । थुकथं तथ्याङ्क, विश्लेषण, परीक्षण, साधारणिकरण, सत्य खँया निष्कर्ष पिकाइगु, थुगुधुंकाः थुगु याय्गु धइगु व्यवस्था दु । थुकथंया व्यवस्थित अध्ययनया विषय जुयाः थुगु विषययात भाषाविज्ञान धाःगु जुल ।

---

[4] Rachey L. Varshney, ***An Inroductory Textbook of Linguistics***, Rampur Bagh Bareilly : Student Store, 1994) p 11.

निगूगु ब्व

भाषा व भाषिका

१ परिचय

भाषा छु खः, भाषाया परिचय छु धइगु खँ च्वय् भाषा अध्यायसं चर्चा जुइधुंकल। संसारय् छुछु भाषा दु, गन-गन दु धइगु नं स्वय्गु आवश्यक जू। थथे स्वय्गुया विभिन्न आधार दु। राजनैतिक विभाजनकथं स्वय्बलय् नेपालय् नेपाली भाषा, भारतय् हिन्दी भाषा, चीनय् चिनिया भाषा, अमेरिकाय् अङ्ग्रेजी भाषा इत्यादि दु। भाषाया संरचनाकथं स्वय्बलय् अयोगात्मक भाषा, योगात्मक भाषा दु। उकी नं योगात्मक भाषादुने प्रश्लिष्ट भाषा, अश्लिष्ट भाषा व श्लिष्ट भाषा धकाः अनेक भाषा दु। थुकिया बिस्कं जातीय भाषाकथं नेवाःतय् नेपालभाषा, खय्तय् खस भाषा, मगःतय् मगःभाषा इत्यादि अनेक भाषा दु। नेपालय् नेपाःया जनगणना २०५८ कथं ९२ गू भाषाया धलः तयार याःगु दु। थ्व फुक्कं विभिन्न भाषा खः। भाषा धाय्बलय् छगू समूदायदुने सकसिनं थुइगु, मंकाः व्याकरणिक व्यवस्था, मंकाः खँग्वः, मंकाः वाक्य संरचना दुगु भाषाया स्वरुप हे छगू भाषा खः। नेपालय् दुगु विभिन्न भाषामध्ये नेपालीभाषा (४८.६१), मैथिलीभाषा (१२.३०), भोजपुरीभाषा (७.५३), थारुभाषा (५.८६), तामाङभाषा (५.१९), नेपालभाषा (३.६३) व मगरभाषा (३.३९ प्रतिशत) मुख्य भाषा खः।

छुं छगू भाषिक समूह छगू हे भौगोलिक थासय् जक च्वनाच्वनेमाः धइगु मदु। नेपाःया खसभाय् ल्हाइपिं मनूत नेपालय् जक सीमित मजूसे भारत, भुतान व ज्याया सिलसिलाय् अस्थायी वसोवास यानाच्वंपिं कतार, सउदी अरब, मलेसिया इत्यादि देशय् नं दु। थ्व बसोबास खसभाषा ल्हाइपिं जक मखुसे विभिन्न भाषाभाषीत नं दु। नेवाःत स्वभावत पुचः-पुचलय् च्वनेगु स्वभावं यानाः नेपालय् च्वंसां उकथं हे पुचःकथं च्वनाच्वंगु व भारतया सिक्किम प्रान्तय् च्वंपिं नेवाःत नं उकथं हे दु। संसारया विभिन्न भौगोलिक क्षेत्रय् यक्व ईतक धाय्कि सलंसः दँतक अन हे बसोबास यात धाय्व मूल भाषासिकं छुं भती पाइ व पाःगु खने दइ। मूलतः छगू भाषा खयाः नं मूल भाषासिकं छुं भती पाक मेगु हे भाषाया विकास जुइ। उगु हे मूल भाषाया कचाकथं विकास जूगु भाषायात **भाषिका** धाइ। नेवाःतय् थुज्वगु विभिन्न भाषिका दु। मूलतः आःतक मानय् यानाः वयाच्वंगु भाषिका धइगु यें-यल भाषिका, ख्वप भाषिका, दोलखा भाषिका, चित्लाङ्ग भाषिका, पहरी भाषिका। थ्व ऐतिहासिक विकास क्रमय् थथे जूगु खने दु। नेवाःत मूलतः सँय्बर्मा भाषाभाषी खः। भाषावैज्ञानिक भाजु काशीनाथजुं भिक्टर एस्. डोहर्टी (१९७८:४३९-४४२) या विचाकथं धकाः थथे च्वयाद्यूगु दु, *'मुल नेवाःत नेपाःगालय् चीनया कांसु*

प्रान्तया उत्तर-पूर्वनिसें सँदेय्या दक्षिण व दक्षिण-पूर्वं दय्कीगु अर्धवृत्त क्षेत्र म्हो नं निकः दक्षिण स्वयाः बाय् हिलाः वःपिं खः ।'[5] थ्व खँनाप स्वापू दुगु मेगु खँ छगू नं दु । इन्द्र मालीजुं, *थुपिं दोखला जुया वःपिं जुइमाः । अन हे भचा च्वनाः अनं मेथाय् जुयाः नेपाःगालय् दुहां वःगु जुइमाः ।*[6] च्वय्या खं छु सी दु धाःसा छगू-छगू थासय् छगू-छगू पुचः स्थायी बसोबास यात जुइ । यक्व ईलिपा अन मूल नेपालभाषा खःसा उगु भाषाय् छुं भती ह्यूपाः वल जुइ । नेपालभाषा खयाः नं अन बिस्कं नेपालभाषा जुल जुइ । लिपा व हे छगू भाषिका जुल । थुज्वःगु प्रमाण संसारय् यक्व दु । नेपालभाषाय् थुकथं विभिन्न भाषिकाया विकास जुल जुइ ।

छगू भाषिकादुने अभ्र चिचीधंगु भाषिका दय्फु । थुज्वःगु भाषायात उपभाषिका धाइ । यल देशं पूर्वय् लाःगु छगू गां दु उकियात प्याङ्गां धाइ । अन नेपालभाषा खयाः नं हाकनं मेकथं विकास जुयाच्वंगु दु । यें-यलया नेपालभाषायात नेपालभाषाया भाषिका धाइ धाःसा प्याङ्गां भाषिकायात यल देय्या उपभाषिका धाइ । थुज्वःगु उपभाषिका मेमेगु नं दु-

(क) ख्वप भाषिकाया उपभाषिकाया रूपय् पाल्पा उपभाषिका, गोरखा उपभाषिका, बन्दीपुर उपभाषिका, बाग्लुङ् उपभाषिका, सिन्धुपाल्चोक उपभाषिका, पर्वत उपभाषिका,

(ख) दोलखा भाषिकाया लिस्ती उपभाषिका, तौथली उपभाषिका, दुति उपभाषिका

(ग) चित्लाङ भाषिकाया गमाल उपभाषिका, बलामी उपभाषिका

(घ) पहरी भाषिकाया खोपासी उपभाषिका, लेले उपभाषिका, चिसापानी उपभाषिका इत्यादि नालातःगु दु ।

२ समाज व सामाजिक भाषिका

२.१ समाज

छुं छगू निश्चित थासय् स्थायी वा अस्थायी बसोबास यानाच्वंपिं मनूतय्गु समूहयात समाज धाइ । मानव समाज धाय्बलय् छगू हे किसिमया मनूत जक मजूसे विभिन्नकथंया मनूत जुइफु । धाय्कि नेपाली समाज धाय्बलय् नेपाःदेय् छगू निश्चित थाय् जुल । उगु नेपाःदेय्दुने भाषिक समूहकथं नेवाः, खय्, भोजपुरी, मैथिली, तामाङ्, मगः, राई, लिम्बु इत्यादि जुइफु । धर्मकथं बौद्ध, हिन्दु, जैन, स्लाम, मुस्मां इत्यादि, भौगोलिक थाय्कथं पहाडी, मधेसी, भोटे इत्यादि जुइफु । उमेरकथं मचात, ल्याय्म्ह-ल्यासे, बुरा-बुरि, लिङ्गकथं मिजंत मिसात इत्यादि दइ । थ्व दक्वया संयुक्त नां हे नेपाली समाज खः । उगु

---

5 काशीनाथ तमोट, **पुलांगु नेपालभाषा निथी दुगुया छुं आधार,** (यल : कुलां साहित्य पाःलाः) ने.सं. १११३, पौ १९ ।

6 इन्द्र माली, **भ्रीगु भाय् : भ्रीगु बँगवः**, (पोखरा : मांभाय् मूलुखा), ने.सं. १०९८, पौ १३ ।

समाजदुने विभिन्न विन्दुया आधारय् सम्झौता यानाः नापं च्वनाच्वनी । धाय्‌कि नेपाली दक्व सकलें मिलय् जुयाच्वनेमाः छाय्‌धाःसा थ्व नेपालीतय्‌गु साझा देय् खः । इमि थःगु हे सत्ता दु, भौगोलिक सिमाना दु, थःगु हे कथंया स्वतन्त्रता दु । शासक व शासित नेपालीत हे खः । थुज्वःगु खँय् इमि सम्झौता यानाः मिलय् जुयाच्वंगु हे नेपाली समाज खः । थुकथं हे नेवाःतय्‌गु जक दसु दय्‌काः खँ ल्हाय्‌बलय् नेवाःतय् सम्झौता विन्दु धइगु भाषा खः, संस्कार खः, संस्कृति खः । छगू हे थासय् पुचःचा मुनाच्वनेगु मेगु विशेषता खः । ल्वाय्‌माःसां ख्याय्‌माःसां छगू हे थासय् गुचमुच जुयाः मुनाच्वनी । थ्व हे नेवाः समाज खः ।

२.२ सामाजिक भाषिका

च्वय् न्ह्यथनातःगु विभिन्न समाजय् थःथःकथंया भाषिका दय्‌फु । थुज्वःगु छगू-छगू समूहया छगू-छगू भाषा दइगु भाषिकायात सामाजिक भाषिका धाइ । उमेरकथं दुगु समाजय् नं मचातय्‌गु जक बिस्कं भाषिका दय्‌फु । दसुकथं लः, दुरु, ला, जा, केँ, मरि, मिठाइ-यात छसिंकथं आकु, तुतु, चिचि, हापु, काका, पापा, चाइ धाइ । अथे हे नये, द्‌चने, ख्वये, ख्वाः सिले, म्वः ल्हुये-यात छसिंकथं हामु याये, धुकु याये, हंहं याये, हरहर याये, भुसुंभुसुं याये इत्यादि । नेवाःतय् विशेषकथं छ्यलाबुलाय् वयाच्वंगु जातिभाषा व औपचारिक भाषा नं खः । शाक्य, बज्राचार्य, दचो-देवी, जुजु-लानि-पिंत 'वा', 'हुँ' धाय्‌त 'बिज्याहुँ' धाइ । अलय् उगु हे समाजय् भु-यात देमा, जा-यात आलः धाइ । वयां क्वय्‌या स्यस्यो, जोशी, महाजु इत्यादिपिंत झासँ, दिसँ, भपि इत्यादि धाइ । वया नं क्वय्‌यापिंत वा, हुँ, न, त्वँ हे धाइ । अथे हे मिसा-मिसातय् खँ ल्हाइबलय् थेगोकथं छि, छे, अथिं धाइ । धर्मया ल्याखं स्वय्‌बलय् बौद्ध धर्माबलम्बीतय् नापलाइबलय् भगवान शरण, तारेमाम धाय्‌गु याः । ब्वनातःपिं व ब्वनामतःपिनि दथुइ खँ ल्हाइबलय् ब्वनातःपिंसं भतीचा याकनं-याकनं व विदेशी भाषाया खँग्वः तयाः खँ ल्हाय्‌गु याइ । यदि ब्वनामतःपिंसं नं उकथं विदेशी खँग्वः तयाः खँ ल्हाःसां भतीचा फरक यानाः न्ववाइ, गथे time यात त्याम ।

२.३ भाषाविज्ञान व समाज/समाजशास्त्रनाप स्वापू

समाजया भाषाविज्ञाननाप क्वातुगु स्वापू दु । खँ छु धाय्‌बलय् भाषाविज्ञानं समाजया विषयलय् क्वातुक अध्ययन मयाय्‌कं थःगु अध्ययन क्वातुक न्ह्याके थाकुइ । कारण छु धाःसा भाषाविज्ञानं भाषाया विषयलय् छु अध्ययन याइ व समाजय् आधारित जुयाः याइ । समाजय् विभिन्न खालया समूह दइ धाय्‌कि प्रतिस्थित समूह वा अशिक्षित समूह, शाक्य बज्राचार्य समूह, श्रेष्ठ प्रधान समूह, ज्यापु समूह इत्यादि । थुगु समूहया दथुइ भाषिक भिन्नता खने दय्‌फु । समाजय् भाषिक भेद धइगु दय्‌फु । अथे हे समाजया विभिन्न

समूहलय् ध्वनि परिवर्तन, अर्थ परिवर्तन धइगु दइ । थ्व दक्व अध्ययन भाषाविज्ञानं याइ । समाजय् विभिन्न भाषाया प्रभाव दयाच्वनी । थुगु प्रभाव धइगु नं छाय् दत, गथे जुयादत इत्यादि विषयलय् भाषाविज्ञानं अध्ययन याइ । उकिं समाजनाप भाषाविज्ञानया क्वातुगु स्वापू दयाच्वनी ।

३ भूगोल व भौगोलिक भाषिका

३.१ भूगोल

मनूत बसोबास यानाच्वंगु पृथ्वीयात भूगोल धाइ । भू धयागु पृथ्वी अलय् गोल धयागु ग्वाराचिंगु वस्तु खः । थुगु ल्याखं पृथ्वीयात भूगोल धाय्गु याःगु खः । भूगोलयात मनूखं विभिन्नकथं विभाजन यानातःगु दु । राजनीतिकथं विभिन्न सीमाना तयाः विभिन्न देश दय्कल । अझ छगू हे देशय् नं भौगोलिक विभाजनथं हिमाली भाग, पहाडी भाग, तराई भाग इत्यादि । अथे हे सम्पूर्ण पृथ्वीयात भूबनोटया आधारय् एशिया महादेश, युरोप महादेश यानाः न्यागूतक महादेश दय्कल । थुकथं भाषाया आधारय् नं विभिन्न विभाजन यानातःगु दु, गथे एशियाइ भाषा, यूरोपियन भाषा, अमेरिकन भाषा, अफ्रीकन भाषा इत्यादि ।

३.२ भौगोलिक भाषिका

थन प्रसंगया खँ खः । छुं छगू भाषा छुं छगू भौगोलिक लागाय् जक सीमित जुयाच्वनी मखु । छगू भौगोलिक लागाय् दुगु भाषा संसारया विभिन्न देशय् वा लागाय् तक नं थ्यनाच्वनी, गथे नेपाःया नेपालीभाषा नेपालय् जक मखु भारतय् नं दु, भुतानय् दु । नेपालभाषाया सन्दर्भय् स्वय्बलय् विशेषतः काठमाडौं उपत्यकाय् केन्द्रित जुयाच्वंगु थुगु भाषा विभिन्न जिल्लाय् नं दु । अझ भारतया सिक्किम प्रान्तय् नं दु । थथे छाय् जुल धयागु खँ ला इतिहासया विभिन्न काल खण्डय् थाय् हिहिउँ, बाय् हिहिउँ उगु हे थासय् स्थायी बसोबास जुल जुइ । अन हे च्वन । गुलिं व्यापार व्यवसाय, गुलिं थः न्हापा च्वनाच्वनागु थासं पितनाः छ्वयाः, गुलिंसिया थः हे च्वनेमफयाः पिहाँवंगु, गुलिं थः हे बाय् हिलाः पिहांवंगु कारणं नं थाय् हिल खइ । न्ह्यागु थजु थाय् हिलावंगु कारणं प्रभाव लाइगु छगू विषय खः भाषा । थाय् ह्यूगु कारणं छगू हे भाषिक समूह खयाः नं स्थायी बसोबास पाःगुलिं भाषा नं पाय्फु । न्ह्यागुकथंसां छगू-छगू भाषिक समूह छथाय्-छथाय् च्वंगुया लिच्वःकथं भाषा नं पाय्फु । नेपालभाषाया सन्दर्भय् यें-यलया भाषिका व ख्वप भाषिका पाः । अथे हे दोलखा नं यें-यलया भाषिका व ख्वपया भाषिकासिकं पाः । थुकथं छगू-छगू भौगोलिक लागाय् छगू हे मूल भाषाया कचाया रूपय् पानाच्वंगु भाषिकायात भौगोलिक भाषिका धाइ । च्वय् भाषिका अध्यायसं नेपालभाषाया न्यागू भाषिका क्यनातःगु

भौगोलिक भाषिका खः । थुज्वःगु भौगोलिक भाषिका नेपाली भाषा व मेमेगु भाषाय् दु । थथे भौगोलिक भाषिका विकास विशेषतः छगू-छगू समूहलय् च्वनेगु व छगू समूह व मेगु समूहया दथुइ क्वातुक स्वापू मदुगु कारणं जुइफु ।

३.३ भाषाविज्ञान व भूगोलनाप स्वापू

भाषाविज्ञानया भूगोलनाप क्वातुगु स्वापू दु । कारण भौगोलिक लागा पाय्वं आपाः वा भती भाषा पानाच्वंगु भाषावैज्ञानिकतसें अनुभव यानाच्वंगु दु । नेपाःया सन्दर्भय् स्वय्बलय् च्वय् न्ह्यथनातःथें यें-यलया भाषा व ख्वपया भाषा पाः । कारण विभिन्न दय्फु । अथे नं मूल कारण भौगोलिक भिन्नता खः । ख्वपदेशं गुलि यें-यल वइ उलि भाषाय् नं समान दयावइ । थिमि थ्यनीबलय् थुकिया अनुभव जू । नेपालीभाषाय् नं स्वल धाःसा उगु भाषाय् भौगोलिक लागा पानावंलिसें विभिन्न भाषिका विकास जुयाच्वंगु दु । उकिं भाषाविज्ञान व भूगोलदथुइ स्वापू दु ।

४ इतिहास व ऐतिहासिक भाषाविज्ञान

४.१ इतिहास

सामान्य अर्थय् इतिहास धाय्बलय् गुगुं देश वा गुगुं देशया मानव सभ्यता गुबलय्निसें गथे यानाः शुरु जुयावल, अलय् उगु सभ्यताया विकासक्रम गुकथं न्ह्यानावल ? गुज्वः-गुज्वःगु मोड वा घटनाक्रम पार यानावल इत्यादिया विवरण अध्ययन याइगु विषय इतिहास खः । नेपाःया सन्दर्भय् खँ ल्हाय्बलय् इतिहास धाय्वं राजनैतिक इतिहास थुइकी अलय् विभिन्न इलय् विभिन्न जुजुपिंसं गुकथं शासन यात, गुकथं विकास वा सुधारया ज्या यात धइगु थुइकी । इतिहास धइगु मात्र राजनैतिक घटनाक्रम जक मखु । औद्योगिक इतिहास, धार्मिक इतिहास, सामाजिक इतिहास, शैक्षिक इतिहास, जातीय इतिहास, नृवंशीय इतिहास न्ह्यागुं जुइफु । थुकथं स्वय्बलय् भाषिक इतिहास नं जुइफु ।

४.२ ऐतिहासिक भाषाविज्ञान

भाषाया इतिहास धइगु मनूया इतिहासबति हे पुलां व ताःहाकः, कारण मानव सभ्यतानिसें हे भाषा नं उत्पत्ति जुल । उबलय्निसें हे सुं मनुखं छुं न छुं भाषा ला ल्हात जुइ । व भाषाया नां छु ? उबलय् उगु भाषाया स्वरुप गथे ? ध्वनि, खँग्वः, वाक्य-विन्यास इत्यादि गथे जुइ ? थुगु खँयात काल्पनिक धकाः त्वःताःछ्वःसां थौं अस्तित्वय् दुगु अङ्ग्रेजी वा रसियन वा चाइनिज भाषाया इतिहास गथे दु लय् ? उगु भाषां इतिहासया काल-खण्डय् गुज्वः-गुज्वःगु मोड पार यानावल लय् ? थ्व दक्व अध्ययन याइगु भाषिक इतिहास खः । थुकियात हे ऐतिहासिक भाषाविज्ञान धाइ । नेपालभाषाया सन्दर्भय् नेपालभाषाया जन्म

गुकथं जुल ? नेवाःतय्गु जन्म गुकथं जुल ? नेपालभाषा धइगु देवं वा प्रकृतिं वरदान रूपय् ध्वनि, खँग्वःधुकू, वाक्य-विन्यास इत्यादि तथास्तु धकाः छकलं दक्वं बिलला अथवा गनं छुं छगू भाषापाखें विकास जुयाः पिदन ? अलय् खँ पिहां वइ नेपालभाषा सँय्-बर्मा भाय् खलःया कचा खः । थुगु भाषाया उद्गम स्थल सँय्-बर्मा भाय् खः । थ्व भाषा सँय्-बर्मा भाय् खलकं विकास जुयावःगु खः । उकिं नेपालभाषाया विशेषता सँय्-बर्मा भाय् खलःनाप ज्वःलाः । उकिं नेपालभाषाया इतिहास थनंनिसें शुरु जुइ । नेपालभाषाया ध्वनि, खँग्वःधुकू, वाक्य-विन्यास गुकथं विकास जुल धकाः अध्ययन याय्गु हे भाषिक इतिहास खः ।

४.३ भाषाविज्ञान व इतिहास

भाषाविज्ञानय् इतिहासनाप उतिकं क्वातुगु स्वापू दु । इतिहास मसीकं भाषाया विकासक्रम गथे दु धइगु खँ सीके थाकुइ । इतिहास स्यूम्हसें तिनि उकिया आधारय् भाषाया इतिहास नं सीकेफइ । मेखे शुद्ध इतिहास अध्ययन याइबलय् अर्थ मसियाः भाषाया इतिहास ग्वहालि काय्माली, अथे हे भाषाया इतिहास अध्ययन याइबलय् व खँग्वः वा व वाक्य गुलि पुलां व खँग्वःया अर्थ छु खः वा उबलय् उगु खँग्वःया अर्थ छु धकाः सीकेत देशया इतिहास अध्ययन याय्माली । उकिं इतिहास व भाषाया दथुइ क्वातुगु स्वापू दु ।

५ मनोवैज्ञानिक भाषाविज्ञान

मनुखं भाषाविज्ञानया विषयलय् गुलि नं अध्ययन यात व सामान्य मनूया सामान्य मनस्थितिया सामान्य भाषा अध्ययन यानाच्वंगु खः । उकि थ्व सामान्य भाषाविज्ञान जक खः । असामान्य मनूया असामान्य मनस्थितिया असामान्य भाषा अध्ययन याइगु मेगु हे कचा दु । थ्व सामान्य मनूया असामान्य मनस्थितिया असामान्य भाषा नं जुइफु ।

सामान्य मनूया असामान्य परिस्थितिइ वा आकस्मिक घटनां यानाः पिज्वःगु भाषा नं जुइफु । धाय्कि छम्ह मानसिक असन्तुलनम्ह मनुखं गुज्वःगु भाषा ल्हात ? मेगु थथे नं जुइफु मनू सामान्य हे खः । वयात थुज्वःगु परिस्थिति वयाबिल गुकिं यानाः वयागु मनस्थिति स्यन । मानौं सुं छम्ह विद्यार्थी परीक्षा बिल । उगु परीक्षा बांलाः । वया थःगु परीक्षाय् पास जुइ धकाः विश्वस्त जू तर परीक्षाया लिच्वः मेकथं वल । अचानक वयागु मनस्थिति स्यन । वं उबलय् गुज्वःगु भाषा ल्हात अथवा थुकिया अःखः सुं छम्ह विद्यार्थीया परीक्षा स्यन तर स्यन धयाच्वंम्हय्सिया परीक्षाय् लिच्वः बांलात, पास जुल । उबलय् वं गुज्वःगु भाषा ल्हात ? थुज्वःगु भाषाया अध्ययन हे मनोवैज्ञानिक भाषा अध्ययन खः । थुकथं सुं छम्ह मनूया छुं कारणवस मानसिक विचलन वल अथवा छकलं ग्यात, अथे धइगु धुँ भालु खन वा भ्वखाय् ब्वल अथवा सुनानं थःम्हसें बिचाः मयानाकथं ग्यानपुगु हतियार

ज्वना: हमला या:वल अथवा थ:त सुनानं अतिकं मयोगु व्यवहार यात धा:सा तं पिहांवय्फु अथवा थ: अतिकं योम्ह मनू कालगतिइ लाना: सित अथवा दुर्घटनाय् सित धा:सा व मनू सामान्य खया: नं अचानक प्रतिकूल परिस्थितिं याना: वयागु मनस्थिति स्यने फु। लिच्व:कथं वं असामान्य भाषा ल्हाइ। थ्व असामान्य परिस्थिति ल्हाइगु असामान्य भाषाया अध्ययन हे मनोवैज्ञानिक भाषाविज्ञान ख: ।

खँ थुलि जक मखु छम्ह मचा गुम्हसिया बोली स्पष्ट पिमज्व:नि । थ:म्हसें धाय्त्यनागु वा थ:त योगु वस्तु फ्वनेत वं खँग्व: पिज्वय्के मफुनि वा खँपु ज्याय्मफुनि उज्व:गु स्थितिइ व मचा गुकथं थ:त न्ह्यब्वइ वा थ:गु चाहना न्ह्यब्वइ। धाय्कि वया नय्पित्यात। उकिं वं थ: मांयाके गुकथं दुरु त्वने धाय्गु अथवा वया चकलेट वा चकलेटथें चाकुगु वस्तु नय् धाय्त वं गथे याइ, अथवा वया प्वा: स्यात अथवा ज्वर वल वा छ्यं स्यात वं उगु परिस्थितिया गथे याना: न्ह्यब्वइ। अभ्र भतीचा त:धी जुल धाय्‌व वयाके समाजया ज्ञान दइ। सुयां न्ह्योने धाये ज्यू मज्यूया सामान्य ज्ञान विकास जुइ। उगु इलय् थ:त योगु खँ धाय्त मांया न्हाय्पनय् वा बौया न्हाय्पनय् गथे धाइ इत्यादि भाषाया अध्ययन हे मनोवैज्ञानिक भाषाविज्ञान ख: ।

स्वगूगु ब्व

समकालिक भाषाविज्ञान व कालक्रमिक भाषाविज्ञान

भाषाविज्ञानअन्तरगत विभिन्न विषय अध्ययन याइ। उकिमध्ये मूल निता विषय दु व खः–समकालिक भाषाविज्ञान व कालक्रमिक भाषाविज्ञान ।

१ समकालिक भाषाविज्ञान

ईया ल्याखं छगू कालखण्ड वा छगू युगय् छ्यलाबुलाय् वयाच्वंगु छगू भाषा विभिन्न थासय् गुकथं प्रयोग जुयाच्वन धकाः अध्ययन याइगु ज्या समकालिक भाषा अध्ययन खः । थुगु अध्ययन छगू भाषाअन्तरगतया विभिन्न भाषिकाया अध्ययन याइगु नं समकालिक भाषिका अध्ययन खः । थुकिया बिस्कं निगू वा निगुलिं मयाक विभिन्न भाषाया तुलनात्मक अध्ययन याइगु नं समकालिक अध्ययन खः । धायूकि वर्तमान युगय् छुछु थासय् गुकथं नेपालभाषाया प्रयोग जुयाच्वंगु दु । यें-यलय् नेपालभाषाया स्थिति गथे दु अथवा यें-यल, ख्वपय्, दोलखाय् गुकथं प्रयोग जुयाच्वंगु दु, थुकिया ध्वनि, खँग्वःधुकू, वाक्यसंरचना गथे दु अलय् व्याकरणिक कोटिया स्थिति गथे दु धकाः स्वयूगु जुइ । थुकथंया अध्ययन याय्गु ज्या हे समकालिक भाषाविज्ञान (Synchronic Linguistics) खः । यदि छगू जक भाषायागु अध्ययन याइगु जूसा वर्णनात्मक भाषाविज्ञान (Descriptive linguistics) धाइ । छगू हे भाषाअन्तरगतया विभिन्न भाषिका अध्ययन याइगु जूसा भाषिका विज्ञान (Dialectology) धाइ । अथे मजूसे निगू वा निगुलिं मयाक विभिन्न भाषाया अध्ययन याःसा उकियात प्रकारगत भाषाविज्ञान (Typological linguistics) धाइ ।

२ कालक्रमिक भाषाविज्ञान

छुं छगू भाषाया ऐतिहासिक विकासक्रमकथं अध्ययन याइगु कालक्रमिक भाषा अध्ययन खः । थुकी छुं छगू भाषाया विभिन्न कालखण्डय् गुकथं विकास जुजुं वल धइगु अध्ययन याइ । थुकथं अध्ययन याइगु भाषाविज्ञान हे कालक्रमिक भाषाविज्ञान (Diachronic linguistics) खः । थुकियात ऐतिहासिक भाषाविज्ञान (Historical linguistics) नं धाइ । धायूकि नेपालभाषा विकासक्रम गुकथं जुल, थुगु भाषाया किरात कालय् स्थिति छु दु ? थुगु भाषाया उत्पत्ति गुकथं जुल ? खँग्वः धुकूया विकास गुकथं जुल ? उगु खँग्वःया रूप आःतकं अथे हे खःला ? यदि ह्यूपाः वःगु दुसा गथे-गथे जुयाः वल ? ग्वःगू चरण पार

यानावल ? मेगु भाषाया खँग्व:त गुकथं दुहांवल ? वचन, लिङ्ग, कारकया प्रत्ययत न्हापांनिसें आ:तक गथे दु ? वाक्य गठन गथे दु इत्यादि स्वइगु कालक्रमिक अध्ययन ख: । अभ्र छगू दसु काये, थौंकन्हय् सुयातं महोदय वा महाशयया समानान्तरय् छुं छगू खँग्व: प्रयोग याय्माल धा:सा **छिस्कर** काइ । थुगु खँग्व:या ऐतिहासिक विकासक्रम स्वइगु हे ऐतिहासिक भाषाविज्ञान ख: । प्रा.डा.सुन्दरकृष्ण जोशीजुया अध्ययनकथं थ्व महोदय वा महाशयया समानान्तर खँग्व: मखु । थुकिया अर्थ मेगु हे ख: । वय्कलं थुकिया अर्थ थुकथं छ्यानादीगु दु, मध्यम पुरुष, एकवचनया हनेमा:गु रूप 'छि'या पुलांगु रूप ख: 'छिसकल' (छि-स-क-ल छिस्-क-ल>छि-क:>छि । थौंकन्हय् नेवा:तय् सुयातं हना: खँ ल्हाय्बलय् 'छि' धाइ । थुकिया नेपाली भाषाया समानान्तर **तपाईं** ख: । थुगु छि-या पुलांगु रूप छिसकल ख: । अलय् छिसकल धाय्बलय् छि व छिनापं दुपिं वा छिगू परिवानया मेमेपिं सदस्यसमेत धा:गु ख: । लिपा थुकिया विकासक्रमय् छि व छिकपिं सकले मजूसे महोदय वा महाशय जुल । थुकथंया विकासक्रम अध्ययन याय्गु हे कालक्रमिक भाषाविज्ञान ख: ।

प्यगूगु ब्व

भाषाविज्ञानया इतिहास

१, परिचय

संसारय् मनूया सृष्टिया नापनापं मानवभाषा नं सृष्टि जुल जुइ। च्वया: हे भाषा सिर्जना मजूसां मौखिक भाषा दत। मानव सभ्यता विकासनापनापं लिखित भाषा नं दत। अथे नं उबलय् भाषा छु ख:, भाषाया रूपरेखा गथे ख: धइगु विषयलय् चिन्तन मनन मजू। थुकिया चिन्तन मनन यक्व लिपा तिनि जुल। थुकिया चिन्तन निथासं जुल छथाय् संस्कृत भाषा व मेगु ग्रीक-लाटिन भाषा। पूर्व व पश्चिमय् भाषाया विषयलय् चिन्तन मननया त:हाक:गु इतिहास दु।

२, पूर्वीय भाषा इतिहास

पूर्वय् भाषाया जक मखु विविध ज्ञान विज्ञानया स्रोत व इतिहास दु। थुगु स्रोत व इतिहास धइगु वैदिक सभ्यता व संस्कृति नं ख:। संस्कृत भाषाय् भाषाया चिन्तन ईशापूर्व १५०० निसें जुल। अथे धाय्बलय् थौंस्वया: स्वद्व:त्यादँ न्ह्योनिसें ख:। उबलय् वैदिक युग ख:। उगु इलय् भाषा चिन्तनया स्रोत धइगु वेद व वैदिक सभ्यता ख:। उबलय् वैदिक **संहिता**[1], **आरण्यक**[2] व **उपनिषद्**[3] य् भाषाया विषयलय् दुग्यंक अध्ययन यानात:गु दु।

वेदय् विभिन्न खुगू ब्व दु- शिक्षा, **कल्प**[4], ज्योतिष, **निरूक्त**[5], छन्द व व्याकरण। थुकी कल्प व ज्योतिषबाहेक मेगू प्यगुलिं भाषानाप स्वापू दुगु ब्व ख:। थुकिं नं उबलय् भाषाया विषयलय् यक्व चिन्तन मनन या: धइगु सीदु।

उबलय् भाषासम्बन्धी चिन्तन मनन याइपिं विभिन्न विद्वानमध्ये छम्ह मूलम्ह पाणिनि ख:। वय्क:या नापनापं मेमेपिं विद्वानत नं दु। इमित पाणिनि सम्प्रदायया त्रिमुनि धाइ। वय्क:पिं पाणिनि, पतञ्जलि व कात्यायन ख:। वय्क:पिंसं संस्कृतभाषा यक्व विकास यानादिल। पाणिनिं भाषा चिन्तन जक मखु संस्कृत भाषाया व्याकरण, साहित्य

---

1 संहिता- आचार, नियम, विधि इत्यादियात मिलय् याना: दय्कात:गु

2 आरण्यक - वैदिक आर्यतसें क्व:छिनात:गु स्वंगूगु आश्रमसम्बन्धी च्वयात:गु वेदया छगू ब्व

3 उपनिषद् - वेदया विभिन्न शाखामध्ये ब्राह्मण शाखाया छगू ल्यूनेच्वंगु ब्व

4 कल्प– बलिदान, यज्ञ इत्यादिनाप स्वापू दुगु बिधि थुइकीगु छगू ब्व

5 निरूक्त– शब्दया व्युत्पत्ति व मूल रूपया व्याख्या यानात:गु व्याकरण

न्याय [6] **मीमासा** [7] नं च्वयादिल । अलय् थुगु संस्कृत व्याकरणया हे अनुशरण यानाः पालिभाषा व प्राकृतभाषाया व्याकरण नं च्वल ।

वेद प्यगू दु- ऋग्वेद, यजुवेद, सामवेद, व अथर्ववेद । उकी ऋग्वेद दकलय् पुलांगु धाइ । वेदया भाषायात दैवी वाक् धाइ अर्थात् देवं ल्हानातःगु भाषा धाइ । थथे देवं ल्हानातःगु भाषा धाय्गु हे भाषासम्बन्धी चिन्तन खः । ऋग्वेदय् भाषासम्बन्धी चिन्तन मनन यानातःगु दु । उकी चत्वारी वाक् धइगु दु । चत्वारी वाक्मध्ये स्वगू अव्यक्त व छगू व्यक्त खः । उगु छगू व्यक्त अथवा वाणी न्वं वाइगु खः । उकिया अर्थ ऊँ, भूः, भवः, रस्व, नाम, उपसर्ग, आख्यात, नियत, परा, पश्यन्ती, मध्यमा, वैखरी खः ।

वेदया आधारय् च्वयातःगु मेगु छगू वेद **ब्राह्मण** ग्रन्थ खः । अथे हे मेगु ग्रन्थ **उपनिषद्** खः गुकी वाक्सम्बन्धी चर्चा यानातःगु दु । वैदिक **सूक्त** [8] य् नं भाषासम्बन्धी चिन्तन मनन यानातःगु दु । उकी शब्दया उत्पत्ति न्ह्यथनातःगु दु । वेद पाठ याय्बलय् गथे यानाः याय्माः धकाः बांलाक उच्चारणया विषयलय् ध्यान बियातःगु दु ।

वैदिक युगलिपा लौकिक युग वल । थुबलय् जनसाधारणं वेदया भाषा मथुयावल । उकिं उगु वेदया भाषा थुइकेत विविध भाषासम्बन्धी सफू च्वल । थ्व हे भाषा चिन्तनया नमूना जुल । अलय् पदपाठ व उकिया व्याख्या यात । अथे हे समास सन्धिया नं व्याख्या यात । उकी सन्धि, विच्छेद, विग्रह, धातु, उपसर्ग, उच्चारणसम्बन्धी नं चर्चा दु । वैदिक भाषाय् सुरक्षित याय्मफुसेलि प्रातिसाख्य च्वय्गु यात ।

प्रातिसाख्य

च्वय् धाःथें प्रातिसाख्य च्वय्न्त्यो वेदभाषा व लौकिक भाषा बायावन । जनसाधारणं वैदिक भाषा ल्वःमंकल । थुकिं यानाः वेदया पाठ, उच्चारण, स्वराघात इत्यादि त्वःफीगु यक्व सम्भावना ब्वलन । थथे त्वःफिनावन धाःसा लिपा वेद पाठ याय्बलय् यक्व अशुद्ध जुइफइगु जुल । यदि अशुद्ध जुइक उच्चारण यात धाःसा उकिया दोष पाठ याःम्हय्सित लाइ । उकिं यानाः वेदया अध्ययन विशेषकथं याइगु जुल । लिच्वःकथं ध्वनिया अध्ययन यात । अलय् विभिन्न प्रातिसाख्य च्वल । थौंकन्हय् दुगु प्रातिसाख्य उबलय्यागु पुलांगु प्रातिसाख्य मखु बरु पुलांगु प्रातिसाख्यया आधारय् च्वयातःगु जक खः । आः दुगु प्रातिसाख्य पाणिनिधुंकाया खः । थुकी उच्चारण, स्वर, व्यञ्जन, नाम, आख्यात, निपात, उपसर्गया बयान दु ।

---

6 न्याय- गुगुं विषयलय् तर्कपूर्ण विवेचना याइगु खुगू दर्शनमध्ये छगू दर्शन

7 मीमांसा- भारतया छगू दर्शनशास्त्रमध्ये छगू शास्त्र

8 सूक्त- वेदया मन्त्र वा वेदया समूह

वेदया भाषा अध्ययन याय्‌गु सिलसिलाय्‌ मेमेगु विभिन्न सफू तयार या:गु दु। उकीमध्ये छगू निघण्टु ख:। थ्व छगूकथंया शब्दकोश ख: गुकी वेदय्‌ दुगु खँग्व:त मुंकात:गु दु। उज्व:गु निघण्टु गुलिंसिनं न्यागू, गुलिंसिनं झिंन्यागू, नीगूतक नं दु धाय्‌गु या:। न्ह्यागु जूसां थौंकन्हय्‌ बजारय्‌ छगू जक दु।

यास्क

वेदया युगय्‌ छम्ह नां जा:म्ह विद्वान ख: यास्क। वय्‌कलं वेदय्‌ छ्यलात:गु शब्दया व्युत्पत्ति व शब्दया अर्थ क्व:छीगु ज्या नं यानादिल। उकिं वय्‌क: यास्कयात वैदिक भाषाया दकलय्‌ न्हापांम्ह निरूक्तकार, भाषाया व्याख्याता व भाषाचिन्तककथं मानय्‌ यानात:गु दु। वय्‌क: इशा पूर्व च्यागूगु शदीयाम्ह धका: मानय्‌ यानात:म्ह विद्वान ख:। वय्‌कलं स्वंगू काण्ड व न्यागू अध्याय दुगु निघण्टु च्वयादयूगु दु धका: मानय्‌ यानात:गु दु। उगु निरूक्तय्‌ १२९८ शब्दया चर्चा यानात:गु दु।

यास्कधुंकाया भाषाचिन्तनया ईयात स्वगू ब्वय्‌ ब्वथली- (क) पाणिनिन्ह्योया युग, (ख) पाणिनि युग व (ग) पाणिनिल्यूया युग

पाणिनिन्ह्योया युग

यास्क[9] निसें **पाणिनी**[10] तकया युगयात पाणिनिन्ह्योया युग धका: मानय्‌ यानात:गु दु। थ्व युगय्‌ भाषासम्बन्धी यक्व ज्या जुल। थुबलय्‌ ८५ गू व्याकरण च्वल धयात:गु दु, अथे नं २३ गू व्याकरण सफूया नां हे बियात:गु दु। थ्व युगय्‌ वेदया भाषा अध्ययन न्ह्यानातुंच्वन। मेखे लौकिक संस्कृत भाषाया नं अध्ययन याय्‌गु ज्या न्ह्यात। थुकी दकलय्‌ न्हापलाक स्वर्गया राजा इन्द्रया नां वइ। वया नामं दय्‌कात:गु सम्प्रदाय ऐन्द्र सम्प्रदाय ख:। स्वर्गया जुजु इन्द्रयात शब्दया अर्थ, प्रकृति प्रत्ययसम्बन्धी च्व:गु खँ न्ह्यथनात:गु दु। पाणिनिं विभिन्न सफू च्व:गु दु। उकिमध्ये छगू सफू ख: अष्टाध्यायी। उगु अष्टाध्यायी सफुती झिम्ह वैयाकरणतय्‌गु नां दु, व ख: आपिशलि, काश्यप, गार्ग्य, मालव, चक्रवर्मन्‌, भारद्वाज, शाकटायन, शाकल्य, सेनक व स्फोटायन।

पाणिनि युग

पाणिनि

पाणिनि छम्ह संस्कृत भाषाया दकलय्‌ त:धंम्ह विद्वान ख:। वय्‌क: ईशापूर्व

---

9 यास्क-इशा पूर्व च्यागूगु शदीयाम्ह छम्ह संस्कृत विद्वान

10 पाणिनि- इशापूर्व न्यागूगु शदीयाम्ह संस्कृत भाषाया दकलय्‌ त:धंम्ह वैयाकरण

न्यागूगु शदीयाम्ह धका: मानय् यानात:गु दु । वय्क:या मांया नां दाक्षी ख: । उकिं पाणिनियात मांम्हय्सिया नां क्वकया: दाक्षीपुत्र धाय्गु या: । थौंकन्हय्या लाहोरयात (पाकिस्तानय् ला:गु पञ्जावया राजधानी) शालातुर धाइगु जुयाच्वन । पाणिनि व हे शालातुरय् च्वंम्ह जुया: वय्क:यात शालातुरीय नं धाय्गु या: । पाणिनिं च्व:गु **अष्टाध्यायी** सफुती च्यागू अध्याय दु । प्रत्येक अध्यायलय् प्यगू **पाउ**[11] दु । उकी मुक्कं ३९९५ **सूत्र**[12] दु । थुगु सूत्रं लौकिक संस्कृतयात चीहाकलं बयान यानात:गु दु । अष्टाध्यायी सफुती चीहाकलं गणितया सूत्रथें दय्कादीगु दु । वय्कलं मेमेगु च्वयादीगु विभिन्न सफूत शिवसूत्र, प्रत्याहारसूत्र, धातुपाठ, गणपाठ, उणादिसूत्र, फिट्सूत्र इत्यादि ख: ।

कात्यायन

कात्यायन ईशापूर्व ४५० निसें ३०० तकयाम्ह धका: मानय् यानात:गु दु । थ्वय्कलं पाणिनिं च्व:गु सूत्रयात संशोधन याना: **वार्तिक**[13] च्वल । वय्कलं गनं-गनं पाणिनियात आलोचना नं यानात:गु दु, अथे नं वार्तिक च्वय्गुया मूल अर्थ पाणिनि व वय्क:या कृति थुइकेत हे च्व:गु ख: । वय्कलं मेमेगु कृति नं च्वयादीगु दु- कात्यायनी शिक्षा, तैत्तिरीय प्रातिशाख्य व वाजसनेय प्रातिशाख्य ।

पतञ्जलि

थ्वय्क:या जन्म ईशा पूर्व स्वगूगु शदीनिसें न्हापांगु शदीया दथुइयाम्ह धका: ल्या: यानात:गु दु । वय्क: उत्तर भारतया गोण्डा धइगु थासय् जन्म जूगु धाइ । वय्कलं महाभाष्य धइगु सफू च्वयादीगु दु । न्हापा पाणिनिं च्व:गु **अष्टाध्यायी** सफूया बारे न्ह्यस: थना: कात्यायनं सफू च्वयादिल, उकिया बारय् पतञ्जलिं सफू च्वयादिल । उगु सफू हे महाभाष्य ख: । उगु सफू अ:पुक थुइक च्वयात:गु सफू ख: ।

पाणिनि लिपाया युग

पाणिनियुगलिपा आपालं मनूतसें विभिन्न योगदान यानादिल । उकीमध्ये भर्तृहरि कैयट, नागेश, जयादित्य, वामन, भट्टोजिदीक्षित ख: । थुगु लिपांगु युगय् भाषाया विषयलय् यक्व ज्या जूगु दु । अथे नं भाषायात हे केन्द्र मानय् याना: मया:सां भाषाया

---

11 पाउ श्लोक वा पद्यया छगू चरण

12 व्याकरण, दर्शन, गणित, विज्ञान आदि विषयलय् नियम दय्का: चीहाकं थुइकीगु शब्द -संकेत ।

13 छुं नं विषयवस्तुयागु **उक्त** (धयात:गु), **अनुक्त** (धयामत:गु) व दुरुक्त बारे अर्थ थुइकेत च्वयात:गु पूरक शास्त्र

प्रसंगय् विभिन्न काव्यशास्त्रीतसें ज्या या:गु दु। भरत, भामह, दण्डी, वामन, रुद्रत, मम्मटपिं काव्यशास्त्रीत पिदन। वय्क:पिनिगु मूल ज्या नाटक, काव्य, रस, छन्द, अलङ्कार इत्यादि विषयलय् केन्द्रित ख:सां भाषाया विषयलय् नं योगदान दु।

३ पाश्चात्य भाषा इतिहास

पूर्वय् भाषा चिन्तन धका: हे विकास जुल तर पश्चिमय् भाषा चिन्तन धका: मखुसे दर्शन शास्त्र व तत्वज्ञानया विविध पक्षकथं विकास जुल। उकिं पश्चिमय् भाषा चिन्तन वा व्याकरण मधा:से फिलोसोफिया धाइ। थन ज्ञान गुणया स्रोत धइगु ग्रीक व लाय्टिन भाषाया वाङ्मय ग्रन्थ ख:।

ग्रीकय् भाषा चिन्तन

Plato

ग्रीकय् भाषाया चिन्तन छगू दर्शन शास्त्रया कचाकथं कयात:गु दु। ग्रीकया जक मखु संसारया हे दकलय् त:धंम्ह विचारक Plato (ईशापूर्व ४२७ निसें ३४७ तक) भाषाया सघोष व अघोष अथे हे महाप्राणया बारय् चर्चा यानादीगु दु। वय्कलं संज्ञा व क्रियाया बारय् नं ब्वथलादीगु दु।

Aristotle

अरस्तुं (ईशापूव ३८४-३२२) वाक्यय् उद्देश्य व विधेयया बारय् बिचा: यानात:गु दु। अथे हे भाषाय् नियमित व अनियमित प्रक्रिया बारय् यक्व चर्चा यात:गु दु। लिच्व:कथं ग्रीक भाषाय् व्याकरण सफूया निर्माण जुल।

Dionysios Thrax

थ्वय्कलं ग्रीक भाषाया व्याकरण छगू तयार यानादिल। थुबलय् ग्रीकय् च्वंपिं मनूतय् ग्रीक भाषाया अप्व: चिन्ता काइ, इमिगु भाषा हे दकलय् त:धंगु भाषा धाइ, उकिया मेखे इमिसं मेपिनिगु भाषाया वास्ता मदु। इमिसं ध्वनितत्व, व्याकरण, शब्दया अर्थ, बलाघात, अक्षर इत्यादिया बारय् यक्व चर्चा यानात:गु दु। Dionysios Thrax (ईशा पूर्व निगू शदीयाम्ह) जुं च्याताजिया पद क्यनादीगु दु- नाम, सर्वनाम, क्रिया, कृदन्त, क्रियाविशेषण, उपसर्ग, संयोजक व उपपद।

रोमन युग

ग्रीकय् व्याकरणया विकास या:गु खना: रोमनतसें लायृटिन भाषाया व्याकरण दयृकल। थ्व ज्याय् Donatus व Priscian निम्हसिगु नां न्ह्योने व:। रोमनतसें भाषाया विविध पक्षया अध्ययन यात। Laurentius Valla धइम्हसें दयृकूगु व्याकरण लिपातकं पाठ्यपुस्तकया रूपय् चलय् जुयाच्वन।

पोर्ट रोयल व्याकरण

पोर्ट रोयल वैयाकरणतसें सन् १६६० लय् फ्रेन्च भाषां सामान्य व तर्कमूलक व्याकरण च्वल। लायृटिन भाषाया संरचनाया आधारय् दयृकूगु थुगु व्याकरण तर्कमूलक व सार्वभौम व्याकरण दयृकेगु कुत: या:गु ख:।

४ पूर्व पश्चिमया स्वापू

च्वय् भाषा व व्याकरणया चिन्तन मनन जुल धा:सां भाषाविज्ञान हे धका: मजूनि। भाषाविज्ञान धका: उबलय् अध्ययन याय्गु शुरु जुल गुबलय् पूर्व व पश्चिमया स्वापू दत। भिंच्यागूगु शदीया अन्तय् व भिंगूगु शदीया शुरुइ तुलनात्मक भाषाविज्ञान शुरु जुल। कलकत्ताया Sir William Jones (1746-1994) संस्कृत, ग्रीक व लायृटिन समानता व स्रोत छगू हे ख: धका: धासेंलि तुलनात्मक भाषा अध्ययनया ज्या न्ह्यात। थ्वयांन्ह्यो फ्रेन्च विद्वान कुद्रो (Ceurdoux) धइम्हसें Sir William Jonesसिकं नीदँन्ह्यो हे तुलनात्मक अध्ययनया विकास जुल धका: कनात:गु दु। थ्वयां लिपा Franz Bopp (1791-1867) धइम्हसें तुलनात्मक भाषाविज्ञानया ज्या यानादिल। उकिं वयृक:यात तुलनात्मक भाषाविज्ञानया बौ (father) धाय्गु या:। वयृकलं सन् १८१६ य् संस्कृत, ग्रीक, लायृटिन, जर्मन, फ्रान्सेली भाषाया कियाया तुलना यानादिल। थथे हे भारोपेली भाषातय्गु तुलनात्मक व्याकरण धइगु सफू नं च्वयादिल। थुकथं Sir William Jones निसें Franz Bopp तकया ईयात ऐतिहासिक भाषाविज्ञानया न्हापांगु चरणकथं काय्गु या:। थ्वयांलिपा विभिन्न विद्वानतसें भाषायात श्लिष्ट अश्लिष्टया आधारय् अथे हे संयोगात्मक व वियोगात्मकया आधारय् नं भाषाया विभाजन या:गु दु। ऐतिहासिक भाषाविज्ञानया निगूगु चरणय् August Friedrich Pott (1802-1887)निसें Ferdinand de Saussure सिकं न्ह्योतकया वैयाकरणत ला:। Pott धइम्हसें व्युत्पत्तिमूलक अनुसन्धान, J.R. Firth धइम्हसें भाषा परिवर्तनया कारण, Fredrich Nax Nuller (1823-1900) धइम्हसें भाषासंस्कृतिया अध्ययन यानादिल। भिंगूगु शदीया अन्तय् ऐतिहासिक व तुलनात्मक भाषाविज्ञानयात अभ न्हूकथं अध्ययन

यात। थुकथं भाषाया इतिहास, प्रकृति, भाषाया न्हूगु पुलांगु रूप, आन्तरिक व बाह्य पक्ष, संसारय् दुगु भाषाया वर्गीकरण इत्यादि थ्व हे भिंगूगु शदीया उपलब्धी खः।

च्वय् भाषाविज्ञानया विकासया खँ जुलसा नीगूगु शदीइ वया आधुनिक भाषाविज्ञानया विकास जुल। थुगु इलय् भाषाया वर्णनात्मक अध्ययन व भाषिक संरचनाया विश्लेषणपाखे न्ह्यात। थुगु आधुनिक भाषाया जन्मदाता Ferdinand de Saussure खः। वय्कलं भाषा व वाक्, समकालीनता व कालक्रमिकता अथे हे वस्तु व रूप इत्यादि विषयलय् न्हून्हूगु खँ हयादिल। वय्कः Saussureजुं हयादीगु संरचनावाद लिपा यक्व हे विकास जुल। थकी विभिन्न सम्प्रदाय दत। थुकिया लिपा हाकनं मेमेगु सम्प्रदायया विकास जुल, गथे K.I. Pikeया रूपार्थक व्याकरण (१९५४), M.A.K. Halliday या व्यवस्थापरक व्याकरण, Noam Chomsky या रूपान्तरण व्याकरण, Charles R. fillmore या कारक व्याकरण इत्यादि।

न्यागूगु ब्व

भाषाया संरचनात्मक वर्गीकरण

१ परिचय

भाषाया स्वरुप अथवा प्रकृतिया आधारय् याइगु वर्गीकरणयात प्रकारगत वर्गीकरण, आकृतिमूलक वर्गीकरण अथवा संरचनात्मक वर्गीकरण धाइ । थथे वर्गीकरण याय्‌गु ज्या दकलय् न्हापलाक स्लेगल धइम्ह भाषावैज्ञानिकं यानादीगु खः । थुज्वःगु वर्गीकरण यानादीपिं मेमेपिं खः बप, ग्रिम, स्लाइखर, पट । वय्‌कःपिंसं भाषाय् दुगु सम्बन्ध तत्व, रुप निर्माण, वाक्य निर्माणया आधारय् दय्‌कादीगु खः । न्हापां दय्‌कूबलय् योगात्मक भाषा व अयोगात्मक भाषा यानाः जक दय्‌कूगु खः । लिपा थुकी आपालं विकास जुल ।

२ भाषाया वर्गीकरण

२.१ अयोगात्क भाषा

२.२ योगात्मक भाषा

२.१ अयोगात्मक भाषा

थुज्वःगु भाषाय् वाक्य निर्माण जुइबलय् पद-पद वा रूप अथवा अर्थतत्व व सम्बन्ध तत्व छगू मेगुली स्वाइमखु । थुकथं योग जुइमखुगु जुयाः थुकीयात अयोगात्मक भाषा धकाः धाःगु खः । अङ्ग्रेजी भाषाया on the bed धाय्‌बलय् on व bed जोडय् मजू । नेपालभाषाय् स्वःसा **लासा** व **-य्** जोडय् जुयाः **'लासाय्'** जुइ । थुज्वःगु भाषाय् छगू रूप व मेगु रूप स्वाइ मखु । नेपालभाषाया छुं कियाया दसु काये- नये, त्वने, हाले । थुकिया धातु व प्रत्यय छुटय् याय्‌बलय् न-ये, त्वन्-ए, हाल्-ए जुइ । अलय् थुकीया भूतकाल व अभूतकाल दय्‌केबलय् छसिंकथं न-ल, न-या भूत, न-इ, न-ये (अभूत), अथे हे त्वन्-अ, त्वन्-आ (भूत), त्वन्-ई (अभूत), हाल्-अ, हाल्-आ (भूत), हाल्-ई (अभूत) जुइ । अयोगात्मक भाषाय् थथे जोडय् मजूसे भूतकाल वा मेमेगु रूप थुइकेत ब्यागलं हे रूप वा शब्द हे तय्‌हइ । दसु काय्- वने (to go) । उकियात पुलांगु चिनिया भाषाय् त्सेन (tsen) धाइ । उकिया भूत काल दय्‌केमाल धाःसा नेपालभाषाय् जूसा **वन्-अ** अथवा **वन्-आ** यानाः **वन, वना** याइ, तर उगु अयोगात्मक भाषाय् मस्वाःसे ब्यागलं हे शब्द स्वानाः भूत काल याइ । थुकथं उगु भाषाय् **लिओन** (lion) धइगु शब्द हे तइ । उगु शब्दया अर्थ **सिधल** खः । थुकथं **त्सेन लिओन** (tsen lion) **वने सिधल** जुल । थुकिया मतलब वनेया भूतकाल **वन** थुइकूगु खः ।

थुगु अयोगात्मक भाषाया मेगु विशेषता धइगु स्थान प्रधान जुइगु खः। स्थान प्रधानया मतलब छगू वाक्यय् पद न्ह्योने ल्यूने तल धाःसा व्याकरणिक अर्थ पाइ, गथे न्ह्योने लाःसा कर्ता, ल्यूने लाःसा कर्म जुइगु विशेषता खः। दसु काय्-

न्गो त नि

जिं स्याये छंत। थुकिया मतलब जिं छंत स्याये धाःगु खः। आः थुकिया हे मेगु दसु दय्के

नि त न्गो

छं स्यात जित। छं जित स्यात।

थन न्हापांगु दसुइ **न्गो**-या अर्थ **जिं**, निगूगु दसुइ **न्गो**-या अर्थ **जित** खः। अथे हे न्हापांगु दसुइ **नि**-या अर्थ **छंत** अलय् निगूगु दसुइ **नि**-या अर्थ **छं** खः। पाःगु खँ थुलि हे खः कि न्हापांगु दसुइ न्ह्योने च्वनावःगुलिं कर्ता जुल अलय् **न्गो**-या अर्थ **जिं** जुल। लिपांगु दसुइ व हे **न्गो** वाक्यया ल्यूने च्वनावःगुलिं कर्म जुल, अलय् **जित** जुल। थ्व अयोगात्मक भाषाया विशेषता खः। थुज्वःगु पहः नेपालभाषाय् नं खने दु। तुयु कापः (White cloth) न्हापांगु **तुयु** विशेषण खः। मेगु दसु काये कापः तुयू। The cloth is white. नेपाली-भाषां च्वय्बलय् **कपडा सेतो छ**। थन तुयूया मतलब किया दुगु विशेषण खः। थुकथं नेपालीया **छ** व अङ्ग्रेजीया is नं दु। धइगु मतलब न्ह्योने जूबलय् विशेषण जक, लिपांगु दसुइ विशेषण व कियातक नं दु।

थुगु भाषाय् शब्द वाक्यय् प्रयोग जूगु थाय् स्वयाः व्याकरणिक कार्य (कर्ता कर्मया) पाइगु जुयाः व्याकरणिक कार्य थुइकीगु कारक प्रत्ययत थीथी मदु। थुज्वःगु भाषा धइगु चिनियाभाषा, सुडानीभाषा, मलेसियाया मलयभाषा, अनामीभाषा, बर्मीभाषा, स्यामीभाषा, तिब्बतीभाषा खः।

२.२ योगात्मक भाषा

योगात्मक भाषा धाय्बलय् छगू शब्द व मेगु शब्द वा मेगु रूपनाप प्यपुंक स्वाइ। नेपालीभाषाया छुं दसु काय्। धाय्कि **जिगु सफू** वा **वयागु सफू** धाय्माल धाःसा मेरो किताब व उसको किताब धाइ। वास्तवय् थ्व **मको** किताब व **ऊको** किताब जुइमाःगु खः, तर योगात्मक भाषाया स्वभावकथं **मकोया मेरो** जुल, **उकोया उसको** जुल। थ्व योगात्मक भाषाया स्वभाव खः। योगात्मक भाषाय् थुज्वःगु स्वभाव स्वथिकं दु-

२.२.१ प्रश्लिष्ट योगात्मक भाषा

२.२.२ अश्लिष्ट योगात्मक भाषा

२.२.३ श्लिष्ट योगात्मक भाषा

२.२.१ प्रश्लिष्ट योगात्मक भाषा

थुगु भाषायात बहुसंश्लेषणात्मक भाषा, समास प्रधान भाषा, अव्यक्तयोगात्मक भाषा नं धाः। थुगु भाषाय् निगू वा निगुलिं मयाक अर्थतत्व व सम्बन्ध तत्वत थुलि क्वातुक स्वाइ कि स्वाःगुया स्वापू हे सीदइमखु। अन दुगु प्रत्येक पदया छुं नं छुं भाग मदयावनी। ल्यं दुगु भाग जक स्वाइ गुकिं यानाः तधंगु छगू शब्दथें खनेदइ। वास्तवय् व छगू वाक्य हे जुयाच्वनी। थुज्वःगु भाषा निथिकं दु-

(क) पूर्ण प्रशिलिष्ट योगात्मक भाषा

(ख) आंशिक प्रश्लिष्ट योगात्मक भाषा

(क) पूर्ण प्रशिलिष्ट योगात्मक भाषा

थुगु भाषायात पूर्ण समास प्रधानभाषा नं धाइ। थुकी अर्थतत्व व सम्बन्धतत्व थुलि क्वातुक स्वाइकि छगू खँपु मखु छगू खँग्वःथें खनेदइ। अलय् थथे स्वाइबलय् प्रत्येक अर्थतत्व व सम्बन्धतत्वय् छुंछुं ब्व स्यनी। थथे स्वाइबलय् नाम, विशेषण, क्रिया, अव्यय दक्वं छथाय् हे स्वाइ। उकिं छगू खँपुइ ब्यागलं-ब्यागलं पदत भ्र्वःछुनाः वइमखु। थ्व भाषा ग्रीनलाय्ण्ड व अमेरिकाया मूल निवासीतसें थुज्वःगु भाषा ल्हाः। छगू दसु काय् अमेरिकाया चेरो भाषाया। उकी-

नातेन	अमोखोल	निन	
हिँ	नाउ	जि।	जिथाय् नाउ हिँ।

थुकिया खँपु दय्कीबलय् छकलं स्वानाः छगू हे पदथें दय्की, अलय् **नाधोलिनिन** 'जिथाय् नाउ हिँ' जुइ। थुगु भाषाय् थथे स्वाय्बलय् नाम, विशेषण, क्रिया, अव्यय दक्वं छथाय् हे स्वाय्ज्यू।

(ख) आंशिक प्रश्लिष्ट योगात्मक भाषा

थुगु भाषायात आंशिक समासप्रधान भाषा नं धाइ। थुगु भाषाय् च्वय् न्ह्यथनाथें नाम, विशेषण, क्रिया, अव्यय दक्वं छथाय् हे स्वाय्मज्यू। थुकी सर्वनाम व क्रिया जक स्वाइ। थथे स्वाइबलय् क्रियाया अस्तित्व मदुगुथें जुइ। क्रिया सर्वनामया पूरकथें जूवनी। छगू दसु काय् गुजरातीभाषाया, उकी **में कम्युजे** थुकिया अर्थ 'जिं व धया'। अलय् थुकिया योग याइबलय् **मकुंजे** जुइ। अथे हे हरियानी भाषाय् 'जिं धया' **मखाँ**, मेरठभाषाय् 'वं धाल' **उन्नेका**।

२.२.२ अश्लिष्ट योगात्मक भाषा

थुगु भाषाय् अर्थतत्व व सम्बन्धतत्व स्वानाच्वंगु बांलाक सीदइ। दसु काय्

साहित्य-इक साहित्यिक मानव-ईय मानवीय, मानव-ता मानवता । थुज्वःगु भाषाय् थथे स्वाइगु धाँचा स्वथिकं दु-

(क) न्ह्योने स्वाइगु,

(ख) दथुइ स्वाइगु,

(ग) ल्यूने स्वाइगु

(क) न्ह्योने स्वाइगु

थुकी न्ह्योने सम्बन्धतत्व स्वाइ । दसु काय् जुलू भाषायागु । उगु भाषाय् **उगु** एकवचनया चिं, **अब** बहुवचनया चिं, **न्तु** मनू । अलय् मनू जक धाय्माल धाय्व **उगुन्तु**, मनूत धाय्माल धाय्व **अबन्तु** जुइ । अथे हे काफिर भाषाय् **ति, कु** । **ति**-या अर्थ जिमिगु, **कु**-या अर्थ लागि/निंतिं । थुकी अर्थतत्व **ति** अलय् सम्बन्धतत्व **कु** खः । नेपालभाषाय्थें सम्बन्ध तत्व ल्यूने मस्वाःसे न्ह्योने स्वाइ अलय् **कुति** जुइ । थुकिया अर्थ जिमिगु निंतिं जुइ ।

नेपालभाषाय् अकरणया व्यवस्था याय्बलय् अकरण चिं न्ह्योने तइ । गथे नये, नया, नल, नइ, नः-या अकरण याय्बलय् मनये, मनया, मनल, मनइ, मनः जुइ । नेपालीभाषाय् नं अकरण व्यवस्था याइबलय् अकरण चिं न्ह्योने तय्गु याः, गथे नखाने, नखाऊ ।

(ख) दथुइ स्वाइगु

थुकी शब्दया दथुइ सम्बन्ध स्वाइ । छगू दसु काय् संथाली-भाषायागु, उगु भाषाय् **मंफि**-या अर्थ मुखिया खः । उगु भाषाय् बहुवचनया चिं **प** खः । अलय् मुखियात धकाः बहुवचन याय्माल धाय्व दथुइ बहुवचन चिं तयाः **मपंफि** याइ ।

नेपालभाषाय् नं थुज्वःगु दसु दु, गथे छुं ज्या मूवन धाय्त **सिधल** धाइ । थुकिया अकरण याय्बलय् **सि-म-धल** सिमधल जुइ । अथे हे द्यः अथवा सुं गुरुजु गनं वल धाःसा बिज्यात धाइ । अलय् मवल धाःसा बि-म-ज्यात धाइ । थुकथं बिज्यात-या दथुइ म च्वंवःगु दु ।

(ग) ल्यूने स्वाइगु

अर्थया ल्यूने सम्बन्ध तत्व स्वाइगु अन्तयोगात्मक भाषा खः । थुकी अर्थ तत्वया ल्यूने सम्बन्धतत्व स्वाइ । तर्की भाषाया छगू दसु काय् । तुर्की भाषाय् **एव** धइगु छेँ । थ्व अर्थ तत्व जुल । बहुवचनया चिं **लेर** खः । नेपालभाषाय् लेर-या समान अर्थ -त अथवा -पिं खः । अलय् छेँत धाय्बलय् **एवलेर** जुइ । ल्यूने स्वाइगु भाषाया दसु नेपालभाषाय् हे

दु। थुकी अर्थतत्वय् ल्यूने अनेककथंया प्रत्यय स्वास्वां वनी, गथे ज्यापुनीतसें, थुकी **ज्यापु** अर्थतत्व, **-नी** स्त्रीलिङ्गया चिं, **-त** बहुवचनया चिं, **-सें** कर्ताकारकया चिं खः।

२.२.३ श्लिष्ट योगात्मक भाषा

थुगु भाषायात रूपायित भाषा नं धाइ। थुकिया मेमेगु नां संस्कारप्रधान भाषा, विकृतिप्रधान भाषा नं धाः। थुकी अर्थ तत्व व सम्बन्ध तत्व स्वाइबलय् अर्थ तत्वय् छुं परिवर्तन वइ अथवा निगू निगू स्वाइबलय् छुं न्हूगु हे शब्द हे खःला धइथें च्वनी। छुं भती कुतः याय्धुनेवं सम्बन्धतत्व अलग्ग सीदइ। संस्कृत भाषाय् वैदिक, नैतिक, ऐतिहासिक, भौगोलिक, सांस्कृतिक, आर्थिक धार्मिक इत्यादि शब्दया दसु काय्ज्यू। उगु शब्दय् निर्माण जुइबलय् प्रकृति व प्रत्यय थुलि क्वातुक स्वाइ, अलय् प्रकृतिइ छुं भती स्यनी, धाय्कि वैदिक शब्दया निर्माण वेद व इक स्वानाः वैदिक जुल। थुकथं नीति -इक नैतिक, इतिहास इक ऐतिहासिक, भूगोल इक भौगोलिक, संस्कृत इक सांस्कृतिक, अर्थ इक आर्थिक, धर्म इक धार्मिक इत्यादि। मूल अर्थ तत्व कुबियाच्वंगु वेद, नीति, इतिहास, भूगोल, संस्कार, अर्थ, धर्म शब्दय् छुं भती परिवर्तन जूगु दु। थुकी अप्वः क्वातुक स्वात धाय्‌व सम्बन्ध तत्व हे सीमदय्‌यो। अरबी भाषायागु दसु काये-

कतब	च्वये	(क्रिया)
कातिब	च्वमि, च्वइम्ह मनू	(नाम)
किताब	च्वयातःगु बस्तु	(नाम)
कुतुब	आपाः किताब	(बहुवचन)
मकतब	स्कूल	(नाम)

थुकी मेगु विशेषता धइगु छगू शब्दया विभिन्न रूप दयाच्वनी। नाम, सर्वनाम वा क्रिया न्ह्यागु जूसां अर्थ स्वयाः, विभिन्न विभक्ति स्वयाः विभिन्न रूप जुइफु। अङ्ग्रेजी-भाषाया दसु स्वय्। उगु भाषाय् म्ये हालेया छगू क्रिया दु Sing। थुगु शब्दया विभिन्न रूप दु, गथे Sing, Sang, Sung। अथे हे do, did, done, go, went, gone, eat, ate, eaten इत्यादि। थन छु अर्थ तत्वय् छु सम्बन्ध तत्व स्वात धइगु खँ जुइमखु। विभिन्न अर्थया निंतिं विभिन्न शब्द दय्कातःगु खः। विशेष यानाः संस्कृत-भाषाय् थुज्वःगु रूप दु। उगु भाषाय् छगू नाम वा सर्वनामया २४ गूतक रूप दु। अथे हे क्रियाया ९० गूतक रूप दु। थुज्वःगु भाषा संसारय् यक्व दु। भारोपेली, सामेली, हामेली इत्यादि थुज्वःगु हे भाषा खः।

खुगूगु ब्व

भाषाया पारिवारिक वर्गीकरण

१ परिचय

संसारय् यक्व भाषा दु । थुलि हे दु धकाः क्वःछी ला मफुनि । अथे नं न्हापां-न्हापांया विद्वानतसें २५०० निसें ३५०० दु धकाः ल्याः यानातःगु दु । अनंलिपा २७९६ गू भाषा दु धकाः ल्याः यात । थौंकन्हय् ४००० निसें ७००० या दथुइ दु धकाः ल्याः यानातःगु दु । अथे हे Barbara Grimes जुं २१० देसय् मुक्कं ५४४५ भाषा दु धयादीगु दु । न्ह्यागु थजु न्ह्याक्व भाषा दुसां भाषाया स्वभाव ज्वःज्वःलाःगु आधारय् भाषाया विभिन्न पुचः दय्कल । थुगु भाषा पुचः नं गुलिंसिनं १० गू, गुलिसिनं १३ गू अलय् गुलिंसिनं १८ गू यानातःगु दु । थन झिगू व झिंस्वगू ब्वथलातःगु ल्याखं स्वय्गु जुइ ।

१, द्रविड भाषा परिवार	१, द्रबिद परिवार
२, मलय-पोलिनेसियाली भाषा परिवार	२, मलय पोलिनेशियाली परिवार
३, ककेसियाली भाषा परिवार	३, ककेशियाली परिवार
४, अष्टिक भाषा परिवार	४, अष्ट्रो एशियाटिक परिवार
५, जापानी-कारियाली भाषा परिवार	५, जापानी-कोरियाली परिवार
६, युराल-अल्टाइली भाषा परिवार	६, युराल-अल्टाइली
७, अमेरिकाली भाषा परिवार	७, अमेरिकाली परिवार
८, भारोपेली भाषा परिवार	८, भारोपेली परिवार
९, चिनीया-तिब्बती भाषा परिवार	९, चीनिया-भोटबर्मेली परिवार
१०, अफ्रिकाली भाषा परिवार	१०, अफ्रिकाली भाषा परिवार
	(क) सेमेटिक-हेमेटिक परिवार
	(ख) वुशमन परिवार
	(ग) बान्टु परिवार
	(घ) सुडानेली परिवार

(नोट- मोहनराज शर्मा व खगेन्द्रप्रसाद लुइटेलया ***आधुनिक भाषाविज्ञान*** *(२०६०:२४१-२४८) व रामनाथ ओझा व मधुसुदन गिरीया* ***भाषाविज्ञान*** *(२०६२:१८६) सफुती झिगू भाषा परिवार यानातःगु दु । अलय् कृष्णविलास पौड्यालजुया* ***भाषाविज्ञान र नेपाली भाषा*** *(२०६३:२७४-२७६) व भोलानाथ तिवारीया* ***भाषाविज्ञान*** *(२०००:१०८-१२०) सफुती झिंस्वगू परिवार यानातःगु दु । झिंस्वगू परिवार यानातःपिनि अफ्रिकाली भाषा*

परिवार धकाः बिस्कं परिवार मदय्कूसे अफ्रिकाली भाषा परिवारदुने लाःगु न्यागू उप-परिवारयां सामेली, हामेली, बान्टु, बुशमन व सुडानेली धकाः क्यनाः फिंप्यगू परिवार नं याःगु दु । मेखे फिंस्वगू परिवारयाःपिनि सेमेटिक-हेमेटिक परिवार धकाः निगू छथाय् तयातःगु व फिंप्यगू परिवारयाःपिनि सामेली व हामेली बिस्कं दय्कातःगु दु ।)

१, अफ्रिकाली भाषा परिवार

थुकी नं चिचीधंगु न्यागू परिवार दु- सामेली, हामेली, बान्टु, बुस्मन व सुडानेली ।

(क) सामेली- थुकियात सामी परिवार नं धाय्गु याः । थुगु भाषा अफ्रिका व एशिया महादेशय् ल्हाः । थुकि नं विशेष यानाः मिश्र, इराक, अरब, सिरिया, इथोपिया देशय् ल्हाय्गु याः । थुकी हिब्रु भाषा दकलय् पुलांगु व अरबी भाषा दकलय् नां चलय् जूगु भाषा खः । थुगु भाषाय् व्याकरणकथं लिङ्गया व्यवस्था याइ । थ्व श्लिष्ट योगात्मक भाषा खः ।

(ख) हामेली- थुकियात हामी परिवार नं धाय्गु याः । थ्व दकलय् अप्वः उत्तरी अफ्रिकाय् ल्हाः । मिश्रेली, क्याप्टिक, सोमाली, गल्ला इत्यादि विकसित भाषा खः । अलय् मिश्र दकलय् पुलांगु भाषा खः । सामेली व हामेली निगुलिं भाषा श्लिष्ट योगात्मक भाषा खः ।

(ग) बान्टु- थ्व बान्टु जातिया मनूतसें ल्हाइगु भाषा जुयाः इमिगु हे नामं बान्टु भाषा परिवार धाःगु खः । थ्व भाषा मध्य-अफ्रिका व दक्षिण अफ्रिकाय् ल्हाः । थुगु भाषाया दकलय् तःधंगु भाषा स्वाहिली भाषा खः । थुगु भाषाय् लिङ्गया व्यवस्था मदु ।

(घ) बुस्मन- थ्व बुस्मन जातिया मनुखं ल्हाइगु भाषा जुयाः थुगु भाषाया नां नं बुस्मन भाषा परिवार जूवंगु खः । थ्व भाषा दक्षिण-पश्चिम अफ्रिकाय् ल्हाइगु भाषा खः । थुगु भाषाय् ५० निसें ६० किसिमया बहुवचन दु ।

(ङ) सुडानेली- थुगु भाषा अफ्रिका महाद्वीपया भूमध्य रेखानिसें उत्तरपाखे पूव-पश्चिम भागय् दु । थुगु भाषाय् लिङ्ग भेद मदु । वाक्य चिचीधंगु व अःपुगु भाषा खः ।

२, द्रविड भाषा परिवार

थ्व भाषा दक्षिण भारतय् ल्हाइगु भाषा खः । मेगु बिहार, उडिसा व

मध्य-भारतय् नं ल्हा: । भारतं पिने श्रीलङ्का, विलोचीस्थानय् नं ल्हा: । नेपालय् नं थुगु भाषाया कचाकथं झाँगड/धाँगड भाषा ल्हाय्गु या: थुगु भाषा परिवारया दकलय् नां दंगु भाषा तमिल भाषा ख: । थुकिया मेमेगु भाषा तेलुगु, मलायम, कन्नड आदि ख: । तमिल भाषा छता तसकं विकास जूगु भाषा ख: । थुगु भाषाय् कर्मवाच्य मदु । थ्व अन्त योगात्मक भाषा ख: ।

३, मलय-पोलिनेसियाली भाषा परिवार

थुगु परिवारया भाषा मलाया, सुमात्रा, जावा, इण्डोनेसिया, बोर्नियो, फिजी, मेडागास्कर, न्युजिलाय्ण्ड आदि देशय् ल्हाय्गु या: । थ्व अश्लिष्ट योगात्मक भाषा ख: ।

४, ककेसियाली भाषा परिवार

थुगु भाषा मुख्यतया कालो सागर (Black sea), क्यास्पियन सागरय् ला:गु ककेशस पर्वत व उकिया ज:ख: थासय् ल्हा: । थुकी दकलय् नां जा:गु भाषा जर्जियार्ली भाषा ख: । थुगु भाषाय् खुगूतक लिङ्ग दु अलय् विभक्ति यक्व दु । थ्व अश्लिष्ट योगात्मक भाषा ख: ।

५, अष्टिक भाषा परिवार

थुगु भाषा परिवारयात आग्नेय/आग्नेसियाली भाषा नं धा: । थुकिया पूर्व व पश्चिम याना: निगू भाग दु । पूर्वी भागय् ब्रह्मा व पश्चिमी भागयात मुंडा अथवा कोल नं धा: । थुगु भाषा बर्मा, थाइलाय्ण्ड, भारत व नेपालय् नं ल्हा: । नेपालय् ल्हाइगु सन्थाली भाषा थुकिया बांला:गु नमूना ख: । थुगु भाषाय् स्वगू वचन दु ।

६, जापानी-कोरियाली भाषा परिवार

थुगु भाषा ल्हाइगु देय् विशेष याना: जापान व कोरिया ख: । थुकी जापानी भाषा दकलय् विकास जूगु भाषा ख: । थ्व एकाक्षरी परिवारया भाषा ख: । थ्व अश्लिष्ट योगात्मक ख: ।

७, युराल-अल्टाइली भाषा परिवार

थुगु भाषा टर्की, हङ्गेरी, सोभियत संघ, फिनलाय्ण्ड, रूस आदि देशय् ल्हाय्गु या: । मेगु थ्व भाषा युराल व अल्टाई पर्वतया दथु भागय् नं

ल्हाः । थ्व अश्लिष्ट अन्त योगात्मक भाषा खः ।

८, अमेरिकाली भाषा परिवार

थ्व अमेरिका विभिन्न देशय् दुगु विभिन्न भाषाया सामूहिक नां खः । थन ४०० गू ति भाय् दु ।

९, भारोपेली भाषा परिवार

थुगु भाषा परिवारया विभिन्न नां दु । थ्व भारतीय उपमहाद्वीपया नेपाल, श्रीलङ्का, पाकिस्तान, बङ्गलादेश व युरोपया विभिन्न देशय् ल्हाय्गु याः । भारत व युरोपया नामं थुकिया नां भारोपेली जूगु खः ।

१०, चिनिया-तिब्बती भाषा परिवार

थ्व भाषा चीन व तिब्बतय् मूल रूपं ल्हाइगु भाषा खः । थुगु भाषायात एकाक्षरी भाषा नं धाः । भारोपली भाषाधुंकाः तःधंगु भाषा परिवार खः । थुकिया मुख्य थाय् चीन, तिब्बत, बर्मा, थाइलायण्ड, नेपाल खः । मेगु थाय् सिक्किम, भुटान, आसाम, लाओस, भियतनाम, बङ्गलादेश आदि खः । थुकी चिनिया भाषा थौं स्वयां प्यद्वःदँ पुलां । नेपालय् थुगु भाषा परिवारया यक्व भाषा ल्हाः, गथे आठ पहरिया, कैके, कुलुङ, खाम, खालिङ, गुरुङ, चेपाङ, चाम्लिङ, लिम्बु, तामाङ, थुलुङ, थामी, धिमाल, नेपालभाषा, वान्तवा, मगर, राउटे, लेप्चा, सुनुवार, हायु (वायु) आदि दु । थुगु भाषाया विशेषता धइगु अयोगात्मक भाषा वा स्थान प्रधान भाषा खः । अथे नं लिपा योगात्मक भाषाय् परिवर्तन जूगु दु । शब्दत विशेष रूपं एकाक्षरी जुयाच्वनी । छगू हे शब्दया विभिन्न अर्थ पिकायृत तान, सुरया प्रयोग याइ । उकिं तान, सुर व अनुनासिक प्रधान भाषा नं धाइ ।

न्हय्गूगु ब्व

चीन-सँय् भाषा परिवारय् नेपालभाषा

च्वमि– काशीनाथ तमोट

१ परिचय

संसारया भाषा परिवारय् चीन-भोटिया भाषा परिवारय् करीव ५०० भाषा-भाषिका दुगु अनुमान यानातःगु दु । थ्व एशिया महादेशय् न्यंकनं न्यनाच्वंगु दु । उकी साहित्य दुगु भाषाय् नेपालभाषा प्यगूगु थासय् लाः ।

भाषा	देश	वाङ्मय शुरु जूगु अनुमानित ई
चिनिया	चीन	ईशापूर्व
भोटिया	चीन	न्हय्गूगु शदी
बर्मेली	म्यान्मार	भिगूगु शदी (?)
नेपालभाषा	नेपाल	भिंछगूगु शदी
मेइथेइ (मणिपुरी)	भारत	भिंखुगूगु शदी
ल्होके वा डुक्पा	भुटान	भिंन्हय्गूगु शदी
किराती	नेपाल	भिंच्यागूगु शदी

दक्षिण एशियाली भाषाय् नेपालभाषा चीन-भोटिया भाषा परिवारया दकलय् पुलांगु भाषा खः । नेपालभाषा भोट-बर्मेली परिवारय् लाःगु खँ दकलय् न्हापां Brian H, Hadgson (ई.१८००-१८९४)जुं ई. १८२८ य् 'उत्तरीय मूल' धकाः सीकूगु खः । G.A.Greirson - Sten Konow (१९०८)जुं भारतीय भाषा सर्वेक्षण ग्रन्थ सम्पादन यानादीबलय् नेपालभाषायात भोट-बर्मेली भाषा परिवारय् तयादिल । उकिया भाषावैज्ञानिक पारिवारिक सम्बन्धया पुष्टि Robert Shafer (१९५२)जुं 'नेपालभाषा व चीनभोटिया' च्वसुइ यानादीगु दु । चीन-भोटिया भाषाया मुख्य भाषानाप नेपालभाषाया सहजातीय सम्बन्ध दुगु खँय् क्वय् छुं दसु बियातःगु दु

अर्थ	**नेपालभाषा**	**भोटिया**	**बर्मेली**	**चीनिया**
दाउरा	सिँ	शिङ्	सच्	सिएन्
नौ	गु	द्गु	कुइ	किउग्
दुई	नसि (नि)	ग्न्यीस	न्हच्	निअर्
सूर्य,दिन	न्हि, निभाः	न्यिमा	ने	निएत्
कुकुर	खिचा	ख्यि	ख्वे	खिवेन्

नेपालया हिमाली भोट-बर्मेली भाषानाप नेपालभाषाया सहजातीय सम्बन्ध दइगु स्वाभाविक खः। नेपालया प्रमुख भाषानाप नेपालभाषाया सामञ्जस्यया छुं दसु क्वय् बियातःगु दु।

अर्थ	**राई (वान्तवा)**	**नेपालभाषा**	**तामाङ्गी**	**गुरुङ्गी**	**लिम्बु**
तीन	सुम्का	स्व/स्वँ	सो	सों	सुम्सि
पाँच		ङा/न्या	ङा	ङ	ङासि
आँखा	मुक	मि/मिखा	मि/मे	मि	मिक/मि
माछा	ङा	ङा/न्या	ताङी	तांहा	ना(न्हा)/ङा
आगो	मि	मि	मे	मिइ	मि

चीन-भोटिया भाषाया मूल विशेषता एकाक्षरीपन खः। थ्व स्वभाव नेपालभाषाय् मूल शब्दय् आःतकं दनि। लिपा-लिपा एक अक्षरय् उप वा पर-सर्ग स्वानाः बहुअक्षरी शब्द निर्माण जुल। अयोगात्मकता थ्व परिवारया भाषाया न्हापांगु विशेषता खः। नेपालभाषाया न्हापां-न्हापांया वाक्य रचनाय् अयोगात्मकताया झलक दु तर याकनं थुकी रूपायनया विशेषता खनेदत। चीन-भोटिया भाषाया गुलिमछि मेमेगु भाषाय् दइगु सुर व लय नेपालभाषाय् मदु। न्हापा थ्व प्रकृति दुगु जुइफु। यदि दुगु जूसा व थौं नेपालभाषाया अल्पप्राण महाप्राण वर्णय् ल्वाकज्याय् धुंकल। संभवतः नेपालभाषाया शुरुइ हे थ्व स्वभाव तनावन वा मेगु स्वभावय् परिवर्तन जुयावंगु अनुमान याःगु दु। थुगु परिवारया भाषाय् पद भेदया अभाव जुइगु थ्व स्वभाव नेपालभाषाय् आंशिक रूपय् आःतकं दनि। थुगु परिवारय् नासिक्य वर्णया प्राधान्यता जुइगु स्वभाव दुगुली नेपालभाषाया कालक्रमय् थ्व पाः जुजुं वनाच्वंगु दु। छगू हे अर्थ बीगु निगू शब्द स्वानाः द्वित्व स्वभाव धाःसा आःतकं नेपालभाषामा द हे दनि।

२ हिमाली भाषा समूहया रूपय् नेपालभाषा

प्राचीन इलय् काठमाडौं उपत्यकाय् उत्तर व दक्षिणपाखें इलय्-ब्यलय् वयाः च्वंवःपिं मनूतय् पुचः हे नेवाःत खः। थ्व पुचःयात भाषाया ल्याखं निब्वथले ज्यू, गथे–

(क) भोट-बर्मेली हिमाली भाषी समूह

(ख) भारोपली आर्य भाषी समूह

काठमाडौं उपत्यकाय् हिमाली भाय् ल्हाइपिं म्ह नं स्वकः वयाः च्वंवःगु सीदु। थ्व खँ लिच्छवि अभिलेखय् च्वयातःगु नदीवाची संस्कृत मखुगु शब्दं सीदु। डा. कमल प्रकाश मल्ल (१९८३) जुं लिच्छवि अभिलेखय् चार संस्कृत शब्दनापं ३५ नदीवाची शब्द प्रयोग जूगु खँ क्यनादीगु दु। डा. मल्ल (१९८३) जुं लिच्छवि अभिलेखय् वःगु नदीवाची गुलिमछि

शब्दया विश्लेषण नेवा: दृष्टिकोणं या:गुली नेपाल अधिराज्यया हे ल:या नां व उकिया हिमाली बस्तीया इतिहास मालेगु कुत: माइकल विट्जेल (१९९०) जुं विस्तृत रूपं यानादीगु दु।

भाषावैज्ञानिक Warren W. Glover (१९७०) जुं नेपा:या छुं भोट-बर्मेली भाषाया स्वादिशया सूचीकथं सहजातीय शब्दया गणना यानादीगु खँ न्ह्यब्वय्‌बहजू। उकी गुरुङगी, तामाङ्गी, थकाली, मनाङ्गी, काइके, भोटिया, शेर्पा, चेपाङ्गी, नेपालभाषा व सुनवारी भाषाया सहजातीय स्वापूया गणना यानात:गु दु। नेपालभाषानापया स्वापू क्वय् बियात:कथं क्वनात:गु दु।

भाषा	सहजातीय शब्दया प्रतिशत	पानावंगु अन्दाजी ई
चेपाङ्गी	२८	२२०० ई.पू.
भोटिया	२२	२९०० ई.पू.
तामाङ्गी	२०	३१०० ई.पू.
थकाली	१९	३२०० ई.पू.
शेर्पा	१८	३३०० ई.पू.
गुरुङ्गी	१६	३५०० ई.पू.
काइके	१६	३५०० ई.पू.
मनाङ्गी	१४	३७०० ई.पू.
सुनवारी	१४	३७०० ई.पू.

नेपा:या पुलांगु गोपालराज बंशावलीइ (ने.सं.५०९पाखे) लिच्छविन्ह्यो ३२ म्ह किरात जुजुपिं व इमिन्ह्यो ३ म्ह महिषपाल जुजु व इपिंलिपा ८ म्ह गोपाल जुजुपिं दुगु बयान यानात:गु दु। थुकिया लिधंसा व थौंकन्हय् जय वर्माया निगूगु शताब्दिया अभिलेख लुयाव:गु व वकथं लिच्छवि व उकिया न्ह्यो अन्दाजी ई काल विभाजन क्वय् बियात:कथं ब्वथलेछिं।

लिच्छवि काल	ई. १८५ – ई.८७९
किरात काल	ई.पू. ५०० – ई. १८५
गोपाल-महिषपाल काल	ई.पू. ७०० – ई.पू. ५००

किरातीत भोट-बर्मेली भाषी ख:। उकिं गोपाल, महिषपाल निगू भोट-बर्मेली भाषी पुच:या संस्कृतकरण जूगु नाम ख:ला धका: थुइकेछिं। अथे मखुसे थुपिं दक्षिणं वयाच्वंपिं आर्यभाषी आभीरत ख: धका: किरात नेवार पूर्वजतनाप मिलय् जूगु लिपांगु हिमाली भाषी जाति जुइफु। थ्व ईशा पूर्व न्हापांगु सहस्राब्दिइ ल्वाकज्या:व:गु खनेदु। थ्वयांन्ह्यो चेपाङ्गी, तामाङ्गी, मगराती पूर्वज़ नेवा:त ईशापूर्व निगूगु सहस्राब्दिइ ल्वाकज्यात। थथे ईशाया शुरुइ भोट-बर्मेली हिमाली भाषी पुचलं छगू प्राक्नेपालभाषी स्वरुप निर्माण यात।

च्यागूगु ब्व

संसारया भाय्खलकय् चीन-सँय् भाय् खलःया थाय् व नेपालभाषाया वलिसे सहजातीय सम्बन्ध

च्वमि- बज्रमुनी बज्राचार्य

१ परिचय

भाषा छम्ह मनुखं मेम्ह मनूनाप थःगु नुगःया खँ कालबिल याय्गु माध्यम खः। मनूया उत्पत्तिलिसेलिसें सःया माध्यम छ्वचलाः, सांकेतिक चिं, अङ्गया हाउभाउपाखें नुगःया खँ प्वंकल जुइ। तर न्हापां-न्हापां छ्वोगु सः गुकथं भाषा जुल धइगु खँ अनुसन्धानया विषय हे खः। भाषा उत्पत्ति गुकथं जुल धइगु खँय् विद्वानपिंसं थीथी सिद्धान्त प्रतिपादन यात। गुलिंसिनं दैवी कारण, गुलिंसिनं विकासवादी सिद्धान्त, गुलिं धातु सिद्धान्त, गुलि अनुकरण सिद्धान्त, निर्णय सिद्धान्त, मनोभावाभिव्यक्ति सिद्धान्त, यो हे हो सिद्धान्त, इंगित सिद्धान्त, संगीत सिद्धान्त, सम्पर्क सिद्धान्त, समन्वय रूप सिद्धान्त इत्यादि दु। न्ह्यागु हे तर्क न्ह्यब्वःसां थीथी अवयवपाखें पिज्वःगु सः (ध्वनि)यात समन्वय यानाः मेम्ह मनूयात थःगु आसय थुइक कने फुगु ध्वनि प्रणाली (सःपुचः) हे भाषा खः। भाषाया मूल मर्म हे थुइक आसय प्वंकेगु खः।

थौं वयाः संसारय् हजारौं हजार भाषात दत। खय्त ला हजारौं हजार भाषाया पूर्खा मालावन धाःसा छम्ह हे मां लुयावइ। गथेकि थौं वयाः DNA परीक्षण यायय्थें, Eve व Adam हे मनूया मांबाः धाय्थें। तर थौं वयाः गथे तुयुपिं, हाकुपिं, भुयुपिं, अमेरिका, जर्मन, फ्रान्स, नेपालया मनू धकाः ब्वथलेगु जूथें गुगु भाषा गुकथं जन्म जुल, गुकथं वल, गनं वल धाय्त तसकं थाकु। सन् १९८४ सं Barbara Grimes सम्पादन यानादीगु सफूपाखें २१० देसय् मुक्कं ५४४५ भाषा दु धइगु खँ न्ह्यथनातःगु दु।

भाषाया आरम्भ खँपुपाखें जूगु खः। भाषा व्यक्तिगत मजूसे सामाजिक जुइ। भाषा प्रकृतिया नियमय् च्वनाः भाषाया जन्म नं जुइ, मदयाः नं वनी। संसारय् गुलिं न्हून्हूगु भाषाया जन्म जुलसा, गुलिं भाषात लोप नं जुयावंगु दु। वास्तवय् संसारय् गुलि भाषा दु धइगु आःतक नं बांलाक अध्ययन मजूनि। भाषाया बारय् अनुसन्धान याय्गु ज्या

DNA (Deoxyribo Nucleic Acid) The chemical in the cells of animals and plants that carries Genetic information and is a type of nucleic acid.

१७ औं शताब्दीनिसें शुरु जुल । १७ औं शदीइ युरोपीय विद्वानपिंसं संस्कृत भाषा म्हसीकेधुंका: ग्रीक वा लायटिन भाषाया तुलनात्मक अध्ययन याय्गु ज्या जुल । थुगु अध्ययनपाखें निश्चित रूपं संसारया दक्व भाषाया मूल स्रोत छगू हे जुइमा: धइगु निष्कर्ष पिकाल । धाथें धाय्गु ख:सा भाषाया वैज्ञानिक अध्ययन थुगु ईनिसें न्ह्यात ।

भाषाया शुरुवात निश्चित नियम दय्का: न्ह्या:गु मखुगुलि सामाजिक, राजनैतिक, भौगोलिक, सास्कृतिक, वातावरणया नापनापं भाषा नं परिवर्तन जू । थ्व कारणं याना: छगू ईया भाषा मेगु इलय् थुइके मफयावन । भूगोलकथं पानावन । राजनीतिनापनापं भाषात तनावन । व हे भाषां जन्म जूगु मेगु भाषा नं म्हसीके मफयावन । सन् १८२२ सं जर्मन विद्वान Wilhelm Von Humboldt संसारया भाषायात १३ गू परिवारय् ब्वथलेगु यानादिल । वयांलिपा गुलिंसिनं १० गू, गुलिंसिनं १८ गू , गुलिसिनं २६ गू परिवार दय्केगु यात । संसारय् भाषायात ज्व:ज्व:ला:गु गुणया आधारय् छथाय् तय्गु जुल । थ्वकथं भार ोपीय, सेमेटिक, हेमेटिक, युराल-अल्टाइक, तिब्बती-बर्मी, द्रविद, मलय-पोलिनिशियन, बांटु, बुशमैन, सुडान, अष्ट्रेलियन, पापुवन, रेड-इंडियन, काकेशी, जापानी-कोरियाई याना: ब्वथलेगु यात ।

छगू परिवार धाय्बलय् गुलिसियां ख्वा: ज्व:लाइ, गुलिंसियां न्हाय् ज्व:लाइ धाय्थें भाषाय् नं छगू परिवारदुने समानता दयाच्वनी । गथेकि सन् १९५२ सं Robert Shafer थुकथं छगू परिवारदुने ला:गु भाषायात ब्वथलादिल-

नेपालभाषा	अर्थ	सँय्	बर्मा	चीन
सिँ	दाउरा	शिङ	सच	सिएन
नि	दुई	ग्न्यीस	न्हच	निअर
निभा:	घाम	न्यिमा	ने	निएत
खिचा	कुकुर	ख्यि	ख्वे	खिवेन्

नेपालभाषाया सन्दर्भय् नेपालभाषा चीन-सँय् भाय् खलकय् ला: धका: दकलय् न्हापां ने.सं.९४८ सं Brian H. Hadgson जुं न्ह्यथनादिल ।

चीन-सँय् भाय् खल:यात एकाक्षरी परिवार नं धा: । थ्व परिवारदुने ला:गु भाषाय् थुकथं विशेषता दुथ्या:गु दु । आकृति रूपया दृष्टिं स्वय्गु ख:सा संसारया दक्व भाषायात योगात्मक व अयोगात्मक भाषा याना: निथिकं ब्वथलात:गु दु । उपसर्ग, प्रत्यय, विभक्ति, रूप चलय् जुइगु वा योगात्मक व अथे छुं हे मस्वा:से अयोग जुइगु भाषा । थ्व निथीमध्यय् चीन-सँय् भाय् परिवारया भाषा अयोगात्मक भाषा ख: । चीन-सँय् भाय् खल:दुने ५०० गू भाषा लानाच्वंगु दु । थुकी नेपालभाषा छगू नं ख: । नेपालभाषा थ:गु हे लिपि दुगु भाषा ख: ।

२ अयोगात्मक वा स्थानप्रधान भाषा

चीन-सँय् भाय् खलःया मू विशेषता धइगु हे अयोगात्मकता खः। तर थौंकन्हय्या नेपालभाषाया स्वरुप स्वल धाःसा अयोगात्मकया गुण छुं हे मदयाः योगात्मक भाषा जुइधुंकल। अयोगात्मक धाय्बलय् आखःग्वः वा खँग्वलय् विभक्ति, प्रत्यय, लिंतँसा, न्ह्यतँसा छुं नं च्वनीमखु। उगु खँग्वः अव्ययसरह जुइ। रूप चलय् जुइमखु। मेगुकथं धाय्गु खःसा व्याकरणया नियम लागु जुइमखु। खँग्वः छगू न्ह्योनेया ल्यूने, ल्यूनेया न्ह्योने जुइवं अर्थ पाइ। गथेकि चीनया भाषाया छगू दसु स्वये– हुआ पओ मीन= जुजुं प्रजाया रक्षा याइ। मीन पओ हुआ= प्रजां जुजुयात रक्षा याइ। अथे हे Ram killed Ravan रामं रावण स्यात। अथे हे Ravan killed Ram रावण रामं स्यात। खँग्वः व हे खः, अर्थय् ह्यूपाः वल। थथे जूगुया मू कारण खँग्वलय् उपसर्ग, प्रत्यय, विभक्तिया चिं मदुगुलिं खः। अथे हे **ता लेन** तःधंम्ह मनू, **लेन ता** मनू तःधं। न्गो त नि= जिं छन्तः स्याये। अथे हे नि त न्गो= छं जित स्यात।

तर नेपालभाषाय् संस्कृतया प्रभावं थुगु गुणपाखें तापाय्धुंकल। थथे गुबलय्निसें जुल धइगु खँ अनुसन्धाया विषय हे तिनि। नेपाल व भारत न्हापांनिसें खुल्ला सिमाना व भौगोलिक समानताया कारणं ईशा पूर्वनिसें वय्-वने जुयाच्वंगु खः। मूल सर्वास्तिवाद विनय सूत्रकथं ईशा पूर्व ६०० दँन्ह्यो हे बुद्ध भगवान नेपाःगालय् बिज्याःगु उल्लेख जुयाच्वंगु दु। अथे हे ईशा पूर्व स्वगूगु शदीइ अशोक सम्राट नेपालय् बिज्यानाः प्यंगू थूर दय्के ब्यूगु व थः म्ह्याय् चारुमतियात थन हे देपाटनय् ब्यूगु खँ नं उल्लेख जुयाच्वंगु दु। ईशाया प्यगूगु शदीपाखे च्वःगु चाणक्यया अर्थशास्त्रय् नेपाःया उनी सामान पाटालीपुत्र (पटना) या बजारय् छ्यासछ्यासती दुगु खँ न्ह्यथनातःगु दु। थुगु इतिहासपाखें मनूत व्यापारया सिलसिलाय् छगू देशं मेगु देशय् वय्-वने याइबलय् इमिगु भाषा संस्कृति नं अवश्य असर लाःवनी। अझ भाषा व्यक्तिगत मखुसे सामाजिक, भौगोलिक प्रभावं ह्यूपाः वइगुलिं नेपालभाषाय् संस्कृत भाषाया प्रभाव लाःवन धइगु खँय् निगू बिचार जुइमखु।

शुद्धोधनलिपा कोशल नरेश विड्डुभं वैशाली, कपिलवस्तु ध्वस्त याय्वं बिस्युंवःपिं लिच्छवि, शाक्य, मल्ल, व्रज्जीपिं नं स्थायी रूपं नेपालय् च्वनेगु यात। ईशा पूर्वपाखे हे किरातीतय्त बुकाः नेपालया शासन लिच्छवितय्सं काय्वं राजभाषाया थाय् संस्कृतं काःगुलिं उगु इलय् नेपालभाषाय् अयोगात्मकया गुण लोप जुल जुइमाः धइगु अनुमान याय्फु। मानदेवसिबे न्ह्योया प्रमाण लुइके मफुगुलिं नेपालभाषाया स्वरूप वसिबे न्ह्यो गुज्वःगु खः धइगु नं सीके मफुत। डा. कमलप्रकाश मल्लया धापूकथं लिच्छवि ईया २५० गूति अभिलेखय् लुयावःगु २५० गः खँग्वःत नेपालभाषाया नामवाचक खँग्वःबाहेक मेगु

खँग्वः मदु । आःतक लुयावःगु खँग्वःमध्यय् नेपालभाषाया क्रिया खनेदुगु ओकु बहाया संघ नियम पत्र ने.सं. २३५ या जक खः । उकिं नेपालभाषा अयोगात्मक धाय्फइगु छुं आधार वा दसु खनेमदु ।

३ मूल आखः छगःया जुइगु

चीन-सँय् भाय् खलःया मेगु विशेषता धइगु एकाक्षरीपन खः । उकिं थ्व भाषा खलःयात एकाक्षरी भाषा परिवार धाय्गु याः । थौंकन्हय्या भाषाय् नं छगः आखःया अर्थ दुगु नेपालभाषाय् यक्व लुइकेफु तर एकाक्षरीपनय् मेगु न्ह्यतँसा लितँसा तनाः यंकेगु जुल । वास्तवय् एकाक्षरी वा छगःगु अर्थयुक्त आखः अव्ययथें न्ह्याबलें छगू हे रूप जुयाः च्वनेमाःगु खः । गथे कि मु= मां, त्जु= काय् नेपालभाषाय् जि, व, खा, खु थुज्वःगु आखः एकाक्षरी खः तर थुकी न्ह्यतँसा, लितँसा तनेगु संस्कृतया प्रभावया कारणं जिपिं, इपिं, लुखा, खुसि दय्केगु चलन वल । ने.सं. ६०२ न्ह्यो न्ह्यच्वःगु मल्लकालय् थुज्वःगु अवशेष खनेदनि ।

नेपाःया इतिहासय् सिम्रौनगढ (नेपाःया बारा जिल्लाय् लाःगु मध्यकालीन छगू ऐतिहासिक गढ) हरिसिंह देवयात मुस्मांतय्सं आक्रमण याःगु वर्णन दु । अनंलि हरिसिंह देव बिस्युं वनेगु झ्वलय् लँदथुइ सित । उकिं यानाः महारानी राज्यल्ल देवी ख्वपया जुजु रुद्र देवया केहेँयाथाय् शरण काःवन । रुद्र देवया काय्मचा मदयाः म्ह्याय्यात बियाः उम्हपाखें म्ह्याय्छय्यात जयस्थिति मल्लनाप विवाह याकाः घरज्वाई (दोलाजी) तयाः शासन याकेवं चलाखम्ह जयस्थिति मल्लं नेपाःया इतिहासया मोड हे हीकेगु यानाबिल । थ्वइलय् डोय वा सिम्रौनगदमाखें मैथिली, संस्कृतया मनूत नं नेपाःगालय् दुहाँवयाः स्थायी बसोबास याःगुलि व दरबारय् मैथिली व संस्कृत विद्वानपिं हयाः शिक्षा-दीक्षा काय्केगु वातावरणया कारणं यानाः लिच्वःगु मल्लकालया भाषाय् चीन-सँय् भाय् खःलःया गुण ह्रास जुयावंगु जक खः ।

४ सः च्वय्-क्वय् जुइवं अर्थय् ह्यूपाः वइगु

चीन-सँय् भाय् खलःया मेगु विशेषता धइगु सः ताहाः, चीहाः, च्वय्, क्वय् जुइव अर्थय् नं ह्यूपाः वइ । थुगु विशेषता नेपालभाषाय् आःतक नं दु । गथे कि ल आखः काये । ल-यात ताहाकः जुइक न्ववाय्वं लः (water) जुइ । न्हासं थ्वय्काः न्ववाय्वं लँ (path) जुइ । उकियात हे अफ्न ताःहाकः न्हासं थ्वय्केवं लं (cloth) जुइ । अथे हे नि चीहाः न्ववाय्वं दुई (two) जुइ । तःहाः याय्वं बीस (twenty) जुइ । थथे सः पाय्वं अर्थ पाःवनीगु जूगुलिं आखःयात न्ह्याथें च्वय्गु याय्मज्यू । थुकियात ध्यानय् तयाः ह्रस्व दीर्घया

नियम दय्केगु ज्या जुल । उकिं नेपालभाषा धइगु गथे न्वंवाय्गु खः अथे हे च्वय्गु व गथे च्वय्गु खः अथे हे न्वंवाय्गु धइगु नियम चीन-सँय् भाय् खलःया विशेषतापाखें सृजना जूगु खः । तर नेपालभाषाया मल्ल कालिन रूप स्वय्बलय् ह्रस्वमय भाषा खः । चिं तयाः दीर्घ रूप दय्केगु चलन नं भारोपेली वा संस्कृत भाषाया हे प्रभाव खः ।

भाषा परिवर्तन जुइगु यक्व कारणत दु गथे ध्वनि सवलता दुर्वलता, लिक्क च्वंगु भाषाया प्रभाव, भौगोलिक कारण, अवयवया कमजोरी, न्हाय्पनं मताइगु, वा मदइगु, मसः-मसः अनुकरण याय्त स्वइगु, ध्वनिइ माधुर्यता, चाय्क-चाय्कं थुइक-थुइकं बांलाकेत स्वइगु, भावुकता आदि खः । भाषा सामाजिक सम्पत्ति जूगु कारणं समाजय् छु गुगु भाषाया प्रभाव अप्वः जुल, व हे भाषां त्याकाकाइ । उकिं दक्षिण एशियाया गुलि नं भाषा दु उगु भाषा ड्रविड, बर्मेली खलः न्ह्यागु हे जूसां संस्कृत भाषाया प्रचार प्रसार, प्रभुत्व, साहित्य विकासया कारणं चाय्कं मचाय्कं प्रभाव लाःवन गुकिया कारण नेपालभाषा थौं चीन-सँय् भाषा खलःया दुजः धइगु प्रमाणित याय्त थाकुइधुंकल । अथे हे चीन-सँय् भाषा परिवारया मेमेगु भाषाय् नं उज्वःगु हे प्रभाव लाःवंगु दु । थुकिया कारण राजनैतिक, सामाजिक, भौगोलिक, सांस्कृतिक, धार्मिक दक्व जिम्मेवारी खः ।

चीन-तिब्बत भाषाय् नं संस्कृतया प्रभाव लाःगु दु । न्हय्गूगु शताब्दीपाखे स्रोङ चोङ गम्पो नं भारतय् थः दूतत छ्वयाः अध्ययन याकाः थोन्मी साम्भोता तिब्बत लिहां वंगु इलय् संस्कृत भाषा, गुप्त, पाल लिपिया आधारय् थःगु लिपि दय्केगु जुलसा संस्कृत भाषां च्वयातःगु सफूत नं तिब्बत थ्यन । उगु हे शताब्दीइ भारतया हर्षवर्धनया दरवारय् च्वनाः अध्ययन याय्खंम्ह ह्वेन साङ तिब्बत लिहाँ वंगु इलय् नं खुसःसिबय् अप्वः पाली व संस्कृत भाषाया सफूत तिब्बत यंकल । वयांलिपा तिब्बतया मनूत नालन्दा, विक्रमशीला वनाः ब्वनेगु जुलसा पद्मसम्भव, कमलशील, शान्तरक्षितथें जाःपिं बौद्ध विद्वानपिंसं तिब्बतय् संस्कृत भाषां धर्म प्रचार याय्वं तिब्बत भाषाय् नं प्रभाव लाकूगु अनुमान याय्फु ।

५ निगू व हे अर्थया खँग्वः स्वानाः छगू जुइगु

निगू व हे, व हे अर्थ वःगु खँग्वः स्वानाः व हे अर्थ वइगु खँग्वः दय्केगु व्यवस्था थुगु भाषाया स्वभाव नं दु । गथेकि ताओ-या अर्थ लँ खः, लू-या अर्थ नं लँ खः । थ्व निगू खँग्वः स्वात धाःसां उकिया अर्थ नं लँ हे जुइ । ताओलू= लँ । थथे हे नेपालभाषाय् **पार कायेगु**-या अर्थ नापं मच्वंसे तापाय्गु खः । **पाचुकेगु**-या अर्थ नापं मच्वंसे तापाकेगु खः । थ्व निगू ल्वाकछ्याय्बलय् पारपाचुके = तापाका छ्वय्गु हे जुइ । थथे हे भाँडा (संस्कृत) = थल । कुँडा (फारसी) थल । भाँडाकुँडा = थल । खु-या अर्थ नदी । सि-या अर्थ नदी । खुसि= नदी हे जुल । सल्लाह व साहुती = सल्लासाहुति । चीन-सँय् भाषा खलकय्

द्वित्व अप्वः प्रयोग याइगु चलन दु । द्वित्व धकाः निगू व हे, व हे अर्थ दुगु ल्वाकछ्यानाः दय्कीगु मखुसे अर्थ स्पष्ट याय्त मेगु खँग्वः नं स्वाय्गु याः । गथेकि चि (नून) खँग्वःयात स्पष्ट याय्त बेचि, सिंचि, खाःचि धकाः नं छ्यलीगु थुगु भाषाया विशेषता खः । अथे हे मल्ता= ह्याउँमल्ता, ग्वारामल्ता, ज्यानमल्ता इत्यादि ।

६ थाय् हिलेवं अर्थ फरक जुइगु

छगू हे खँग्वःया थाय् हिलेवं संज्ञा, क्रिया, विशेषण जुइगु पह दु । गथे कि **घ्व वासः यक्व भिं** थन भिं खँग्वलं क्रियाया ज्या यात । **भिं मनू जुयाः वँ ल्हात** थन भिं विशेषण जुल । मचात थन **-त** बहुवचनकथं वल । राम(या)त थन **-त** विभक्ति जुल । कँ काइथाय् मनूत यक्व दु । थन **कँ** नाम जुल । छं छुछु धाय्माः फुक्कं **कँ** थन आज्ञार्थक क्रिया जुल । थुकथं थाय् हिलेवं पद हिलीगु पह चीन-सँय् भाय् खलःया विशेषता खः ।

७ छगू वस्तुयात धाय्गु खँग्वः यक्व दइगु

छगू हे वस्तुयात धाय्गु यक्व खँग्वः धइगु चीन-सँय् भाय् खलःया विशेषता खः । लुशेयइ भाषाय् दालायात (basket) थुइकीगु नीगु खँग्वः दु । इमूयात थुइकीगु गुगू खँग्वः दु । अथे हे नेपालभाषाय् नं कय्गू थुइकीगु कःछे, कःसू, कंघासा, कःचु खँग्वः दु । आकासय् विजुली च्याःगुयात पल्पसा, हावलासा, ल्हाबसा, न्हसला धाय्गु याः । चागः दथुइ तयाः कय्केत दय्कातःगु वस्तुयात लिपा, काकय्चा, काकःचा, कप्तांचा, बल्ला, गुतइँ धाय्गु याः । छगू चीमाचागु पवित्र घाँय् गुँतुसि, सितु अथे हे जाकि थुइकेत किगः, सरुवा, किभु, आखे, मर्कि छ्यलेगु याः । थुकथं नेपालभाषाय् नं चीन-सँभाय् खलःया विशेषता ल्यंगु जुल ।

८ भाववाचक खँग्वः म्ह जुइगु

भाववाचक खँग्वः म्ह जक दुगु थुगु खलःया विशेषता खः । भाववाचक धाय्बलय् मनं महशूस याइगु स्वभाव खः । ने.सं. १०२९ सं भारतया भाषिक सर्वेक्षण यानादीम्ह भाषाशास्त्री विद्वान डा.स्टेन कोनो (Sten Konow) जुं निता खँ धयादीगु दु । चीन-सँय् खलःया भाषा वस्तुवाचक खँग्वलय् तःमिसां भाववाचक खँग्वलय् चीमि । नेपालभषाय् नं भाववाचक खँग्वः दु हे मदुगु मखु, तसकं म्ह जक दु । मतिना, भिंतुना, सुवाः, सराः । अथे हे आगन्तुक खँग्वःत दया, माया, प्रेम, घृणा, राग, द्वेष, मोह, लोभ, अहंकारथें ज्वःगु भाववाचक खँग्वःयात नं स्वीकार यानाः थःगु थें हे यानाकाःगु दु ।

९ न्हासं थ्वइगु आखः अप्वः दइगु

न्हासं थ्वइगु खँग्वःया छ्यला थुगु खलकय् यक्व दु। थुगु खलःबाहेक मेगु भाषा खलकय् /ङ/, /ञ/, आखः म्ह जक हे छ्यलातःगु दु। तर चीन-सँय् भाषा खलःया अप्वः हे भाषाय् अनुनासिक वर्ण छ्यलातःगु खनेदु। नेपालभाषा स्वय्बलय् न्हासं थ्वय्क न्ह्वंवाइगु आखः /ङ/, /ञ/, /न/, /म/, /ण/ खः। थुकी न्हापाया नेपालभाषाय् थौंया भाषाय् सिबय् अप्वः /ङ/, /ञ/ छ्यलाः न्ह्वंवाय्गु चलन खनेदु। गथे कि ङा, ङागः, साङा, ङातापौ, ञाङा, च्वङा (ख्वप भाषा) आःतकनं न्यने दु। थौंकन्हय् /ङ/, /ञ/या थासय् /न/ आखः छ्यलेगु जुल। /न/ आखः वा /ङ/, /ञ/या थासय् सिन्हः तिकेगु यानाः वयाच्वंगु दु। पञ्चायत= पंचायत, शङ्ख= शंख, मञ्च= मंच आदि।

१० चिना आखःया खँग्वः म्ह जुइगु

चीन-सँय् भाषा खलकय् चिना आखः म्ह जक दु। नेपालभाषाय् स्वय्गु खःसा /य/ व /व/ अर्धस्वरय्बाहेक मेगु छुं नं आखलय् चिंकाः च्वय्गु मयाः। क्यब, भ्वय् च्वय्गु थौंकन्हय् खने दुसां थौंकन्हय् नं पुलांपिं मनूतय्सं च्वइबलय् मचिंकूसे केब, भोय, लोय, याको, माको च्वय्गु याः। नेपालभाषा नं छगू हे आखःया (syllable) या भाषा जूगुलिं चिना आखः न्हापा मदुगु अवश्य खः धइगु मल्लकालया सफू, अभिलेखपाखें खने दु। एकाक्षरी आखः, ह्रस्वमय भाषा जूगुलिं आखः मदयावंगु थासय् चिं छ्यलेगु, न्ह्योने व ल्यूने आखःया प्रभावं मध्यस्वर लोप जुयाः जक चिनाआखः दःवंगु खः धइगु स्पष्ट जू। गथे कि सिनिचा-यात सिन्चा जूवन। भौमचा= भम्चा जुल। थथे जूवंगुलिं छगू syllable या भाषा मखुला धइथें आभास जूवंगु खः।

थ्व सम्पूर्ण चीन-सँय् भाषा खलः स्वय्बलय् नेपालभाषाय् नं थुज्वःगु ज्वःलाःगु गुण दुगुलिं चीन-सँय् भाषा खलःया दुजः खः धइगु स्पष्ट जू। चीन-सँय् भाषा खलःया भाषाय् दुगु स्वभाव व नेपालभाषाय् दुगु स्वभावया तुलनात्मक अध्ययन यानाः स्वय्बलय् ल्वातुगु स्वापू खनेदुगुलिं उगु खलःनाप सहजातीय सम्बन्ध दु धइगु स्पष्ट जू।

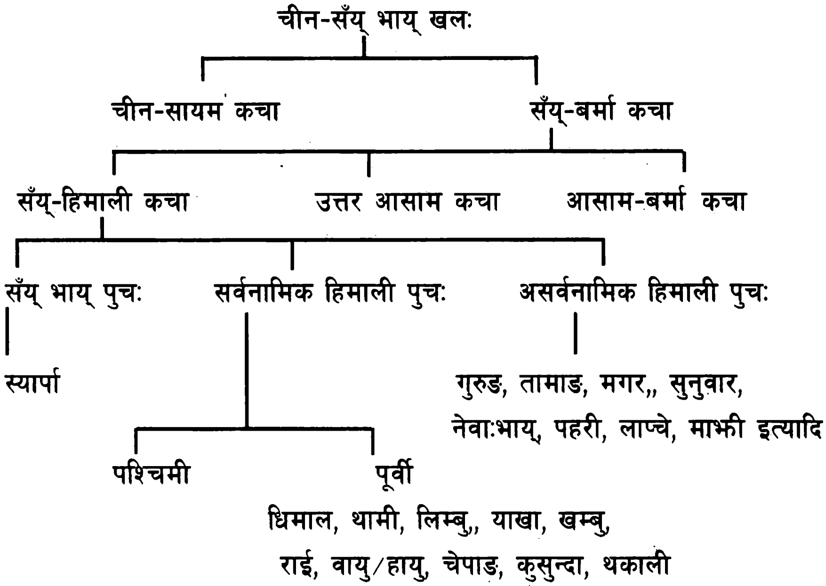

किष्टियनी विश्वविद्यालयया भाषाशास्त्री प्रोफेसर डा. Sten Konow जुं च्वयादीगु The Linguistic Survey of India, Vol. III, Part 1 सन् १९०९ सं पिदंगु सफुती थुकथं सिमाकचाय् ब्वथलातःगु दु । (साभार– कमल प्रकाश मल्ल, **सिंकःमिया स्वाने**, कान्तिपुर : नेपाल भाषा परिषद, ने.सं. १०९८, पौ १७५)

संसारया विभिन्न भाषाया वर्गीकरणय् नेपालभाषा चीन-सँय् भाय् खलकय् लाःगु भाय् खः । G.A. Grierson (1909) जुं सम्पादन यानादयूगु Linguistic Survey of India Vol. III, Part I सं दुथ्याःगु Sten Konow जुया The Tibeto-Burman family च्वसुइ नेपालभाषा चीन-सँय् भाय् खलकय् दुथ्याकातःगु दु । थ्वयांलिपा David Bradley (1997:1-72) या ब्वथलाकथं थ्व भाषा Western Tibeto-Berman पुचलय् लाकातःगु दु । थुकिया ब्वथला क्वय् बियाकथं दु -

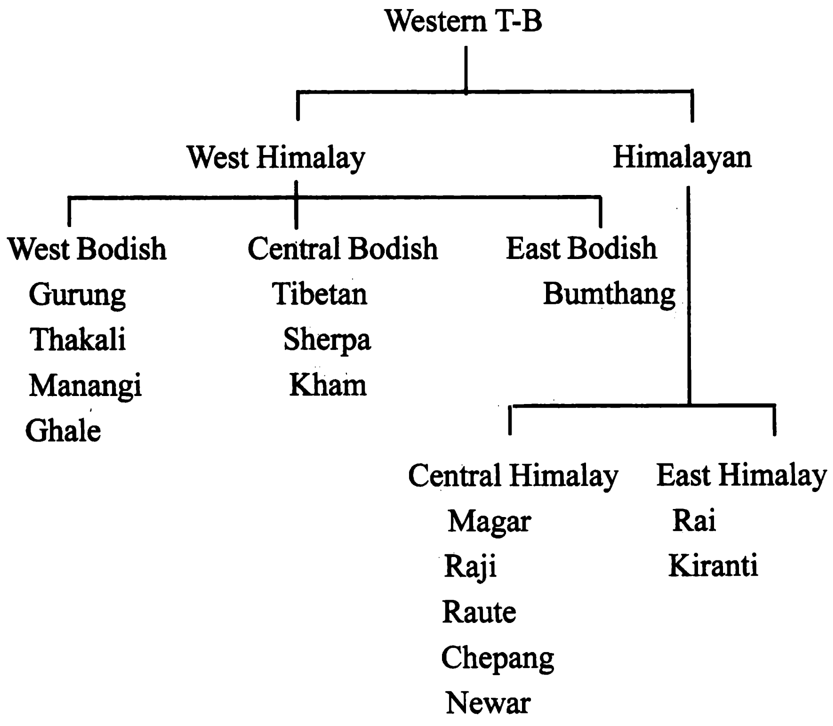

Bradley, David, 1997, Tibeto-Burman Languages and Classification, Papers in South East Asian Linguistics of the Himalayas 1-72. Pacific Linguistics, A-86. 1997

गुगू ब्व

ध्वनिविज्ञान

१ ध्वनि

निगू वा निगुलिं अप्व: वस्तु ल्वाय्‌वं स: पिहांवइ । लापा था:गुया स: वा खापा त्यूगु, हाछिका: त:गु, मुसु त:गु वा ल: त्वंगु, अथे हे खुसि न्ह्या:गु वा वाफय्‌ व:गु न्ह्यागु कथंया स: व:सां ध्वनि हे ख: । भाषाविज्ञानअन्तरगतया ध्वनिविज्ञानय्‌ थुकथंया दक्व ध्वनि अध्ययन याइमखु । भाषाविज्ञानय्‌ ध्वनि धाय्‌बलय्‌ **मानव ध्वनि-अवयवं** पिज्व:गु मानव भाषाय्‌ प्रयोग जुइगु भाषा-ध्वनि जक अध्ययन याइ । थथे धाय्‌बलय्‌ मनूया म्हुतुं वा न्हासं-म्हुतुं थ:गु भाषिक समूदायलय्‌ थ:गु विचार वा धारणा वा घटना प्रवाह याय्‌त छ्वचलीगु भाषाध्वनि ख: । अलय्‌ मानव ध्वनि-अवयव धाय्‌बलय्‌ मनूया म्हुतुइ च्वंगु म्ये, वा, म्हुतुसि, थक्व, चम्ये, कथु, न्हाय्‌ इत्यादि ख: । थुगु अवयवया माध्यमं पिज्वइगु स: मानवीय भाषा-ध्वनि ख: । अथे धाय्‌वं भाषाध्वनि जुइमा: धइगु मदु । उकिं शब्द निर्माय याये योग्यगु अथवा शब्द दय्‌केत कच्चा पदार्थया रूपय्‌ उत्पादन जूगु जुइमा: । थुकथंया ध्वनि जक ध्वनि-विज्ञानय्‌ अध्ययन याइ ।

२ ध्वनिविज्ञान

स:यात संस्कृतभाषां ध्वनि धाइ । भाषाविज्ञानय्‌ ध्वनि धाय्‌बलय्‌ मनूया गतिविधिबाहेकया ध्वनि अध्ययन क्षेत्रय्‌ मला: । मनूया गतिविधि धाय्‌बलय्‌ नं मनूया ध्वनि-अवयवं पिज्व:गु ध्वनि जक काइ । थथे धाय्‌बलय्‌ नं वा:का: त:गु , हाछिका: त:गु, मुसु त:गु , ध:का: त:गु मानव ध्वनि-अवयवया ग्वहालिं पिज्व:गु ध्वनि ख:, अथे नं उगु ध्वनि ध्वनिविज्ञानया अध्ययनया लागाय्‌ मला: । ध्वनिविज्ञानं ला उज्व:गु ध्वनि जक अध्ययन याइ गुगु मानव ध्वनि-अवयवं पिज्व:गु ख: गुकिया प्रयोगं अर्थ पिज्वय्‌मा: वा अर्थ पिज्वय्‌केत ग्वहालि याइ । अलय्‌ उगु ध्वनि मानव भाषाय्‌ प्रयोग जूगु जुइमा: । ख: मनुखं वा:का: त:गु वा ध:का: त:गुया अर्थ म्हाइपुल वा प्वा: जाल धइगु ख: । मनुखं ध:का: तइबलय्‌ **ध:....उक** स: वय्‌की । उगु **ध....उक** ध्वनि मनूया भाषिक ध्वनि जुइमा: । **ध....उक** भाषिक ध्वनि मखु बरु शरीरय्‌ अप्व: नसा: न:गुया लिच्व:कथं पिज्व:गु फय्‌ जक ख: । भाषा हे मखु । उकिं **ध्वनिविज्ञान** धइगु थुज्व:गु विषय ख: गुगु मानवया भाषाय्‌ प्रयोग जुइगु, मानवया ध्वनि-अवयवं पिज्व:गु ,मानव भाषाय्‌ प्रयोग जुइगु, अर्थ दुगु वा अर्थ थुइकेत ग्वहालि यानाच्वंगु ध्वनिया विषयलय्‌ अध्ययन याइगु विषय ख: ।

प्रत्येक मनुखं थःगु क्षमताकथं ध्वनि उत्पादन यानाच्वंगु दु। बरु छगू भाषिक पुचलं छ्यूचोगु भाषिक ध्वनि मेगु भाषिक पुचलं मथुइफु। अथे नं व भाषिक ध्वनि हे खः छाय् धाःसा सम्बन्धित भाषिक पुचलं भाषा संचारया निंतिं अर्थपूर्ण नं जू। उगु पुचलं विचार काल-बिल याय् फुगु नं जुल। थुगु अर्थय् नं उगु ध्वनि ध्वनिविज्ञानं अध्ययन याइ। जुइफु छगू भाषिक पुचलं छ्यूचोगु भाषिक ध्वनि मेम्हय्सिया निंतिं अर्थहीनगु ध्वनि जक वा मेगु हे अर्थ लूगु ध्वनि जुइफु। सुं छम्ह नेवाःनं **लः** धाल धाःसा छम्ह अङ्ग्रेजीयात **कानून** धइगु अर्थ थुइफु। मेम्ह छम्ह भाषिक पुचःयात अर्थहीन ध्वनि जक जुइफु। न्ह्यागु थजु छगू भाषिक पुचलं भाषा संचारया निंतिं ज्याख्यलय् दुगु मानव ध्वनि-अवयवं पिज्वःगु ध्वनिया अध्ययन हे ध्वनिविज्ञान खः।

३ ध्वनि-विज्ञानया कचा

वक्तां छुं खँ न्वं वाइबलय् गुकथं ध्वनि पिज्वय्कल, पिज्वःगु ध्वनि आकाशय् गुकथं तरङ्गित जुल अलय् न्यंम्हय्सिया न्हाय्पनय् गुकथं थ्यन धइगु हे थुगु अध्ययनया मूल विषय खः। थुकथं ध्वनि-विज्ञानया अध्ययन मूल स्वगू कचा दु-

३.१ औच्चारिक ध्वनिविज्ञान

३.२ साञ्चारिक ध्वनिविज्ञान

३.३ श्रावणिक ध्वनिविज्ञान

३.१ औच्चारिक ध्वनिविज्ञान

थुगु ध्वनिविज्ञान न्वं वाइम्ह वक्तानाप सम्बन्धित खः। न्वं वाइम्हसें गथे यानाः न्वंवात ? अलय् उगु ध्वनि न्वंवाय्त छुछु ध्वनि अवयवया ग्वहालि काल, छुछु ध्वनि अवयव गुगु स्थितिइ च्वनाच्वन ? छुछु ध्वनि अवयव सक्रिय जुल ? उबलय् स्वर-यन्त्र गथे जुयाच्वन ? प्वाथं पिहांवःगु फय्या स्थिति छु दु ? इत्यादि अध्ययन याइ। थुकी छुं छगू भाषाविशेषया खँ मकाःसें समग्ररूपं दक्व भाषाया खँ अध्ययन याइ। धाय्कि T धइगु छगू ध्वनि दु। थुगु ध्वनि उच्चारण गुकथं याइ धकाः अध्ययन याइ। अथे नं भाषाविशेषय् वनीबलय् नेपालभाषाय् छता जुइफु, नेपाली भाषाय् मेकथं जुइफु। अझ भतीचा पाक निता दय्फु। अङ्ग्रेजी भाषाय् मेगु हे जुइफु। अझ व हे ध्वनि छम्ह हे मनूयात निकः वा निकलं मयाक तःकःमछि न्वंवाकल धाःसाः अझ फरक-फरक जुइफु। थुगु ध्वनिविज्ञानय् थ्ज्वःगु खँ अध्ययन याइ।

३.२ साञ्चारिक ध्वनिविज्ञान

थुगु विज्ञानय् वक्तां न्वंवाःगु ध्वनि आकाशय् गुकथं तरङ्गित जुयावन न्यनीम्हय्सिगु न्हायपंतक गुकथं थ्यन धइगु विषयलय् अध्ययन याइ। मूलतः आकाश मार्गय्

न्ह्यानाच्वनीबलय्या अध्ययन याइगु जुया: थुगु विज्ञान उतिकं संवेदनशील नं ख: । गुबलें वक्तां न्वं वा:गु छगू ध्वनि श्रोताया न्हाय्पनय् मेगु हे ध्वनि जुया: ताय्दइ । थन न्वंवा:म्हसें छता धाय् धया: भूल जुया: मेगु हे धा:गु ख: लाकि अथवा पाय्छि जुइक धया: नं आकाशय् ध्वनि परिवर्तन जुया: श्रोताया न्हाय्पनय् थ्यन अथवा श्रोतां थ:त उकथं धा:गु थें जूगु ख: । थुकिया पाय्छि मुल्याङ्कन वा पाय्छि अध्ययन साञ्चारिक ध्वनिविज्ञानं याइ । थुकिया निंतिं विभिन्न विद्युतीय सामग्री प्रयोग जुइ । विद्युतीय सामग्रीमध्ये दकलय् सामान्यगु Tape recorder ख: । विभिन्न देशय् चलय् यानात:गु Radio Station, T.V. Channel, Phone, Mobile, Voice Mail इत्यादि दक्वं साञ्चारिक ध्वनिविज्ञानया साधनत ख: । मनुखं न्वंवा:गु वा विद्युतीय माध्यमं व:गु ध्वनि नं विशेष यन्त्रया माध्यमं मापन याना: नं स्वय्ज्यू । उज्व:गु यन्त्रयात Oscillograph धाइ । थुज्व:गु मेगु यन्त्र ख: Spectograph.

३.३ श्रावणिक ध्वनिविज्ञान

थुगु ध्वनिविज्ञानय् न्यनीम्हसिगु खँ वइ । न्यनीम्हसें थ:गु न्हाय्पंया माध्यमं आकाशय् व:गु ध्वनि न्यनेगु ज्या याइ । आकाशं व:गु स: श्रोताया न्हाय्पनय् लाइ । न्हाय्पनय् निब: जालि दइ । दुने च्वंगु जालिइ ध्वनि लाय्वं उगु ध्वनिया तरङ्ग दिमागय् लाइ । अलय् गथे थुगु ध्वनि वल धका: अनुभव याइ । थुकथं पिनें व:गु ध्वनि ग्रहण याइगु विज्ञान हे श्रावणिक ध्वनिविज्ञान ख: ।

ध्वनि ग्रहण याइबलय् श्रोताया न्हाय्पं गुलि सशक्त व संवेदन जू उकिया आधारय् नं ध्वनि स्पष्ट ताइ । न्हाय्पंया जालि छता तसकं संवेदनशील अवयव ख: । उकी तसकं उच्चदरं वइगु ध्वनि नं ग्रहण याय्मफु अलय् तसकं निम्नदरं व:गु ध्वनि नं जालीतक वया: ध्वय्के मफया: मता:गु हे निष्कर्षय् थ्यनी । उकिं न्हाय्पनं प्रति सेकेण्ड १६ हर्ज व वसिकं अप्व: हर्ज दुगु कम्पनया स: जक न्यने फइ । प्रतिसेकेण्ड १६ सिकं म्ह जक कम्पन जूगु स: न्हाय्पंया जालिइ ध्वय्का: ध्वनिया रूपय् दिमागय् थ्यंके मफु । थुकथं १६ हर्जसिकं म्ह जूगु ध्वनि ध्वनिया रूपय् नालेततक मगाना: ध्वनिया दर्जाय् तय्थाकु ।

मेखे पिनें व:गु ध्वनिया उच्चदर १८००० हर्जतक थ्यन धा:सा उलितकया उच्चदर न्हाय्पनं सहयाय् मफया जालि ह्व:गने वा तज्याय्फु गुकिं याना: मनू ख्वाँय् जुइफु । उकिं मनुखं अति उच्च दरया ध्वनि न्यनेगु खँय् ध्यान तय्माली । सामान्यत: मनूयात १००० निसें ४००० तकया हर्ज दुगु ध्वनि न्यनेगु पाय्छि जुइ ।

४ ध्वनि अवयव व उकिया ज्या

मानव ध्वनि पिकाय्‌त मनुखं म्हुतु व म्हुतुनाप स्वापू दुगु मेमेगु अवययात ध्वनि अवयव धाइ । थुज्वःगु ध्वनि अवयव निथिकं दु-

४.१ चल ध्वनि अवयव

४.२ अचल ध्वनि अवयव

४.१ चल ध्वनि अवयव

मनुखं ध्वनि पिकाइबय्‌ सनीगु अवयवयात चल ध्वनि अवयव धाइ । थुबलय्‌ थुज्वःगु अवयव च्वय्‌-क्वय्‌, न्ह्योने-ल्यूने, उखे-थुखे सनी । थथे ध्वनि पिकाइबलय्‌ उज्वःगु अवयव कय्‌कुनीगु चःकनीगु नं याइ । म्हुतुसि, म्ये, नायूगु थक्व, चम्ये, स्वरयन्त्र, स्वँ इत्यादि चल अवयव खः ।

४.२ अचल ध्वनि अवयव

थ्व सनीमखुगु अवयव खः । अथे धकाः छपति हे सनीमखुगु थ्यंकमखु । मूलतः चल अवयव सनाः थुगु अचल ध्वनि अवयवया लिक्क च्वंवइ । अचल अवयवया आकारय्‌ खास ह्यूपाः वइमखु । वा, वाछँ, छाःगु थक्व इत्यादि अचल अवयव खः ।

५ ध्वनि अवयवया व्वथला

च्वय्‌या चल ध्वनि अवयव व अचल ध्वनि अवयवया थाय्‌ व ज्याया आधारय्‌ मूलतः न्याब्वथले ज्यू ।

५.१ म्हुतुप्वाः

५.२ न्हाय्‌प्वाः

५.३ कथु

५.४ स्वरयन्त्र

५.५ स्वँ

५.१ म्हुतुप्वाः

पिनेया म्हुतुसिंनिसें कथुप्वाःतकया ह्वांग ह्वःथाःगु भाग हे म्हुतुप्वाः खः । थुकियां च्वय्‌ न्हाय्‌प्वाः दु । थ्व नितां फय्‌या लँ खः । मनुखं म्हुतुप्वाः तीबलय्‌ फय्‌या लँ न्हाय्‌प्वाः जुइ । सेखं चाइबलय्‌ वा न्हाय्‌प्वाः बन्द जुइबलय्‌ फय्‌या लँ म्हुतुप्वाः जुइ । म्हुतुप्वाःया मेगु ज्या नसा नय्‌गु खः । उकिं थ्व नसाया लँ नं खः । म्हुतुइ विभिन्न ध्वनि अवयव दु-

५.१.१ म्हुतुसि
५.१.२ वा
५.१.३ वर्त्स
५.१.४ थक्व
५.१.५ चम्ये
५.१.६ म्ये

५.१.१ म्हुतुसि

म्हुतुया दकलय् पिने च्वय् व क्वय् निगू म्हुतुसि दइ। थ्व जवय्-खवय् बला: आकार लूगु व भतीचा पिनेपाखे थ:तुलात:गु थें च्वंगु छेँगूया निगू ब्व हे म्हुतुसि ख:। छेँया लुखाय् खापा छुइथें यानात:गु थ्व म्हुतुसि खापा ती-चाय्केथें याय्ज्यू। थथे चाय्के-ती याना: हे विभिन्न मानव ध्वनि पिज्वइ।

क्वय्च्वंगु म्हुतुसि सक्रिय चल अवयव ख:। क्वय्च्वंगु म्हुतुसिया अनुपातय् च्वय्च्वंगु म्हुतुसि उलि सक्रिय जुइमखु। उकिं च्वय्च्वंगु म्हुतुसि अचल ध्वनि अवयव ख:। उकिया मतलव पूरा हे स्थीर जुइ धइगु मखु। क्वय्च्वंगु म्हुतुसि अप्व: सक्रिय जुइबलय् च्वय्च्वंगु म्हुतुसि छुं भती सनी। खालि क्वय् च्वंगु म्हुतुसिया अनुपातय् च्वय् च्वंगु म्हुतुसि सनीगु म्ह जुइगु ख:।

म्हुतुसिया विभिन्न स्थिति दु। गुबलें सामान्य स्थिति अर्थात् मनूत द्यनाच्वनीबलय् म्हुतु गुगु स्थितिइ च्वनी व सामान्य स्थिति ख:। ज्वलय् अर्थात् मनूत न्ह्यलं चा:गु सामान्य स्थितिइ प्वाथं व:गु सास: म्हुतुतक वइ अलय् म्हुतुसि बन्द जुयाच्वनीगुलिं सास: पिदनी मखु। छकलं म्हुतुसि चाय्काबीवं सास: पिदनी। अलय् अ:पुक [प्], [फ्], [ब्], [भ्], [म्], [म्ह्] ध्वनि उच्चारण जुइ। गुबलें म्हुतु तप्वा: याना: वांखाइ, उबलय् म्हुतुसिं ग्व:लाइ, ह्व: तह्व: जुइ। थुगु इलय् [आ] ध्वनि उच्चारण जुइ। गुबलें म्हुतु चीप्वा:, ग्व: लाइ। थुबलय् [उ] उच्चारण जुइ। च्वय् न्ह्यथनात:थें च्वय्या म्हुतुसि व क्वय्या म्हुतुसि ल्वाका: [प्], [फ्], [ब्], [भ्], [म्], [म्ह्] ध्वनि उच्चारण जुइ। थुकियात द्वयोष्ठ्य (bilabial) धाइ। च्वय्या वा व क्वय्या म्हुतुसि ल्वाका: अङ्ग्रेजी भाषाया [f] व [v] ध्वनि उच्चारण जुइ। थुकियात दन्त्यौष्ठ्य (labio-dental) धाइ। थुकथं म्हुतुसिया विभिन्न स्थितिइ विभिन्न उच्चारण जुइ।

५.१.२ वा

मनूया म्हुतुदुने च्वय् व क्वय्या वाकुधुली भ्व:भ्व:लाक अङ्ग्रेजी वर्णया U आकार लुइक वा बुयाव:गु दइ। मनूया वाया ल्या: नीपुनिसें स्वीनिपुतक दइ। दुने ज:ख:

च्वंगु वायात नय्वा धाइसा न्ह्योने च्वंगु वा विशेष यानाः वांन्यायुत ज्या ख्यलय् जू। थुगु न्ह्योने च्वंगु वा हे ध्वनिविज्ञानय् अध्ययनया विषय जुइ । कारण दन्त्य व दन्त्यौष्ठ्य ध्वनिया उच्चारण थ्व हे वाया आधारय् जुइ । थुगु वाया कारणं मेमेगु मानव ध्वनि पिज्वइबलय् स्पष्ट जू-मजू पाइ। उकिं दन्त्योष्ठ्य जक मखु मेमेगु ध्वनि उच्चारण जुइबलय् नं थ्व न्ह्योनेया वा मदुपिनि उच्चारण स्पष्ट जुइमखु ।

च्वय् च्वंगु वा अचल अवयव जुइसा क्वय् च्वंगु वा अल अवयवय् लाइ। थुकिया मतलव थ्व मखुकि क्वय् च्वंगु वा जक सनी मेमेगु अवयव सनीमखु। वास्तवय् वा जक ला सनी हे मखु । छुंकथं वा जक सन धाःसा उकिं ध्वनि पिकायुत्यंगु मखुकि वा-या समस्या जुल धइगु अर्थ खः । थुकिया मतलव वा स्यात अथवा वा लिहां वयुत्यन धइगु अर्थ जुइ ।

म्येच्वकां वा-या ल्यूने थियाः उच्चारण याइगु नेपाली ध्वनि [त्], [थ्], [द्], [ध्] खः । थुकीयात दन्त्य धाइ । च्वय् म्हुतुसिया ब्वय् न्ह्यथनातःथें क्वय्या म्हुतुसि व च्वय्या वा ल्वानाः उच्चारण जुइगु दन्त्योष्ठ्य ध्वनि खः । थुकिया मतलव दन्त्य व ओठ अर्थात् म्हुतुसि खः ।

५.१.३ वर्त्स

च्वय् च्वंगु वा-या ल्यूने, च्वसं च्वंगु छ्याखःगु छाःगु भाग वर्त्स खः । थुकियात दन्तमूल नं धाइ । नेवाःभासं थुकियात वाछेँ धाय्गु याः । वाछेँ धाय्बलय् च्वय्च्वंगु वा व क्वय्च्वंगु वा-या नं वाछेँ दइगु जुल । अथे नं थन वाछेँ धाय्बलय् च्वय्च्वंगु वा-या वाछेँ धइगु अर्थ जूवनी । थ्व तसकं छाःगु भाग खः । वाछेँय् म्येच्वकां थियाः विभिन्न ध्वनि उत्पादन जुइ । म्येच्वकां वाछेँय् थियाः [त्], [थ्], [द्], [ध्] उच्चारण जुइ । नेपाली भाषा भाषी थन थीकाः [ट्], [ठ्], [ड्], [ढ्] उच्चारण जूगु धाइ । नेवाःतसें वा-या लिक्क थीकाः उच्चारण याइगु जुयाः दन्त्य [त्], [थ्], [द्], [ध्] छ्यलेगु याःगु खः । वास्तवय् थ्व तालव्यनाप ज्वःलाः । उकिं नेपालीभाषाभाषीतसें [ट्], [ठ्], [ड्], [ढ्] उच्चारण याःगु तायूकीगु खः । न्ह्यागु थजु म्येच्वकां वाछेँय् थीकाः छता ध्वनि उच्चारण जुइसा म्येया फलातं व हे वाछेँय् थीकाः मेगु ध्वनि उच्चारण जुइ व खः [च्], [छ्], [ज्], [झ्] ।

५.१.४ थक्व

वर्त्सया ल्यूनेनिसें कथुप्वाःया चम्ये थ्यंकया भागयात थक्व धाइ । गाःवंगु पाःल्हाः क्वबसां पुइकातःगुथें आकार लूगु थुगुथाय् न्ह्योनेपखे छ्याखःछ्याखः, दुनेपाखे पिच्चुसे चुल्लुसे च्वं । थ्व नं स्वथिकं दु-

५.१.४.१ छ्याःगु थक्व
५.१.४.२ नायूगु थक्व
५.१.४.३ मूर्धा

५.१.४.१ छ्याःगु थक्व

थ्व छ्याःगु थक्व वर्त्सधुनेसात वइ। आं यानाः स्वय्बलय् च्वय् गाः वनाच्वंगु भाग खने दइ। थुकिया आधारय् हे तालव्य ध्वनि उच्चारण जुइ। म्येया दथुइ च्वंगु भागं थुकी थियाः उच्चारण जुइगु ध्वनि [य्] खः। संस्कृत भाषाय् धाःसा [इ], [च्], [छ्], [ज], [झ्], [ञ्], [श्] ध्वनि थनं पिज्वइ।

५.१.४.२ नायूगु थक्व

छ्याःगु थक्वया नं दुने, चम्येया पिने च्वंगु भाग हे नायूगु थक्व खः। थ्व च्वय्-क्वय् यानासनी अर्थात् मनुखं थःत माःकथं थुकीयात च्वय्-क्वय् यानासंके ज्यू। दक्व थक्वया स्वब्वय् छब्व थुकिं थाय् कयाच्वनी। म्येया ल्यूने च्वंगु भागं थुगु नायूगु थक्वय् थीकाः नं ध्वनि पिकाय् ज्यू।

५.१.४.३ मूर्धा

नायुगु थक्व व छ्याःगु थक्वया दथुइ च्वंगु भागयात मूर्धा धाइ। म्ये च्वका भतीचा लथ्यानाः मूर्धाय् थीकाः उच्चारण जुइगु ध्वनि [ट्], [ठ्], [ड्], [ढ्], [ण्], [र्] खः। *(मूर्धाया थाय् विभिन्न सफुती विभिन्नकथं म्हसीकातःगु दु। गुलिं सफुती वर्त्स व छ्याःगु थक्व या दथुइ च्वंगु भागयात कयातःगु दुसा गुलिं सफुती छ्याःगु थक्व व नायूगु थक्वया दथुइ च्वंगु भागयात कयातःगु दु। दसु-*

Retroflex– Articulated with the tip of the tongue or the underside of the tip against the back of the alveolar ridge. – Oxford Concised Dictionary of Linguistics- P.H. Matthews, 1997.

Retroflex– A speech sound articulated with tip of the tongue curled upwards and backwards towards the hard palate. – Dictionary of Language and Linguistics- R.R.K. Hartmann and F.C. Stork, 1976

५.१.५ चम्ये

थ्व छताजिया क्वस्वःगु लापीचा खः। थ्व नायूगु थक्वनापं च्वय्-क्वय् याय्ज्यू। च्वय् वनीबलय् न्हाय्या लँ बन्द जुइ, लिच्वःकथं ध्वनि म्हुतुं पिहां वइ। कुहां वइबलय् म्हुतुया लँ बन्द जुइ लिच्वःकथं ध्वनि न्हासं पिहां वइ, अलय् न्हासं थ्वःसः वइ। च्वय् नं

मखु क्वय् नं मखु दथुइ च्वनीबलय् न्हासं नं म्हुतुं नं ध्वनि पिहां वइ ।

५.१.६ म्ये

म्ये मुक्कं लां जक निर्माण जुयाच्वंगु विशेष यानाः सवाः थुइकीगु अङ्ग खः । खँ हे ल्हाय्मसःम्ह मनुखं नं सवाः चाहिँ थुइकाः हे च्वनी । म्येया निगूगु मू ज्या ध्वनि उत्पादन याइगु खः । फलाः चिंकेगु, च्वाउँकेगु, न्ह्योने हय्गु, ल्यूने छ्वय्गु, च्वय्पाखे थःतुइकेगु, नीकेगु, थःत गुलि यो उलि जक च्वय् थकाय्ज्यूगु छतजिया ला-पाँय् खः । म्हुतुप्वाःया दथुइ, जःखः, व न्ह्योने वा-या सिमानाया दथुइ च्वनाः प्याखं हुइथें सनाः नं थःत छुं नं घाःपाः (चोट) मलाक सनेफुगु हे म्येया दकलय् तःधंगु विशेषता खः । अथे नं गुबलें-गुबलें नय्बलय् म्ये न्ह्यय्यो । ध्वनि उत्पादन याय्गु ज्याय् म्येया तःधंगु भूमिका दु । म्ये न्याब्वय् ब्वथले ज्यू ।

५.१.६.१ म्येया च्वका
५.१.६.२ म्येया फलाः
५.१.६.३ म्येया न्ह्योने च्वंगु भाग
५.१.६.४ म्येया दथु भाग
५.१.६.५ म्येया ल्यूने च्वंगु भाग

५.१.६.१ म्येया च्वका

म्ये गोल यानाः च्वाउँसे च्वंके ज्यू । उगु च्वाउँगु भागयात हे म्येया च्वका धाइ । थ्व मनूया शरीरया बनोटकथं गुलिं मनूतसें यक्व च्वाउँके फु, गुलिसिनं मफु । गुलि म्ये च्वाउँके फु उलि स्पष्ट न्ह्वंवाय्फु, ध्वनि नं स्पष्ट जुइक उच्चारण याय्फु । उकिया अनुपातय् मेपिंसं मफु । ध्वनि उत्पादन याय्गु ज्याय् म्ये च्वकाया आपाः ज्या दु । म्येया च्वकां वा, वर्त्स, थक्वय् थीथीकथं थीकाः ध्वनि उत्पादन याय्फु ।

५.१.६.२ म्येया फलाः

म्येया न्ह्योने च्वंगु भाग जःखः फलाः चिंकाः तब्या याय्ज्यू । थुगु फलाः चिंगु भाग हे म्येया फलाः खः । म्ये न्ह्याथें संकेफुपिंसं फलाः नं गाक्क लुइकेफु । म्ये फलाः चिंकाः थीथी कथं म्ये ल्ह्वनाः थीथीकथंया ध्वनि पिकाय् ज्यू ।

५.१.६.३ म्येया न्ह्योने च्वंगु भाग

थ्व म्येया न्ह्योने च्वंगु भाग खः । थ्व छ्वाःगु थक्वया क्वसं च्वंगु भाग जुइ ।

५.१.६.४ म्येया दथु भाग

थ्व म्येया दथुइ च्वंगु भाग खः । थ्व नायूगु थक्वया क्वय् च्वंगु भाग जुइ ।

५.१.६.५ म्येया ल्यूने च्वंगु भाग

म्येया हाप्वः हे म्येया दकलय् ल्यूने भाग खः । थ्व कथुइ च्वंगु भाग खः ।

५.२ न्हाय्प्वाः

म्हुतुप्वाःया च्वसं च्वंगु न्हासं सासः ल्हाय्गु ह्वः हे न्हाय्प्वाः खः । थ्व म्हुतुनाप समानान्तर जुयाः न्हाय्प्वाःनिसें चम्येतकया प्वाःयात न्हाय्प्वाः धाइ । मूल रूपं थ्व सासःया लँ खः । मनुखं सासः ल्हाइबलय् अप्वः यानाः न्हासं हे सासः दुकाय्गु पिकाय्गु याइ । सेखं चाइबलय् दुने च्वंगु ला मनावइ । उकिं यानाः सासः ल्हाय्गु लँ बन्द जुइ वा लँ कय्कुनी । उकिं यानाः सासः ल्हाय् थाकुइ । ध्वनि उत्पादन याइबलय् थुगु लँपु नं प्रयोग जू । न्हासं थ्वःसः वय्क ध्वनि उत्पादन जुइगु थ्व हे लँपु सासः पिदनेवं जुइ । थनं ध्वनि उत्पादन जुइत चम्यें म्हुतुया लँ बछि-बछि वा पूरा जुइक लँ तिनाबीवं न्हासं थ्वःसः वइ ।

५.३ कथु

दुनेया म्हुतुप्वाः व दुनेया न्हाय्प्वाःनिसें क्वय् स्वय्यन्त्रमुखतकया खालीगु ध्वंप्वाःथें/सुलिंप्वाःथें ह्वाङ्ग खालीगु भागयात हे कथु खः । थुकियात कथुप्वाः नं धाइ । क्वय् स्वरयन्त्रमुख जुइ । च्वय् न्हाय्प्वाः व म्हुतुप्वाः जुइ । कथुप्वाः धइगु प्यकालँया द्वपाःथें हे खः । कथुप्वाःया क्वय् निका लँथें निपु नली दु- (क) नसा-नली । मनुखं नइगु नसाः थुगु नलीं कुहांवनी । थुगु नसा-नली सासः ल्हाय्त वा खँ ल्हाय्त ज्या मवः । (ख) सासः-नली । थुगु नलीं मनुखं सासः ल्हाइ, सासः दुहां पिहां जुइ । नसा-नली व सासः-नली नितां कथुया क्वय् जुइ । कथुप्वाःया च्वय् निता ह्वः दु- (क) म्हुतुया ह्वः । थनं मनुखं नये, त्वने व खँ ल्हाय्गु याइ । (ख) न्हाय्ह्वः । थनं मनुखं सासः ल्हाय्गु याइ । न्हासं थ्वःगु सः नं थनं हे पिज्वइ ।

५.४ स्वरयन्त्र

थ्व छता खँ ल्हाय्गु निंतिं मदय्क मगाःगु, मनूतय्के जक खँ ल्हाय्गु निंतिं दुगु अति महत्वपूर्णगु ध्वनि अवयव खः । थ्व छगू स्वरयागु यन्त्र/मेसिन खः । थुगु मेसिन स्यन धाय्व मनुखं खँ ल्हाय् फइमखु । उकिं नं थुकिया विशेष महत्व दुगु खः ।

थ्व छगू थुज्वःगु यन्त्र वा मेसिन खः गुगुयात ध्वनि बाकस (sound box) धाइ । उकिं थ्व छता ध्वनि उत्पादन याइगु मूलगु मेसिन खः । थाय्कथं थ्व म्येया हाप्वःया क्वसं अलय् सासः ल्हाइगु नलीया च्वसं जुइ । मनूतय् ख्वाःया क्वय् मन्चा दु । उगु मन्चाया क्वसं

ग:पतय् खनेदय्क भतीचा न्ह्यां वयाच्वंगु भाग दु । उकियात रुन्द्रघण्टी (Addams apples) धाइ । रुन्द्रघण्टीदुने थ्व हे स्वरयन्त्र दइ । थनं हे स्वरयन्त्रमुखी ध्वनि विज्वइ । थुगु स्वरयन्त्रयात सुरक्षितनकसां त्व:पुयात:गु दु । स्वरयन्त्रय् स्वता अवयव दु-

५.४.१ गलजिब्री

५.४.२ स्वरचिम्टी

५.४.३ स्वरयन्त्रमुख

५.४.१ गलजिब्री

थ्व म्येया हाप्व:या क्वसं जोडय् जुयाच्वनीगु अवयव ख: । थ्व छता स्वरयन्त्रया पुसा ख: । अभ्र स्वचालित पुसा ख: । मा:बलय् त्व:पुयातइ, मा:बलय् चाय्की । मनुखं नसा नइबलय् छुं नं नसा स्वरयन्त्रय् लाइ धका: नसा घुतकीबलय् गलजिब्रीं त्व:पुइ । थुबलय् म्येया हाप्व: मनूया शरीरया ल्युनेपाखे वनी । थुकिं याना: गलजिब्री नं ल्युने हे वनी । उकिं याना: स्वरयन्त्रय् त्व:पुइ । न:गु नसा वा त्वँसा खाद्यनलीपाखें प्वाथय् वनी । अथे नं गुबलें-गबलें मनुखं नसा वा ल: घुतकीबलय् मिलय् मजुया: वा हथासं नइबलय् वा काचाकाचां ल: त्वनीबलय् गलजिब्रीं स्वरयन्त्रय् त्व:पुइमलावं घुतकल धा:सा ह्वंपुइ । अलय् छकलं ह्वाराक्क ल्ह्वइ । स्वचालित रूपं अथे काचाक्क ल्ह्वके मफुत धा:सा उगु ल: वा नसा स्वँय् वनी । ह्वंपूगु फीमफुत धा:सा उम्ह मनूया मिखा भ्वय्-भ्वय् कनी । उकिं गलजिब्रीया ज्या धइगु स्वचालित रूपं मनुखं नसा नइबलय् सास: नली त्व:पुयाबीगु, खाद्यनली चाय्काबीगु व खँ ल्हाइबलय् व सास: ल्हाइबलय् सास:नली चाय्काबीगु थुगु अवयवया ज्या ख: ।

५.४.२ स्वरचिम्टी

थ्व छता मि काकीगु चिन्ताथें ज्व:गु अवयव ख: । मि काकीगु चिन्ता मा:बलय् मा:कथं ह्वय्के नं ज्यू कय्कुंके नं ज्यू । पाय्छि थ्वथें हें स्वरचिम्टी नं ह्वय्के नं ज्यूगु कय्कुंके नं ज्यूगु ध्वनि-अवयव ख: । स्वरयन्त्रया दथुइ च्वनीगु थुगु चिम्टीयात च्वय्या गलजिब्रीं त्व:पुयातइ । चिम्टीया ज:ख: लचकदार ला दुगुलिं कय्कुंके चकंके अ:पु । हासाथें माथवंक च्वनाच्वनीगु थुगु यन्त्र यक्व त:धं नं मजू । त:धीपिं मिजंतय्के २३ मिलिमिटर हाक: व मिसातय्के १८ मिलिमिटरतक ता:हाक जुइ । थ्व स्वरचिम्टी मिजंतय्के प्रतिसेकेण्ड १०० क:निसें १५० क: व मिसातय्के २०० क:निसें ३२५ क:तक (पटक) सनी । थुकथं मिजंतय्के च्वंगु स्वरयन्त्रसिकं मिसातय्के च्वंगु स्वरयन्त्र चीधं व आपा: सनीगु जुया: इमिगु स: तिस: जूगु ख: । स्वरचिम्टी पूरा चालाच्वनीबलय् फय् दुहां-पिहां जुइ अ:पुइ । गनं नं पंग:

दइमखु । उकिं याना: उबलय् अघोष ध्वनि पिज्वइ । मेखे स्वरध्वनि नं अ:पुक पिहां वइ । थुकिया मेखे स्वरचिम्टी थ:थवय् प्यय्पुना बन्द जुयाच्वन धा:सा सास: पिहां वय्फइमखु । सास: कुनी । दुने फय्या प्रेसर बढय् जुइ । अलय् छकलं ह्वात्त चाली । थुकिं याना: स्पर्शी ध्वनि पिज्वइ । यदि स्वरचिम्टी निगुलिं लिक्क-लिक्क लात धा:सा फय् पिहां वनेत लँ चीबला: जुइ । उकिं याना: फय् मन्त्यं-मन्त्यं पिहां वनी । अलय् स्वरचिम्टी आपा: सनी अर्थात् कम्पन जुइ । लिच्व:कथं घोष ध्वनि पिज्वइ ।

५.४.३ स्वरयन्त्रमुख

ध्व धइगु स्वरयन्त्रया म्हुतु ख: । ज:ख: स्वरचिम्टी जुइ । स्वरचिम्टी ज:ख: चिलावनेवं दथुया खाली जुइ । दथुइ गुलि खाली जुइ धइगु स्वरचिम्टी चिलीगु स्वयावनी । आपा: चिलावन धा:सा म्हुतु तप्वा: जुइ, भतीचा जक चिलावन धा:सा म्हुतु चीप्वा: जुइ । थुगु स्वरयन्त्र माथवंक च्वनाच्वनीबलय् मनूया छातीपाखेया भागयात लिगामेन्ट धाइ, धुस:पाखे अर्थात् ल्यूनेपाखेया भागयात एरिन्वाइड धाइ ।

५.४.३ स्वँ

मनूया कथुनिसें स्वाना: क्वय् वनाच्वंगु स्वासनलीअन्तय् निग: स्वँ दइ । ध्व सिमाकचा बाय्थें बायाच्वंगु जुइ । ध्व श्वास प्रणालीया मू थाय् ख: । थनं हे सास: दुकाय् पिकाय्गु ज्या याइ । बल् (Ball)या ट्युबथें सास: दुकाइबलय् स्वँ तग्व: जुइ अलय् नुग:पा नं तफा: जुइ । सास: पिछ्वइबलय् स्वँ चीग्व: जुइ । उकिं याना: नुग:पा नं कय्कुनी । स्वँ व प्वा:या दथुइ छता लाया पाँय् दइ गुकीयात मध्यपट (diaphragm) धाइ व फुलय् जुइवं स्वँ कय्कुनी । अथे हे स्वँ व बपिया दथुइ च्वंगु लाया पाँय् नं फुलय् जुइ उकिं नं स्वँ कय्कुनी । उकिं याना: नं सास: पिहां वनी । सास: दुकाइबलय् व मध्यपट व बपिया लापाँय् कय्कुनाबी । उकिं याना: स्वँ फुलय् जुइथाय् दइ । अलय् पा:लाक सास: दुकाइ । थुबलय् स्वँ सामान्य अवस्थाया स्वँसिकं खुदुगंतक त:ग: जुइफु । सामान्य अवस्थाय् सास: दिनाच्वनीबलय् स्वँया आकार सामान्य आकार जुइ । थुबलय् स्वँय् बागू लिटरतक फय् दयाच्वनी । मनुखं अप्व: फय् दुकाइबलय् प्यगू न्यागू लिटरतक फय् दुकाय् फु । जब मध्यपट व बपिया लिक्कच्वंगु लापाँय् क्रियाशिल जुइ अलय् स्वँ सनी । उकिं मध्यपट व बपिया लिक्क च्वंगु लापाँचं सास: शुरु यानाबीगु जुया: उगु लापाँय्यात आरम्भक धाइ ।

सास: ल्हाइबलय्या फय् दुहांपिहां जुइगु व उबलय् हे मनुखं मानवीय ध्वनि थ:त मा:कथं पिकाइ । ध्व निता ज्या पा:कालं याइ । उकिं ध्व छता हे ख:थें च्वं । अथे नं थन छुं भती पा: । सामान्य अवस्थाय् सास: ल्हाय्गु निरन्तररूपं छगू हे गतिइ जुइ । ग्याइगु,

तं पिहां वइगु, अप्वः थाकुक ज्या याय्‌बलय्‌, ब्वाँय्‌वनीबलय्‌ बाहेक मेबलय्‌ सामान्य गति जुइ । सासः दुकाय्‌गु व पिछ्वय्‌गु गति एकनास जुइ । मेखे व हे इलय्‌ खँ ल्हाय्‌बलय्‌ मनूयात माःमाःथाय्‌ दिनाः वा जोड बियाः ध्वनि पिकाइ । म्वाःथाय्‌ दिनाबी । उकिं मानवीय ध्वनि धइगु थःगु आवश्यकताकथं जक सासः नापनापं पिकाइ तर सासः ल्हाय्‌ धइगु प्राकृतिक रूपं मदिक न्ह्यानाच्वनी ।

भिगूगु ब्व

ध्वनि ब्वथला

१ परिचय

भाषाय् दकलय् चीधंगु एकाइ ध्वनि खः । भाषाविज्ञानय् ध्वनि धाय्बलय् भाषिक ध्वनि धकाः थुइकी । भाषिक ध्वनि निथिकं दु-

१.१ खण्डीय ध्वनि
१.२ खण्डेत्तर ध्वनि

१.१ खण्डीय ध्वनि

गुगु ध्वनि स्वतन्त्र रूपं उच्चारण जुइ, उगु ध्वनि खण्डीय ध्वनि खः । [क्], [ख्], [ग्] धाय्बलय् स्वतन्त्रं उच्चारण याय्ज्यू । उकिं थ्व खण्डीय ध्वनि जुल । थ्व नं निथिकं दु-

१.१.१ स्वर-ध्वनि
१.१.२ व्यञ्जन-ध्वनि

१.१.१ स्वर-ध्वनि

स्वरध्वनि धइगु मनुखं श्वास प्रवाह याइबलय् गनं पंगलः मदय्क उच्चारण जुइगु ध्वनि हे स्वर ध्वनि खः । थुगु ध्वनि घोष जुइ । कारण छु धाःसा थुगु स्वर ध्वनि उच्चारण याइबलय् कथुंनिसें म्हुतुप्वाःतक दक्व ध्वनि-अवयव चालाच्वनी । उकिं मनुखं न्हाय्पनं न्यनीबलय् व्यञ्जन-ध्वनिया अनुपातय् स्वरध्वनि बांलाक ताय्दइ । अलय् ताउतक उच्चारण यानाच्वनेफइ । स्वरध्वनि म्हुतुं जक उच्चारण जुइ न्हासं जुइमखु । स्वरध्वनि उच्चारण याइबलय् म्ये संकाः, म्हुतुसि संकाः याइ ।

स्वर विभाजन याइबलय् मूलतः म्ये व म्हुतुसि सनीगुया आधारय् याइ । थुकियात स्वब्व यानाः स्वइ ।

१.१.१.१ म्ये ल्ह्वनीगु
१.१.१.२ म्येया ब्व सनीगु
१.१.१.३ म्हुतुसि स्थिति

१.१.१.१ म्ये ल्ह्वनीगु

म्ये ल्ह्वनीगु तह प्यथिकं दु- म्ये दकलय् क्वय्, म्ये दकलय् च्वय्, दथुइ (निथी) । थुकिया मतलव म्ये सुंक च्वनाच्वनीगु अवस्थांनिसें म्हुतुप्वां आं...... याय्बलय् च्वय्या थक्वतकया उचाईयात प्यब्व याइ ।

(क) खुल्ला स्वर

च्वय् धयातःथें थ्व खालिगु थाय्या दकलय् क्वय् च्वंगु तह खः थुकी म्ये सुंक च्वनाच्वंगु अवस्था जुइ। उकियात खुल्ला अवस्था धाइ। निम्नतम खुल्ला नं धाइ। थुबलय् म्हुतुप्वाः तप्वाः जुयाच्वनी। थुकथंया उच्चारण जुइगु स्वरयात खुल्ला स्वर धाइ। थुबलय् a a ध्वनि उच्चारण जुइ। a art, part, a got, hot, bog

(ख) आधा खुल्ला स्वर

थुकी प्यब्वय् छब्व उचाइलय् ल्ह्वनी। थुलि ल्ह्वनाः उच्चारण जूगु स्वरयात आधा खुल्ला स्वर धाइ। थुबलय् ɔ ɛ ध्वनि पिज्वइ। ɛ elementary, engineer, ɔ all, hall.

(ग) आधा बन्द स्वर

थुकी म्ये अफ च्वय् ल्ह्वनी। थ्व इलय् च्वं प्यब्वय् छब्व क्वय् लाइ। थ्व बन्दतक नं मखु। खुल्ला धकाः पूरा चाःगु नं मखु। थुबलय् e, o उच्चारण जुइ। e egg, hed, pate, o eau (फ्रेन्च शब्द)

(घ) बन्द स्वर

बन्द स्वर धयाः पूर्णरुपं बन्द मखु। च्वय्या थक्वय् थीथें च्वंक म्ये थहांवनी। सासः पिहां वनेत लँ नं दयाच्वनी। थुबलय्या स्वरयात बन्द स्वर धाइ। थुबलय्या उच्चारण धइगु i, u खः। i ink, hit, happy, u move, ooze, pool.

१.१.१.२ म्येया ब्व सनीगु

म्ये छपुयात स्वब्व थली। म्येया न्ह्योने च्वंगु ब्व, दथुइ च्वंगु ब्व, दकलय् दुने च्वंगु ब्व। थुकी म्येया गुगु भाग सन धइगुया आधारय् नं स्वरध्वनि निर्धारण याइ।

(क) न्ह्योने च्वंगु स्वर

थुकियात अग्र स्वर नं धाइ। थुबलय् म्येया दकलय् न्ह्योने च्वंगु ब्व अर्थात् म्ये च्वका सक्रिय जुइ। थुबलय् i, e, ɛ, a उच्चारण जुइ।

(ख) केन्द्रीय स्वर

म्येया दथुइ च्वंगु ब्व सक्रिय जुइगुयात केन्द्रीय स्वर धाइ। थ्व प्राथमिक मानस्वरय् मलाःसे द्वितीयक मानस्वरय् लाइ।

(ग) ल्यूने च्वंगु स्वर

थकी म्येया दकलय् ल्यूने च्वंगु ब्व सनी । उकिं थुकियात पश्च स्वर धाइ । थुबलय् a,ɔ, o, u उच्चारण जुइ ।

१.१.१.३ म्हुतुसिया स्थिति

म्हुतुसिया निगू स्थिति दु- ग्व:ला:गु व ग्व:मला:गु ।

(क) ग्व:ला:गु स्वर

थुबलय् म्हुतुसि ग्व:लाइ/चाकुलाइ । खालि तप्वा: व चीप्वा: जक पाइ । म्हुतुसि ग्व:लाइबलय् ɔ, o, u उच्चारण जुइ ।

(ख) ग्व:मला:गु स्वर

थ्व इलय् म्हुतुसि ग्व:मला:से च्वं क्वय् पतचिना: ज:ख: ता:हाक:चा आकार जुइ । थुबलय् i,e, ɛ, a, ɑ उच्चारण जुइ ।

१.१.२ नेपालभाषाय् स्वरध्वनि

नेपालभाषाय् स्वरध्वनि निथिकं दु-

१.१.२.१ छगू स्वरध्वनि अर्थात् एकस्वर

१.१.२.२ निगू स्वरध्वनि अर्थात् द्विस्वर

१.१.२.१ छगू स्वरध्वनि अर्थात् एकस्वर

थुकी छगू जक स्वरध्वनि जुइ । उकिं थुकियात छगू स्वरध्वनि मधा:से स्वर ध्वनि जक नं धा: । थुज्व:गु स्वरध्वनि खुथिकं दु- [अ], [आ], [इ], [उ], [ए], [ओ]। थुगु स्वरध्वनि स्वता आधारय् ब्वथला: अध्ययन याइ ।

(क) म्ये ल्ह्वनेगु

(ख) म्ये संकेगु

(ग) म्हुतुसिया आकार

(क) म्ये ल्ह्वनेगु

म्ये दकलय् च्वय्थ्यंक ल्ह्वना: उच्चारण याइगु ध्वनि [इ], [उ] ख: । म्ये दथुइतक ल्ह्वना: उच्चारण याइगु स्वरध्वनि [ए], [अ], [ओ] ख: । अलय् म्ये दकलय् क्वय् अर्थात् थ:गु हे थासय् दिका: उच्चारण याइगु स्वरध्वनि [आ] ख: । [आ] यात खुल्ला स्वर नं धाइ । कारण [आ] उच्चारण याइबलय् म्हुतु छप्वातं चाली । उकिं

थुकियात विवृतस्वर नं धाइ । अलय् [अ]-यात अर्धविवृतस्वर धाइ । थुकिया मतलव [अ] उच्चारण याइबलय् म्हुतु बाप्वाः जक चाली ।

(ख) म्ये संकेगु

थुगु ब्वय् म्येया न्ह्योने च्वंगु, दथुइ च्वंगु व ल्यूने च्वंगु ब्व सनीगुया आधारय् अध्ययन याइ । थुगु ल्याखं ध्व स्वथिकं दु-

(अ) म्येया न्ह्योने च्वंगु ब्व

(आ) म्येया दथुइ च्वंगु ब्व

(इ) म्येया ल्यूने च्वंगु ब्व

(अ) म्येया न्ह्योने च्वंगु ब्व

म्येया न्ह्योने च्वंगु ब्व संकाः उच्चारण जुइगु स्वर [इ], [ए] खः

(आ) म्येया दथुइ च्वंगु ब्व

म्येया दथुइ च्वंगु ब्व संकाः उच्चारण याइगु स्वर [अ], [आ] खः । उकिं थुकियात केन्द्रीय स्वर धाइ ।

(इ) म्येया ल्यूने च्वंगु ब्व

म्येया ल्यूने च्वंगु ब्व संकाः उच्चारण याइगु स्वर [उ], [ओ] खः ।

(ग) म्हुतुसिया आकार

च्वय्या खुगू स्वर उच्चारण याइबलय् म्हुतुसिया निगू स्थिति जुइ-

(अ) ग्वःलाःगु म्हुतुसिया स्थिति

(आ) ग्वःमलाःगु म्हुतुसिया स्थिति

(अ) ग्वःलाःगु म्हुतुसिया स्थिति

म्हुतुप्वाः अर्थात् म्हुतुसि ग्वःलाकी । थुगु स्थितिइ तयाः [उ], [ओ] उच्चारण जुइ । उकिं [उ], [ओ] यात गोलित स्वर धाइ ।

(आ) ग्वःमलाःगु म्हुतुसिया स्थिति

म्हुतुसि च्वय्-क्वय् लिक्क लानाः जःखः ताःहाकः जुइ । थुगु स्थितिइ तयाः [अ], [आ], [इ], [ए] उच्चारण जुइ । थुकियात अगोलित स्वर धाइ ।

१.१.२.२ निगू स्वरध्वनि अर्थात् द्विस्वर

द्विस्वर धाय्‌बलय् उकी निगू स्वरध्वनि छथाय् हे लानाच्वनी । छगू स्वरध्वनि उच्चारण यानाच्वच्वं उकी स्वाका: मेगु स्वरध्वनि नं नापं उच्चारण जुइ । थुज्व:गु स्वरध्वनि च्यागू दु- [अइ], [अउ], [आइ], [आउ], [उइ], [इउ], [अय्], [आय्] । थन न्ह्यब्वयात:गु च्यागू द्विस्वरया अन्तय् अय् व आय् निगू द्विस्वर दु गुकी स्वरया अन्तय् हलन्त [य्] दु । [य्] शुद्ध स्वरध्वनि मखु, अर्धस्वर ख: । डा. सुन्दर कृष्ण जोशीजुं अय् व आय्-यात नं द्विस्वरय् दुथ्याकादीगु दु । वय्‌क:या च्वसुकथं *'द्विस्वर **अय्**मा अन्तिम -य् अर्धस्वर हुन् तापनि यहाँ स्वर ए-को सट्टामा प्रयोग गरिएको छ । रोमन लिपिमा लेख्दा **अय्**लाई Ye र **आय्**लाई æ लेख्ने चलन छ । यसरी e को नेपालभाषा आलेखन गर्दा व्यञ्जन- पछि **ए** र स्वरपछि **य्** आवश्यकतानुसार ठाउँ हेरी लेख्ने चलन छ ।'* [1] थुकथं च्यागू द्विस्वरय् जुल । थुकीया छुं दसु-

अइ	अइसा, अइक:, अइथ्वँ, कइ (कै), खइ (खै), दइ (दै), फइ (फै), हइ (है)
अउ	अउकइ (औकै), कउ (कौ), खउ (खौ), गउ (गौ), धउ (धौ), नउ (नौ)
आइ	आइ (मचाभासं घा:), चाइ (मचाभासं चाकुगु नसा), दाँइ (मचाभासं ध्यबा)
आउ	आउ (मचाभासं आलु), चाउ (मचाभासं चाकुगु नसा), पाउ (मचाभासं पालुगु नसा),
उइ	छय्‌या नं छय् अथवा छुइया मचा, खुइ (काप: अथवा भ्वं खुइगु ज्या याइ)
इउ	खि अथवा फोहरगु वस्तु इयेगु ज्या या, आज्ञार्थक), बिउ (ब्यु) बियेगु ज्याया, आज्ञार्थक)
अय्	अय्‌सा, (अथे जूसा), गय्, (गथे), ग्वय्, ल्वय्, फय्
आय्	काय्, म्ह्याय्, आय्‌बुये, आय् जुये इत्यादि ।

१.१.३ मान स्वर

प्रत्येक भाषाय् स्वरध्वनि थ्व:ग: हे दु धइगु निश्चित सङ्ख्या मदु । अलय् उज्व:गु ध्वनि नं सकसियां ज्व:मलाय् नं फु । उकिं ध्वनिशास्त्री Daniel Jones जुं थ्व खँया बिचा: याना: संसारय् ग्व:गू भाय् दु उकियात ल्वय्‌क मिलय् याना: थ्व:ग:तक स्वरध्वनि दय्‌कल धा:सा साभा स्वरध्वनि जुइफु धका: छगू काल्पनिक स्वरध्वनि दय्‌कादिल । थुगु काल्पनिक स्वर ध्वनिअनुसार थुगु स्वरध्वनि म्ये थुगु धाँचां थथे च्वनीबलय् थथे उच्चारण जुइ धका: थ:गु हे किसिमं छगू काल्पनिक मानचित्र दय्‌कादिल । उकिं थ्व छगू सैद्धान्तिक मानचित्र जक

1 सुन्दरकृष्ण जोशी, नेपालभाषा व्याकरण, (काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान, वि.सं. २०६४), पौ ५

खः । संसारय् दुगु न्ह्यागु भाषाया स्वरध्वनि नं थुकी समावेश जुइफु धइगु कल्पना खः तर पाय्छि जुइक दानाथें हे मिलय् जुइमाः धइगु मदु । धाय्कि गुगुं भाषाय् [अ] धइगु ध्वनि मदय्फु, गुगुं भाषाय् [आ] ध्वनि मदय्फु । न्ह्यागु थजु छु भाषाय् छु ध्वनि दु मदु धइगु खँ त्वःताः संसारय् थुज्वः-थुज्वःगु स्वरध्वनि दु । व दक्व ध्वनि छगू हे मानचित्रय् तल धाःसा गथे जुइ ? न्ह्यागु ध्वनि दुपिनि व मदुपिनि नं उगु मानचित्रय् जिगु भाषाया स्वरध्वनि गनथाय् लाः ? जिं उगु स्वरध्वनि थथे यानाः उच्चारण याय्माः धइगु खँया सैद्धान्तिक ज्ञान दइ । उकिं थुगु मानस्वर धइगु गुगुं छगू भाषाया सापेक्षिक मानस्वर मखु बरु कि दक्व भाषाया सैद्धान्तिक मानस्वर खः । न्ह्यागु भाषाया मानस्वर दइ तर पाय्छि थःगु भाषाया मानस्वरथें मजुइफु ।

थुगु मानस्वर दय्कूबलय् म्ये ल्ह्वनीगुया मात्रा अथे धइगु गुलि-गुलि उचाइलय् ल्ह्वन धइगु ल्याः याइ । धाय्कि सुं छम्ह मनुखं उगु स्वरध्वनि उच्चारण याय्त म्ये छपति हे मल्ह्वं लाकि दकलय् च्वय्थ्यंक ल्ह्वन लाकि दथुइ तक जक ल्ह्वन धइगु अनेक उचाइया मात्रा हिसाब याइ । अथे हे म्येया गुगु भाग सक्रिय यात धइगु नं स्वइ । म्येया न्ह्योने च्वंगु भाग संकल लाकि दथुइ च्वंगु भाग अथवा दकलय् ल्यूने च्वंगु भाग संकल धइगु नं स्वइ । थुकथं म्ये गथे-गथे यानाः संकल धइगु हे प्रमुख न्ह्यसः खः । थुकिया निंतिं विद्युतीय उपकरण प्रयोग याइ ।

मानस्वर निथिकं दु- प्राथमिक मानस्वर व द्वितीयक मानस्वर

प्राथमिक मानस्वर

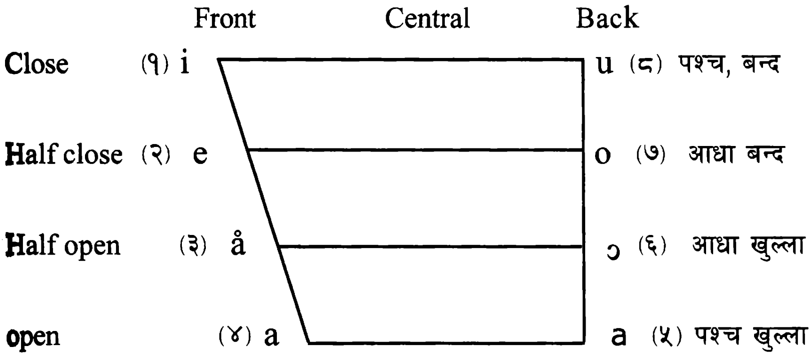

द्वितीयक मानस्वर

थुगु स्वरयात गौण मानस्वर नं धाइ । थ्व नं प्राथमिक मानस्वरथें हे खः । म्येया तह नं प्यगू हे खः । न्हयोने व ल्यूने यानाः च्याथिकं हे दुगु खः । पाःगु थुलि हे खः कि प्राथमिक

मानस्वरय् अग्र स्वर ग्व:लाइमखु, ल्यूने च्वंगु स्वर ग्व:लाइ तर द्वितीयक मानस्वरय् न्ह्योने च्वंगु मानस्वर ग्व:लाइ, ल्यूने च्वंगु ग्व:लाइमखु ।

१.१.४ व्यञ्जन-ध्वनि

व्यञ्जन ध्वनि धइगु स्वरध्वनिया ग्वहालि कया: जक उच्चारण जुइगु ध्वनि ख: । मनुखं श्वास प्रवाह याइबलय् थाय्-थासय् पंगल: दइ । अलय् उगु पंगल: चितुचीका उच्चारण जुइगु ध्वनि हे व्यञ्जन-ध्वनि ख: । व्यञ्जन-ध्वनि ताउतक उच्चारण याय्जीमखु । न्हापांया ध्वनि व्यञ्जन जुइसा अनं भतीचा ता:हाक उच्चारण या:गु ध्वनि स्वर जुइ । गथे [क्] उच्चारण या:सा न्हापां छक: [क्]-या ध्वनि वइ अनंलिपा [अ:] जुयावइ । उकिं व्यञ्जन ध्वनि बांलाक ताय् दइमखु । थुगु ध्वनि घोष व अघोष नितां जुइ ।

१.१.५ व्यञ्जन-ध्वनिया ब्वथला

व्यञ्जन-ध्वनि ब्वथलीबलय् क्वय् बियाकथं विभिन्न आधार दय्की । थुगु आधार क्वय् बियात:थं दु-

१.१.५.१ थाय्या आधार

१.१.५.२ कुत:या आधार

१.१.५.३ घोषत्वया आधार

१.१.५.४ प्राणत्वया आधार

१.१.५.१ थाय्या आधार

मनुखं विभिन्न ध्वनि उच्चारण याइबलय् विभिन्न ध्वनि अवयवया ग्वहालिं काइ । थुज्व:गु ध्वनि अवयव गुलिं सनी, गुलिं सनी मखु । गुगु ध्वनि गुगु ध्वनि-अवयवया आधारय् जुइ उगु ध्वनि उगु हे ध्वनि-अवयवया नामं तइ । यदि निगू ध्वनि अवयव नं सनीगु जूसा उगु हे निगू ध्वनि अवयवया नामं तइ । थुज्व:गु ध्वनि पिज्वइबलय् क्वय् बियात:कथंया ध्वनि अवयवया आधारय् पिज्वइ ।

(अ) कथु

(आ) वाछेँ/वर्त्स्य

(इ) वा/दन्त्य

(ई) म्हुतुसि/ओष्ठ्य

(उ) थक्व/तालव्य

(ऊ) अतिकण्ठ्य

(अ) कथु

थुगु ध्वनि उच्चारण जुइगु थाय् कथुया च्वय् च्वंगु नायुगु थक्व व क्वय्या म्येया हाप्वः खः । म्येया हाप्वः ल्ह्वनीबलय् थहां वनी, अथे हे च्वय्या नायुगु थक्व कुहां वइबलय् नितां नापलाइ । थुबलय् स्वं फय्/सासः थहां वःइ । उगु फय् बन्द जुइ । लिपा उगु ध्वनि-अवयव थःथम्हं चिलावनी । अलय् कथुया व्यञ्जन-ध्वनि पिज्वइ । थुगु ध्वनि धइगु [क्], [ख्], [ग्], [घ्], [ङ्] खः । अथे नं [ङ्] ध्वनि भतीचा पाः । [क्], [ख्], [ग्], [घ्] ध्वनि उच्चारण जुइबलय् न्हाय्प्वाःपाखेया लँ बन्द जुइ । उकिं यानाः दक्व ध्वनि म्हुतुं जक पिज्वइ तर [ङ्] ध्वनि उच्चारण जुइबलय् चम्ये दथुइ च्वनी । उकिं यानाः बछि ध्वनि म्हुतुं, बछि ध्वनि न्हासं पिहां वइ ।

(आ) वाछेँ/वर्त्स्य

च्वय् च्वंगु वा दुहां वनाच्वंगु थाय्यात वाछेँ धाइ । थन म्यें थियाः स्वय्बलय् गाःचा-गाःचा वनाः छ्वाखः-छ्वाखः जुयाच्वंगु भाग दु । थुकियात दन्तमूल नं धाः । म्येया न्ह्योने च्वंगु भागं थुगु वाछेँय् थियाबिल धाय्‌व सासःया लँ बन्द जुइ । लिपा म्ये थःगु थासय् लिहां वय्‌वं फय् पिहां वनी । थुबलय् वर्त्स्य/वाछेँ ध्वनि पिज्वइ । थ्व निथिकं दु- [च्], [छ्], [ज्], [झ्], [स्] छथी व मेगु [ट्], [ठ्], [ड्], [ढ्] खः । [च्], [छ्], [ज्], [झ्], [स्] उच्चारण याइबलय् म्येया फलाःनं वाछेँय् थी । तर [ट्], [ठ्], [ड्], [ढ्] उच्चारण याइबलय् म्येया च्वकां वाछेँय् थी । संस्कृतभाषाय् थुगु [ट्], [ठ्], [ड्], [ढ्] ध्वनि तालव्य जुइ । थुबलय् म्ये चाःतुइकाः चाःतूगु भागं च्वय् थक्वय् थीगु जुइ । नेपालीभाषा व नेपालभाषाय् थ्व [ट्], [ठ्], [ड्], [ढ्] वर्त्स्य/वाछेँ ध्वनि जुयाच्वंगु दु ।

(इ) वा/दन्त्य

म्येया च्वकां च्वय्या वा-ल्यूने थीबलय् स्वं वःगु सासः बन्द जुइ । लिपा म्ये थःगु थासय् लिहां वइबलय् [त्], [थ्], [द्], [ध्], [न्] उच्चारण जुइ । संस्कृत भाषाय् [त्], [थ्], [द्], [ध्], [न्], [ल्], [स्] दन्त्य ध्वनि खः ।

(ई) म्हुतुसि/ओष्ठ्य

च्वय्या म्हुतुसि व क्वय्या म्हुतुसि निगुलिं प्यय्पुनी । स्वं वःगु सासः बन्द जुइ । सासलं पिने वनेत बन्द जूगु म्हुतुसिइ धिनाच्वनी । लिपा निगुलिं म्हुतुसि चिलावनेवं ओष्ठ्य ध्वनि उच्चारण जुइ । थुबलय् [प्], [फ्], [ब्], [भ्], [म्], [म्ह्], [व्] उच्चारण जुइ । नेपालीभाषाय् [म्ह्] ध्वनि मदु । नेपालभाषाय् [म्ह्] ध्वनि [म्]-नाप बेतिरेकी ध्वनि हे खः । [व्] उच्चारण जुइबलय् निगू म्हुतुसिं बांलाक प्यय्पुनी मखु । सुलिपुइबय्थें म्हुतुसि ल्वाइथें च्वंक

लिक्क वनी। त्वा: च्वाउँसे च्वनी। [म्] उच्चारण जुइबलय् चम्ये कुहां वया थ:गु थासय् अर्थात् दथुइ लाक्क च्वनी। उकिं याना: सास: म्हुतुं नं पिहां वइ, न्हासं नं पिहां वइ, थुबलय् हे [म्] ध्वनि उच्चारण जुइ।

(उ) थक्व/तालव्य

म्येया च्वका ल्ह्वना छ्व:गु थक्वय् थिया: उच्चारण याइगु ध्वनि **य्** ख:। संस्कृत भाषाय् ला [च्], [छ्], [ज्], [झ्], [ञ्], [य्], [श्] नं तालव्य ध्वनि ख:।

(नोट [यो] व [य्]या दथुइ नेवा:तय् उच्चारण पा: ध्व खँ थन बिचा: याय्‌बह जू)

(ऊ) अतिकण्ठ्य

म्येया हाप्व: व स्वरयन्त्रं अतिकण्ठ्य ध्वनि उच्चारण जुइ। थुबलय्‌या ध्वनि धइगु [ह्] ख:।

१.१.५.२ कुत:या आधार

मनुखं व्यञ्जन ध्वनि उच्चारण याइबलय् गथे-गथे व गुकथं कुत: याइ धइगु जुइ। कुत:या आधारय् व्यञ्जन ध्वनि न्हय्‌थिकं दु-

(क) स्पर्शी

(ख) सङ्घर्षी/ऊष्म

(ग) स्पर्शी-सङ्घर्षी

(घ) नासिक्य

(ङ) पार्श्विक

(च) प्रकम्पित

(छ) अर्धस्वर/अन्त:स्थ

(क) स्पर्शी

थुगु ध्वनि उच्चारण याय्‌न्ह्यो उच्चारण याइगु ध्वनि-अवयव थ:थवय् प्यय्‌पुनी। थुकिं याना: स्वं पिहां वइगु फय् पनी। फय्‌या प्रेसर आपा: जुइ अर्थात् फसं उगु ध्वनि-अवयवयात धिनाहइ। लिच्वकथं ध्वनि-अवयवत चिलावनी। ध्वनि पिज्वइ। थुज्व:गु ध्वनि न्याथिकं दु-

(अ) ओष्ठ्य स्पर्शी व्यञ्जन ध्वनि

(आ) दन्त्य स्पर्शी व्यञ्जन ध्वनि

(इ) वर्त्स्य स्पर्शी व्यञ्जन ध्वनि

(ई) कण्ठ्य स्पर्शी व्यञ्जन ध्वनि

(उ) नासिक्य स्पर्शी व्यञ्जन ध्वनि

(अ) ओष्ठ्य स्पर्शी व्यञ्जन ध्वनि

थुकी च्वय्‌या म्हुतुसि व क्वय्‌या म्हुतुसि नितां प्यय्‌पुनाच्वनी । उकिं यानाः स्वं पिहां वइगु फय् कुनी । फय्‌या प्रेसर अप्वः जुइ । जब निगू म्हुतुसिं थःथवय् चिलावनी अलय् [प्], [फ्], [ब्], [भ्], [म्], [म्ह्] ध्वनि उच्चारण जुइ ।

(आ) दन्त्य स्पर्शी व्यञ्जन ध्वनि

थुकी म्येया च्वकां च्वय् च्वंगु वाया ल्यूने थिइ । म्यें वाय् थियाच्वँतले सासः लिकुनी । म्ये थःगु थासय् चिलावय्‌वं दन्त्य ध्वनि [त्], [थ्], [द्], [ध्], [न्] उच्चारण जुइ ।

(इ) वर्त्स्य स्पर्शी व्यञ्जन ध्वनि

म्ये च्वकां वर्त्स्यय् थियाः फय् पनाच्वनी । म्येच्वका चिलावनेवं उच्चारण याइगु ध्वनि [ट्], [ठ्], [ड्], [ढ्] खः । संस्कृत भाषाय् थ्व वर्त्स्य मखुसे तालव्य जुइ ।

(ई) कण्ठ्य स्पर्शी व्यञ्जन ध्वनि

म्यैंया हाप्वलं नायूगु थक्वय् थी । थुबलय् प्वाथं थहांवःगु फय् लिकुली । म्येया हाप्वः व नायुगु थक्व थःथवय् चिलावनेवं उच्चारण जुइगु ध्वनि [क्], [ख्], [ग्], [घ्] खः ।

(उ) नासिक्य स्पर्शी व्यञ्जन ध्वनि

न्हाय् व म्हुतु निथासं समान रूपं सासः पिहां वइगु ध्वनि नासिक्य खः । नासिक्य ध्वनि [ङ्], [न्], [न्ह्], [म्], [म्ह्] खः । थ्व न्यागू ध्वनिं उच्चारण जुइबलय् नायूगु थक्व कुहां वयाः दथुइ च्वनी गुकिं यानाः सासः निथासं पिहां वनी ।

(ख) सङ्घर्षी

निगू ध्वनि अवयव लिक्क वइ तर ल्वाइमखु । उकिं यानाः फय् दुहां-पिहां जुइत लँ चीबलाः जुइ । लिच्वकथं घर्षण जुइ । थुज्वःगु ध्वनि हे सङ्घर्षी ध्वनि खः । थ्व निथिकं दु-

(अ) वर्त्स्य सङ्घर्षी व्यञ्जन ध्वनि

(आ) स्वरयन्त्रमुखी सङ्घर्षी व्यञ्जन ध्वनि

(अ) वर्त्स्य सङ्घर्षी व्यञ्जन ध्वनि

म्येया च्वका च्वय् वाछैं लिक्क वनी तर थीमखु । थुबलय् सः थर्कय् जुयाः पिहां वइ । थुबलय्‌या ध्वनि धइगु [स्] खः ।

(आ) स्वरयन्त्रमुखी सङ्घर्षी व्यञ्जन ध्वनि

स्वरयन्त्रय् च्वंगु स्वरचिम्टी लिक्क लाना: सास: पिदनीबलय् घर्षण जुया: पिदनी। थुगु ध्वनि [ह्] ख:।

(ग) स्पर्शी-सङ्घर्षी

दकलय् न्हापां म्येया फला: व वाछेँ निगू ध्वनि अवयव थ:थवय् प्ययूपनी। थुबलय् स्वं पिहांव:गु सास: बन्द जुइ। उकिं याना: फयूया प्रेसर अप्वइ। लिपा बिस्तारं म्ये चिलावनी। थुबलय् फय् पिहां वनेत: चीबला:चा लँ दइ। अलय् घर्षण जुइ। थुकथं स्पर्श, लिपा घर्षण जुइगु ध्वनि हे स्पर्शी-संघर्षी व्यञ्जन ध्वनि ख:। थुगु ध्वनि धइगु [च्], [छ्], [ज्], [झ्] ख:।

(घ) नासिक्य

स्वं पिहां व:गु फय् कथुया लँपु जुया: पिहां वइ। थुबलय् न्हासं व म्हुतुं निथासं ध्वनि पिहां वनीबलय् नासिक्य ध्वनि पिहांवइ। थुबलय् चम्ये दथुइ लाइ। उकिं याना: न्हायूया लँपु व म्हुतुया निपु लँपु चाली। लिच्व:कथं नासिक्य व्यञ्जन ध्वनि पिज्वइ। थुगु ध्वनि [ङ्], [ञ्], [ण्], [न्], [न्ह्], [म्], [म्ह्] ख:।

(ङ) पार्श्विक

म्येया न्त्योने च्वंगु भाग ल्स्वना: वाछेँय् थी। थुबलय् म्येया ज:ख:या लँ चालाच्वनी। फय् व हे म्येया ज:ख:थासं पिहां वनी। अलय् म्यें **ल्** उच्चारण याना: लिहांवइ।

(च) प्रकम्पित

म्ये फररर सना: उच्चारण जुइगु ध्वनि प्रकम्पित ध्वनि ख:। थुगु ध्वनि धइगु [र्] ख:। [र्] उच्चारण जुइबलय् म्ये त:क:मंछि हे सनी। अलय् उगु संगु म्यें वाछेँय् थी, थुबलय् [र्] ध्वनि उच्चारण जुइ। मेखे म्ये सना: मूर्धाय् थिल धा:सा संस्कृत भाषाया [र्] उच्चारण जुइ।

(छ) अर्धस्वर/अन्त:स्थ

स्वर-यागु नं विशेषता दुगु, व्यञ्जन-यागु नं विशेषता दुगु जुया: थुकियात अर्ध-स्वर धा:गु ख:। थुगु ल्याखं थुकियात अर्ध-व्यञ्जन नं धायूज्यू। थुकिया उच्चारण विधि स्वरया थें जुइ। अर्ध-स्वर उच्चारण यायूबलय् गनं नं पंगल: दइमखु। न्यनेबलय् नं व्यञ्जनसिकं बांलाक तायूदइ। अथे नं उच्चारणया ई स्वरया सिकं चीहाक: जुइ, व्यञ्जनसिकं ता:हाक: जुइ। उच्चारण स्वयूबलय् स्वरथें च्वं अथे नं ज्या व्यञ्जनया थें जुइ।

उकिं हे थुकियात अर्ध-स्वर धा:गु खः । थुज्वःगु स्वर [य्] व [व] खः । अङ्ग्रेजी भाषाय् [w] व [y] खः । व उच्चारण याइबलय् म्हुतुसि ग्वःलाइ । म्येया ल्यूने च्वंगु भाग नायूगु थक्वपाखे वनी । थुबलय् [व]या उच्चारण जुइ । [य्] या उच्चारण याइबलय् म्येया न्ह्योने च्वंगु भाग छ्याःगु थक्वपाखे वनी । थुबलय् म्हुतुसिया स्थिति निथिकं जुइफु । संस्कृत भाषाया उच्चारणकथं म्हुतुसि [व] उच्चारणय् थें ग्वःलानाः च्वामुइ तर चीप्वाः जुइमखु । मेगु उच्चारण धइगु नेवाःतसें उच्चारण याइबलय् म्हुतुसि ग्वःमलाःसे जःखः ताःहाकः जुयाः फलाचिनी ।

१.१.५.३ घोषत्वया आधार

स्वं वइगु सासःया नापं ध्वनि उच्चारण जुइबलय् उगु ध्वनि थर्कय् जूला कि मजू स्वइ । सासः थर्कय् जू व मजूया आधारय् नं व्यञ्जन ध्वनिया वर्गीकरण याइ । थुगु ल्याखं व्यञ्जन-ध्वनि निथिकं दु-

(क) घोष-ध्वनि

(ख) अघोष-ध्वनि

(क) घोष-ध्वनि

थुगु ध्वनि उत्पादन जुइबलय् स्वरतन्त्री लिक्क-लिक्क लाइ । उकि यानाः स्वर चिम्टी यक्व थर्कय् जुइ । थथे थर्कय् जुयावःगु ध्वनि हे घोषध्वनि खः ।

(ख) अघोष-ध्वनि

थुगु ध्वनि पिज्वइबलय् स्वरतन्त्रीत लिक्क-लिक्क लाइमखु । उकिं यानाः ल्वानाः थर्कय् जुइमखु । अलय् अघोष-ध्वनि पिज्वइ । घोष-ध्वनि व अघोष-ध्वनिया दसु क्वय् बियातःकथं दु ।

अघोष		घोष		
क	ख	ग	घ	ङ
च	छ	ज	झ	
ट	ठ	ड	ढ	
त	थ	द	ध	न
प	फ	ब	भ	म
स		य, र, ल, व		

१.१.५.४ प्राणत्वया आधार

सासः ताःहाकः जुइक पिहांवइगु व चीहाकः जक पिहां वइगु प्रक्रियायात प्राणत्व धाइ । प्राणत्वया आधारय् व्यञ्जन-ध्वनि निथिकं दु-

(क) अल्पप्राण ध्वनि

(ख) महाप्राणी ध्वनि

(क) अल्पप्राण ध्वनि

थुगु ध्वनिइ स्वरचिम्टी लिक्क लाइ। उकिं याना: सास: पिहांवइगु चीहाक व भतीचा जुइ। थुकियात हे अल्पप्राण धा:गु ख:।

(ख) महाप्राणी ध्वनि

महाप्राणय् सास: पिहांवइगु ताहाक: जुइ। थुबलय् स्वरचिम्टी छगूनाप मेगु तापानाच्वनी। उकि याना: सास: आपा: व ताउतक पिहांवयाच्वनी। थ्व हे महाप्राण ख:। थुकिया दसु क्वय् बियात:कथं दु।

अल्पप्राण			महाप्राण	
क	ग	ङ	ख	घ
च	ज		छ	झ
ट	ड		ठ	ढ
त	द	न	थ	ध
प	ब	म	फ	भ
य, र, ल, व			स, ह	

१.१.६ नेपालभाषाय् व्यञ्जनध्वनि

औपचारिक शिक्षा बिइबलय् संस्कृतभाषाकथं क्, ख्, ग्, घ्, ङ्, च्, छ्, ज्, झ्, ञ्, ट्, ठ्, ड्, ढ्, ण्, त्, थ्, द्, ध्, न्, प्, फ्, ब्, भ्, म्, य्, र्, ल्, व् श्, ष्, स्, ह्, क्ष्, त्र्, ज्ञ् याना: स्वीखुग: ध्वनि हे ब्वंकी। नेपालभाषाय् व्यञ्जन-ध्वनि थथे मखु। थुगु भाषाय् ङ्, ञ्, ट्, ठ्, ड्, ढ्, ण्, श्, ष् ध्वनि मदु। थथे स्वीखुगलय् मदुगु ध्वनि गुग: लिकाइबलय् नीन्हय्‌ग: जुइ। थुकी नं क्ष्, त्र्, ज्ञ् स्वग: संयुक्त ध्वनि मूल ध्वनिं चीकेबलय् नीप्यग: जुइ। थुकी [न्]-या घोषध्वनि [न्ह्], [म्]-या घोषध्वनि [म्ह्] व [ल्]-या घोषध्वनि [ल्ह्] नं मूल व्यञ्जन ध्वनि ख:। थ्व स्वग: नं तनेबलय् नीन्हय्‌ग: जुइ।

व्यञ्जन-ध्वनि थाय् व कुत:या आधारय् व मेगु घोषत्व व प्राणत्वया आधारय् ब्वथलेबलय् मूल व्यञ्जनध्वनि क्वय् बियात:कथं जुइ।

क्, ख्, ग्, घ्– थाय्‌या ल्याखं थुगु ध्वनि कण्ठ्य ख:। उच्चारण जुइगु थाय् कथुया च्वय् च्वंगु नायुगु थक्व व म्येया हाप्व: ख:। प्रयत्नकथं स्पर्शी ख:। म्येया हाप्व: ल्ह्वनी। च्वय्‌या नायुगु थक्व कुहां वइबलय् नितां नापलाइ। थुबलय् स्वँ फय् थहां वइ। उगु फय् बन्द जुइ।

लिपा उगु ध्वनि अवयव थःथम्हं चिलावनी। अलय् कथुया व्यञ्जन-ध्वनि पिज्वइ। थुगु ध्वनि धइगु [क्], [ख्], [ग्], [घ्], [ङ्] खः । अथे नं [ङ्] ध्वनि भतीचा पाः । [क्], [ख्], [ग्], [घ्] ध्वनि उच्चारण जुइबलय् न्हाय्प्वाःया लँ बन्द जुइ । उकिं यानाः दक्व ध्वनि म्हुतुं जक पिज्वइ तर [ङ्] ध्वनि उच्चारण जुइबलय् चम्ये दथुइ च्वनी। उकिं यानाः बछि ध्वनि म्हुतुं, बछि ध्वनि न्हासं पिहां वइ ।

प्, फ्, ब्, भ्– उच्चारण स्थानकथं च्वय्या म्हुतुसि व क्वय्या म्हुतुसि (Bilabial) खः । प्रयत्नकथं निगुलिं प्यपुनी। उकिं थ्व स्पर्शी खः । स्वं वःगु सासः बन्द जुइ। उकिं सासलं बन्द जूगु म्हुतुसिइ धिनाच्वनी। लिपा निगुलिं म्हुतुसि चिलावनेवं ओष्ठ्य ध्वनि [प्], [फ्], [ब्], [भ्] उच्चारण जुइ ।

त्, थ्, द्, ध्– उच्चारण स्थानकथं दन्तमूलीय खः । प्रयत्नकथं स्पर्शी ध्वनि खः । म्येया च्वकां च्वय् च्वंगु वाया छेँय् थिइ । थथे वाछेँय् थियाच्वँतले सासः लिकुनी। म्ये थःगु थासय् चिलावय्वं दन्तमूलीय ध्वनि [त्], [थ्], [द्], [ध्] उच्चारण जुइ ।

च्, छ्, ज्, झ्– उच्चारण स्थानकथं दन्तमूलीय खः । प्रयत्नकथं स्पर्श-सङ्घर्षी खः । थुगु ध्वनि उच्चारण याइबलय् दकलय् न्हापां म्येया फलाः व वाछेँ निगू ध्वनि अवयव थःथवय् प्यय्पुनी । थुबलय् स्वं पिहांवःगु सासः बन्द हे जुइ । उकिं यानाः फय्या प्रेसर अप्वइ । लिपा बिस्तारं उगु ध्वनि अवयव चिलावनी। थुबलय् फय् पिहां वनेतः चीबलाःचा लँ दइ । अलय् घर्षण जुइ । थुकथं स्पर्श, लिपा घर्षण जुइगु ध्वनि हे स्पर्शी-संघर्षी व्यञ्जन ध्वनि खः । थुगु ध्वनि धइगु [च्], [छ्], [ज्], [झ्] खः ।

म्, म्ह्– उच्चारण स्थानकथं ओष्ठ्य खः । प्रयत्नकथं निगुलिं म्हुतुसि ल्वाकाः उच्चारण जुइगु ध्वनि खः । थ्व नासिक्य ध्वनि खः । नेपालभाषाय् [म्ह्] ध्वनि [म्]नाप व्यतिरेकी ध्वनि खः । [म्], [म्ह्] उच्चारण जुइबलय् चम्ये कुहां वया थःगु थासय् अर्थात् दथुइ लाक्क च्वनी। उकिं यानाः सासः म्हुतुं नं न्हासं नं पिहां वइ, थुबलय् हे [म्] ध्वनि उच्चारण जुइ । [म्] अल्पप्राण व [म्ह्] महाप्राण ध्वनि खः ।

न्, न्ह्– उच्चारण स्थानकथं दन्तमूलीय खः। प्रयत्नकथं म्येच्वकां वर्त्स/वाछेँय् थियाः उच्चारण जुइगु ध्वनि खः । थ्व नं [न्] व [न्ह्]-या दथुइ व्यतिरेकी दु। थुगु ध्वनि उच्चारण जुइबलय् [म्] उच्चारण जुइबलय्थें हे चम्ये कुहां वयाः थःगु थासय् अर्थात् दथुइ लाक्व च्वनी । उकिं यानाः सासः म्हुतुं नं न्हासं नं पिहां वइ । उकिं न्हासं थ्वइ । थ्व नासिक्य ध्वनि खः । थुकी नं [न्] अल्पप्राण, [न्ह्] महाप्राण ध्वनि खः ।

स्– उच्चारण स्थानकथं दन्तमूलीय खः। प्रयत्नकथं सङ्घर्षी खः। म्येया च्वकां च्वय् वाछैं लिक्क यनी तर थीमखु। थुबलय् थर्कय् जुयाः ध्वनि पिहां वइ। थुगु ध्वनि धइगु [स्] खः।

ह्– उच्चारण स्थानकथं स्वरयन्त्रमुखी अतिकण्ठ्य अथवा काकल्य खः। थुगु उच्चारण स्वरचिम्टीइ घर्षण जुयाः पिज्वइ। स्वरयन्त्रय् च्वंगु स्वरचिम्टी लिक्क लानाः सासः पिदनीबलय् सासः घर्षण जुयाः पिदनी।

र्– उच्चारण स्थानकथं दन्तमूलीय खः। प्रयत्नकथं म्येया च्वकां वर्त्स/वाया छैंय् तःकःमछि याकन-याकन थियाः उच्चारण याइगु ध्वनि खः। थुकियात कम्पन धाइ।

ल्, ल्ह्– उच्चारण स्थानकथं दन्तमूलीय खः। प्रयत्नकथं पार्श्विक खः। म्येया न्ह्योने च्वंगु भाग ल्ह्वनाः वाछैंय् थी। थुबलय् म्येया जःखःया लँ चालाच्वनी। फय् व हे म्येया जःखःथासं पिहां वनी। अलय् म्यें [ल्] उच्चारण यानाः पिहाँवइ। [ल्] अल्पप्राण व [ल्ह्] महाप्राण खः।

व्– उच्चारण स्थानकथं ओष्ठ्य खः। थ्व अर्धस्वर खः। प्रयत्नकथं [व्] उच्चारण याइबलय् निगू म्हुतुसिं बांलाक प्यय्पुनी मखु। सुलि पुइबलय्थें म्हुतुसि ल्वाइथें च्वंक लिक्क वनी। त्वाः च्वाउँसे च्वनी।

य्– उच्चारण स्थानकथं तालव्य खः। थ्व अर्धस्वर खः। प्रयत्नकथं म्येया न्ह्योने च्वंगु भागं च्वय्या छाःगु थक्वय् थियाः उच्चारण जुइ।

घोषत्वया आधार

घोषत्वया आधारय् व्यञ्जन-ध्वनि निथिकं दु-

घोष-ध्वनि– ग्, घ्, ज्, भ्ह्, द्, ध्, न्, न्ह्, ब्, भ्, म्, म्ह्, य्, र्, ल्, ल्ह् व्, ह्

अघोष-ध्वनि– क्, ख्, च्, छ्, त्, थ्, प्, फ्, स्

प्राणत्वया आधार

प्राणत्वया आधारय् व्यञ्जन-ध्वनि निथिकं दु-

अल्पप्राण-ध्वनि– क्, ग्, ङ्, च्, ज्, त्, द्, न्, प्, ब्, म्, य्, र्, ल्, व्

महाप्राणी-ध्वनि– ख्, घ्, छ्, भ्ह्, थ्, ध्, न्ह्, फ्, भ्, म्ह्, ल्ह्, स्, ह्

थुगु व्यञ्जन ध्वनिया वर्गीकरण क्वय् बियात:कथं यायज्यू-

व्यञ्जन ध्वनि	उच्चारण याइगु थाय्	कुत: याइगु	घोषत्व	प्राणत्व
प्	ओष्ठ्य	स्पर्शी	अघोष	अल्पप्राण
फ्	ओष्ठ्य	स्पर्शी	अघोष	महाप्राण
ब्	ओष्ठ्य	स्पर्शी	घोष	अल्पप्राण
भ्	ओष्ठ्य	स्पर्शी	घोष	महाप्राण
म्	ओष्ठ्य	नासिक्य	घोष	अल्पप्राण
म्ह्	ओष्ठ्य	नासिक्य	घोष	महाप्राण
व्	ओष्ठ्य	अर्धस्वर	घोष	अल्पप्राण
त्	दन्तमूलीय	स्पर्शी	अघोष	अल्पप्राण
थ्	दन्तमूलीय	स्पर्शी	अघोष	महाप्राण
द्	दन्तमूलीय	स्पर्शी	घोष	अल्पप्राण
ध्	दन्तमूलीय	स्पशी	घोष	महाप्राण
च्	दन्तमूलीय	स्पशी-सङ्घर्षी	अघोष	अल्पप्राण
छ्	दन्तमूलीय	स्पशी-सङ्घर्षी	अघोष	महाप्राण
ज्	दन्तमूलीय	स्पशी-सङ्घर्षी	घोष	अल्पप्राण
झ्	दन्तमूलीय	स्पर्शी-सङ्घर्षी	घोष	महाप्राण
न्	दन्तमूलीय	नासिक्य	घोष	अल्पप्राण
न्ह्	दन्तमूलीय	नासिक्य	घोष	महाप्राण
स्	दन्तमूलीय	सङ्घर्षी	अघोष	महाप्राण
र्	दन्तमूलीय	कम्पन	घोष	अल्पप्राण
ल्	दन्तमूलीय	पार्श्विक	घोष	अल्पप्राण
ल्ह्	दन्तमूलीय	पार्श्विक	घोष	महाप्राण
य्	तालव्य	अर्धस्वर	घोष	अल्पप्राण
क्	कण्ठ्य	स्पर्शी	अघोष	अल्पप्राण
ख्	कण्ठ्य	स्पर्शी	अघोष	महाप्राण
ग्	कण्ठ्य	स्पर्शी	घोष	अल्पप्राण
घ्	कण्ठ्य	स्पर्शी	घोष	महाप्राण
ह्	स्वरयन्त्रमुखी	सङ्घर्षी	घोष	महाप्राण

१.२ खण्डेत्तर ध्वनि

गुगु ध्वनि स्वतन्त्रं उच्चारण याय्जीमखु वा खण्डीय ध्वनिया ग्वहालि कया: जक उच्चारण याय्जी उज्व:गु ध्वनियात खण्डेत्तर ध्वनि धाइ। खण्डेत्तर-ध्वनि क्वय् बियात:कथं दु-

१.२.१ मात्रा

१.२.२ अनुनासिकता

१.२.३ आघात - बलाघात

१.२.४ श्वसन

१.२.५ सुर, तान, अनुतान

१.२.६ विराम

१.२.१ मात्रा

छुं छगू ध्वनि उच्चारण याइबलय् गुलि ई काल धइगुया ल्या:चा: हे मात्रा ख:। अथे नं गणितीय मात्रा मखु। छगू मात्राय् २ सेकेण्ड, ५ सेकेण्ड वा १० सेकेण्ड ई काल धइगु ल्या: मखु। खालि ई ता:हाक: वा चीहाक: जक ख:। सामान्य उच्चारणय् त्वाक्क धा:गु चीहाक:गु व वसिकं अप्व:गुयात: ता:हाक:कथं काइ। किसि धाइबलय् गुलि-गुलि ई काइगु ख: वसिकं आपा: ई काइकथं चीधी की धाय्बलय् अप्व: ई काल। थ्व हे भाषाविज्ञानय् मात्रा ख:। नेपालभाषा वा नेपालीभाषाय् निता मात्रा दु चीहा: मात्रा व ता:हा: मात्रा। चीहा: मात्रा धइगु ह्रस्व व ता:हा: मात्रा धइगु दीर्घ ख:। संस्कृतभाषाय् प्यताजिया मात्रा दु- अर्धह्रस्व, ह्रस्व, दीर्घ व प्लुत। तिँछु वा न्हाकंभ्रंग:चा हालेथें तसकं चीहाकलं 'चुइँक' हालीगुयात अर्धह्रस्व धाइ। अलय् तसकं तापाक्क च्वंम्ह मनूया स:तीबलय् 'अय्य्य्...... .... बा:बू........' अथवा वा तापाक्क च्वंगु वस्तु क्यनेमाल धा:सा 'हुंहुंहुं....... ... खंला हुंहुंहु त्वइसें च्वंगु छैं'। थन प्रयोग जुयाच्वंगु 'अय्य्य्................ बा:बू ....., 'हुंहुंहुं.......... यात प्लुत धाइ। च्वय् न्ह्यथनात:थें नेपालभाषाय् ह्रस्व व दीर्घ निता मात्रा दु गुकिं स्पष्ट व्यतिरेकी क्यं, दसु-

खा cock	खा: glass	गा shawl	गा: ditch
जि I	जी cumin	झिम्ह ten person	झीम्ह our
चु handle	चू sour jam	तु sugar can	तू mustard

नेपालभाषाय् दुईमात्रा वा दीर्घमात्रा थुइकेत अकार व आकार्य् विसर्ग तइ, इकार व उकारय् जूसा दीर्घ चिं तइ।

नेपालीभाषाय् ध्वनिया मात्रा पाय्वं भती व आपा: धका: व्यतिरेकी जू-

टाढा - तापाः, सामान्य दुरी	टाःढा - यक्व हे तापाः, आपाः हे दुरी
मिठो - सामान्य रूपं साः	मीठो - आपाः हे साः
पिरो - सामान्य रूपं पालु	पीरो - आपाः हे पालु ।

१.२.२ अनुनासिकता

कथुं ध्वनि पिज्वइ थाय् निपु लँ दु- म्हुतुं पिहां वइगु लँ व न्हासं पिहां वइगु लँ । नायूगु थक्वय् च्वंगु चम्ये च्वय् वनाः न्हाय्प्वाःया लँ बन्द यानाबिल धाःसा ध्वनि दक्व म्हुतुं पिहां वइ । उकियात मौखिक ध्वनि धाइ । चम्ये कुहां वयाः म्हुतुया लँ बन्द यानाबिल धाःसा न्हासं ध्वनि पिहां वइ । उकियात नासिक्य-ध्वनि वा अनुनासिक ध्वनि धाइ । गुबलें चम्ये दथुइ च्वनाबीवं न्हासं बछि म्हुतुं बछि ध्वनि पिहां वइ । न्ह्यागु थजु न्हासं पिहां वइगु ध्वनियात अनुनासिक धाइ । थुगु ध्वनि खण्डीय ध्वनिनाप जक वइ । स्वतन्त्र उच्चारण जुइमखु । उकिं हे थुगु ध्वनियात खण्डेत्तर ध्वनि धाःगु खः । नेपालभाषाय् थुगु निथिकं दु- चीहाकःगु अनुनासिक ध्वनि व ताःहाकःगु अनुनासिक ध्वनि । अलय् अनुनासिकता हे मदुगु ध्वनिनाप नं व्यतिरेकी दु-

ल लय्गु ज्या या, आज्ञार्थक
लँ न्यासि जुइगु थाय्, way, path
लं म्हय् फीगु कापः, clothes

ब्व नसा, त्वँसा अथवा छुं वस्तुया भाग
ब्वँ ब्वनेगु ज्या या आज्ञार्थक
ब्वं ब्वनेगु ज्या याः, स्वभाव/स्थितिबोधक

१.२.३ आघात - बलाघात

मनुखं खँ ल्हाइबलय् वा छुं पाठ ब्वनीबलय् आवश्यकता स्वयाः गुलिं थासय् तसकं जोड बियाः धाइ वा ब्वनी । थ्व जोड बियाः धाइगु वा ब्वनीगु हे बलाघात खः । थुथाय् सासःया मात्रा नं आपाः जुइ, स्वरयन्त्र नं अप्वः सनी । थथे उच्चारण याइबलय् अर्थ फरक जुइकथं बः बिल वा जोड बिल धाःसा उकियात बलाघात धाइ । बः बीगु ज्या स्वर, व्यञ्जन, शब्द व वाक्य न्ह्याथाय् नं दय्फु । अभ्न शब्दया न्ह्योने, दथुइ, ल्यूने नं जुइफु । मुलतः अथे जोड बीबलय् उकी अर्थ व्यतिरेक जुइमाः । विशेष यानाः अङ्ग्रेजीभाषाय् थुकिया महत्व दु । उगु भाषा छथाय् जोड बीबलय् नाम जुइसा मेगु थासय् जोड बीबलय् क्रिया जुइ । थुकथं उगु भाषाय् बलाघातया व्यवस्था दु ।

'progress (Noun)	pro'gress (Verb)
'project (Noun)	pro'ject (Verb)
'record (Noun)	re'cord (Verb)
'transport (Noun)	tran'sport (Verb)

थुज्वःगु दसु नेपालभाषाय् वा नेपालीभाषाय् मदु । अथे नं थुकिया प्रकिया धाःसा इलय् ब्यलय् खने दु ।

जिके ह्याउसे च्वंगु कमिज छपाः दु ।

थुकी ह्याउँ-लय् जोड बियाः थथे धाय्‌गु याः । जिके ह्यां...उँसे च्वंगु कमिज छपाः दु । नेपालीभाषाय् नं मसँग एउटा रातो कमिज छ । थुकी रातो-लय् जोड बियाः मसँग एउटा राःतो कमिज छ धाइ । थन अर्थ परिवर्तन ला मजू । अथे नं अप्वः ह्याउँ धकाः जोड ब्यूगु खः ।

१.२.४ श्वसन

न्ह्याबलें व न्यंकनं मखुसां गुबलें-गुबलें गनं-गनं छुं शब्द वा रूप वा खण्डीय ध्वनि उच्चारण याय्‌बलय् उकी माःगु ध्वनि धाय्‌धुंकाः नं हाकनं थप ध्वनि उच्चारण याय्‌यो । थथे थप उच्चारण जुइगु ध्वनि हे श्वसन खः । नेपालीभाषाय् सुयातं वा छुं छुकेयात क्यनेमाल धाःसा **उ** धाइ । अथे नं उकी भतीचा जोड बियाः क्यनीबलय् **उ**-या ल्यूने **ह्** ध्वनि भतीचा नं वः । ध्व हे थप **ह्** ध्वनि वःगु हे श्वसन खः । थुकियात अझ स्पष्ट याय्‌बलय् घोष-महाप्राण व्यञ्जन-ध्वनि हे श्वसन ध्वनि खः । घोष-ध्वनि धइगु **ग्, घ्, ज्, झ्, ड्, ढ्, द्, ध्, ब्, भ्, ङ्, न्, म्, य्, र्, ल्, व्, ह्** खः अलय् महाप्राण-ध्वनि धइगु **ख्, घ्, छ्, झ्, ठ्, ढ्, थ्, ध्, फ्, भ्, स्, ह्** खः । आः च्वय्‌या घोषय् लाःगु व महाप्राणय् लाःगु ध्वनि ल्ययाकाय्‌बलय् **घ्, झ्, ढ्, ध्, भ्, ह्** जुइ । थुगु खुगः ध्वनि हे श्वसन ध्वनि खः ।

१.२.५ सुर, तान, अनुतान

स्वरयन्त्रय् कम्पन वय्‌वं ध्वनि पिज्वइ । थुगु कम्पन गथे वल व स्वयाः सुर म्हसीकी । कम्पन गुलि याकन-याकन जुल, गुलि तःसकं जुल । व हे सुरया गतिविधि खः । स्वरयन्त्रय् तःसकं कम्पन वःसा उच्चसुर जुइ, कम जक कम्पन वःसा निम्नसुर जुइ । थुकथं कम्पन आपाः वल भतीचा वल, तःसकं वल चीसकं वल धइगु खँयात हे तान धाइ । न्ह्यागु जुइमा सुरया फरकयात तान धाइसा उगु तानया आधारय् अर्थ नं फरक जुइमाः । मखुसा उकिया भाषावैज्ञानिक महत्व दइमखु । छगू हे दरं वःगु सुरयात समतान धाइ, च्वय्-क्वय् लानाःगु सुरयात विसमतान धाइ । उच्चतान जूसा /// चिं तइ । निम्न तान जूसा /\\/ चिं तइ । नेपालभाषा व नेपालीभाषाय् सामान्यार्थक वाक्य व प्रश्नार्थक वाक्यया अन्तर थुकिया छुं दसु काय्‌ज्यू ।

तिमीले भात खायौ ।

सामान्यार्थक वाक्य, वाक्यया अन्तय् चीसः जुइ ।

तिमीले भात खायौ ? प्रश्नार्थक वाक्य,

थन खायौ क्रियाय् न्हापां भतीचा तुयाः अन्तय् तःसकं धाइ । नेपालभाषाय् नं नेपालीभाषाया पह पिकयाः 'तिमी पनि आउने ?' वाक्यय् 'आउने' क्रियाय् भतीचा तुयाः तःसकं धाइ । नेपालभाषाय् जूसा छ नं वय्गुला जुइ तर ला मतःसे छ नं वय्गु यानाः वय्गु क्रियायात तुयाः धाइ । थुकथं वाक्य स्तरय् खने दइगु तानयात अनुतान धाइ । सामान्यार्थक वाक्यय् ल्यूने चीसः यानाः सिधइगु जुयाः उगु तानयात अवरोही अनुतान धाइ । प्रश्नार्थक वाक्यया अन्तय् तःसकं धाइगु जुयाः उकियात आरोही अनुतान धाइ ।

१.२.६ विराम

विशेष यानाः ब्वनेबलय् छगू पदया ल्यू मेगु पद वइबलय् दथुइ-दथुइ दी अथवा प्रत्येक पदपतिं दिना-दिनाः ब्वनेमाः । गणितकथं थुलि हे सेकेण्ड दीमाः धइगु ला मखु अथे नं छुं भतीचा दी । थथे दीगु ज्यायात हे विराम धाइ । सुं नेतां तसकं भाषण याय्सः धकाः तसकं याकनं-याकनं भाषण बिल धाय्व न्यनीपिंसं थुइके फइमखु । कारण थुकी दिपाः मदय्क धाःगुलिं खः । दिपाः मंत धाय्व अर्थय् परिवर्तन वय्फु । थुकिया दसु काय्-

छिमि मांयात लाति धा ।

छिमि मांयात ला ति धा ।

थ्व निगुली अतिकं चाजं धाय्बलय् व भतीच दिपाः कयाः धाय्बलय् अर्थय् परिवर्तन जुइफु । न्हापांगुली लाति धाय्बलय् खँ ल्हाय्मसःम्ह मिसा धइगु अर्थ जुइ । लिपांगुली ला ति धाय्बलय् ला धइगु नय्गु वस्तु तय्गु ज्या या धइगु आज्ञार्थक अर्थ थुइकी ।

१.३ आखः

आखःया संस्कृतभाषाय् समान अर्थ अक्षर खः । आखः वा अक्षर न्ह्यागु धाःसां सामान्य अर्थय् च्वयातःगु चिं खः । उकिं अ, आ, इ, ई, उ, ऊ ......अलय् क, ख, ग, घ इत्यादि दक्वं आखः खः । आखःया अंङ्ग्रेजी अनुवाद Alphabet नं खः, Syllable नं खः । अथे नं Alphabet व Syllable छता हे मखु । Alphabet धाय्बलय् च्वज्या व्यवस्था खः, Syllable उच्चारण व्यवस्था खः । Syllable ध्वनिसिकं तधंगु ब्व खः । भाषाविज्ञानय् दकलय् चीधंगु ब्व ध्वनि खः । ध्वनिसिकं च्वय् आखः जुइ । अलय् तिनि रूप वा शब्द जुइ ।

सामान्य साक्षर मनूतय् दथुइ आखः धाय्बलय् ब्वनेत च्वयातःगु दक्वं आखः खः । वर्ण व ध्वनि व्यतिरेकीया आधारय् निर्धारण याइ । भाषाविज्ञानय् वर्णयात आखः धाइमखु ।

बरु थन आखः धायबलय् उच्चारण व्यवस्थानाप स्वापू दुगु ज्या खः । उकिं छगू शब्दय् तःगःमछि वर्ण दयफु तर आखः वसिकं म्ह जुइफु । दसु- अङ्ग्रेजी भाषाय् छगू शब्द दु Paper । वर्णया ल्याखं न्यागः दु तर आखः अर्थात् Syllable या ल्याखं निगः जक खः । अथे हे मेगु दसु- दाल । थ्व नं वर्णया ल्याखं निगः जक खः तर आखः या ल्याखं छगः नं जुइफु निगः नं जुइफु । थ्व भाषा विशेषया स्वरूप स्वयावनी । नेपालीभाषाय् दाल धाःसा छगः जक आखः खः । उकिया अर्थ माय् खः । नेपालभाषाय् जूसा माय् मखुसे छुं वस्तु तय्गु पंयागु बालां दय्कातःगु थल अथवा सुयातं ल्हातं अथवा कथिं स्याक्क ल्हाः वात धइगु अर्थ खः । नेपालीभाषाय् आपाः यानाः व्यञ्जनान्त उच्चारण जुइगु जुयाः ल्यूनेच्वंगु ध्वनि चीधं जुइ बरु उकिया पलिसा न्ह्योने च्वंगु ध्वनिइ अप्वः जोड् बी । लिच्वःकथं छगः आखः जुइ तर नेपालभाषा अप्वः यानाः स्वरान्त उच्चारण जुइ । लिच्वःकथं प्रत्येक वर्ण व प्रत्येक ध्वनिइ उतिकं वा समान रूपं जोड् बियाः उच्चारण याइ । उकिं यानाः दाल धाइगु नेपालभाषाय् निगः आखः जुइ । उकिं छगू शब्दय् ग्वःगः आखः वा ग्वःगू Syllable दइगु थःथःगु भाषाया विशेषता स्वया वनी । च्वय् न्ह्यथनातःगु अङ्ग्रेजी भाषाया Paper शब्दय् न्हापांगु pa निगः वर्णया छगू Syllable अर्थात् छगू उच्चारणया फोक्का **पे** खः । निगूगु आखः धइगु per खः गुगु छगू फोक्कां **पर्** उच्चारण जुइ । उकिं ग्वःगः वर्ण ग्वःगु सिलेबल जुइ धइगु निश्चित ल्याः दइमखु ।

१.३.१ आखःया निर्माण

निर्माणया आधारय् आखः क्वय् बियातःकथं दु-

(क) स्वर समूह

स्वर	अँ, अं, आः, ई, इं
स्वर-स्वर	अइ-सा (छताजिया मचा ल्वय्)
	आउ (मचाभासं आलु),
	आइ (मचाभासं घाः जूगु-या अर्थ)
	इउ (फोहरगु वस्तु ईगु ज्या या, आज्ञार्थक)
	उइ (छय्या नं छय्, छुइया मचा)

(ख) स्वर-व्यञ्जन समूह

स्वर-व्यञ्जन	अन्ति (छताजिया अय्ला तय्गु थल) **अ-न्**.ति
	आम्खोरा (लः तय्गु थल) **आ-म्**.खो.रा
	इज्जत (मनूया व्यक्तित्व) **इ-ज्**.ज.त
	इस्स (म्वाय् चुइकेगु) **इ-स्.स**

on (o-n)
under (***u-n***.der)
up (u-p)

स्वर-व्यञ्जन-व्यञ्जन ass (a-s-s)

(ग) व्यञ्जन-स्वर समूह

व्यञ्जन-स्वर
ल: (त्वनेगु वस्तु) **ल्-अ-:**
खा (छताजिया पंछि) **ख्-आ**
चि (छता सामान्य मसला) **च्-इ**
सु (वामा पाना: गंकात:गु) **स्-उ**
do (d-o), to (t-o), go (g-o)

व्यञ्जन-स्वर-व्यञ्जन
काल् (ई, बेला) क्-आ-ल् (संस्कृत दसु)
जाल् (जाली) ज्-आ-ल्
मन्त्री (मन्त्र याय् स:म्ह) **म्-अ-न्,** त्री
bus (b-u-s), put (p-u-t), bad (b-a-d)

व्यञ्जन-व्यञ्जन-स्वर
न्या (लखय् दइपिं प्राणी) **न्-य्-आ**
ल्वापु (ल्वाय्गु ज्या) **ल्-व्-आ**, पु
क्विं/कुँइ (भुतुली ताय्गु ज्याभ:) **क्-व्-इ-**
fly (f-l-y), the (t-h-e)

व्यञ्जन-व्यञ्जन-स्वर-व्यञ्जन
न्हाय् (ख्वालय् च्वंगु अङ्ग) न्-ह्-आ-य्
ख्वाँय् (न्हाय्पनं मता:म्ह) ख्-व्-आँ-य्
ग्वाय् (न्हाय्या क्वसं दइगु सँ) ग्-व्-आ-य्
glad (g-l-a-d), chat (c-h-a-t)

व्यञ्जन-व्यञ्जन-व्यञ्जन-स्वर- स्त्री (मिसा) स्-त्-र्-इ

व्यञ्जन-व्यञ्जन-व्यञ्जन-स्वर-व्यञ्जन
म्ह्याय् (मांबौया मिसाम्ह सन्तान) म्-ह्-य्-आ-य्
ल्ह्वय् (म्हुतुं पिकाये) ल्-ह्-व्-अ-य्
न्ह्याय् दु (गनं तयात:गु काय्फइगु) न्-ह्-य्-आ-य्

१.३.२ अन्त्यया आधारय् आख:या प्रकार

आख: (Syllable) या ल्यूने वइगु ध्वनिया आधारय् ध्व निथिकं दु-

१.३.२.१ बद्ध आखः
१.३.२.२ मुक्त आखः

१.३.२.१ बद्ध आखः

बद्ध आखः धाय्बलय् आखःया ल्यूने व्यञ्जन ध्वनि वइ। नेपालभाषाय् थुज्वःगु आखः लुइके थाकु। नेपालीभाषाय् थुज्वःगु दसु आपालं दु। अथे जूगुया कारण छु धाःसा नेपालीभाषा व्यञ्जनान्त शब्दया भाषा खः। च्वय्बलय् न्ह्याथें ज्वःगु व्याकरण अनुशरण याःसां उच्चारण याइबलय् शब्दया अन्तय् च्वंगु अकार, इकार, उकार चीहाकलं उच्चारण याइगु चलन दु। दसु-

च्वज्या	उच्चारण	अर्थ
आठ	आठ्	८
काठ	काठ्	सिँ
दाल	दाल्	माय्
भात	भात्	जा
-लाई	लाइ	-यात (वयात, थ्वयात इत्यादि)
मिठाई	मि-ठाइ	चाकुमरि
स्याऊ	स्याउ	स्याउ
खाऊ	खाउ	न इत्यादि

थथे शब्दया अन्तय् च्वंगु व्यञ्जन-ध्वनि चीहाकं उच्चारण यानाः क्वचाय्केगु ज्या बद्धआखः खः।

१.३.२.२ मुक्त आखः

आखःया ल्यूने स्वरध्वनिं क्वचाइगु मुक्त आखः खः। थुज्वःगु विशेषता नेपालभाषाय् आपालं दु। थुगु भाषाय् न्ह्यागु आखलय् नं उतिकं हे ई बियाः उच्चारण याइ। उकिं अन्तय् च्वंगु ध्वनि स्वरं क्वचायाच्वंगु दु। थुकथं नेपालीभाषाय् बद्ध आखः जुयाच्वंगु व नेपालभाषाय् मुक्त आखः जुयाच्वंगु दु। काचाक्क थुगु भाषायागु धकाः मधाःसे छुं दसु काय् **काल**, **दाल**, **हात**। नेपालीभाषाया उच्चारणकथं काल्, दाल् व हात् खः। अलय् उकिया अर्थ ई, माय्, ल्हाः खः। नेपालभाषाया उच्चारण ल्यूने च्वंगु ध्वनि चीहाकः जुइमखु उलि-उलि हे ई बियाः उच्चारण याइ। अलय् उकिया अर्थ काल (काय्गु ज्या यात), दाल (दाय्गु ज्या यात), हात (गनं छथाय् छ्वंचं न्यात) धइगु अर्थ खः। उकिं थुगु शब्दत नेपालीभाषाय् बद्ध आखःया छगः आखः खः तर नेपालभाषाय् मुक्त आखः निगू आखः खः।

१.३.३ आखःया अङ्ग व उकिया संरचना

आखःया गथे याना: निर्माण जुइ धइगु खँय् मातृभाषीपिंतसिकं विभाषीतय्त अप्वः समस्याया विषय जुइ। सामान्य रूपं स्वय्बलय् छगः आखः धाय्वं कि स्वर जक जुइ कि न्हापां व्यञ्जन छगः वइ अलय् उकी नापं प्यपुना स्वर छगः वइ। निगलं स्वाय्वं छगः आखः जुइ। थुबलय् स्वरवर्ण खनेदइमखु। व हे खनेदुगु व्यञ्जन हे छगः आखः छगू ध्वनिथें, छगः वर्णथें जुइ। उकिं सामान्य रूपं स्वय्बलय् छगः व्यञ्जन व छगः स्वरया संयुक्त रूप हे छगः आखः खः। अथे नं स्वयाययं निगः व्यञ्जन छगः स्वर, स्वगः व्यञ्जन छगः स्वर नं जुइफु। नेपालभाषाय् थथे निगः वा निगलं आपाः व्यञ्जन जुइबलय् आपाः याना: /य/ अथवा /व/ संयुक्त जुयावइ। थथे हे स्वरया ल्यूने नं गुबले व्यञ्जन जुइफु। नेपालभाषाया सन्दर्भय् थथे खःसां मेमेगु भाषाविशेषय् थःथःगु किसिमं जुइफु।

आखलय् खास्-खास् ब्व अर्थात् अङ्ग दु। थथे आखःया ब्व विभाजन याइबलय् विभिन्न आधार काइ। उकिमध्ये छगू स्पष्ट उच्चारण खः गुकियात सुस्पष्टता धाइ। बांलाक न्यने फइगु, बांलाक कने फइगु, बांलाक धाय्फइगु, बांलाक ब्वनेफइगु खः। अथे हे मेगु आधार धइगु मुखरता अर्थात् म्हुतुं बांलाक थुइक उच्चारण याय्गु खः। थ्व निगू गुणया आधारय् आखः निर्धारण याय्फइ। आखः निथिकं दु-

१.३.३.१ केन्द्रीय अङ्ग

१.३.३.२ परिधीय अङ्ग

१.३.३.१ केन्द्रीय अङ्ग

थ्व छता आखः दय्केगु ज्याय् मदय्क मगाःगु अङ्ग वा तत्व खः। उकिं थुकियात केन्द्रीय तत्व वा केन्द्रक तत्व वा शीर्ष तत्व धाइ। थुकी स्वं पिहां वइगु उच्चारणया झोक्का बांलाक थुइक ताय्दइ। मेमेगु भाषाया खँ त्वःताः नेपालभाषाय् केन्द्रीय तत्व स्वरध्वनि जुइ। अथे नं गुलिं-गुलिं भाषाय् व्यञ्जन-ध्वनि नं केन्द्रीय अङ्ग जुइयो। कापः, वासः धाय्बलय् प्रत्येकय् निगू-निगू आखः दु। का.पः (क्-आ.प्-अः) अथे हे वासः (व्-आ.स्-अः)लय् मदय्क मगाःगु तत्व आ व अ खः। उकिं थुकियात केन्द्रीय तत्व धाःगु जुल।

१.३.३.२ परिधीय अङ्ग

थ्व आखलय् मदय्क मगाःगु तत्व मखु। उकिं थुगु तत्व दय् नं फु अदय् नं फु। अथे जुयाः थुगु तत्वयात ऐच्छिक तत्व नं धाइ। थुगु तत्व उच्चारण याइबलय् सु-स्पष्ट जुइमा: धइगु मदु। बांलाक न्हाय्पनं मताय् नं फु। बांलाक उच्चारण याय्मफय् नं फु। थुगु तत्व केन्द्रीय तत्वया न्ह्योने जक अथवा ल्यूने जक नं अथवा न्ह्योने ल्यूने निथासं

च्वनावय्‌फु । का (क्‌-आ) धाय्‌बलय्‌ आ केन्द्रीय तत्व, क्‌ परिधीय तत्व खः । थुकी परिधीय तत्व न्ह्योने, केन्द्रीय तत्व आ ल्यूने लानाच्वंगु दु । अथे हे अन्ति धाय्‌बलय्‌ निगः आखः दु- अ-न्‌.ति (त्‌-इ) थुकी न्हापांगु आखलय्‌ केन्द्रीय तत्व अ न्ह्योने, परिधीय तत्व न्‌ ल्यूने लानाच्वंगु दु । निगूगुली परिधीय तत्व त्‌ न्ह्योने लानाच्वन, अनिवार्य तत्व इ ल्यूने लानाच्वंगु दु । नेपाली भाषाया मेगु छगू दसु काय्‌ काल्‌ (time) । च्वज्या परम्पराकथं **काल** खः, उच्चारण परम्पराकथं **काल्‌** खः । आखः धइगु उच्चारण व्यवस्था जुयाः थुकिया उच्चारण काल्‌ खः । काल्‌ धाय्‌बलय्‌ क्‌-आ-ल्‌ खः । थुकी केन्द्रीय तत्व आ दथुइ, न्ह्योने ल्यूने निथासं परिधीय तत्व लानाच्वंगु दु । थथे परिधीय तत्व न्ह्योने जक, ल्यूने जक वा न्ह्योने ल्यूने निथासं च्वनावय्‌फुगु ल्याखं थ्व स्वथिकं दु-

(क) आरम्भक

(ख) समापक

(ग) अन्तक

(क) प्रारम्भक

केन्द्रीय तत्वसिकं न्ह्योने च्वनावइगु तत्वयात आरम्भक वा प्रारम्भक धाइ । थ्व धइगु व्यञ्जन ध्वनि जुइ ।

(ख) समापक

केन्द्रीय तत्वसिकं ल्यूने च्वनावइगु तत्वयात समापक धाइ । थ्व नं व्यञ्जन ध्वनि हे जुइ ।

(ग) अन्तक

केन्द्रीय तत्व व समापक तत्वयात छकलं धाइबलय्‌ अन्तक धाइ ।

आखःया धाँचा क्वय्‌ बियातःकथं दु-

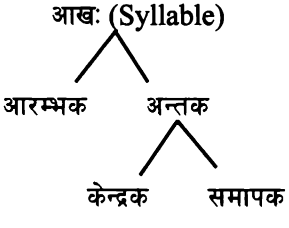

नमूना १

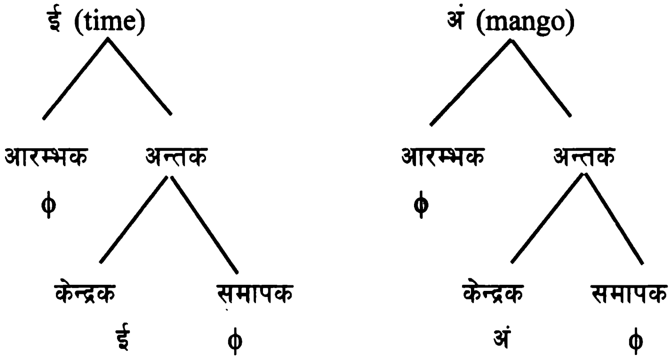

नमूना २

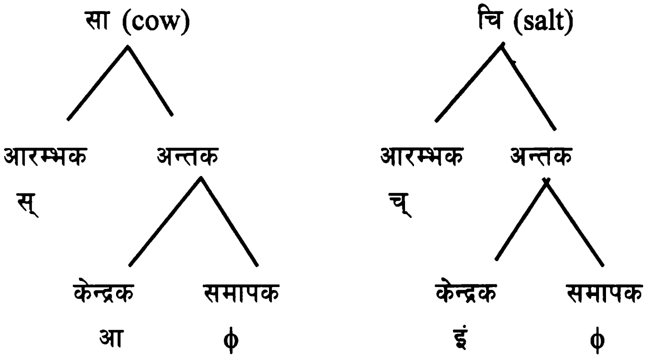

नमूना ३

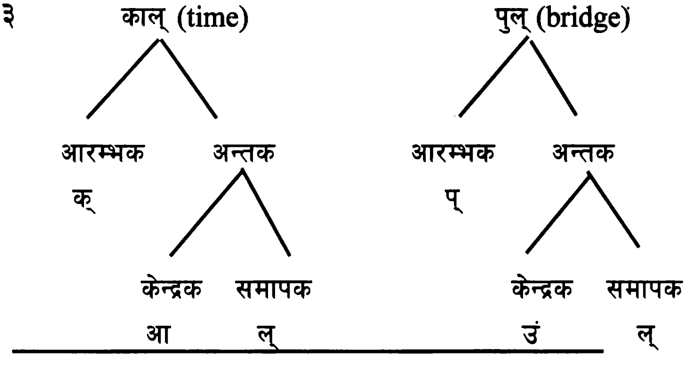

नमूना ४

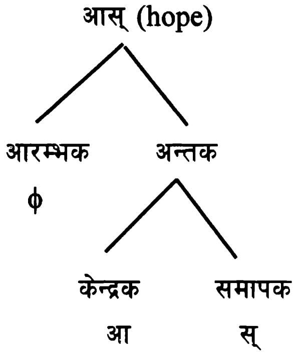

च्वय्‌या नमूना स्वय्‌बलय् आख: थथे सीदु-

(क) आरम्भक नं मदु, समापक नं मदु, खालि केन्द्रक जक दु । नमूना १

(ख) आरम्भक व केन्द्रक जक दु, समापक मदु । नमूना २

(ग) आरम्भक, केन्द्रक व समापक स्वतां दु । नमूना ३

(घ) केन्द्रक व समापक दु तर आरम्भक जक मदु । नमूना ४

१.३.४ नेपालभाषाय् आख:

डा.सुन्दर कृष्ण जोशी (वि.सं.२०६०:१८-१९)या ल्याखं नेपालभाषाय् आख: गुताजि दु-

१	स्वर	अं, इं
२	स्वर-व्यञ्जन्	**अङ्**-गू, **अप्**-पा
३	स्वर-स्वर	आउँ, उइँ
४	व्यञ्जन-स्वर	का, चु
५	व्यञ्जन-स्वर-व्यञ्जन	**धुक्**-ति
६	व्यञ्जन-स्वर-स्वर	खइ, लइँ
७	व्यञ्जन-व्यञ्जन-स्वर	भ्‍या:, **ल्या**-से
८	व्यञ्जन-व्यञ्जन-स्वर-व्यञ्जन	**ध्वम्**-प्वा:, **प्यम्**-पा
९	व्यञ्जन-व्यञ्जन-स्वर-स्वर	ख्वाँय्, त्वाय्

१.३.५ अक्षरीकरण

च्वय् न्ह्यथनाथें सामान्य रुपं स्वय्‌बलय् छगू: आखलय् न्हापां व्यञ्जन छगू: स्वाकं लिपा स्वर छगू: वइ । थ्व निगू:या संयुक्त रुप हे छगू: आख: (Syllable) ख: । अथे

नं गनं च्वयातइथाय् वा सुना नं न्वंवाइथाय् छगू शब्दया छगः आखःया मजूसे निगः वा निगलं अप्वः नं दय्फु । थथे तःगःमछि आखः दइबलय् गथे यानाः आखः छुटय् याय् धइगु समस्या जुइफु । थन थुगु विषयसं चर्चा जुइ ।

अक्षरीकरण धइगु थथे छगू शब्दस ग्वःगःतक आखः दु धकाः ब्वलथेगु ज्या खः । छगः जक आखःजुइबलय् अक्षरीकरणया ज्या मदु । निगः वा निगलं आपाः जुइबलय् थुकीया ज्या वइ । निगः वा निगलं आपाः आखः जुइबलय् उगु शब्द ब्वथलाः आखः छुटय् जुल धकाः दथुइ-दथुइ चिं तइ । उगु चिं धइगु छगू फुति (.) जुइ । आखः निर्धारण याय् धइगु गणितीय जुइमखु । स्थानीय भाषाभाषीया उच्चारण व्यवस्था स्वयाः नं पाय्फु । उकिं सुं छम्हसें थ्व छगः आखः धाःसा मेम्हसें निगः नं धाय्फु । प्रयोग याइम्ह वक्ताया मानसिक स्थिति, सामाजिक व्यवहार स्वयाः नं पाय्फु । नेपालीभाषाया छगू दसु काय् घर । फुर्सद मदुम्हसें याकनं-याकनं उच्चारण याःगुलिं घर् जुयाः छगः आखः नं जुइफु । विस्तारं फुर्सदय् उच्चारण याइम्हसें घ.र यानाः निगः आखः नं याय्फु । अथे नं थन थुकिया विषयलय् क्वय् बियातःकथं बिचाः यानाः आखः ब्वथलेगु ज्या जुइ ।

(क) गुगुं छगू शब्दय् आरम्भकया रुपय् स्वगःतक व्यञ्जनध्वनि वय्फु अथवा केन्द्रकया न्ह्योने स्वगःतक व्यञ्जन ध्वनि वय्फु । वयांलिपा केन्द्रक जुइ । थुबलय् आरम्भकया रुपय् वःगु न्ह्याक्क ध्वनि नं लिक्कच्वंगु केन्द्रकनाप मिलय् जुयाः छगः आखः जुइ । दसु-

सा (cow)	स् आरम्भक, आ केन्द्रक	छगः आरम्भक
प्याज (onion)	प्, य् आरम्भक, आ केन्द्रक	निगः आरम्भक
म्ह्याय् (daughter)	म्, ह्, य् आरम्भक, आ केन्द्रक,	स्वगः आरम्भक

केन्द्रकं जक आखः निर्माण जूथाय् आरम्भक दइमखु । मेथाय् छगःनिसें स्वगःतक आरम्भक दइ । न्ह्याक्व दुसां आरम्भकया रुपय् वयाच्वंगु स्वगःतक केन्द्रकनाप मिलय् जुयाः आखः निर्माण जुइ ।

(ख) छगू केन्द्रकया ल्यूने छगः जक समापक वइ । थुगु समापकया रुपय् वःगु ध्वनि व्यञ्जन जुइ । उगु समापक व्यञ्जन ध्वनि न्ह्योने च्वंगु केन्द्रकनाप मिलय् जुयाः आखः निर्माण जुइ । दसु- तर (तर्), बल (बल्) शब्दकथं तर व बल खःसां आखःकथं तर् व बल् खः । थथे छगू शब्दय् अन्तकया रुपय् छगू-छगू जक समापक वइ । व न्ह्योने च्वंगु केन्द्रकनाप मिलय् जुयाः आखः निर्माण जुइ ।

(ग) छुं छगू शब्दय् जवय् व खवय् निगः स्वरध्वनि जुयाः दथुइ निगः वा निगलं अप्वः व्यञ्जनध्वनि वय्फु । थथे जुल धाःसा न्हापां वःगु व्यञ्जनध्वनि न्हापांगु स्वरध्वनि

वा केन्द्रकया भागय् लाइ, ल्यंगु व्यञ्जनध्वनि ल्यूनेया स्वरध्वनि वा केन्द्रकया भागय् लाइ । दसु- आस्था (आ-स् . थ्-आ)

(घ) गुगुं छगू शब्दय् दकलय् ल्यूने अकार वल धा:सा उगु अकारय् च्वंगु स्वर ध्वनि त्व:फिना: व्यञ्जनान्त जुइ । व्यञ्जनान्त जूगु ध्वनिया वयां न्ह्योने च्वंगु केन्द्रकनाप मिलय् जुया: उगु हे भागया आख: जुइ । कर, बल थुकिया उच्चारण कल् व बल् ख: । कर– क्अर् अथे हे बल– ब्अल् थुकी अन्तय् च्वंगु र् व ल् अकार जुया: व्यञ्जनान्त जुल । उकिं थुज्व:गु अवस्थाय् ल्ह्योने च्वंगु केन्द्रकनाप मिलय् जुया: छग: आख: जूगु ख: । मेगु दसु– झन झन्, तन (शरीर) तन्, वन (जंगल) वन् ।

तर दकलय् लिपा व:गु अकार खया: नं अकरण थुइकीगु न जुल धा:सा व व्यञ्जनान्त मजूसे स्वरान्त हे जुइ । अलय् थ:थम्हं छग: आख:या रुप कयाच्वनी । दसु- **मदु** धइगु अर्थया नेपालीभाषां **छैन**, **मखु** धायत **होइन** अथे हे **नइमखु** धइगुयात **खाँदैन** ख: । थन प्रयोग जूगु छैन, होइन व खाँदैन स्वथासं अन्तय् च्वंगु नं व्यञ्जनान्त मजूसे स्वरान्त जुया: बिस्कं आख: जुयाच्वंगु दु ।

शब्दया अन्तय् व्यञ्जनान्त खया: नं हाकनं अकार हे वल धा:सा न्हापा व्यञ्जनान्त जुयाच्वंगु स्वरान्त जुया: लिपा व:गु जक व्यञ्जनान्त जुइ । न्हापागुलिं छग: आख: जुयाबी अलय् उकी ल्यूने थप जूव:गु व्यञ्जनान्त नं उकी हे मिलय् जुइ । दसु- केशर, क्याम्पस् ।

(ङ) केन्द्रकया न्ह्योने अर्धस्वर [य] अथवा [व] जुया: उकिया न्ह्योने गुगुं नं व्यञ्जन वल धा:सा व स्वगलं मिलय् जुया: छग: हे आख: जुइ । दसु- स्य: (स्य्अ:), प्या (प्य्आ), क्व: (क्व्अ:), ख्वा: (ख्व्आ:), ज्वी (ज्व्इ) तर अपवादया रूपय् [य]-या न्ह्योने [य] हे व [व]-या न्ह्योने [व] हे वल धा:सा व दकलय् न्ह्योने व:गु अर्धस्वर ल्यूने च्वंगु केन्द्रकया भागय् मला:से न्ह्योने च्वंगु केन्द्रकया भागय् लाइ । दसु- वैय्याकरण, नब्बे (९०) थुगु निगुली नं [य] या न्ह्योने [य] हे [व] या न्ह्योने [व] हे जूगु दु ।

अथे हे [य] व [व] न्ह्योने व:गु व्यञ्जनया न्ह्योने हाकनं मेगु व्यञ्जन वल धा:सा वा निग:-निग: व्यञ्जन द्यतना वल धा:सा न्ह्योने च्वंगु व्यञ्जन वयां न्ह्योने च्वंगु केन्द्रकया भागय् लाइ । दसु- कम्प्युटर थुकी क्अम्.प्य्उ.ट्अर् जुइ । थन उ केन्द्रकया न्ह्योने स्वग: आरम्भक दु । थुकी य् या न्ह्योने निग: आरम्भक जुल । उकिं दकलय् न्ह्योने च्वंगु [म] वया नं न्ह्योने च्वंगु [अ] केन्दया भागय् ला:गु दु ।

(च) निग: स्वरध्वनि नापनापं वल धा:सा व निग:यां छग: आख:या ल्या: जुइ । दसु- इउ, उइ, अइ (ऐ), आइ, अउ (औ), आउ आदि ।

श्वासप्रवाह
(सास:या स: पिथनेगु ज्या)

१ परिचय

मनुखं हरेक इलय् सास: ल्हानाच्वनी। थुकिया अर्थ सास: दुकयाच्वनी, पिछ्वयाच्वनी। सास: दुकाइबलय् उगु सास: स्वँतक दुकाइ। थुबलय् स्वँ फुलय् जुइ। पलखलिपा सास: पिछ्वइ, थुबलय् स्वँ कय्कुनी। थथे सास: दुकाय्गु पिकाय्गु ज्यायात श्वासप्रवाह धाइ। श्वासप्रवाह न्ह्याबलें एकनास जुइमखु। तं पिहां वइबलय्, ब्वाँय् वनीबलय्, थाकुक ज्या याइबलय्, ग्याइबलय् सास: ताता:हाक: जुइ। विशेष याना: नुग:चु/मुटु (Heart) या समस्या दुपिनि श्वास प्रवाह एकनास मजुइयो। मनुखं मानव ध्वनि प्रयोग याइगु सास: पिछ्वइबलय् जुइ। गुलिं-गुलिं भाषाय् सास: दुकाइबलय् नं मानव ध्वनि उत्पादन याय्गु या:।

२ श्वासप्रवाह याइगु थाय्

श्वासप्रवाह याइगु मुख्य अङ्ग स्वँ ख:। अथे नं स्वँबाहेक मेमेगु अङ्गं नं श्वासप्रवाह या:। थुज्व:गु मुख्य अङ्ग न्यागू दु।

२.१ स्वँया श्वासप्रवाह

२.२ स्वरयन्त्र श्वासप्रवाह

२.३ कथु श्वासप्रवाह

२.४ म्हुतुप्वा: श्वासप्रवाह

२.५ न्हाय्प्वा: श्वासप्रवाह

२.१ स्वँ श्वासप्रवाह

सास: ल्हाय्गु मू लागा स्वँ ख:। स्वँय् सास: दुकाय्गु पिछ्वय्गु याइ। स्वं सास: पिछ्वइगु इलय् हे मनुखं खँ ल्हाइ। स्वं सास: दुकाइ पिकाइबलय् मेगु निगू अङ्गं सास: ल्हाइगु ज्याय् ग्वहालि याइ।। थुकियात उत्प्रेरक धाइ। थ्व निता दु-

(क) बपिक्वँय्

(ख) मध्यपट

(क) बपिक्वँय्

मनूया नुग:पाय् जवय् भिंनिपु खवय् भिंनिपु बपि दइ। बपिक्वँय्या दथुइ-दथुइ

लाबी दइ। लाबी दुने व पिने यानाः निबः दइ। थ्व लाबी फुलय् जुइगु व कय्कुनीगु याइ। थुबलय् बपिक्वँय् नं फुलय् जूगुथें व कय्कुंथें जुइ। अलय् सासः दुकाइबलय् नुगःपा चकनी, पिछ्वइबलय् नुगःपा कय्कुनी।

(ख) मध्यपट

स्वँया क्वय्, भ्वरि/प्वाःया च्वय् निगूयां दथुइलाक मध्यपट दइ। स्वय्बलय् क्वबसां पुइकातःगु कचौराथें जुइ। थुकिं हे भ्वरि व स्वँया भाग छुटय् यानातःगु दइ। लाः दुगु वस्तु जुयाः चुलुसे च्वनी। उखें-थुखें, च्वय्-क्वय् न्ह्याथें संके ज्यू। स्वं सासः ल्हाय्त थुकिं ग्वहालि याइ। वास्तवय् स्वँ संकेगु ज्या थुकिं याइ। उकिं थुकियात उत्प्रेरक धकाः धाःगु खः।

सासः दुकाइबलय् मध्यपट व बपिक्वँचय् च्वंगु ला कय्कुनी। उकिं यानाः स्वँ फुलय् जुइत यक्व थाय् दइ। थुकियात दुकाःगु सासः वा अन्तःश्वसन धाइ। सासः पिछ्वइबलय् स्वँ कय्कुनी, मेखे पध्यपट व बपिक्वँचय् च्वंगु ला फुलय् जुइ। थुबलय्सिया सासःयात बहिःश्वसन धाइ।

२.२ स्वरयन्त्र श्वासप्रवाह

स्वरयन्त्रमुख सनाः पिहां वइगु सः हे स्वरयन्त्र श्वासप्रवाह खः। स्वरयन्त्रया निगू स्थिति दु- स्वरयन्त्र पूरा बन्द जुइगु व स्वरयन्त्र पूरा चालीगु। स्वरयन्त्र पूरा बन्द जुइगु अवस्थाय् नं ध्वनि पिहां वइगु निगू दु- स्वरयन्त्र चालाः पिहांवइगु ध्वनि व स्वरयन्त्र चालाः दुहांवनीगु ध्वनि। स्वरयन्त्र पूरा बन्द जुयाच्वनीबलय् दुने स्वं पिहां वइगु सासः कुनाच्वनी। उकिं यानाः सासः पिहां वय्त सनी। सासलं पिने धिनाहइ। अलय् सासः छक्कलं पिहां वइ। यदि छक्कलं ह्वात्त पिहां वल धाःसा व स्पर्शी ध्वनि जुइ। यदि स्वरचिम्टी लिक्क लानाच्वन धाःसा सासः पिहां वइबलय् ह्वात्त पिहां वय्मफया घर्षण जुयावइ। थुबलय् संघर्षी ध्वनि पिज्वइ। न्ह्यागु थजु सासः पिहां वइगु नापं ध्वनि पिहां वइगु यात निष्काषी ध्वनि धाइ।

च्वय् धयाया अःखः सासः दुकाइबलय् नं ध्वनि वइ। थुबलय् स्वरयन्त्र भतीचा क्वय् वनी कारण छु धाःसा पिनें सासः दुकाय्त्यनीबलय् पिनेया सासलं स्वरयन्त्रयात धिनी। उकिं यानाः स्वरयन्त्र कुहां वनी। गुबलय् स्वरयन्त्र चाली उबलय् सासः नं दुहांवनी, ध्वनि नं पिज्वइ। संसारया तःगूमछि भाषाय् थुज्वःगु ध्वनि नं दु।

(क) किकी ध्वनि

स्वरयन्त्रय् निगू अङ्ग दु- एरिटेन्वाइड व लिगामेन्ट। मनूया स्वरयन्त्रय् न्ह्योनेपाखे (नुगःपापाखे) लिगामेन्ट अङ्ग लाइ, ल्यूनेपाखे (धुसःपाखे) एरिटेन्वइड लाइ। एरिटेन्वइड अङ्ग

बन्द जुयाः लिगामेन्ट अङ्ग भतीचा चाल धाःसा अनं भतीचा सासःनापं सः नं पिहां वइ। थुकियात किकीघोष ध्वनि धाइ।

(ख) खासखुस ध्वनि

लिगामेन्ट अङ्ग बन्द जुयाः एरिटेन्वाइड अङ्ग चाल धाःसा थुगु चाःगु अङ्ग अप्वः सनी। अलय् अनं सासःनापं ध्वनि पिहां वइ। थुबलय् ध्वनि खासखुस ध्वनि जुइ। थुबलय् मनुखं सासःबसलं न्हाय्पनय् मेपिं मताय्केभनं खँ ल्हाइ।

(ग) घोष ध्वनि

स्वरयन्त्रमुख मदिक चालेगु दीगु याइबलय् घोष ध्वनि पिहां वइ। थ्व चालीगु दीगु ज्या गुलितक यानाच्वन धइगु खँ जुइ। ताःहाक जुल धाःसा सुर व तान दइ। थुबलय् घोष ध्वनि पिज्वइ।

(घ) अघोष ध्वनि

स्वरयन्त्रमुख पूरा हे चाली। थुबलय् दुने पिहां वइगु सासःया गति कम जुइ। थुबलय् अघोष ध्वनि पिज्वइ।

२.३ कथु श्वासप्रवाह

कथु छता लँया द्वपाःथें ज्वःगु अङ्ग खः। थन प्यकालँया थाय्थें प्यगूथाय्या स्वापू दुगु अङ्ग खः। च्वय् म्हुतु व न्हाय्या लँ, क्वय् अन्न नली व सासः नलीया लँ जुइ। थ्व प्यतां कथुप्वालय् स्वानाच्वनी। उकिं थ्व ह्वाङ्ग चालाच्वंगु नली जुइ। सासः दुहां-पिहां जुइत अःपुइ। अथे नं म्येया हाप्वः कथुपाखे लिहां वनीबलय् कथुह्वः चीह्वः जुइ। थुबलय् कम्पन व घर्षण ध्वनि पिज्वइ।

२.४ म्हुतुप्वाः श्वासप्रवाह

च्वय् धयातःथें कथुप्वालं च्वय् न्हाय्या ह्वः व म्हुतुया ह्वः जोरय् जुयाच्वनी। थुबलय् मनूया चम्येचा दथुइ लानाच्वनी। चम्ये च्वय् वनीबलय् न्हाय्प्वाःया लँ बन्द जुइ म्हुतुया लँ चाली। थुकिया मेखे चम्ये कुहां वइबलय् म्हुतुया लँ बन्द जुइ न्हाय्प्वाःया लँ चाली। थुकथं न्हाय्प्वाःया लँ बन्द जुयाः म्हुतुया लँ चाल धाःसा म्हुतुं पिहां वइगु ध्वनि पिज्वइ। मानव ध्वनि म्हुतुया ध्वनि दकलय् अप्वः महत्वपूर्ण जू कारण आपालं मानव ध्वनि म्हुतुं पिज्वइ। थथे म्हुतुं पिज्वइबलय् थक्व, वा, म्हुतुसि, म्येया तःधंगु भूमिका दु।

२.५ न्हाय्प्वाः श्वासप्रवाह

चम्ये कुहां वयाः म्हुतुया लँ बन्द याइबलय् न्हाय्प्वाःया लँ चाली। थुबलय् न्हासं थ्वःगु ध्वनि पिज्वइ। मनूयात माःकथं चम्ये दथुइ जक च्वन धाःसा म्हुतुं नं न्हासं नं ध्वनि पिज्वइ।

३ श्वासप्रवाहया दिशा

सासः गुखे स्वयावन धइगु हे श्वासप्रवाहया दिशा खः। ध्वनि पिज्वय्कीबलय् सासः शरीरं पिने वन लाकि शरीरय् दुने वल धइगु खँ जुइ। थुकथं थ्व निताजिया दइगु जुल- शरीरय् दुने वइगु व शरीरं पिने वनीगु।

३.१ बहिर्गमनात्मक श्वास

३.२ अन्तर्गमनात्मक श्वास

३.१ बहिर्गमनात्मक श्वास

म्हय् च्वंगु स्वं सासः पिहां वइगुनापं ध्वनि नं पिज्वइगु सासः बहिर्गमनात्मक श्वास खः। थुबलय् स्वरयन्त्रमुख च्वय् थहां वयाच्वनी। मेमेगु भाषाया खँ त्वःताः नेपालभाषाय् दक्व धइथें ध्वनि बहिर्गमनात्मक श्वास ध्वनि हे जुइ। चुपा नय्गु व सुयातं सहानुभूति प्वंकेबलय् याइगु चुचु जक अन्तर्गमनात्मक श्वास ध्वनि जुइ।

३.२ अन्तर्गमनात्मक श्वास

स्वं सासः दुकयाः वय्कीगु ध्वनि अन्तर्गमनात्मक श्वास ध्वनि खः। थुबलय् स्वर यन्त्रमुख क्वय् कुहां वनी। नेपालभाषाय् च्वय् न्ह्यथनाताःगु ध्वनिबाहेक मेगु थुज्वःगु ध्वनि मदु। अथे खःसां संसारय् मेमेगु भाषाय् थुज्वःगु ध्वनि नं दु।

झिंनिगूगु ब्व

ध्वनि परिवर्तन

१ परिचय

भाषा मनुखं छ्यलाजुइगु साधन खः। उकिं मनू कर्ता खःसा भाषा साधन खः। मनुखं भाषायात थःगु क्षमताअनुसार प्रयोग यानाजुइ। भाषा स्यंके मज्यू धाइपिं मनूतसें फयांफतले भाषा मस्यंक प्रयोग याइ। भाषा धइगु विचार विनिमयया साधन खः। न्ह्यागुसां भाषा धइगु थुइव गाः धाइपिंसं स्यंक-भिंक न्ह्याथेसां छ्यली। स हे मसःपिंसं भाषा स्यंकेगु उद्देश्य मखुसां स्यंक छ्यली। अथे हे निगू वा निगुलिं मयाक भाषा छथाय् सम्पर्कय् लात धाय्‌व निगुयां विशेषता ल्वाकज्यानाः फरकगु पह पिहां वइ। थुज्वःगु विविध कारणं भाषाय् परिवर्तन वयाच्वनी। थुज्वःगु विभिन्न पक्षमध्ये ध्वनि परिवर्तन छता खः। न्हापा छगू शब्दयात छगूकथं उच्चारण यानाच्वंथाय् आः मेगु हे कथं उच्चारण याइ। अथे हे गुगुं छगू थासय् छगू किसिमं उच्चारण यानाच्वंसा मेगु थासय् मेगु हे कथं उच्चारण याइ। धाय्‌कि यँदेशय् तुतिइ न्ह्याइगु वस्तुयात लाकां धाःसा किपू वा उगु थाय्‌या लिक्कलाःगु थासय् लकां धाइ। थुकथं भाषाया ध्वनिइ विभिन्नकथं परिवर्तन वयाच्वनी।

२ ध्वनि परिवर्तनया कारण

भाषाय् विभिन्न कारणं ध्वनि परिवर्तन जुयाच्वनी। थुज्वःगु कारण निता दु-

२.१ वाह्य कारण

२.२ आन्तरिक कारण

२.१ वाह्य कारण

भाषादुनेया कारणं ध्वनिइ परिवर्तन मखुसे पिनेया कारणं ध्वनिइ वइगु परिवर्तन हे वाह्य कारण खः। थुज्वःगु वाह्य कारण क्वय् बियातःकथं जुइफु–

२.१.१ भौगोलिक कारण

२.१.२ ऐतिहासिक कारण

२.१.३ सामाजिक कारण

२.१.४ धार्मिक कारण

२.१.१ भौगोलिक कारण

मनूत विभिन्न भौगोलिक भागय् बसोबास यानाच्वंगु दु । गुलिं पहाडय्, गुलिं मैदानय् अथे हे गुलिं उपत्यकाय् । अभ्न छगू हे भौगोलिक भागय् च्वंसां गुलिं नापनापं च्वनी सा गुलिं तापाक-तापाक च्वनी । अलय् इमि दथुइ गुलि भाषिक संचार जू मजू धइगु नं खँ सी दइ । भाषिक संचार यक्व मजुल धाय् भाषाय् परिवर्तन वय्फु । लिच्वःकथं ध्वनिइ नं परिर्वन वय्फु । नेवाःतय् [र्], [ल्], [न्] दथुइ खासै ध्वनि व्यतिरेकी मदु । उकिं छगू ध्वनिया थासय् मेगु ध्वनि नं प्रयोग जू । धाय्कि ख्वाः हुइया निंतिं वा म्ह हुइया निंतिं दय्कातःगु कापःयात अङ्ग्रेजी भाषां Handkerchief धाइ । थुकियात रुमाल, लुमार, नुमार, रमाल, लमार, नमार नं धाः । थ्वथे हे ख्वपदेशय् Water यात [नाः] धाइ, येँदेशय् [लः] धाइ । आखिर [र] व [न]-या दथुइ ध्वनि जक पाःगु खः, अर्थ व हे । थ्व भौगोलिक कारणं ध्वनि परिवर्तन जुयाच्वंगु खः ।

२.१.२ ऐतिहासिक कारण

हरेक भाषां कैयौं इतिहास पार यानावय्धुंकी । न्ह्याथे न्हूगु भाषा धाःसां उगु भाषा निर्माण जुइत उकिं कैयौं अभ्यास याय्धुंकी । उलिदुने नं उकी गुलिमछि विभिन्न परिवर्तन वय्धुंकी । ध्वनिया सन्दर्भय् खँ ल्हाय्बलय् नं इतिहासय् यक्व ध्वनि परिवर्तन जुइधुंकी । यक्व इतिहास ताःहाकःगु भाषा जूसा भ्रन हे ध्वनि परिवर्तन जुइधुंकी । बरु छता खँ छु जुइफु धाःसा जनसाधारणय् छ्यलाबुला मवय्धुंकूगु भाषा जूसा उकी अनंलिपा परिवर्तन मवय्फु । नेपालभाषाया सन्दर्भय् खँ ल्हाय्बलय् थुकिया इतिहास यक्व ताःहाकः । उकिं थुगु भाषाय् विभिन्न ध्वनि परिवर्तन जुयाच्वंगु दु, गथे ख्वप देय्यात न्हापा खोपृङ धाइ । उकिं उगु देय्या न्हापाया ध्वनि खोपृङ खः । आः उगु ध्वनि ख्वप जुल । अथे हे मेमेगु दसु-

<u>न्हापाया ध्वनि</u>	<u>थौंकन्हय्या ध्वनि</u>
म्हस्प्रिङ	म्हय्पी (येँ नयाँबजारय् च्वंगु द्यःया थाय्)
बुगायूमी	बुङ्ग (यल जिल्लाया छगू गां गन करुणमय् द्यः तयातइ ।)
नालङ्गा	नाला (ख्वप जिल्लाया छगू गां गन नाला करुणामय दु ।)
कुर्प्पासी	खोपासी
तेंग्वल	त्यागः, यल देय्या छगू त्वाःया नां
थेञ्चो	थेचो, यल जिल्लाया छगू गांया नां

थथे विभिन्न शब्दया ध्वनि इतिहास परिवर्तनलिपा ध्वनि नं परिवर्तन जू ।

२.१.३ सामाजिक कारण

समाजय् विभिन्न शब्दया उच्चारण विभिन्नकथं यायां ध्वनि परिवर्तन जू। नेपालीभाषाय् जुजु व जुजुखलयात बक्सियो यानाः खँ ल्हाय्गु चलन दु। लिपा थुगु **बक्सियो** शब्द मेमेथाय् मेमेपिंसं नं छ्यलेगु यात लिच्वःकथं ध्वनि परिवर्तन जुल। अलय् गइबक्सियो-यात गइस्यो, आइबक्सियो-या आइस्यो। नेपालभाषाय् नं याकन-याकन उच्चारण याय्गु स्वभावं यानाः यक्व चीहाकः जूगु दु- नयाव बिल > नयाबिल > नइबिल > नैबिल, च्वनाव च्वन > च्वनाच्वन > च्वन्च्वन > चुँच्वन। थुकथं भाषाय् ध्वनि परिवर्तन जुजुं वःगु दु। अथे हे समाजय् In that way धाय्त अथे हे, अरे हे, अय् हे यानाः स्वथिकं उच्चारण याः।

२.१.४ धार्मिक कारण

धर्मया कारणं नं ध्वनि परिवर्तन जू। बुद्ध धर्मय् पालीभाषाया तःधंगु प्रभाव दु। उगु धर्मया विभिन्न शब्दत संस्कृतभाषाया शब्दनाप ध्वनिइ भिन्नता दु, गथे धम्म (पाली) धर्म (संस्कृत), सुत्त (पाली) सूत्र (संस्कृत), चक्क (पाली) चक (संस्कृत)। थुकिया बिस्कं राजनैतिक कारण, शैक्षिक कारण, आर्थिक कारण इत्यादि जुइफु।

२.२ आन्तरिक कारण

ध्वनि परिवर्तन वइगु वाह्य कारण गुलि दु वसिकं अप्वः आन्तरिक कारण दु। थुकी क्वय् बियातःकथं विभिन्न कारण जुइफु-

२.२.१ प्रयत्नलाघव

२.२.२ सादृश्य

२.२.३ अज्ञानता

२.२.४ प्रयोगाधिक

२.२.५ वैयक्तिक भिन्नता

२.२.६ अनुकरणया अपूर्णता

२.२.१ प्रयत्नलाघव

मनुखं छुं शब्द उच्चारण याइबलय् अःपुक चीहाकं याय्गु स्वभाव दु। उकिं यानाः शब्दया उच्चारणय् ध्वनि परिवर्तन जुइ। नेपालीभाषाय् यसलाई, उसलाई-यात यल्लाई, उल्लाई यानाः उच्चारण याः। यहाँ-यात ह्याँ, त्यहाँ-यात त्याँ नं धाः। खाएको-यात खाःको, गएको-यात गःको। नेपालभाषाय् न्हापा गलपत, चलखुनि, बलखुनि-यात अःपुकाः गःपः, चखुं, बखुं उच्चारण यात।

२.२.२ सादृश्य

मनुखं नक्कल यानाः उच्चारण याय्गु ज्या यय्कू। छगू शब्द न्यनाः वथेंज्वःगु मेमेगु शब्द दय्कू। नेपालीभाषाय् छताजिया खाथें लहिनातइम्ह पंछी दु गुम्हसित हाँस (duck) धाइ। सायद उकिया हे सादृश्यं जुइ मनुखं इतिहास-यात इतिहाँस धाइ। छुं नं सिधय्केगु वा फुकेगुयात नेपालीभाषाय् सिध्याउनु वा सक्नु खः। उकिया भूतकालय् सिध्यायो खः अलय् वथें हे सक्नु नं सकायो धाइ। अथे हे आइन्छ-या मेगु दिशाय् वनेगुया गइन्छ खः तर आइन्छ-या जाइन्छ नं धाय्गु याः। थ्व आइन्छ स्वयाः सादृश्य रूप जाइन्छ दय्कूगु खः। नेपालीभाषाय् छगू चलन चल्तीइ वःगु शब्द दु चिथोरेशन। थ्व अङ्ग्रेजीभाषाय् नाम दय्केत कियाय् tion तइ। अलय् व हे स्वयाः चिथोर्नु-यात नं tion शन तयाः भाववाचक नाम दय्कूगु दु। गुलिं मचातय् १, २, ३ या ल्याः स्यनीबलय् सोह्र सत्र, अठारया थासय् सठार अठार यानाः नं धाः। अठारया सादृश्य यानाः सठार धाःगु जुल।

२.२.३ अज्ञानता

कैयौं मनूतसें मसीक नं अन्दाजया भरय् वा न्यनाया भरय् फयांफछि मिलय् जुइक उच्चारण यानाच्वनी तर अज्ञानताया कारकं वय्कःपिंसं फरक जुइक ध्वनि परिवर्तन यानाच्वनी। थौंकन्हय् शहर-शहरय् चिचीगःगु भाडाया सवारी साधन दु गुकियात Micro bus धाइ। थुगु बस् वय्न्स्यो अङ्ग्रेजी कलाकार Michael वा Michael jackson या नां यक्व प्रयोगय् वःगु दु। उकिया प्रभावं उगु बस्या नां नं माइकल बस् धाल। पद्मरत्न तुलाधर-यात पद्मरत्न तुलाघर धाल, धाँधली शब्दया घाँघली नं धाल।

२.२.४ प्रयोगाधिक

अप्वः हे उच्चारण यात धाय्‌व वा उगु ध्वनि अप्वः छ्यल धाय्‌व नं ध्वनिइ परिवर्तन जू। सामाजिक, आर्थिक, राजनैतिक, धार्मिक, खेलकूद न्ह्यागु ख्यलय् नं थःथःगु ख्यलय् अप्वः हे प्रयोग जुइगु शब्दत दयाच्वनी। अलय् उगु शब्दत व्यवहारय् अप्वः हे छ्यली। छ्यछ्यं-छ्यछ्यं अप्वः हे छ्यलीबलय् अप्वः यानाः चीहाकः जुइयो। दसु काय् **राजनीति** शब्द। थ्व शब्द थुलि अप्वः प्रयोग यात कि थुगु शब्दया उच्चारण राइनिति-राइनिति-राइनिति यानाः उच्चारण याःगु दु। अथे हे बुद्ध धर्मय् बुद्ध शब्द अप्वः हे प्रयोग जुइगु खः। थुगु शब्द मेगु शब्दनाप स्वानाः उच्चारण याइबलय् उगु [द्ध] ध्वनि [र] य् परिवर्तन जू। अलय् बुद्धपूजा धाय्माःथाय् 'बुरपुजा'। आर्थिक ख्यलय् अप्वः प्रयोग जुइगु शब्द ध्यबा खः। थुकिया स्वानाः उच्चारण याइबलय् ध्यब् याइ। गथे जिके *ध्यब्छगः नं मरु।* ध्यब्छगः, मरु। थ्व अधिक प्रयोग याःगुया लिच्वः खः।

२.२.५ वैयक्तिक भिन्नता

आपाः व भती व्यक्तिपतिं भाषिक ध्वनि परिवर्तन वयाच्वने फु । थ्व ब्यापक मखुसां छुं भती थुज्वःगु दसु दु । छगू दसु काय्- *वया पसलय् दुनि, वया पसलय्,* ***अछिं*** *मखंना,* ***अछिं*** *, गपाय्सकं धाय्मवः* ***अछिं*** **।** थ्व हे अछिं-यात अथिं नं धाः । **मेमेगु** वस्तुयात **नेनेगु,** गथे, गरे, गय्, गुज्वःगु, गयाःगु, गयःगु, गज्याःगु, अन्याःगु, गुयःगु इत्यादि व्यक्ति-व्यक्तिइ भिन्नता खः ।

२.२.६ अनुकरणया अपूर्णता

मनुखं सय्कीगुया विभिन्न माध्यम मध्ये छता खः अनुकरण । अनुकरण यानाः हे मनुखं कैयौं ज्या-खँ सय्की तर अनुकरण पाय्छि जुइक याय् मसल धाय्व उकिं विभिन्न ध्वनिइ परिवर्तन हइ । छम्ह मनुखं स्वय्बलय् थुकथं हे खः धकाः उकथं याइ तर मेम्ह मनुखं स्वय्बलय् मेकथं याइ, गथे छम्ह खिचां उइबलय् आखिर व खिचां ऊगु सः व धाँचा छता हे मनूया न्हाय्पनय् दुहांवंगु नं छता हे खः । अथे नं खिचां ऊगु ताःपिंत गथे यानाः उल धकाः न्यंसा इमिसं विभिन्नकथं धाइ । गुलिंसिनं ह्वं-ह्वं यानाः, गुलिंसिनं ह्वाँउ-ह्वाँउ यानाः, अथे हे सुनानं सुयात दाल धाःसा गथे दाल, धुसूक्क दाल, पाराक्क दाल, थासाक्क दाल, च्याराक्क दाल, धौंक दाल, पौंक दाल ।

३ ध्वनि परिवर्तनया प्रकिया

ध्वनि परिवर्तन भिंछ्थिकं दु–

३.१ लोप

३.२ आगम

३.३ विपर्याय

३.४ समीभवन व विषमीभवन

३.५ नासिक्यीकरण

३.६ महाप्राणीभवन व अल्पप्राणीभवन

३.७ घोषीभवन व अघोषीभवन

३.८ रकारीभवन

३.९ दीर्घीभवन व ह्रस्वीभवन

३.१० खकारीभव

३.११ द्वित्व

३.१ लोप

शब्दय् स्वर अथवा व्यञ्जन ध्वनि तनावनीगु हे लोप खः । थथे तनी धइगु शब्दया न्ह्योने, दथुइ व ल्यूने नं जुइफु । थ्व निथिकं जुइफु–

३.१.१ स्वर-लोप

३.१.२ व्यञ्जन-लोप ।

३.१.१ स्वर लोप

शब्दय् स्वर-ध्वनि जक लोप जुइगु स्वरलोप खः । थ्व स्वथिकं दु-

३.१.१.१ आदि स्वर लोप

३.१.१.२ मध्य स्वर लोप

३.१.१.३ अन्त्य स्वर लोप

३.१.१.१ आदि स्वर लोप

शब्दया न्ह्योने च्वंगु स्वरध्वनि लोप जुइगु आदि स्वरलोप खः ।

अबेर बेर नेपालीभाषाया दसु, न्ह्योने च्वंगु [अ] ध्वनि लोप जूगु

अभ्यंतर (संस्कृत) भित्र (नेपाली) [अ] ध्वनि लोप जूगु

३.१.१.२ मध्य स्वर लोप

शब्दया दथुइ च्वंगु स्वर लोप जुइगु मध्य स्वर लोप खः ।

मिसात	मिस्त,	[सा] य् च्वंगु स्वरध्वनि [आ] लोप जूगु
मचात	मस्त/मच्त,	[चा] य् च्वंगु स्वरध्वनि [आ] लोप जूगु
न्ह्याबलें	न्ह्याब्लें	[ब] य् च्वंगु स्वरध्वनि [अ] लोप जूगु
गुबलय्	गब्लय्	[ब] य् च्वंगु स्वरध्वनि [अ] लोप जूगु
गोरखापत्र	गोर्खापत्र	[र] य् च्वंगु स्वरध्वनि [अ] लोप जूगु
सरकार	सर्कार	[र] य् च्वंगु स्वरध्वनि [अ] लोप जूगु
अन्तरवार्ता	अन्तर्वार्ता	[र] य् च्वंगु स्वरध्वनि [अ] लोप जूगु
Do not	Don't	not य् च्वंगु [o] स्वरध्वनि लोप जूगु

३.१.१.३ अन्त्य स्वर लोप

आम (फारसीभाषा) साधारण जनता आम् [म] य् च्वंगु स्वरध्वनि [अ] लोप जूगु । राम, श्याम, काम, खाम, घाम, नाम इत्यादि अकारान्त शब्दय् नेपालीभाषाय् व्यञ्जनान्त स्वभावं यानाः [अ] लोप जूगु दु ।

३.१.२ व्यञ्जन लोप

थुगु लोप स्वथी दु-

३.१.२.१ आदि व्यञ्जन लोप

३.१.२.२ मध्य व्यञ्जन लोप

३.१.२.३ अन्त्य व्यञ्जन लोप

३.१.२.१ आदि व्यञ्जन लोप

थुकी शब्दया न्ह्योने च्वंगु व्यञ्जन ध्वनि लोप जुइ ।

संस्कृतभाषा	नेपालीभाषा	नेपालभाषा अर्थ
श्मशान	मसान	मसां
स्थान	ठाउँ	थाय्
स्फूट	फुटेको	तःज्याःगु
स्फूर्ति	फुर्ती	फुँइ

अथे हे,

Hospital	अस्पताल	न्ह्योने च्वंगु स्वरध्वनि [ह्] लोप जूगु
Knee	ni:	पुलि, न्ह्योने च्वंगु स्वरध्वनि [k] लोप जूगु
Psychology		न्ह्योने च्वंगु P ध्वनि लोप जूगु

३.१.२.२ मध्य व्यञ्जन लोप

थुकी दथुइ च्वंगु व्यञ्जन ध्वनि लोप जुइगु व्यवस्था खः ।

सस्कृत	नेपाली	
सप्त	सात	दथुइ च्वंगु [प्] ध्वनि लोप जूगु खः ।
अष्ट	आठ	दथुइ च्वंगु [ष्] ध्वनि लोप जूगु खः ।
कर्म	काम	दथुइ च्वंगु [र्] ध्वनि लोप जूगु खः ।
talk		दथुइ च्वंगु [l] ध्वनि लोप जूगु खः ।

३.१.२.३ अन्त्य व्यञ्जन लोप

शब्दया अन्तय् च्वंगु व्यञ्जन लोप जुइगु अन्त्य व्यञ्जन लोप खः । संस्कृत भाषाया अग्नि शब्दया नेपाली भाषाय् रुपान्तरण जूबलय् आगो जुल । अग्निया आगो जुइबलय् अग्नि शब्दया अन्तय् च्वंगु नि तनाः बागः ग-या गो रुप काल । थुकथं नि तनावंगु हे अन्त्य व्यञ्जन लोप खः ।

३.२ आगम

शब्दय् मदुगु ध्वनि लुयावइगु ज्या आगम खः । आगम नं निथिकं दु ।

३.२.१ स्वर आगम

३.२.२ व्यञ्जन आगम

३.२.१ स्वर आगम

शब्दय् स्वर लुयावइगु स्वर आगम खः । थ्व शब्दया न्ह्योने, दथुइ व ल्यूने लुयावइगु ल्याखं स्वथिकं दु ।

३.२.१.१ आदि स्वर आगम

३.२.१.२ मध्य स्वर आगम

३.२.१.३ अन्त्य स्वर आगम

३.२.१.१ आदि स्वर आगम

शब्दया न्ह्योने स्वर लुयावइगु स्वर आगम खः । Stool स्टूल-या इस्टूल, Station स्टेशन-या इस्टेशन जुइगु आदि स्वरा आगम खः । थुकी [इ] लुयावःगु जुल ।

३.२.१.२ मध्य स्वर आगम

शब्दया दथुइ स्वर लुयावइगु मध्य स्वर आगम खः । शर्म, गर्म व भक्त शब्दया शरम, गरम व भगत जुल धाःसा स्वगुली नं [अ] ध्वनि लुयावःगु जुल

३.२.१.३ अन्त्य स्वर आगम

शब्दया अन्तय् स्वर ध्वनि वइगु अन्त्य स्वर आगम खः । गथे दवा– दवाइ

३.२.२ व्यञ्जन आगम

शब्दय् व्यञ्जन ध्वनि लुयावइगु व्यञ्जन आगम खः । थ्व नं शब्दया न्ह्योने, दथुइ व ल्यूने यानाः स्वथिकं दु ।

३.२.२.१ आदि व्यञ्जन आगम

३.२.२.२ मध्य व्यञ्जन आगम

३.२.२.३ अन्त्य व्यञ्जन आगम

३.२.२.१ आदि व्यञ्जन आगम

शब्दया न्ह्योने व्यञ्जन ध्वनि लुयावइगु आदि व्यञ्जन आगम खः । जनावरया म्हय् च्वंगु क्वँय्यात संस्कृतय् अस्थि धाइ । थुकियात नेपालीइ हड्डी धाइ । अस्थि-या [अ]

ध्वनिया थासय् [ह्] ध्वनि वइबलय् [ह्] व्यञ्जन ध्वनि वःगु जुल । थुकथं थन व्यञ्जन आगम जुल ।

३.२.२.२ मध्य व्यञ्जन आगम

शब्दया दथुइ व्यञ्जन लुयावइगु मध्य व्यञ्जन आगम खः । संस्कृतया निद्रा शब्दया निन्द्रा (नेपाली) जुइबलय् दथुइ [न्] लुयावल ।

३.२.२.३ अन्त्य व्यञ्जन आगम

शब्दया अन्तय् व्यञ्जन ध्वनि लुयावइगु अन्त्य व्यञ्जन आगम खः । नेपालभाषाया भ्‌चाः-या नेपाली भ्‌चाल् जुइबलय् अन्तय् [ल्] ध्वनि लुयावःगु जुल । उकिं थ्व अन्त्य व्यञ्जन आगम खः ।

३.३ विपर्याय

छगू शब्दय् च्वंगु निगू ध्वनि थःथवय् हिलाबुला जुइगुयात विपर्याय धाइ । हिलाबुलाया मतलव न्ह्योने च्वंगु ध्वनि ल्यूने व ल्यूने च्वंगु ध्वनि न्ह्योने वइगु खः । थथे जुइ धइगु स्वर-स्वर अथवा व्यञ्जन-व्यञ्जनदथुइ जुइ । स्वर-स्वरदथुइ हिलाबुला जुइगु विपर्याययात स्वर-विपर्याय व व्यञ्जन-व्यञ्जन- दथुइ जुइगु विपर्याययात व्यञ्जन विपर्याय धाइ । उकिं थ्व निथिकं दुगु जुल-

३.३.१ स्वर विपर्याय

३.३.२ व्यञ्जन विपर्याय

३.३.१ स्वर विपर्याय

थ्व स्वरया दथुइ जुइगु विपर्याय खः गथे- जनावर– जनवार, पागल– पगला । न्हापांगु दसुइ जनावर-या [ना] य् च्वंगु [आ] ध्वनि ल्यूने [व] य् च्वना [वा] जूगु दु । थुकथं [ना] व [व] या दथुइ हिलाबुला जूगु हे स्वर विपर्याय खः । थुकथं हे निगूगु दसुइ निथाय् विपर्याय जूगु दु न्हापां [पा] व [प] या दथुइ लिपांगु [ल] व [ला] दथुइ विपर्याय जूगु दु ।

३.३.२ व्यञ्जन विपर्याय

थुकी व्यञ्जन ध्वनिदथुइ विपर्याय जुइ, गथे- चिह्न व चिन्ह । संस्कृतभाषाय् चिह्न च्वइ । नेपालभाषाय् चिन्ह यानाच्वइ । नेपालीइ निथिकं चिह्न व चिन्ह यानाः च्वः । थन [ह्] व [न्] या दथुइ हिलाबुला जूगु दु । थ्व व्यञ्जन विपर्याय खः । अथे हे पिचाश– पिशाच, बिरामी–बिमारी व्यञ्जन विपर्याय खः ।

३.४ समीभवन व विषमीभवन

३.४.१ समीभवन

छगू शब्दय् दुगु विभिन्न निगू ध्वनिइ छगुलिं मेगुयात प्रभाबित याना: थ:थें हे याइगु ज्यायात समीभवन धाइ। यदि न्ह्योने च्वंगु ध्वनिं ल्यूने च्वंगु ध्वनियात थ:थें हे यात धा:सा प्रगत समीभवन, ल्यूने च्वंगुलिं न्ह्योने च्वंगुयात ल्यूने च्वंगु थें यात धा:सा परागत समीभवन धाइ। थ्व निगूया बिस्कं छगुलिं मेगुयात प्रभावित याना: थ:थें याय्गुया पलिसा मेगु हे जुइयो। थथे मेगु हे जुल धा:सा पारस्परिक समीभवन धाइ। उकिं थ्व स्वथिकं दु-

३.४.१.१ प्रगत समीभवन

३.४.१.२ परागत समीभवन

३.४.१.३ पारस्परिक समीभवन

३.४.१.१ प्रगत समीभवन

शब्दय् न्ह्योने च्वंगु ध्वनिं ल्यूने च्वंगुयात प्रभावित याना: न्ह्योने च्वंगु ध्वनिथें यात धा:सा व प्रगति समीभवन धाइ। दसु- चक्र (चकर्) चक्का।

३.४.१.२ परागत समीभवन

शब्दया ल्यूने च्वंगु ध्वनिं न्ह्योने च्वंगु ध्वनियात ल्यूने च्वंगु ध्वनिथें याइगु ज्या हे परागत समीभवन ख:। न्हापा नेपालय् ढिकुरी धइगु व्यवस्था दु। लिपा थुकियात ढुकुटी धाय्गु यात। थ्व छता आर्थिक कारोबार याइगु स्थानीय संथा ख:। थुकी न्हापांगु ध्वनि [ढि] निग:गु ध्वनि [कु] धइगुलिं न्हापांगु [ढि] ध्वनियात नं थ:थें अर्थात् [ढु] याय्‌यन। थ्व हे परागत समीभवन ख:। वथें हे संस्कृत भाषाया धर्म शब्द पाली भाषाय् धम्म यात। थ्व नं [र्]-यात [म्]-लय् परिवर्तन या:गु ख:।

३.४.१.३ पारस्परिक समीभवन

छगू शब्दय् न्ह्योने च्वंगु ध्वनि व ल्यूने च्वंगु ध्वनि नितां थ:थवय् छगुलिं मेगु यात प्रभावित मया:से मेगु हे ध्वनिइ परिवर्तन याइगु ज्यायात पारस्परिक समीभवन धाइ। संस्कत भाषाया दशमी शब्द नेपालभाषाय् व:बलय् दिसि जुल।

३.४.२ विषमीभवन

छगू हे शब्दय् दुगु ज्व:ला:गु निगू ध्वनि परिवर्तन जुया: मेगु हे ध्वनिइ परिवर्तन जुइगु विषमीभवन ख:। थ्व निथिकं दु-

३.४.२.१ प्रगत विषमीभवन

३.४.२.२ परागत विषमीभवन

३.४.२.१ प्रगत विषमीभवन

थुकी ज्वःलाःगु निगू ध्वनिमध्ये न्ह्योने च्वंगु त्वःताः ल्यूने च्वंगुली हिलावनी। संस्कृतया काक ध्वनिइ निगुलिं [क] ध्वनि हे खः। उकिं ज्वःलात। न्ह्योने च्वंगु त्वःताः ल्यूने च्वंगु परिवर्तन जुयाः नेपाली काग जुल।

३.४.२.२ परागत विषमीभवन

थुकी ज्वःलाःगु निगू ध्वनिमध्ये ल्यूने च्वंगु त्वःताः न्ह्योने च्वंगु परिवर्तन जुइगु परागत विषमीभवन खः। मुजुर व आकाश दसु कायेज्यू। मुजुर-य् न्ह्योने च्वंगु निगलं उकार जूगु आकाश-य् न्ह्योने च्वंगु निगलं आकार जूगु दु। निगुली नं ल्यूने च्वंगु त्वःताः न्ह्योने च्वंगु परिवर्तन जुल। उकिं मुजुर-या मजुर वा आकाश-या अकाश जुल।

३.५ नासिक्यीभवन

छुं शब्दय् च्वंगु निगःगु ध्वनि नासिक्य जुयाच्वन धाःसा उकिया न्ह्योने च्वंगु व्यञ्जन ध्वनि नासिक्यीकरण जुइ, गथे राम, श्याम, किरण, धान (नेपाली, वा), कान (न्हाय्पं) इत्यादि शब्दय् निगःगु ध्वनि नासिक्य जुयाच्वंगु दु। उकिं यानाः न्ह्योने च्वंगु ध्वनि नासिक्यीकरण जुइ, गथे राँम, श्याँम, किरँण, धाँन, काँन इत्यादि जुइ। Setamol शब्दय् नं [म] ध्वनिया न्ह्योने च्वंगु [टा] नासिक्यीकरण जुयाः [टाँ] जूगु दु। उकिं सिटामोल उच्चारणया पलिसा सिटाँमोल उच्चारण जूगु दु। अथे हे ल्यूने च्वंगु ध्वनि नासिक्य मजूसां न्ह्योने च्वंगु नासिक्य जू गथे नेपालीभाषाय् ल्वाये-या अर्थ लड्नु खः। लड्नु-या भाववाचक नाम लडाइ खः। थुगु शब्द सामान्य ल्वापु जूसा जक लडाइ तर युद्ध धइगु अर्थय् जूसा लडाइँ धाइ। थन [इ] ध्वनि नासिक्यीभवन जूगु दु। थुकथं हे संस्कृतभाषाया सर्प (ताहाः)या हिन्दीभाषाय् साँप जूगु दु। थ्व नं नासिक्यभवन जूगु खः।

३.६ महाप्राणीभवन व अल्पप्राणीभवन

अल्पप्राणं महाप्राण जुइगुयात महाप्राणीभवन धाइ। अल्पप्राण ध्वनि धइगु क्, ग्, च्, ज्, त्, द्, प्, ब्, य्, र्, ल्, व् खः। थुकी वक्त (हिन्दीभाषा)या बखत जूगु दु। वक्त/वक्त-या [क] मेखे [ख] जूगु दु। [क] धइगु अल्पप्राण [ख] धइगु महाप्राण खः। थुकथं अल्पप्राणं महाप्राण जूगु खः। अथे हे महाप्राण ध्वनि धइगु ख्, घ्, छ्, झ्, थ्, ध्, फ्, भ् खः। संस्कृत भाषाया व्याघ्र-या वाघ नं ख। थुकिया अःपुक बाग धाल। थ्व महाप्राणं अल्पप्राण जूगु खः। थन [घ] या [ग] जूगु दु ।

३.७ घोषीभवन व अघोषीभवन

घोष ध्वनि धइगु ग्, घ्, ङ्, ज्, झ्, ड्, ढ्, द्, ध्, न्, ब्, भ्, म्, य्, र्, ल्, व् खः अलय् अघोष ध्वनि धइगु क्, ख्, च्, छ्, ट्, ठ्, त्, थ्, प्, फ्, स् खः । थुकी छगुलिं मेगुली परिवर्तन जुइ । संस्कृत भाषाया काक धइम्ह क्वः (नेपालभाषा)यात नेपालीइ काग धाइ । काक-या [क्] अघोष कागया [ग्] घोष जूगु दु । थुकथं अघोषं घोष जूगु खः ।

सघोषं अघोष जुइगु अघोषीभवन खः । गरिब-या गरिप धाइबलय् अघोषीभवन जूगु जुल । थुकी गरिबया [ब्] घोष ध्वनि [प्] जुइबलय् अघोष जुल । थ्व अघोषीभवनया दसु खः ।

३.८ रकारीभवन

[र्] ध्वनि मखुगु विभिन्न ध्वनि [र्] ध्वनिइ परिवर्तन जुइगु रकारीभवन खः । विशेष यानाः [ढ्] ध्वनि [र्] ध्वनिइ परिवर्तन जू, गथे बुढा बुढी–बुरा बुरी, आषाढ–असार

३.९ दीर्घीभवन व ह्रस्वीभवन

ह्रस्व ध्वनि दीर्घ ध्वनिइ पविर्तन जुइगु दीर्घीभवन खः । संस्कृत भाषाय् भक्त-या विभिन्न अर्थ दु । उकीमध्ये छता नेपालीभाषाया भात (जा) खः । थन [भ] या [भा] दीर्घ जूगु दु । थ्व दीर्घीभवन खः । अथे हे दीर्घया ह्रस्व जुइगु ह्रस्वीभवन खः । आषाढ-या असार जुइगु ह्रस्वीभवन खः । थुकी [आ] या [अ] जूगु दु ।

३.१० खकारीभवन

शब्दय् च्वंगु छुं ध्वनि [ख] ध्वनिइ परिवर्तन जुइगु खकारीभवन खः । विशेष यानाः [क्ष] व [ष] ध्वनि [ख] ध्वनि जुइगु स्वभाव दु ।

क्षीर (पाली)	खीर	क्षति (संस्कृत)	खति
क्षार (संस्कृत)	खार	क्षेत्र (संस्त)	खेत
क्षुर (संस्कृत)	खुर	षडयन्त्र (संस्कृत)	खडयन्त्र
षोडश (संस्कृत)	खोडस		

३.११ द्वित्व

छुं छगू शब्दया द्वित्व जुइबलय् व हे निकः लिसा कयाः अथवा बछि-बछि ल्वाकछ्याना: उच्चारण जुइगुयात द्वित्व धाइ । थुज्वःगु स्वथिकं दु-

(क) वहे लिसा कयाः– गांगामय्, देशंदेशय्, त्वाःत्वालय्, थाय्थासय्

(ख) बछि-बछि ल्वाछ्यानाः– हालाहिलाः, दायादियाः, ल्वानालिनाः, धयाधियाः, नयानियाः

(ग) आपरिवर्तित– बांबांलाकाः,

भिंस्वगूगु ब्व

वर्णविज्ञान

१ वर्ण

ध्वनि व वर्ण सामान्यतया दापा जुइगु विषय खः। कारण वर्ण नं ध्वनि हे खः। उकिं थ्व छगू व मेगुनाप यक्व ज्वःलाः। वर्ण धइगु थुज्वःगु ध्वनि खः गुगु हाकनं ब्वथले मज्यू। थ्व दकलय् चीधंचागु **भाषिक एकाइ** जुइ गुगु छगू मेगुनाप **अर्थभेद** नं जुइ। भाषिक एकाइया अर्थ गुगुं छगू वा छगुलिं मयाक भाषाय् प्रयोग जुइ वा जुयाच्वंगु दइ। अथे हे अर्थभेदया मतलव छगू वर्ण व मेगु वर्णया दथुइ भाषाय् प्रयोग याइबलय् अर्थय् भिन्नता दय्माः। अलय् जक वर्णया तहलय् दर्ता जुइ। वर्णया मेगु खँ धइगु विभिन्न भाषाय् वथें-वथें ज्वःगु ध्वनि यक्व दय्फु अथे नं च्वज्या याय्बलय् छगू वा छगलं गाकाछ्वइ। अथे छगू चिन्हं वा छगू ध्वनिं गाकाछ्वइगु वर्ण खः। धाय्कि न्याम्ह मनूयात [क] धइगु ध्वनि उच्चारण याकल धाःसा दक्वसियां ज्वःमलाःसें भतीभती पाय्फु व दक्वं ध्वनि खः तर उकियात **अर्थभेदया आधारय्, भाषिक व्यवस्था**या आधारय् स्वल धाःसा मूल छगः जक ध्वनि दइ व /क/ वर्ण खः। उकिं ध्वनि यक्व दय्फु वर्ण यक्व दइमखु। सामान्यत थ्व छगः जक जुइ। मेगु दसु काय् त् अथवा ट्। गुगुं भाषाय् निगू हे ध्वनि निगः हे वर्ण जुइफु, कारण उगु भाषाय् भिन्न-भिन्न हे भाषिक एकाइ व अर्थभेद नं जुइफु। दसिकथं नेपालीभाषाय् निगू ध्वनि, निगः हे वर्ण खः। कारण उगु भाषाय् अर्थभेद नं खः ध्वनि भेद नं खः तर नेपालभाषाय् स्वल धाःसा ध्वनि भिन्न नं मदु अर्थ भिन्न नं मदु। उकिं नेपालभाषाया निंतिं थ्व निगः वर्ण मखुसे छगः जक वर्ण खः। अलय् /त्/ व /ट्/-या दथुइ विकल्प वर्ण जक खः।

च्वय् न्ह्यथनातःथें वर्ण धइगु दकलय् चीधंचागु हाकनं ब्वथलेमज्यूगु एकाइ खः। थुकिया मेगु पहिचान धइगु व्यतिरेकीता खः। व्यतिरेकी धइगु छगू समान परिवेश कयाः उकी निगः फरक-फरक वर्ण तयाः अर्थय् भिन्नता क्यं लाकि मक्यं धकाः स्वय्गु, उकी भिन्नता क्यंसा भिन्न वर्ण खः। धाय्कि मुखू व सुखू। थ्व निगूयां समान परिवेश धइगु #-उखू# खः। थुकी पुखू, बुखू नं दुथ्याके ज्यू। थ्व समान परिवेशय् /प्/ अथवा /ब्/ न्ह्यागु तःसां अर्थय् भिन्नता वःगु दु। उकिं /म्/, /स्/, /प्/, /ब्/ भिन्न-भिन्न वर्ण जुल।

२ वर्णविज्ञान

वर्णविज्ञान ध्वनिविज्ञाननाप ज्वःलाःगु विषय खः। ध्वनिविज्ञानं ध्वनिया विषयलय् अध्ययन याइ। वर्णविज्ञानं ध्वनिया विषयलय् हे अध्ययन याइगु खःसां ध्वनियात अर्थया आधारय् ग्वःगःतक वर्ण दय्फु धकाः अध्ययन याइ। थुगु ल्याखं स्वय्बलय् ध्वनि यक्व किसिमया दयाः नं वर्ण उलि मदय्फु। धाय्कि अङ्ग्रेजी भाषाय् ध्वनि यक्व दु तर वर्ण २६ गः जक दु। उकी नं स्वरवर्ण ५ गः, व्यञ्जन वर्ण २१ गः। व नं नितां छगू हे भ्वलय् तयाः अध्ययन यानाच्वन। जब कि संस्कृत भाषाय् व्यञ्जन जक ३६ गः, स्वर १६ गः दु। स्वर व व्यञ्जन निथी यानाः ब्वनाच्वंगु दु। संस्कृतया वर्ण नेपालीभाषा, हिन्दीभाषा, नेपालभाषा व मेमेगु भाषां कयाः नं वर्ण सङ्ख्या पाः। थुकथं धाय्बलय् वर्ण व वर्ण सङ्ख्या धइगु भाषापिच्छे पाय्फु धइगु सीदु। उकिं वर्णविज्ञानं गुगुं छगू भाषाय् वर्ण व वर्ण सङख्या निर्धारण याइ। वर्णया विकासक्रम गुकथं दु धकाः नं अध्ययन याइ।

३ ध्वनि व वर्ण

च्वय् न्ह्यथनाथें ध्वनि व वर्ण यक्व ज्वः नं लाः पाःगु नं दु।

(क) ध्वनि जक धाय्बलय् खास अमूर्त विषय खः। थ्व प्राकृतिक ध्वनि नं जुइफु, मानव उत्पादित ध्वनि नं जुइफु। अफ्व भाषानिष्ट नं जुइफु। मेखे वर्ण धाय्बलय् गुगुं छगू भाषाय् प्रयोग जुइगु हे ध्वनि जुइ। उकिं ध्वनि धइगु गुगुं छगू भाषाया निंतिं जक प्रयोग जुइमाः धइगु मदु। आपालं भाषाय् प्रयोग जुयाच्वंगु नं जुइफु। उकिं ध्वनि जक धाय्बलय् भाषा निरपेक्ष जुइ। वर्ण धाय्बलय् भाषा सापेक्ष जुइ। व गुगुं नं छगू जक भाषाय्-सां प्रयोग जुयाच्वंगु जुइ।

(ख) च्वय् न्ह्यथनातःथें छुं छगू ध्वनि नं व्यक्तिपिच्छे फरक-फरक जुइफु। उकिं संसारय् गुलि किसिमया ध्वनि दु धकाः स्वल धाःसा अनगिन्ती दइ। संसारय् न्ह्याक्व ध्वनि दुसां व ध्वनि जक हे खः तर वर्ण धाय्बलय् उकिया व्यतिरेकीया आधारय् व अर्थ भेदया आधारय् सीमित जुइ। थुकथं ध्वनि असीमित जुइ, वर्ण सीमित जुइ। नेपालभाषा व नेपालीभाषायागु ध्वनि जक काःसां नेपालीभाषाय् स्वरवर्ण खुगः व व्यञ्जनवर्ण २९ यानाः मुक्क ३५ गः वर्ण दुसा नेपालभाषाय् खुगः स्वरवर्ण व २७ गः व्यञ्जनवर्ण यानाः मुक्कं ३३ जुइ। अथे नं नेपालीभाषाय् दुगुली गुगुं निगः पाः यानाः ३३ गः याःगु मखु। नेपालीभाषाय् दुगु मूर्धन्य /ट्/, /ठ्/, /ड्/, /ढ्/ प्यगलं मदु बरु नेपालीभाषाय् मदुगु /न्ह्/, /म्ह्/, /ल्ह्/ स्वगः थप याइ। थुकथं वर्ण व्यवस्था भाषा विशेषया स्वरुप स्वयावनी।

४ ध्वनिविज्ञान व वर्णविज्ञाया स्वापू

सामान्यकथं स्वय्‌बलय्‌ ध्वनिविज्ञान व वर्णविज्ञान छताथें खने दइ। अथे नं ध्व नितायाा दथुइ ज्व:ला:गु व ज्व:मला:गु खँ दु।

(क) ध्व निगू विज्ञानं ध्वनिया विषयलय्‌ अध्ययन याइगु ख:। ध्वनिविज्ञानं छुं छगू भाषाया ध्वनि जक मका:से संसारय्‌ दुगु दक्व भाषाया ध्वनि अध्ययन याइ। थुकिं गुलि ध्वनि दु, ग्व:ताजि दु, गुज्व:-गुज्व:गु दु, गथे याना: उच्चारण याइ इत्यादि सूक्ष्मरूपं अध्ययन याइ। जब कि वर्णविज्ञानं छुं छगू भाषाय्‌ ग्व:ताजि ध्वनि दु, व छगूनाप मेगु फरक ख: लाकि मखु, अर्थया आधारय्‌, ज्याया आधारय्‌ बिस्कं भूमिका दय्‌काच्वंगु दु लाकि मदु नं स्वइ। थुकथं उगु भाषाय्‌ वर्णया निर्धारण याइ।

(ख) ध्वनिविज्ञानं ध्वनि गथे याना: उत्पादन याइ, गथे उच्चारण याइ, ध्वनि तरङ्गया रुपय्‌ खुल्ला आकाशय्‌ गथे याना: संचार याइ अलय्‌ मेम्ह मनू वा श्रोतां गथे याना: ग्रहण याइ धइगु अध्ययन याइ। वर्णविज्ञानं छगू ध्वनि व मेगु ध्वनि व्यतिरेकीया आधारय्‌ गुलि पा: धका: अध्ययन याना: वर्ण निर्धारण याइ।

(ग) ध्वनिविज्ञान भाषा निरपेक्ष जुइ। उकिं ध्वनिविज्ञानं छुं छगू भाषायागु ध्वनि छु ख: धका: जक स्वयाच्वनीमखु। उकिं न्ह्यागु भाषाय्‌ दुगु ध्वनिया अध्ययन याइ। मेखे वर्णविज्ञान भाषा सापेक्ष जुइ। थुकिं छुं छगू भाषाय्‌ दुगु ध्वनिं उगु भाषाय्‌ गुज्व:गु भूमिका दय्‌काच्वनी धइगु अध्ययन याइ।

५ नेपालभाषाय्‌ वर्ण व्यवस्था

५.१ स्वरवर्ण

च्वय्‌ नेपालभाषाय्‌ स्वरध्वनि खुग: दु धइगु चर्चा जुइधुंकल। थन स्वरध्वनि स्वर वर्णया रुपय्‌ नं खुग: ख: वा मखु धइगु लघुतम युग्मया आधारय्‌, अर्थ विभेदकया आधारय्‌ व विभिन्न स्थानय्‌ वितरणया आधारय्‌ स्वय्‌गु जुइ।

लघुतम युग्म	व्यतिरेकी वर्ण	अर्थभेद
/अग:/	/अ/	अप्पा बुकेगु थाय्‌
/उग:/	/उ/	बजि ल्हुइगु सिँयागु थल
/अमू/	/अ/	छखे जक लनेगु दुगु तराजु
/इमू/	/इ/	छताजिया चीधीचापिं कीचा।
/अय्‌सां/	/अ/	अथे जूसां, न्ह्याथे जूसां
/आय्‌सां/	/आ/	अधैर्य जूसां, हरेस न:सां

/आकु/	/आ/	मचाभासं लः-यात धाइगु शब्द
/इकु/	/इ/	मनूतय् कमजोर जुयाः धःस्वाय् मफइगु छता अवस्था
/इये/	/इ/	फोहरगु हुयाकाय्गु ज्या
/उये/	/उ/	खिचां उइगु ज्या

लघुतम युग्म	परिवेश	व्यतिरेकी वर्ण	अर्थभेद
/कने/	#कन्-#	/ए/	कनेगु ज्या याये
/कना/	#कन्-#	/आ/	कनेगु ज्या याना
/गये/	#ग्-ये#	/अ/	सिमाय् थहां वने
/गोये/	#ग्-ये#	/ओ/	ज्या सुरु याये

टिप्पणी– न्हापा-न्हापाया च्वज्याय् ओकार यक्व छ्यलाबुलाय् वः। आः ओकारया थासय् वकार वयाच्वंगु दु। उच्चारण विधिइ भिन्नता दु तर अर्थभेदया आधारय् फरक खनेमदु। उकिं उच्चारण भिन्नताया ल्याखं /ओ/ व /व/ भिन्न ध्वनि नालेमाःगु खने दु।

च्वय्या दसुं /अ/ व /उ/, /अ/ व /इ/, /अ/ व /आ/, /आ/ व /इ/ अथे हे /इ/ व /उ/, /अ/ व /ए/, /अ/ व /ओ/ नाप अर्थभेद दु। उकिं थ्व दक्वं छथाय् तयास्वय्बलय् /अ/, /आ/, /इ/, /उ/, /ए/, /ओ/ मूल स्वरवर्ण खने दु।

थथे खया नं गनं-गनं /अ/ व /आ/, /अ/ व /उ/, /अ/ व /इ/ दथुइ अर्थभेद मदुगु दसु नं दु- अमालि आमालि, अमाःसि आमाःसि, अम्खोरा आम्खोरा, अकिं उकिं, अपिं इपिं उपिं इत्यादि। थुगु ल्याखं स्वय्बलय् थ्व भिन्न वर्ण मखुला धयाथें जुइफु। थुज्वःगु दसु यक्व मदु। थ्व मुक्तविभेद जक खः।

५.२ व्यञ्जन-वर्ण

लघुतम युग्म	परिवेश	व्यतिरेकी वर्ण	अर्थ	कण्ठ्य-वर्ण
/कयः/	#-अयः#	/क्/	China clay	
/खयः/	#-अयः#	/ख्/	catechu	
/खुइ/	#-उइ#	/ख्/	Sixty	
/गुइ/	#-उइ#	/ग्/	Ninty	
/गसि/	#-असि#	/ग्/	फसिच्वः वा उज्वःगु मा थछ्वय्त तइगु वस्तु	
/घसि/	#-असि#	/घ्/	मचायात खि फाकेधुंकाः बँय् प्यों हुइकेगु	

लघुतम युग्म	परिवेश	व्यतिरेकी वर्ण	अर्थ	फलकीय वर्त्स्य-वर्ण
/च्याता/	#-याता#	/च्/	८ प्रकार	
/छ्याता/	#-याता#	/छ्/	सरसल्लाह	
/छिमि/	#-इमि#	/छ्/	द्वितीय पुरुषया बहुवचन	
/जिमि/	#-इमि#	/ज्/	प्रथम पुरुषय बहुवचन	
/जवा:/	#-अवा:#	/ज्/	पशुत झ्वय्गु ज्या याइम्ह मनू	
/झवा:/	#-अवा:#	/झ्/	पशुत झ्वय्गु ज्या याइम्ह मनू	

(टिप्पणी- थुगु जवा: व झवा: दसु स्वय्बलय् /ज/ व /झ/या दथुइ अर्थ भिन्न मजू अथे नं मेमेगु दसुं भिन्न अर्थ क्यं।)

/जाये/	#-आये#	/ज्/	सुयां पक्ष लिना: छुं ज्या याय्गु	
/झाये/	#-आये#	/झ्/	सुं आदरणीय मनू गनं वनेगु ज्या याये	
/साये/	#-आये #	/स्/	छुं नय्गु नसा लिसा काये	

लघुतम युग्म	परिवेश	व्यतिरेकी वर्ण	अर्थ	दन्त्य-वर्ण
/ताकु/	#-आकु#	/त्/	छ्वालु मजूगु, ल: कम जूगु	
/थाकु/	#-आकु#	/थ्/	ज्या याय् अ:पु मजूगु	
/थक्व/	#-अक्व #	/थ्/	म्हुतुइ म्येया च्वसं च्वंगु भाग	
/दक्व/	#-अक्व #	/द्/	गुलि दुगु ख: उलि फुक्क	
/दाकू/	#-आकू#	/द्/	नाप याय्गु सामान, स्केल	
/धाकू/	#-आकू#	/ध्/	वा-फय्	
/धकिं/	#-अकिं #	/ध्/	पर्दा	
/नकिं/	#-अकिं #	/न्/	नँयागु ताय्गु बस्तु, नायोया स्त्रीलिङ्ग	

लघुतम युग्म	परिवेश	व्यतिरेकी वर्ण	अर्थ	ओष्ठ्य-वर्ण
/पुइँ/	#-उइँ#	/प्/	हुस्लुं पुलेगु कासाया साधन	
/फुइँ/	#-उइँ #	/फ्/	फूर्ति	
/फ्वसा/	#-वसा #	/फ्/	सितिं काय्गु बीगु बस्तु	
/ब्वसा/	#-वसा #	/ब्/	ब्वय्गु बस्तु	

/बाय्/	#-आय् #	/ब्/	च्वनेगु थाय्
/भाय्/	#-आय् #	/भ्/	भाषा
/भाजु/	#-आजु #	/भ्/	हने बहम्ह मिजंम्ह मनू
/माजु/	#-आजु #	/म्/	भाःतया मां

लघुतम युग्म	परिवेश	व्यतिरेकी वर्ण	अर्थ
/वासा/	#-आसा #	/व्/	जमिनय् जोतय् याय्म्ह गोरु कण्ठ्योष्ठ्य वर्ण
/हासा/	#-आसा#	/ह्/	हाय्गु ज्याय् छ्य्लेगु साधन स्वरयन्त्रमुखी वर्ण
/हासा/	#-आसा #	/ह्/	हाय्गु ज्याय् छ्य्लेगु साधन स्वरयन्त्रमुखी वर्ण
/लासा/	#-आसा #	/ल्/	द्यनेगु निंतिं छ्य्लेगु कपाय्यागु वस्तु वर्त्स्यवर्ण
/लाक्व/	#-आक्व #	/ल्/	गुलि लाः उलि दक्क, म्हुतुइ वक्क वर्त्स्य वर्ण
/याक्व/	#-आक्व #	/य्/	गुलियात उलि दक्क तालव्य वर्ण
/याके/	#-आके #	/य्/	याये क्रियाया प्रेरणार्थक तालव्य वर्ण
/वाके/	#-आके #	/व्/	थःके दुगु वस्तु बँय् लाके कण्ठ्योष्ठ्य वर्ण

शब्दया दथुइ

लघुतम युग्म	परिवेश	व्यतिरेकी वर्ण	अर्थ	कण्ठ्य-वर्ण
/छकः/	#छ-अः#	/क्/	छगू पटक	
/छखः/	#छ-अः#	/ख्/	बुँयागु ल्याः	
/साखः/	#सा-अः#	/ख्/	तुयागु साखः	
/सागः/	#सा-अः#	/ग्/	सा लहीगु थाय्	
/चागः/	#चा-अः#	/ग्/	चा अथवा अप्पायागु कूचात	
/घाघः/	#चा-अः#	/घ्/	मछिंक घाना जुइमाःगु तन्ता	

लघुतम युग्म	परिवेश	व्यतिरेकी वर्ण	अर्थ फलकीय वर्त्स्य-वर्ण
/कूचि/	#कू-इ#	/च्/	नचुगु मखु पाँय्-पाँय्गु चि
/कूछि/	#कू-इ#	/छ्/	निगू मना अर्थात् २ मनाया ल्या:
/तछ्याये/	#त-याये#	/छ्/	सुं मनुखं छुं वस्तु तछ्याये
/तज्याये/	#त-याये#	/ज्/	छुं वस्तु थ:थमं छज्याये
/छज्व:/	#छ-व:#	/ज्/	निम्ह मनू अथवा बखुया ल्याः
/छझ्व:/	#छ-व:#	/झ्/	मनू अथवा च्वलय् फैया लाइन
/छझा:/	#छ-आ:#	/झ्/	छगू पटक
/छसा:/	#छ-आ:#	/स्/	छगू थान कापःया ल्याः

लघुतम युग्म	परिवेश	व्यतिरेकी वर्ण	अर्थ दन्त्य-वर्ण
/कुति/	#कु-इ#	/त्/	ढिकी, वा सुइगु सिँयागु मेसिन
/कुथि/	#कु-इ #	/थ्/	अन्न वा ध्येबा स्वथनेगु थाय्
/त्वा:थये/	#त्वा:-अये #	/थ्/	छुं ता:हाक:गु वस्तु सुनानं निकू याये
/त्वा:दये/	# त्वा:-अये #	/द्/	छुं ता:हाक:गु वस्तु थ:थमं निकू जुये

लघुतम युग्म	परिवेश	व्यतिरेकी वर्ण	अर्थ ओष्ठ्य-वर्ण
/छप्व:/	#छ-व्अ:#	/प्/	मरिया प्व: अथवा अन्नया प्व:
/छफ्व:/	#छ-व्अ #	/फ् /	स्वां अथवा लवंया फ्व:
/छफ:/	# छ-अ: #	/फ् /	लाया फ:, ला छफ:
/छब:/	# छ-अ: #	/ब्/	धू छब:
/मचाबू/	# मचा-ऊ #	/ब्/	सुं मिसाया मचा बुइगु ज्या जू
/मचाभू/	# मचा-ऊ #	/ भ्/	मचाया मचात तया नकीगु भ्वय्

वर्ण विन्यासया व्यवस्था

नेपालभाषाय् थीथीकथं वर्ण विन्यास याय्गु व्यवस्था दु । थुकिं याना: लेखक-समाजय् गुगु लँपुया वर्ण-विन्यास याय् धइगु खँय् अन्यौल दु । वर्ण विन्यास याय्गु थीथी लँ क्वय् बियात:कथं दु-

स्वतन्त्र/मुक्त शैलीया वर्ण-विन्यास, मेगु संयुक्त शैलीया वर्ण-विन्यास

क्वथा ल्या: १

सूत्र	स्वतन्त्र/मुक्त शैली	संयुक्त शैली
अ-उ अथवा औ	नाम- गउ, भउ, धउ, नउ	गौ, भौ, धौ, नौ
अ-इ अथवा ऐ	नाम- कइ, खइ, फइ क्रिया- दइ, धइगु, फइ	कै, खै, फै दै, धैगु, फै
इ-उ	आज्ञार्थक- चिउ, बिउ, हिउ	च्यु, ब्यु, ह्यु,
इ-इ अथवा ई	अभूतकाल- तिइ, दिइ, बिइ, सङ्ख्या- निइ, पिइ,	ती, दी, बी, नी, पी
उ-इ	अभूतकाल- खुइ, जुइ, हुइ सङ्ख्या- सुइ, खुइ, गुइ	ख्वी, ज्वी, ह्वी स्वी, ख्वी, ग्वी
उ-उ अथवा ऊ	स्वभाव/स्थिति- जुउ, बुउ	जू, बू

थन क्रियाय् ल्हा:चा ब्वय्केगु अथवा तुति पालेगु-या व्यवस्था बारय् चर्चा जुइ । थुकिया निंतिं स्वपु लँ दु- क्रिया च्वय्बलय् धातुया रूप मस्यंकूसे च्वय्गु अथवा क्रिया रूप मस्यंकूसे च्वय्गु अथवा गथे न्वंवात अथे हे च्वय्गु ।

कृदन्त विशेषण

क्वथा ल्या: २

क्रियार्थक रुप	धातुया रूप मस्यंकूसे च्वय्गु	क्रियाया रूप मस्यंकूसे च्वय्गु	न्वं वानाथे च्वय्गु
नये	न-य्गु/न-येगु	नये-गु	नय्गु
काये	का-य्गु/कायेगु	काये-गु	काय्गु
बिये	बि-इगु/बि-येगु	बिये-गु	बीगु
बुये	बु-इगु	बुये-गु	ब्वीगु

अभूतकाल क्रियारुप

क्वथा ल्या: ३

क्रियार्थक रूप	धातुया रूप मस्यंकूसे च्वय्‌गु	क्रियाया रूप मस्यंकूसे च्वय्‌गु	न्वं वानाथे च्वय्‌गु
नये	न-यि/इ	नये-इ,	नइ
काये	का-यि/इ	काये-इ	काइ
बिये	बि-इ	बिये-इ	बी
बुये	बु-इ	बुये-इ	ब्वी

उद्देश्यबोधक क्रिया

क्वथा ल्या: ४

क्रियार्थक रूप	धातुया रूप मस्यंकूसे च्वय्‌गु	क्रियाया रूप मस्यंकूसे च्वय्‌गु	न्वं वानाथ च्वय्‌गु
नये	न-यत/नयेत	नये-त	नय्‌त
काये	का-य्‌त	काये-त	काय्‌त
बिये	बि-इत	बिये-त	बीत
बुये	बु-इत	बुये-त	ब्वीत

स्वभाव/स्थितिबोधक क्रिया

क्वथा ल्या: ५

क्रियार्थक रूप	धातुया रूप मस्यंकूसे च्वय्‌गु	क्रियाया रूप मस्यंकूसे च्वय्‌गु	न्वं वानाथ च्वय्‌गु
बिये	बि-ऊ	बिये-ऊ	ब्यू
बुये	बु-ऊ	बुये-ऊ	बू

६ वर्ण विश्लेषणया सिद्धान्त व प्रक्रिया

प्रत्येक भाषाय् थ:थ:गु कथंया वर्ण व्यवस्था जुइफु । वर्ण सङ्ख्या, वर्णया विशेषता, वर्णया स्वरुप थ:गु हे कथंया जुइफु । थुज्व:गु वर्ण व्यवस्था छाय् जुल, वर्ण सङ्ख्या उलि जक गथे जुया: जुल इत्यादि विषयलय् विश्लेषण याय्‌गु सिद्धान्तयात वर्ण विश्लेषणया सिद्धान्त धाइ । वर्ण विश्लेषण याय्‌त दकलय् न्हापां छुं निश्चित आधार दय्‌की ।

अलय् उगु निश्चित आधारय् च्वना: वर्णया विश्लेषण, वर्गीकरण, निर्धारण, वितरण याइ। थुज्व:गु सिद्धान्तया क्वय् बियात:कथं मूलत स्वगू आधार दु।

६.१ व्यतिरेक वितरण/अर्थ भेद

६.२ परिपूरक वितरण

६.३ मुक्त विभेद

६.१ व्यतिरेक वितरण/अर्थभेद

निगू वा निगुलिं मयाक दुगु वस्तुया दथुइ पा:गु खँ सीकेगु हे व्यतिरेक ख:। वर्ण विश्लेषण सिद्धान्तय् नं वर्ण व्यतिरेकीया तधंगु महत्व दु। वर्ण निर्धारण याइबलय् ज्वलिंज्व:गु समान परिवेशया निगू शब्द काइ। उकियात लघुतम युग्म धाइ। उकी उथें उथें ज्व:गु निगू ध्वनि काइ। नापं तया: दानास्वइ गुकिं अर्थ परिर्वन या: मया: स्वइ। यदि स्पष्ट जुइक अर्थ पा:सा पा:गु निगू ध्वनियात निग: भिन्न वर्णकथं काइ। थथे पा:गु क्यनेगु ज्या व्यतिरेकी वितरण वा अर्थ भेद ख:। धायृकि थल व सल समान परिवेशया निगू शब्द दु। थुकी समान परिवेशया ध्वनि धइगु #अल# ख:। थुकी छगुली न्ह्योने /थ्/ व मेगुली /स्/ दु। /थ्/ अथवा /स्/ जक छु ख: धका: स्वयृबलय् छुं नं अर्थ भेद मदुगु ध्वनि जक ख:। #अल# समान परिवेशय् /थ्/ व /स्/ तइबलय् अर्थपूर्णगु निगू शब्द विद्यमान जुइ, अलय् थल-या अर्थ छुं सामान तयृगु वस्तु धइगु अर्थ थुइकी, मेखे सल धायृबलय् मनुखं छैंय् लहिना तइम्ह गयृगु व सामान ल्ह्ययृगु निंतिं छ्यलीम्ह जनावर धइगु अर्थ थुइकी। थुज्व:गु शब्दयात हे व्यतिरेकी वा अर्थ भेदक शब्द धाइ। थुगु तरिका छ्यला: वर्ण निर्धारण, विश्लेषण याइ। थुकथं आपालं आपा: दसु कया: वर्ण निर्धारण ग्राइगु हे वर्ण विश्लेषणया प्रकिया ख:। थथे याइबलय् उगु वर्ण गन-गन वितरण जू-मजू नं स्वइ। च्वयृया दसुइ शब्दया न्ह्योने प्रयोग जूगु ख:। उकिं शब्दया दथुइ वा ल्यूने नं प्रयोग जुइफु। थुकथं वर्ण विश्लेषण यायृगु छगू मूलगु आधार व्यतिरेकी वा अर्थ भेद ख:।

६.२ परिपूरक वितरण

छुं छगू भाषिक ध्वनि छुं छगू शब्दया गुगु परिवेशय् व:गु ख: उगु हे सजातीय ध्वनि उगु परिवेशय् मव:से मेगु हे परिवेशय् वइ। अथे धइगु मतलव छगू हे ध्वनि छगू शब्दया न्ह्योने, दथुइ, ल्यूने न्ह्यागु परिवेशय् नं वयृफु। थुकथं भिन्न भिन्न परिवेशय् भिन्न भिन्न ध्वनि वइ। छगू हे परिवेशय् छगू सजातीय ध्वनि प्रयोग जुइमफइगुयात परिपूरक वितरण धाइ। थुगु व:गु ध्वनियात बिस्कं वर्ण धका: मका:से संवर्ण धका: काइ। थ्व शब्दय् च्वंगु थायृअनुसार फरक जुइगु जुया: थुकियात स्थानअनुसारया भेद नं धाइ। थथे ध्वनिया

ल्याखं जक फरक जुयाः थुकियात वर्णया ल्याखं छगः जक वर्ण मानय् याइ । नेपालीभाषाया छुं दसु-

फल थुकि च्वंगु /फ/ स्पर्शी अर्थात् म्हुतुसि-म्हुतुसि ल्वाइ ।

सफल थुकि च्वंगु /फ/ स्पर्शी-संघर्षी अर्थात् म्हुतुसि-म्हुतुसि ल्वानाः नं घर्षण नं जुइ । थुकिया लिच्वः छु धाय्‌बलय् सामान्य ध्वनि [फ्] हे खः । अथे नं न्हापांगु शब्दया न्ह्योने वःगु [फ्] या ध्वनि स्पर्शी-ध्वनि खःसा निगूगु दसुइ निगूगु थासय् अर्थात् दथुइ वःबलय् स्पर्शी-संघर्शी जुयावल । थुकथं ध्वनि उच्चारण जक पाःगु खः, बिस्कं वर्ण मखु । खालि थाय्‌अनुसार ध्वनि पाःगु जक खः ।

परिपूरक वितरणया दसु डा.सुन्दरकृष्ण जोशीजुं नं बियादीगु दु । वय्‌कलं थाय्‌अनुसार जक मखु छगू हे थासय् नं वः धइदीगु दु । वय्‌कलं यानादीगु चर्चाकथं /प्/, /फ्/, /ब्/, /भ्/ ओष्ठ्य-स्पर्श खः तर ओष्ठ्य-स्वर /उ/ व ओष्ठ्य-स्पर्श /व/ ध्व निगःया न्ह्योने च्वय्‌या स्पर्शी /प्/, /फ्/, /ब्/, /भ्/ वल धाःसा श्वसित जुइ (जोशी, १११२ : ७) । अलय् वय्‌कलं दसु नं बियादीगु दु- /प्/ स्पर्शी खः तर /पु/ अथवा /प्वः/ जुल धाःसा पूरा स्पर्शी मजूसे श्वसित जू । थुगु प्रकियां नं वर्ण निर्धारण याय्‌ज्यू ।

६.३ मुक्त विभेदक

छुं छगू शब्दय् छगू ध्वनिया पलिसा मेगु ध्वनि वःसां उकी अर्थ फरक मजुल धाःसा उकियात मुक्त विभेद धाइ । नेपालीभाषाया छुं दसु काय्- बाग बाघ (tiger), मयुर मजुर (peacock), साडी सारी । थन ग व घ अथे हे य व ज, ड व र-या दथुइ फरक अर्थ मदु अर्थात् अर्थ भेद मदु । अथे हे नेपालभाषाय् स्वःसां थुज्वःगु दसु दु- रानी, नानि, लानि, रुमाल, लुमार, नुमार । अमालि, आमालि, अमाःसि, आमाःसि, अम्खोरा, आम्खोरा, अकिं, उकिं, अपिं, इपिं, उपिं, अथे जुयाः, अय् जुयाः इत्यादि । थुगु प्रकिया छ्र्चलाः नं वर्ण निर्धारण यायज्यू ।

भिंप्यंगूगु ब्व

ध्वनितात्त्विक आलेखन व वार्णिक आलेखन

१ परिचय

छम्ह हे मनुखं थ:गु दैनिक जीवनय् कैयौं ध्वनि उच्चारण याइ। अथे धाय्बलय् कैयौं मनुखं गुलि जक ध्वनि उच्चारण यात जुइ। थुकिया अभिलेख तयार याय्थाकुइ। छम्ह हे मनुखं छगू खालया ध्वनि उच्चारण याइबलय् नं अझ फरक-फरक जुइ। न्ह्याम्हसें न्ह्यागु उच्चारण या:सां उकिया अभिलेख याय्बलय् गनं छथाय्, गुगुं वस्तुली च्वय्माल। अथे च्वल धाय्व तिनि उम्ह मनुखं उगु इलय् उज्व:गु धयावन धका: दसि ध्व:दुइ। थुकथं अथे च्वय्गु ज्या हे आलेखन ख:। अलय् अथे च्वयात:गु चिंयात लिपि धाइ। च्वय्बलय् विभिन्न लिपिं च्वय्ज्यू व थ:गु थासय् दु। न्ह्यागु थजु आलेखन निथिकं याय्ज्यू।

१.१ ध्वन्यात्मक आलेखन

१.२ वार्णिक आलेखनक

१.१ ध्वन्यात्मक आलेखन

च्वय् धा:थें मनुखं विभिन्न ध्वनि न्ववाइ। ओष्ठ्य, दन्त्य, कण्ठ्य, वर्त्स्य, तालव्य इत्यादि अझ तीहाकलं, ता:हाकलं, न्हासं थ्वय्का:, न्हासं मथ्वय्कूसे, लय् कया:, जोड बिया: इत्यादि। थ्व दक्व तत्वयात समावेश याना: दय्कात:गु लेखनयात ध्वन्यात्मक आलेखन धाइ। धाय्कि [क], [कँ], [कं] थ्व स्वता ध्वनिइ न्हापांगु [क] ध्वनियात गथे याना: च्वय्गु, निगूगु ध्वनिइ चीहाकलं न्हासं थ्व:गुयात व स्वग:गु ध्वनिइ ता:हाकं न्हासं थ्व:गुयात गथे यानाच्वय्गु धइगु हे थुकिया प्रमुख न्ह्यस: ख:। अलय् उकिया लिस: निग:गुली चन्द्रविन्दु, स्वग:गुली शिरविन्दु तय्गु यात। थुकथं प्रत्येक ध्वनि न्यना: ध्वनियात ल्वय्क च्वय्गु याइ। उकिं थुज्व:गु ध्वनि चिं धइगु यक्व हे दइ। थुज्व:गु आलेखन स्वथिकं दु-

१.१.१ विस्तृत आलेखन

१.१.२ वैज्ञानिक आलेखन

१.१.३ सूक्ष्म आलेखन

१.१.१ विस्तृत आलेखन

ध्वनि जक धाय्बलय् यक्व किसिमंया दइ। विभिन्न मनुखं विभिन्न किसिमया ध्वनि उच्चारण यानाच्वनी। अझ छम्ह हे मनुखं छगू हे ध्वनि नं विभिन्न शब्दय्

विभिन्नकथं उच्चारण यानाच्वनी। न्ह्याम्हसें न्ह्यागुकथं या:सां उच्चारित प्रत्येक ध्वनिया चिं निर्माण याना: आलेखनया विकास याइ। उकिं थ्व छगू विस्तृत आलेखन ख:।

१.१.२ वैज्ञानिक आलेखन

आलेखन चिं दय्कीबलय् हचुवा भरय् न्ह्याथें दय्कीगु मखु। छुं छगू ध्वनिया आलेखन चिं छु त:सा जी धका: व्यवस्थित याना: जक दय्की। अफ सुं छम्हसें थ:गु मनोगत धाँचा दय्केगु मया:से सम्बन्धित भाषावैज्ञानिकत च्वना: दय्कीगु जुया: थ्व वैज्ञानिक नं जू। विश्वव्यापी रूपय् चलय् नं जू।

१.१.३ सूक्ष्म आलेखन

च्वय् विस्तृत आलेखनय् धयात:थें न्ह्याम्हसें न्ह्याथें धयात:गु तक नं थुकिं आलेखन याइगु जुया: थ्व सूक्ष्म आलेखन नं ख:।

तुलनात्मक आलेखनया अध्ययन

छुं छगू भाषाय् ध्वनिया व्यवस्था थ:गु हे कथं दय्फु। धाय्कि 'क' धइगु भाषाय् मुक्कं २० गू ध्वनि दय्वं गा:सा 'ख' धइगु भाषाय् ३० गू ध्वनि मालाच्वनी। थुगु ध्वन्यात्मक आलेखनं उगु निगू भाषाया ध्वनि तुलना याना: नं अध्ययन याइ कि उगु निगू भाषाया दथुइ छुछु समानता दु, छुछु असमानता दु। पाय्छि थ्वथें छगू हे भाषाय् नं छगू ध्वनि व मेगु ध्वनिया दथुइ छु समानता दु छु असमानता दु स्वइ। धाय्कि नेपालीभाषाय् [ट], [ठ], [ड], [ढ], व [त], [थ], [द], [ध] दथुइ छु असमानता दु स्वइ। जबकि व हे ध्वनि नेपालभाषाय् वइबलय् छुं असमानता खनीमखु। उकिं उच्चारित ध्वनि छता हे ख:।

ज्व:ज्व:ला:गु ध्वनिया अध्ययन

ध्वनि ग्व:ता दु धका: स्वइबलय् वा ज्व:ज्व:ला:गु ध्वनि फरक ख: लाकि मखु धका: स्वइबलय् उच्चारण स्थान व उच्चारण प्रयत्नया आधारय् स्वइ। संस्कृतया [श], [ष], [स] स्वगू ध्वनि नेवा:तसे निगू ध्वनिकथं उच्चारण याइ। [ष] यात [ख] धका: उच्चारण याइ। गुलिं नेवा:तसें छगू हे ध्वनिकथं उच्चारण याइ। जबकि संस्कृतय् उच्चारण स्थान नं पा:, उच्चारण प्रयत्न नं पा:। उकिं संस्कृतय् स्वगू हे ध्वनि ख:। उकिं आलेखन याय्बलय् स्वगूकथं हे आलेखन याइ।

मूखँ ला ध्वनि आलेखनया ज्या छु धाय्बलय् शब्दय् छुछु ध्वनिं छुछु ज्या याइ धका: स्वय्गु मजूसे ध्वनि ग्व:तातक दु धका: स्वय्गु नं छता ख:। मेगु ज्या धइगु लिपि विकास मजूगु भाषाय् थुगु ध्वनि आलेखनं लिपि मदुगुयात छुं भती समाधान यानाबी।

थुगु ध्वन्यात्मक आलेखन याइबलय् तःधंगु क्वथा चिनय् [ ] तइ ।

१.२ वार्णिक आलेखन

थुगु आलेखन स्वथिकं दु-

१.२.१ अर्थगत भिन्नताया आलेखन

१.२.२ संक्षिप्त आलेखन

१.२.३ व्यावहारिक आलेखन

१.२.१ अर्थगत भिन्नताया आलेखन

वार्णिक आलेखन धइगु अर्थगत भिन्नताया आधारय् दय्कीगु आलेखन खः । छगू ध्वनि व मेगु ध्वनिया दथुइ अर्थगत भिन्नता दु मदु स्वयाः जक दय्की । धाय्‌कि लासा व पासा निगू खँग्वः काय् । थुकी /सा/ निगुली नं दु । पाःगु /ला/ व /पा/ जक खः । थ्व हे /ला/ व /पा/ वर्ण यानाः अर्थ नं पात । उकिं /ला/ व /पा/ निगू वर्ण जुल ।

१.२.२ संक्षिप्त आलेखन

थ्व छता संक्षिप्त आलेखन खः कारण थुकिं चिचीधंगु ध्वनियात मकाःसे ततःधंगु अर्थगत रुपय् फरकगु ध्वनि जक काइगु जुयाः थ्व संक्षिप्त आलेखन जूगु खः । अंग्रेजी भाषाय् [अ] ध्वनि वइगु तःगःमछि ध्वनि दु । व फुक्क उच्चारणगत फरकगु ध्वनि खः तर अर्थगत फर कगु वर्ण /a/ छगः जक दु । व /a/ वार्णिक आलेखन खः । थुकथं तःगःमछि [अ] ध्वनिया पलिसा छगः /a/ वर्णं च्वःगु जुयाः थुकियात संक्षिप्त आलेखन धाःगु खः ।

१.२.३ व्यावहारिक आलेखन

थ्व छता व्यावहारिक आलेखन खः । सामान्य दैनिक जीवनय् तसकं चिचीधंगु ध्वनियात कयाः उकियात ल्वय्क चिचीधंचागु ध्वन्यात्मक आलेखन यानाच्वने उलि व्यावहारिक मजू । उकिं व्यावहारिक जीवन न्ह्याकेत संक्षिप्तं च्वयावनेमाली । उकिं ध्वन्यात्म [अ] न्ह्याक्व दुसां व्यवहारय् च्वयावनेत /a/ छगलं गाकावनेगु व्यावहारिक जुइ । थुकथं वार्णिक आलेखन धइगु व्यावहारिक आलेखन खः ।

वार्णिक आलेखन याइबलय् निगू ध्वः // या दथुइ च्वइ ।

भिंन्यागूगु ब्व

रूप

१ परिचय

रूप छता भाषाय् दकलय् चीधंगु अर्थयुक्तगु एकाइ खः। रूप थःथम्हं शब्द नं जुइफु। छुं छगू शब्दय् छगू वा छगुलिं अप्वः रूप नं दय्फु। छगू शब्द ब्वनेबलय् ग्वःगू अर्थ दु वःगू हे रूप जुइ। सामान्यतः छगू शब्दय् तःगूमछि रूप दय्फु। शब्द गुलि तःधं जुल उलि हे अप्वः रूप दय्फु। एकाक्षरी भाषाय् छगः आखः (syllable) या छगू रूप जुइगु स्वभाव दु। उकिं काचाक्क स्वय्बलय् छगः आखः धइगु हे छगू रूपथें खनेदइ।

च्वय् न्ह्यथनाथें रूप दकलय् चीधंगु एकाइ खः। थुकियात अभ्र ब्वथल धाय्व अर्थ मदय्फु। अलय् ध्वनि जक जूवनी। छगू दसु काय्- ज्यापुनीत म्ये हालाच्वन। थन वाक्य छगू, पद स्वगू, वर्ण गुगः दु। थुकी रूप स्वल धाःसा थथे खने दइ- ज्यापुनीत ज्या-पु-नी-त प्यगू रूप दु। 'ज्या' भाववाचक नाम, 'पु' भाववाचक नामं जातिवाचक नाम याय् हःगु प्रत्यय, 'म्ये' जातिवाचक नाम, छगः संयुक्त वर्ण, छगः आखःया छगू रूप खः। हालाच्वन हाल्-आ-च्वन्-अ प्यगू रूप दु। न्हापांगु ज्यापुनीत पदय् रूप थुकथं वयाच्वंगु दु-

ज्या भाववाचक नाम

पु भाववाचक नामया जातिवाचक नाम दय्कूगु प्रत्यय

-नी स्त्रीलिङ्ग प्रत्यय

-त बहुवचन प्रत्यय

अथे हे-

हालाच्वन

हाल्- हाले क्रियार्थकया धातु

-आ भूतकालबोधक प्रत्यय

च्वन्- च्वने क्रियार्थकया धातु

-अ भूतकालबोधक प्रत्यय

प्रसंगवस थन च्वन-या अर्थ सातत्य अर्थात् निरन्तरता खः। थनं हाकनं ब्वथल धाःसा अर्थ मदुगु वर्ण जक जुइ। लुमंकेबहजू नेपालभाषा एकाक्षरी भाषा जुयाः आपालं छगः आखःया छगू रूप जू।

च्वय् न्ह्यथनाथें रूप छगू शब्दयागु नं जुइफु । च्वय्या दसुइ म्ये छगः आखः नं खः, छगू शब्द नं खः, छगू रूप नं खः । नेपालभाषाय् थुज्वःगु रूप व शब्द यक्व दु । थुकिया मेखे यक्व वर्ण वा यक्व आखःया नं छगू रूप जुइफु । काचाक्क, धिकिंहिंनं इत्यादि शब्दय् निगलं आपाः वर्ण दुसां रूप वा शब्द छगू जक खः, कारण थुकी ब्वथल धाःसा अर्थ दइमखु ।

रूप जुइत छगः आखः हे जुइमाः धइगु नं मदु । रामं कथिं दाल । थुगु दसुइ राम व कथि छगू-छगू शब्द खः, छगू-छगू रूप नं खः तर राम कर्ताकारक व कथि करण कारक थुइकेत वःगु शिरविन्दु छगू रूप खः तर छगू बिस्कं मुक्तरूप मखु, बद्धरूप जक खः ।

२ रूपया परिभाषा

रूप छु खः धकाः विभिन्न विद्वानतसें अध्ययन यानाः उकिया बारे थःगु धापू न्ह्यथनादीगु दु । उकिया छुं दसु क्वय् बियातःकथं दु । R.R.K. Hartmann and F.C. Stork, (1976) जुं A minimum distinctive unit of grammar, i.e. a grammatical unit of the lowest rank.[1] धकाः च्वयादीगु दु । थुकी व्याकरणिक एकाइयात जोड बियादीगु दु । S.K. Verma and N. Krishnaswamy, (1998) जुं A morpheme is the smallest unit of form that has meaning in a given language.[2] धकाः च्वयादिल । थुकी सम्बन्धित भाषाया अर्थ दय्माःगु खँय् बःबियादिल । D. Thakur, (1998) जुं नं व्याकरणय् हे जोड बियाः A morpheme is the minimal grammatical unit of a language[3] धकाः धइदिल । भाषावैज्ञानिक भाजु चूडामणि बन्धु (वि.सं.२०५०)जुं अर्थय् ध्यान बियाः रूपया परिभाषा बियाः थथे च्वयादिल, *रूप भनेको भाषाको लघुतम अर्थयुक्त अवयव हो ।* [4]

३ संरूप

ध्व रूपया मेगु आकार खः । उकिं ध्व संरचनाकथं जक पाःगु रूप खः । थथे धइगु अर्थ छगू हे खः । उगु अर्थ थुइकेत छथाय् छगू वःसा मेथाय् मेगु हे आकार वइ । उकिं ध्व परिपूरक वितरण जक खः । आकारकथं ध्व नं रूपथें हे चीधं जुइ । Dictionary of Language and Linguistics(1976) सफुतिइ थथे च्वयातःगु दु, A non-distinctive

---

[1] R.R.K. Hartmann and F.C. Stork, 1976, ***Dictionary of Language and Linguistics***, London Applied Science Publishers Ltd, pp 145.

[2] S.K. Verma and N. Krishnaswamy, 1998, ***Modern Linguistics,*** Dehli:Oxford University Press, pp 59.

[3] D. Thakur, 1998, ***Linguistics Simplified Morphology***, Patna : Bharati Bhawan, pp 2.

[4] चूडामणि बन्धु, वि.सं. २०५०, **भाषाविज्ञान**, काठमाडौं : साझा प्रकाशन, पत्र ७७ ।

variant of a morpheme. थ्व खासैं रूपनाप भिन्नता मदुगु आकार जुल । परिपूरक वितरणय् जक पाःगु जुल । अङ्ग्रेजी भाषाया दसु काय्-

Infinitive	Past participle
arise	arisen
beat	beaten
bless	blessed
burn	burnt
drive	drived

थुकी न्ह्यनेच्वंगु क्रियार्थक व ल्यूनेच्वंगु पूर्वकालिक खः । arise य् n थपय् यानाः पूर्वकालिक जुल, निगूगु beat य् en , स्वगूगु bless य् ed , प्यगूगु burn य् t, न्यागूगु drive य् d थपय् पूर्वकालिक जुल । थुकथं विभिन्न क्रियार्थकय् विभिन्न n, en, ed, t, d थपय् यानाः पूर्वकालिक याइ । उकिं थ्व विभिन्न n, en, ed, t, d रूपयात संरूप धाःगु जुल । थ्व छगू मेगु नाप हिलाः प्रयोग याय्मज्यू । खास-खास क्रियार्थकय् खास-खास रूप वइ । नेपालभाषाय् छुं दसु काय्-

एकवचन	बहुवचन	एकवचन	बहुवचन
मचा	मचात	दाजु	दाजुपिं
सफू	सफूत	तता	ततापिं
मिखा	मिखात	गुरु	गुरुपिं

थ्व निताजिया दसुइ बहुवचन थुइकीगु {-त} व {-पिं} खः तर नितां बहुवचन थुइकीगु धकाः निताया दथुइ हिलाबुला याय्मज्यू तर नितां बहुवचन रूप खः । उकिं थ्व {-त} व {-पिं} नितायातं संरूप धाइ ।

४ रूपया ब्वथला

रूप विभिन्नकथं ब्वथलाः अध्ययन याइ । थुकिया ब्वथला क्वय् बियाकथं दु । प्रयोगया आधारय् रूप खुथिकं दु-

४.१ मुक्तरूप

४.२ बद्धरूप

४.३ सम्पृक्तरूप

४.४ शून्यरूप

४.५ रिक्तरूप

४.६ अनेकार्थक रूप

४.१ मुक्तरूप

कोशय् स्वतन्त्र रूपं दुतिने फुगु शब्द मुक्तरूप जुइ। वाक्यय् प्रयोग जुइबलय् नं थ्व स्वतन्त्रं प्रयोग जुइ। अथे नं विभिन्न कारक, वचन, लिङ्ग वा व्याकरणिक कोटित स्वानाः वय्फु। थुबलय् थ्व मुक्तरूप मखुथें च्वनेफु। अलय् मुक्तरूप खः वा मखु धकाः सीकेत उगु व्याकरणिक कोटित चीकेधुनेवं सीदइ। गथे- *रामं मचायात कथिं दाल।* थन वाक्य छगू, पद प्यगू दु। थुगु वाक्यय् राम, मचा व कथि स्वतन्त्र रूपं प्रयोग जूगु मदु। रामनापं कर्ताकारक थुइकीगु व कथिनाप करणकारक थुइकीगु शिरविन्दु वःगु दु। मचानाप कर्मकारक थुइकीगु {-यात} वःगु दु। उकिं थ्व स्वतां मुक्तरूप मखुथें च्वनेफु तर *राम पिने वन* स्वय्बलय् थन छुंकथंया प्रत्यय नापं तयातःगु मदु। स्वगुलिं स्वतन्त्र दु। उकिं थ्व राम, मचा, कथि, पिने दक्वं मुक्तरूप खः।

मुक्तरूपय् छगुली अप्वः मेगु रूप दय्मज्यू धइगु नं जुइमखु। समास यानातःगु शब्दत नं छगू मुक्तरूपय् वय्फु। ह्याउँमचा, अइसामचा, बांलाःम्ह, हाकुमै इत्यादि मुक्तरूप खः, अथे नं थुकी निगू-निगू रूप दु। ह्याउँ-मचा, अइसा-मचा, बांलाः-म्ह, हाकु-मै समास यानातःगु सामासिक रूप/शब्द खः।

४.२ बद्धरूप

कोशय् दुतिनीमखुगु, वाक्यय् स्वतन्त्रं प्रयोग जुइमखुगु, छुं मुक्तरूपनाप जक स्वानावइगु रूप बद्धरूप खः। कारकया विभिन्न विभक्ति, वचन प्रत्यय, लिङ्ग प्रत्यय, प्रातिपदिकय् न्ह्योने वा ल्यूने स्वानावइगु विभिन्न रूपत बद्धरूप खः। च्वय्या दसु *रामं मचायात कथिं दाल* वाक्यय् रामनाप वःगु कर्ताकारकया चिं शिरविन्दु { ं }, कथिनाप करणकारक थुइकेत वःगु शिरविन्दु, मचानाप कर्मकारक थुइकेत वःगु {-यात} अलय् भूतकाल थुइकेत {दा-} धातुनाप वःगु {-ल} दक्वं बद्धरूप खः, कारण छु धाय्बलय् थुगु रूपत स्वतन्त्रं प्रयोग जुइमखु। अङ्ग्रेजी भाषाया छुं दसु काय्-

Ram works hardly.

Boys played guitars.

They feel unhappy.

थ्व स्वगू दसुइ hard, Boy, play, guitar, happy जक मुक्तरूप खः। थुकिनाप वःगु –ly, -s, -ed, -s, un- दक्वं बद्धरूप खः। अथे हे च्वय्या संरूपय् बियातःगु बहुवचन थुइकीगु प्रत्यय {-त} व {-पिं} नं बद्धरूपया नमुना खः। गुबलें-गुबलें ध्वनि स्तरय् वयाच्वंगु स्वनिम नं बद्धरूपया स्तरय् वय्यो। नेपालीभाषाय् छय्-यात नाती धाइ। तर

पनाती, जनाती, खनाती-इ च्वंगु /प-/, /ज-/ व /ख-/ या खास थ:गु अर्थ मदु। उकिं थ्व स्वनिम स्तर जक ख:, तर नातीनाप वइबलय् उगु /प-/, /ज-/ व /ख-/या नं अर्थ दु। यदि उगु स्वनिमया नातीनाप वइबलय् अर्थ मदुगु जूसा छय्, छुइ व उइ-या अर्थ भिन्नता वइमखु।

४.३ सम्पृक्तरूप

छगू हे रूपं त:तामछि व्याकरणिक ज्या यात धा:सा उज्व:गु रूपयात सम्पृक्तरूप धाइ। नेपालीभाषाया दसु- *त्यो केटो बस्यो* वाक्यय् केटो-या {केट्-} व {-ओ} निगू रूप दु। थुकी {-ओ} या विभिन्न व्याकरणिक अर्थ दु- (क) लिङ्गकथं पुलिङ्, (ख) वचनकथं एकवचन, (ग) जीवकथं सजीव। अथे हे *बस्यो* कियारूपय् {बस्-} धातुरूप, {-यो} व्याकरणिक रूप ख:। थुगु {-यो} रूपं विभिन्न व्याकरणिक अर्थ कनाच्वंगु दु, (क) कालकथं सामान्य भूत, (ख) वचनकथं एकवचन (ग) लिङ्गकथं पुलिङ्ग, (घ) आदरकथं अनादर ख:। थुकथं छगू हे रूपं विभिन्न व्याकरणिक अर्थ कनीगु हे सम्पृक्तरूप ख:। नेपालभाषाय् *छं जा नल* वाक्यय् नल कियाय् {न-} धातु, {-ल} व्याकरणिक रूप जुल। थुगु व्याकरणिक रूप {-ल} या निगू अर्थ दु, (क) कालकथं सामान्य भूतकाल (ख) पुरुषकथं परपुरुष ख:। थुकथं थ्व {-ल} सम्पृक्तरूप ख:।

४.४ शून्यरूप

छुं छगू रूपं छुं छगू व्याकरणिक ज्या याइबलय् छगू रूप वइ तर उज्व:गु हे मेगु व्याकरणिक ज्या याइबलय् छुं रूप मवय्फु। थथे छुं रूप मवल धा:सा उज्व:गु खालिगु रूपयात शून्यरूप धाइ। धाय्कि बुये (त:धीपिंसं मचायात ज्वना: थ:गु म्हय् वा जँय् तय्गु ज्या, मांम्हं मचा बुल) व बिये (सुयातं छुं वस्तु बियेगु ज्या)। थ्व निगूयां आज्ञार्थक दय्के बलय् बुये-या **बु** , बिये-या **बिउ** जुइ। थनथाय्लाक्क बुये-या धातु बु- व बिये-या धातु बि- ख:। बिये कियाया आज्ञार्थक दय्कीबलय् बि- धातु -उ तया: आज्ञार्थक निर्माण जूगु जुल। उकिं -उ आज्ञार्थक रूप ख: तर बुये-या बु- कियामूलय् छु रूप तया: आज्ञार्थक जुल धइगु छुं रूप मदु। थुज्व:थाय् जिरो Ø या कल्पना याइ। थथे छुं रूप मदय्क नं छुं व्याकरणिक रूपया ज्या यानाच्वंगु यात शून्यरूप धाइ।

४.५ रिक्तरूप

छुं शब्द दय्केबलय् निगू वा निगुलिं मयाक विभिन्न रूप वय्फु। थथे निगुलिं मयाक रूप छथाय् स्वाय्बलय् ज:ख: च्वंगु रूपया अर्थ छ्याय् फइगु तर दथुइ-दथुइ स्पष्ट अर्थ मदुगु वा अर्थ छ्याय्फइमखुगु वर्णया स्तरया आकार जक नं च्वंवय्यो। थुकथं वर्णया

संरचना दुगु तर अर्थ मदुगु आकार हे रिक्तरूप खः । अङ्ग्रेजी भाषाया दसु- Morphology थुकी {Morph} छगू रूप {logy} मेगु रूप खः । अलय् दथुइ वःगु {o} छु रूप खः । उकिं छु अर्थया प्रतिनिधित्व यात धइगु स्पष्ट मजू । थुज्वःगु रूपयात रिक्तरूप धाइ । Gloss-o-logy, Path-o-logy, Word-o-logy इत्यादि दसुइ नं -o- या अर्थ मदु । थुकियात हे रिक्तरूप धाइ ।

४.६ अनेकार्थक रूप

रूप छगू जक खःसां उकिया विभिन्न कोशीय अर्थ व विभिन्न व्याकरणिक अर्थ दय्फु । यदि थुज्वःगु रूप दत धाःसा उकथंया रूपयात अनेकार्थक रूप धाइ । नेपालभाषाय् थुज्वःगु रूप आपालं दु-

पा (क) सिँ पालेगु ज्याभः, Axe,
(ख) पंक्षीतय्के म्हय् च्वंगु सँथें च्वंगु वस्तु , Feather,
(ग) निता अथवा प्यताया ज्वः, Pair,
(घ) रङ्गं पाय्गु अथवा निभालय् पाय्गु ज्या या (आज्ञार्थक कियारूप)

सा (क) विशेष यानाः दुरुया निंतिं लहिना तइम्ह प्यपां चूम्ह जनावर, cow,
(ख) आकाशय् दुगु सासः ल्हाय्त मदय्क मगाःगु खने मदुगु बस्तु, air,
(ग) सामान्य नाम- हाय्गु हासा, लाय्गु लासा, नय्गु नसा, कुइगु कुसा इत्यादि ।
(घ) साले कियाया आज्ञार्थक कियारूप

धाः (क) लःया धाः (Current), फय्या धाः ।
(ख) प्याखंया भाग, छधाः प्याखं वा पूधाः प्याखंया भाग Scene of a drama,
(ग) चुपि वा हातहतियारया नःगु भाग, धाः Blade,
(घ) छताजिया कथिं थाय्गु छ्यंगू बाजा,
(ङ) पटक-पटक Times,
(च) धाये कियाया स्वभावबोध कियारूप ।

५ रुपायन व व्युत्पादन

छुं छगू आधार तत्वयय् मेगु छुं आधेय तत्व स्वानाः न्हून्हूगु शब्द दय्केगु ज्यायात शब्द रचना धाइ । शब्द रचना निथिकं दु- रुपायन व व्युत्पादन

आधार तत्व धाय्बलय् व थुज्वःगु तत्व खः गुगु मदय्क मगाःगु जुइ । उकिं थ्व मूलगु तत्व जुइ । अलय् थ्व हे आधार तत्वय् मेगु छुं तत्व हयाः स्वाइ, उगु स्वाय्हःगु तत्वयात आधेय तत्व धाइ । थ्व मदय्क मगाःगु तत्व जुइमखु अर्थात् छगूया थासय् मेगु

नं तय्जी । आधेय तत्व फरक जुइवं शब्द रचनाया अर्थ, रुप फरक जुइफु । दसु काये- पालु (नाम) व नये (क्रिया) । पालु आधार तत्व मानय् याना: उकी विभिन्न आधेय तत्व स्वाना: न्हून्हूगु शब्द दय्के ज्यू, गथे-

पालुकाय्	पालुया धिक्का
पालुमा	पालुया बोट
खुँपालु	पालु पिनात:थासं पालुया मां लिनामका:से पालुया ज:ख: च्वंगु चा खिना: कूथला: कयात:गु पालु
पालुब	पालु खेती यानात:गु बारी
पालु	पालु कियाया स्वभाव/स्थितिबोधक रूप
पालुये	पालु-या किया, पालुइगु किया
पालुल	पालु कियाया भूतकाल रूप
पालुइ	पालये कियाया परअभूत किया
पालुया:	पालु कियाया पूर्वकालिक रूप
पालुक	पालुया कियाविशेषण
पालुसे	पालुया कियाविशेषण
पालु-पालु	पालुइगु धाँचा

थुकथं पालु शब्दय् विभिन्न न्ह्यतँसा, लितँसा स्वाना: विभिन्नकथंया शब्द रचना यानात:गु ख: । अथे हे नये किया-

नख्वं	न जक नइम्ह
नखरां	न जक नइम्ह
नय्द्चो	न जक नइम्ह
नपा:	नसा ज्वरय् याना: नकेगु धाँचा
नइम्ह	नय्गु ज्या याइम्ह
नल	नये कियाया परभूत कियारूप
नया	नये कियाया आत्मभूत कियारूप
नइ	नये कियाया परअभूत कियारूप
नये	नये कियाया कियार्थक
न:	नये कियाया स्वभावबोधक कियारूप
न	नये कियाया आज्ञार्थक कियारूप
नया:	नये कियाया पूर्वकालिक रूप

च्वय् पालु नाम व नये क्रियाया विभिन्न शब्दरूप दय्कातःगुली गुलिं नामरूप गुलिं क्रियारूप अलय् गुलिं क्रियाविशेषणरूप दु। च्वय् न्ह्यथनातःथें थुगु विभिन्न शब्दरूप निथिकं दु- व्युत्पादन व रूपायन। व्युत्पादन धाय्बलय् आधार तत्वय् विभिन्नकथंया न्ह्यतँसा, लितँसा वा शब्द हे लिसा कयाः न्हून्हूगु शब्द दय्की। थुगु शब्द धइगु कोशीय शब्द जुइ। थुकथंया शब्द निर्माण जुइबलय् कोटि परिवर्तन जुइफु तर अनिवार्य मखु। नामं नाम नं जुइफु, नामं विशेषणं जुइफु। अथे हे विशेषणं नाम नं जुइफु। गथे च्वय्या पालु नाम नं खः, विशेषण नं खः। पालु शब्दं पालुये धाय्बलय् क्रिया जुल, पालुसे धाय्बलय् क्रियाविशेषण जुल। थुकिं व्याकरणिक रूप वा वाक्यय् प्रयोग जुइकथंया शब्द निर्माण जुइमा धइगु मदु।

मेखे रूपायन धाय्बलय् मूल शब्द वा व्युत्पादित शब्दं रूपायित वा वाक्यय् प्रयोग जुइफइकथंया शब्द वा व्याकरणिक शब्द निर्माण याइ अर्थात् उज्वःगु लिङ्ग, वचन, पुरुष, काल, पक्ष, भाव/वृत्ति, वाच्य, अकरण, आदर इत्यादि व्याकरणिक शब्द निर्माण जुइ। थुकियात रूपायित शब्द धाइ।

६ व्युत्पादन प्रणाली

थुगु व्यवस्थाअन्तरगत विभिन्नकथं शब्द दय्केगु ज्या जुइ।

शब्द निर्माण प्रक्रिया

थुज्वःगु शब्द निर्माण प्रक्रिया न्ह्यथिकं दु-

६.१, सर्ग/तँसा प्रक्रिया

६.२, समास प्रक्रिया

६.३, द्वित्व प्रक्रिया

६.४, अनुकरण प्रक्रिया

६.५, कर्तन प्रक्रिया

६.६, मिश्रण प्रक्रिया

६.७, सङ्क्षेप प्रक्रिया

६.१, सर्ग/तँसा प्रकिंया

सर्ग तयाः व्युत्पादन याय्गु व्यवस्था स्वथिकं दु-

६.१.१, पूर्वसर्ग/न्ह्यतँसा

६.१.२, मध्यसर्ग/दथुतँसा

६.१.३ परसर्ग/लितँसा

६.१.१, पूर्वसर्ग/न्ह्यतँसा

थुकी शब्दया न्ह्योने तँसा तयाः खँग्वः ज्याइ ।

बै-गुणी	बे-ठीक	अ-विश्वास	आ-जीवन
वि-शुद्ध	ब्वः-बिये	ल-थ्याये	कुतिं-न्याये
क्व-स्वये	भ्रंगः-लाये	लि-स्वये	पि-काये
ग्वारा-तुले	तः-प्यने		

६.१.२, मध्यसर्ग/दथुतँसा

थुकि शब्दया दथुइ तँसा तयाः खँग्वः ज्याइ । नेपालभाषाया छुं दसु काय्- छुं नं समाप्त जुल धायत् 'सिधल' धाइ । थ्व सिधये-या भूतकालबोधक कियारूप खः । थुकियात अकरण याय्बलय् दथुइ तँसा तइ अलय् **सिधल**-या **सि-म-धल** जुइ । अथे हे अति आदर तय्माःपिंत 'बिज्याये' खँग्वः प्रयोग याइ । गथे धर्म गरुजु बिज्यात । थुकिया अकरण याय्बलय् धर्म गुरुजु बिमज्यात याइ । थन बिज्यात-या अकरणय् दथुइ -म- तयाः अकरण याःगु दु । वसप्वल बिज्याः थुकिया अकरण वसप्वल बिमज्याः जुइ । अथे हे मजिमगाःगु अति जरुरी ज्या थुइके माल धाःसा न्ह्योने व दथुइ प्रत्यय तइ । गथे मनःसेमज्यू, मनय्मते ।

६.१.३, परसर्ग/लितँसा

प्रादिपदिक अथवा धातुइ लितँसा तयाः विभिन्नकथंया शब्द व्युत्पादन याइ । थ्व निथिकं दु-

६.१.३.१, तद्धितान्त नाम

६.१.३.२, कृदन्त नाम

६.१.३.१, तद्धितान्त नाम

नाम अथवा विशेषणय् छुं प्रत्यय तयाः नाम वा विशेषण दय्केगु ज्या हे तद्धितान्त नाम खः । थुज्वःगु शब्द दय्केबलय् गुगु तत्व प्रत्यययया रूपय् च्वं वइ उकियात तद्धित धाइ । थुगु तद्धित तयाः दय्कातःगु शब्दयात तद्धितान्त नाम धाइ ।

<u>नाम</u>	<u>तद्धित</u>	<u>तद्धितान्त</u>
क्वँय्	-कालि	क्वँय्कालि
तं	-कालि	तंकालि
पह	-कालि	पहकालि
आशा	-कुति	आशाकुति
नीति	-कुति	नीतिकुति

नुग:	-कुति	नुग:कुति
ध्वँ	-गुलु	ध्वँगुलु
अय्ला:	-गुलु	अय्ला:गुलु
गजि	-गुलु	गजिगुलु
न्ह्यो	-गुलु	न्ह्योगुलु
खा	-पुं	खापुं
मेय्	-पुं	मेय्पुं
सा	-पुं	सापुं
हँय्	-पुं	हँय्पुं

६.१.३.२, कृदन्त नाम

धातुइ छुं प्रत्यय तया: गुगु शब्द दय्की व कृदन्त नाम जुइ। अलय् प्रत्ययया रूपय् वइगु रूपयात कृतप्रत्यय धाइ। ध्व स्वथिकं दु।

(क) सजीवबोधक नाम

(ख) सामान्य वस्तुबोधक नाम

(ग) भाववाचक नाम

(क) सजीवबोधक नाम

गुलिं धातुइ कृतप्रत्यय तय्वं सजीवबोधक नाम निर्माण जुइ।

क्रिया	धातु	कृतप्रत्यय	कृदन्त
नये	न-	-खरां	नखरां
नये	न-	-ख्वं	नख्वं
दाये	दा-	-ख्वं	दाख्वं
ताये	ता-	-ख्वाँय्	ताख्वाँय्
फ्वने	फ्व-	-गिं	फ्वगिं

(ख) सामान्य वस्तुबोधक नाम

क्रिया	धातु	कृतप्रत्यय	कृदन्त
पुले	पुल्-	-उँइ	पुँइ
न्वये	न्व-	-कू	न्वकू
दाये	दा-	-कू	दाकू
चाये	चा-	-ख्व:	चाख्व:

किये	कि-	-चः	किचः
इये	इ-	-चा	इचा
काये	का-	-ता	काता
चाये	चा-	-पू	चापू
ख्वये	ख्व-	-बि	ख्वबि
तने	तन्-	-सा	तँसा
फ्वने	फ्वन्-	-सा	फ्वँसा/फ्वसा
त्याये	त्या-	-सा	त्यासा
च्वये	च्व-	-सा	च्वसा
दये	द-	-सि	दसि
गये	ग-	-सि	गसि
च्वये	च्व-	-सु	च्वसु

(ग) भाववाचक नाम

क्रिया	धातु	कृतप्रत्यय	कृदन्त
ध्याये	ध्या-	-चू	ध्याचू
ख्याये	ख्या-	-च्वः	ख्याच्वः/धम्की
लुमने	लुमन्-	-ति	लुमंति
ल्हाये	ल्हा-	-पं	ल्हापं
द्याये	द्या-	-पं	दचापं
तये	त-	-पं	तपं
द्वने	द्वन्-	-पं	द्वपं
नये	न-	-पाः	नपाः
सुये	सु-	-पाः	सुपाः
दिये	दि-	-पाः	दिपाः
ल्वाये	ल्वा-	-पु	ल्वापु
तुने	तुन्-	-पु	तुँपु/कल्पना/धारणा
धाये	धा-	-पू	धापू/भनाइ
ग्वये	ग्व-	-साः	ग्वसाः/योजना
म्वाये	म्वा-	-सु	म्वासु
थ्याये	थ्या-	-सु	थ्यासु

६.२ समास प्रक्रिया

समासिक नाम– थ्व नाम खुथिकं दु–

नेपालभाषा शब्द निर्माण अर्थात् नाम निर्माणय् एकाक्षर नाम व समासया तःधंगु भूमिका दु। थुकीया संरचना विशेष यानाः एकाक्षरी खः। अलय् एकाक्षरी नामया समास जुयाः आकारकथं तःधंगु नाम निर्माण जुइ। मेगु द्विअक्षरया नाम अप्वः यानाः मेमेगु भाषाया शब्द खने दु।

(क) तत्पुरुष नाम

विभक्ति	कारक	अर्थ	तत्पुरुष समास
द्वितीय	कर्मकारक	कलातं ज्या वाकाः जुइम्ह	कलाःच्यो
		दा जक दाय्काः जुइम्ह	दाख्वं
तृतीय	करणकारक	मिखां मखंम्ह	मिखाकां
		म्ह हुइगु कापः	म्हहुसा
चतुर्थी	सम्प्रदानकारक	दचोयात तःगु ब्व	दचोब्व
		सीम्हय्सित तइगु जा	सीजा
पञ्चमी	अपादानकारक	खुसिं पारी	खुसिपारि
षष्टी	सम्बन्धकारक	दुरुयागु पुखू	दुरुपुखू
		दचोयागु ध्वाखा	दचोध्वाखा
		दचोयागु छेँ	दचोछेँ
सम्तमी	अधिकरणकारक	छेँनय् च्वंम्ह सि	छचंसि
		सिथय् च्वंम्ह मैं	सिथय्मैं
		दथुइ च्वंगु लँ	दथुलँ

(ख) कर्मधारय समास

(अ)	विशेषण	नाम	कर्मधारय समास
	क्वाःगु	लः	क्वाःलः
	सियूगु	चा	सियूचा
	सुकूगु	ला	सुकूला
	ह्याउँगु	थ्वँ	ह्याउँथ्वँ
	ज्या याइम्ह	मनू	ज्यामि
	यँय् च्वंम्ह	मनू	यँमि
	तःधंगु	मुँज्या	तःमुँज्या

(आ)	<u>विशेषण</u>	<u>विशेषण</u>	<u>कर्मधारय समास</u>
	त:धीम्ह	ध्वां	त:धीध्वां
(इ)	<u>नाम</u>	<u>नाम</u>	<u>कर्मधारय समास</u>
	मचा	पह	पचापह
	मचा	सू	मचासू
	जा	च्यो	जाच्यो
	कला:	च्यो	कला:च्यो

(ग) द्विगु समास

(अ)	<u>संख्या</u>	<u>संख्या</u>	<u>द्विगु समास</u>
	भ्किदँ व	प्यदँ	भ्किंप्यदँ
	सुइम्ह व	खुम्ह	सुइखुम्ह
	द्व:छि व	द्व:छि	द्वलंद्व:
	लख व	लख	लखंलख
(आ)	<u>संख्या</u>	<u>नाम</u>	<u>द्विगु समास</u>
	न्यागू	क्वथा	न्याक्वथा
	स्वगू	कव:	स्वकव:/स्वक्व:
	भ्किगू	फ्व:	भ्किफ्व:

(घ) द्वन्द्व समास

दाजु व किजा	दाजुकिजा
मां व बौ	मांबौ
तता व केहेँ	तताकेहेँ/त:केहेँ
ल्हा: व तुति	ल्हा:तुति
ला व लुसि	लालुसि
धौ व बजि	धौबजि
ल: व मि	ल:मि
ध्यो व चाकु	ध्योचाकु

(ङ) अव्ययीभाव समास

म्हिग: व म्हिंग	म्हिग:म्हिंग
थौं व कन्हय्	थौंकन्हय्
उखे व थुखे	उखेथुखे
दुहां व पिहां	दुहांपिहां

(च) बहुब्रीहि समास

न जक नय् दय्व गाःम्ह	नय्दचो
खिचाया थें चाःतूगु तुति	खिचातुति
मिसा खनकि वें जुइम्ह	मिसावें
झ्यालय् जक च्वनाच्वनीम्ह	झ्याःभत्तु
लँ पनाजुइम्ह ख्याः	लँपंख्याः

६.३, द्वित्व प्रक्रिया– (द्वित्व नाम)

ध्व निथिकं दु– (क) छगः आखःया द्वित्व नाम

(ख) निगः आखःया द्वित्व नाम

(क) छगः आखःया द्वित्व नाम

अइ-आइ	कइ/कै Boil कइकाइ,	खइ/खै Phlegm खइखाइ,
	फइ/फै Ram फइफाइ	हइ/है Centipede हइहाइ
अउ-इउ	धउ/धौ Yoghurt धउधिउ,	नउ/नौ Ashes नउनिउ,
	पउ/पौ Letter पउपिउ	सउ/सौ Cowdung सउसिउ
अय्-ई	खय् Wart खय्खी,	फय् Wind फय्फी,
	भ्वय् Feast भ्वय्भी	छय् Grandchild छय्छी
अ-इ	छ्व Wheat छ्वछि,	ब्व Share ब्वबि,
	खँ Talk खँखिँ	च्व Urine च्वचि
अं-इं	कं Thorn कंकिं,	तं Anger तंतिं,
	भ्वं Paper भ्वंभिं	पं Bamboo पंपिं
अः-ई	धः Drain धःधी,	लः Water लःली,
	सः Sound सःसी	फः Footpath फःफी
आ-ई	का Thread काकि,	गा Shawl गागि,
	ज्या Work ज्याजि	चा Soil चाचि
आय्-ई	काय् Son काय्की,	थाय् Place थाय्थी,
	ग्वाय् Mustach ग्वाय्गी	भाय् Language भाय्भी
आं-इं	कां Blind कांकिं,	गां Village गांगिं,
	थां Pillar थांथिं	दां Money दांदिं
आः-आःई	खाः Glass खाःखी,	घाः Wound घाःघी,
	झ्याः Window झ्याःझी	ताः Lock ताःती

इ-इआ	चि Salt चिचा,	फि Sand फिफा,
	हि Blood हिहा	सि Lice सिसा
ई-ईआय्	की Insect कीकाय्,	जी Cumin जीजाय्,
	ती Mole तीताय्	मी Fenrigreek seed मीमाय्
उ-उआ	कु Load कुका,	पु Seed पुपा,
	भु Plate भुभा	सु Straw सुसा
उँ-उँआँ	खुँ Thief खुँखाँ,	छुँ Mouse छुँछाँ,
	धुँ Tiger धुँधाँ	बुँ Field बुँबा
उँइ-आँय्इं	कुँइ/क्विं Kitchen knife कुँइकाँय्,	फुँइ/फ्विं Pomp फुँइफाँय्
ऊ-ऊआः	जू Gamble जूजाः,	धू Dust धूधाः,
	भू Joint भूभाः	तू Mustard तूताः

(ख) निगः आखःया द्वित्व नाम

अअ-इअ	थल Pot थलथिल,	बल Hut बलबिल,
	सल Horse सलसिल	
अआः-अआःइआः	कपाः Forehead कपाःकिपाः	चपाःPublic house चपाःचिपाः
अउ-अउइउ	कथु Throat कथुकिथु	गथु Gardener गथुगिथु
अअः-अअःइअः	गलः Goitre गलःगिलः	चलः Landslide चलचिल
	पलः Spinach पलःपिलः	मलः Thunderbolt मलःमिलः
अउं-अउंइउं	चखुं Sparrow चखुंचिखुं	बखुं Dove बखुंबिखुं
अअः-अअःइअः	कवः Blood relation कवःकिवः	खवः Bolt खवःखिवः
	धवः Ladle धवःधिवः	
अंअः-अंअइंअः	अंगः Wall अंगःइंगः	भ्फंगः Bird भ्फंगःभ्फिंगः
	पंगः Obstacle पंगःपिंगः	भंगः Stomach भंगःभिंगः
असः-असःइसः	पसः Shop पसःपिसः	वसः Clothes वसःइसः
अआ-अआइआ	ख्वला Bowl ख्वलाखिला	च्वलाIndexfinger च्वलाचिला
अअय्-अअय्इअय्	च्वलय् Goat च्वलय्चिलय्	
आअः- आअःइअः	पाकः Bumb पाकःपिकः	माकः Monkey माकःमिकः
	आखः Letter आखःइखः	हाकः Black हाकःहिकः
आउ-आउइउ	खालु Swerta chireta खालुखिलु	नालु Jute नालुनिलु
	पालु Ginger पालुपिलु	भालु Bear भालुभिलु

इआ-इआआआ	सिमा Tree सिमासामा	खिचा Dog खिचाखाचा
	म्हिचा Packet म्हिचाम्हाचा	पिचा Wovan-basket पिचापाचा
इइ–इइआइ	किसि Elephant किसिकासि	हिसि Beauty हिसिहासि
उइ–उइआइ	छुसि Fire wood छुसिछासि	तुसि Cucumber तुसितासि
	लुसि Nail लुसिलासि	कुसि Flea कुसिकासि
एय्–एय्ई	देय् Country देय्दी	मेय् Buffalo मेय्मी
	खेँय् Eag खेँय्खिं	

६.४, अनुकरण प्रक्रिया

छुं नं ज्याखँया अनुकरण याना: दय्कात:गु खँग्व: अनुकरण खँग्व: ख: । थुकी छुं स:, गति, अभिनय इत्यादि स्वया: दय्कात:गु जुइ । थ्व क्रियाविशेषण शब्द ख: ।

स: वइगु– छुं वस्तु गनं त:गु वा गनं दिकूगु वा ल्वा:गुया स: पिज्व:गु अनुकरण- घाराक्क, ताराक्क, पाराक्क, क्वाराक्क, घ्वाराक्क, किरिक्क, चिरिक्क, तिरिक्क, तुकुक्क, कुरुक्क, कुरुरुरु, त्वारारारा, किरिरिरि, घ्वारारारा

गति थुइकीगु– वये-वनेया अनुकरण शब्द- सुतुक्क, लुकुक्क, लुरुक्क, सुरुक्क, फाताफाता, भाताभाता पातापाता, तिकितिकि, लुरुलुरु, सुरुसुरु फताफत,

स्वय्गु धाँचा थुइकीगु– तुनुतुनु, पुलुपुलु, त्वानाहाँ,

ख्वय्गु धाँचा– ह्वाँय्ह्वाँय्, सुकुसुकु,

ल: अथवा अन्न गनं बँय् वाइगु अनुकरण शब्द- छुलुक्क, तुलुक्क,

मनूत न्हिलीगु धाँचा- इतिइति, खितिखिति, मुसुमुसु

तं पिहां वइगु धाँचा- कुनुकुनु,

मि च्याइगु धाँचा- गुनुगुनु, हुनुहुनु

खँ ल्हाइगु धाँचा- भुनुभुनु, खुसुखुसु

६.५, कर्तन प्रक्रिया

छुं छगू शब्दया न्ह्योनेच्वंगु वा ल्यूनेच्वंगु अथवा न्ह्योने-ल्यूने निथासं च्वंगु लिकया: छ्यलीगु हे कर्तन प्रक्रिया ख: । त्रिभुवन विश्वविद्यालय-या विश्वविद्यालय, किलोग्राम- किलो, टेलिफोन-या फोन ।

६.६, मिश्रण प्रक्रिया

छुं निगू शब्द नापं तय्बलय् न्हापांगु शब्दया ल्यूनेच्वंगु ब्व व ल्यूनेच्वंगु शब्दया न्ह्योनेच्वंगु ब्व लिकया: ल्यंगु-ल्यंगु ब्व स्वाना: शब्द दय्केगु हे मिश्रण प्रक्रियां दय्कूगु शब्द ख: । दसु काय्- भारत व युरोपेली । थ्व निगुली भारत-या न्ह्योने च्वंगु ब्व भार

जक ल्यंका:, ल्यूने च्वंगु अत् लिकाय्‌गु, युरोपेली शब्दया न्ह्योने च्वंगु ब्व युर् लिकया: ल्यूने च्वंगु ओपेली जक ल्यंकेगु अलय् भार् व ओपेली स्वाना: भारोपेली शब्द निर्माण जुइ।

६.७, सङ्क्षेप प्रक्रिया

तसकं नां चलय् जूगु, अप्व: याना: ता:हाक:गु शब्द जुल धा:सा उकिया चीहाकलं जक धाय्‌गु वा च्वय्‌गु चलन दु। थुकियात हे संङ्क्षेप प्रक्रियां दय्‌कात:गु शब्द धाइ, गथे त्रिभुवन विश्वविद्यालयया सहायक स्तरय् ज्या याइपिं राजपत्र अनंकित प्रथम श्रेणीया छगू दर्जा दु हेड असिष्टेण्ट (Head Assistant). थुकियात हे.अ.। नेपाल सरकार या नायब सुब्बायात ना.सु.। गोरखापत्रया गो.प., ललितपुर-या लपु, काठमाडौं जिल्लाया काजि। निजामती सेवा नियमावली-या निसेनी इत्यादि।

७ रूपायन

वाक्यात्मक सम्बन्ध व व्याकरणात्मक अर्थ थुइकेत धातु अथवा प्रातिपदिकय् याइगु परिवर्तनयात रूपायन धाइ। वाक्यात्मक सम्बन्ध धाय्‌बलय् गुगुं नं वाक्यय् छगू मेगुया दथुइ दइगु स्वापू ख:। *दाजुं किजायात दाल।* थुगु खँपुइ दाजु शब्दय् वाक्यात्मक स्वापू क्यनेत कर्ताया चिंया रूपय् शिरविन्दु अथे हे किजा पदय् कर्म थुइकेत {-यात} दु। थुगु स्वापू हे वाक्यात्मक स्वापू ख:। अथे हे व्याकरणात्मक अर्थ धइगु दाजु व किजा नितां एकवचन, सजीव, कर्म ख:। थुकथंया अर्थ हे व्याकरणात्मक अर्थ ख:।

रुपायन याय्‌त मूल निता खँ मदय्‌क मगा:, व ख: आधार तत्व व आधेय तत्व। आधार तत्व धइगु प्रातिपदिक वा धातु जुइ। प्रातिपदिकंय् आधेय तत्व तया: रुपायन याइबलय् नाम रुपायन वा सर्वनाम रुपायन वा विशेषण रुपायन जुइ अलय् धातुइ वा धातुयात आधार तत्व मानय् याना: आधेय तत्व तया: रुपायन याइबलय् क्रिया रुपायन जुइ। भाषाय् दुगु दक्व शब्दया रुपायन जुइमखु। थुगु ल्याखं रुपायन जुइगु व रुपायन मजुइगु ल्याखं शब्द निथिकं दु।

रुपायन जुइगु शब्दवर्ग– नाम, सर्वनाम, विशेषण, क्रिया।

रुपायन जुइमखुगु शब्दवर्ग– मूल क्रियाविशेषण, नामयोगी, संयोजक, निपात व विस्मयादिबोधक।

नाम व विशेषणया लिङ्ग, वचन व कारकया आधारय् रुपायन जुइ। सर्वनामया रुपायन जुइबलय् च्वय्‌या हे लिङ्ग, वचन, कारक व पुरुषया नं रुपायन जुइ। क्रियाया रुपायन जुइबलय् लिङ्ग, वचन, पुरुष, काल, पक्ष, भाव, वाच्य, अकरण, आदर, प्रेरणार्थक इत्यादिया आधारय् रुपायन जुइ। अथे नं प्रत्येक भाषाय् थ्व दक्व आधारय् जुइमा: धइगु

मदु । अङ्ग्रेजी भाषाय् नाम, विशेषण व कियाया लिङ्गया आधारय् रुपायन जुइमखु तर सर्वनामय् He व She निगू शब्दय् लिङ्गया व्यवस्था दु । अथे हे नेपालभाषाय् नाम, सर्वनाम, विशेषण व कियाय् नं व्याकरणिक लिङ्गया व्यवस्था मदु तर जीवताया आधारय् रुपायन व्यवस्था दु । थन क्वय् रुपायनया छुं नमूना बियातःगु दु ।

७.१ नामया रुपायन

७.१.१ लिङ्गया आधारय् रुपायन

पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग	शब्दवर्ग	भाषा
घोडा	घोडी	नाम	नेपाली
चखेवा	चखेवी	नाम	नेपाली
गोरो	गोरी	विशेषण	नेपाली
कालो	काली	विशेषण	नेपाली
खान्छ	खान्छे	किया	नेपाली
गयो	गई	किया	नेपाली
He	She	सर्वनाम	अङ्ग्रेजी

७.१.२ वचनया आधारय् रुपायन

एकवचन	बहुवचन	शब्दवर्ग	भाषा
केटो	केटाहरु	नाम	नेपाली
केटी	केटीहरु	नाम	नेपाली
Book	Books	नाम	अङ्ग्रेजी
Ox	oxen	नाम	अङ्ग्रेजी
मचा	मचात	नाम	नेपालभाषा
म्ह्याय्	म्ह्याय्पिं	नाम	नेपालभाषा
म	हामी	सर्वनाम	नेपाली
तँ	तिमी/तिमीहरु	सर्वनाम	नेपाली
I	We	सर्वनाम	अङ्ग्रेजी
It	They	सर्वनाम	अङ्ग्रेजी
जि	जिपिं	सर्वनाम	नेपालभाषा

व	इपिं	सर्वनाम	नेपालभाषा
छ	छिपिं	सर्वनाम	नेपालभाषा
गोरो	गोरा	विशेषण	नेपाली
कालो	काला	विशेषण	नेपाली
खान्छ	खान्छन्	किया	नेपाली
खान्छु	खान्छौं	किया	नेपाली
reads	read	किया	अङ्ग्रेजी
Does	do	किया	अङ्ग्रेजी

७.१.३ पुरुषया आधारय् रुपायन

प्रथम पुरुष	द्वितीय पुरुष	तृतीय पुरुष	शब्दवर्ग	भाषा
म	तँ	ऊ	सर्वनाम	नेपाली
हामी	तिमी	उनी	सर्वनाम	नेपाली
I	You	He	सर्वनाम	अङ्ग्रेजी
We	You	They	सर्वनाम	अङ्ग्रेजी
जि	छ	व	सर्वनाम	नेपालभाषा
जिपिं	छिपिं	इपिं	सर्वनाम	नेपालभाषा
-	छि	वय्कः	सर्वनाम	नेपालभाषा
-	छपिं/छलप्वल	वसप्वल	सर्वनाम	नेपालभाषा
खान्छु	खान्छौ	खान्छ	किया	नेपाली
खान्छौं	खान्छौ	खान्छन्	किया	नेपाली
नया	नल	नल	किया	नेपालभाषा
नये	नइ	नइ	किया	नेपालभाषा

७.१.४ पुरुषया आदर रुपायन

नेपालीभाषा

आदररहित	तँ, यो, ऊ
सामान्य आदर	तिमी, उनी, यिनी
उच्च आदर	तपाईं, यहाँ, उहाँ, आफू

उच्चतर आदर	हजुर	
उच्चतम आदर	मौसुफ	

नेपालभाषा

आदर	छ, छिपिं	व, इपिं
उच्च आदर	छि, छिकपिं	वय्कः, वय्कःपिं
अति उच्च आदर	छःपिं / छलप्वल	वसप्वल, वलप्वलपिं

७.१.५ कारकया आधारय् नाम, सर्वनाम व विशेषणया रुपावली

कारक	नाम	सर्वनाम	विशेषण
कर्ता	राम / रामं	जि / जिं	बांलाम्ह / बांलाःम्हं
कर्म, सम्प्रदान	रामयात	जित	बांलाम्हय्सित
अपादान, अधिकरण	रामयाके	जिके	बांलाःम्हय्सिके
सम्बन्ध	रामया	जिम्ह	बांलाःम्हसिया

(क) कारकया आधारय् सजीव / निंर्जीव नामया रुपायन

	सजीव		निर्जीव	
कारक	एकवचन	बहुवचन	एवचन	बहुवचन
कर्ता	तता / ततां,	ततापिं / ततापिंसं	कलम / कलम	कलमत
कर्म, सम्प्रदान	ततायात,	ततापिंत	–	–
करण	–	–	–	कलमं
अपादान	–	–	–	कलमं
सम्बन्ध	तताया,	ततापिनि	–	कलमया
अधिकरण	ततायाके	ततापिंके	कलमय्	कलमतय्के

(ख) कारकया आधारय् सर्वनामया पुरुष, वचन रुपायन

प्रथम पुरुष

कारक	एकवचन	बहुवचन
कर्ता	जि / जिं	जिपिं / जिमिसं
कर्म, सम्प्रदान	जित	जिमित
सम्बन्ध	जिम्ह / जिगु	जिमि
अधिकरण	जिके	जिमिके

द्वितीय पुरुष

कारक	एकवचन	बहुवचन
कर्ता	छ/छं	छिपि/छिमिस
कर्म, सम्प्रदान	छंत	छिमित
सम्बन्ध	छंम्ह/छंगु	छिमि
अधिकरण	छंके	छिमिके

तृतीय पुरुष

कारक	एकवचन	बहुवचन
कर्ता	व/वं	इपिं/इमिसं
कर्म, सम्प्रदान	वयात	इमित
सम्बन्ध	वयाम्ह/वयागु	इमि
अधिकरण	वयाके	इमिके

(ग) कारकया आधारय् सजीव/निर्जीव सर्वनामया रुपायन

	सजीव		निर्जीव	
कारक	एकवचन	बहुवचन	एकवचन	बहुवचन
कर्ता	थ्व/थ्वं	थुपिं/थुमि	थ्व/थ्वं	थ्वथ्व
कर्म, सम्प्रदान	थ्वयात	थुमित	–	–
करण	–	–	थुकिं	–
अपादान	–	–	–	–
सम्बन्ध	थ्वया,	थुमि	थुकिया	–
अधिकरण	थ्वयाके	थुमिके	थुकी	–

(घ) कारकया आधारय् सजीव/निर्जीव विशेषणया रुपायन

	सजीव		निर्जीव	
कारक	एकवचन	बहुवचन	एकवचन	बहुवचन
कर्ता	बांलाम्ह/बांला:म्हं,	बांला:पिं/बांलापिंसं	बांबांला:गु	–
कर्म, सम्प्रदान	बांला:म्हय्सित,	बांला:पिंत	बांला:गुयात	–
करण	–	–	बांला:गुलिं	–
अपादान	–	–	बांला:गुलिं	–
सम्बन्ध	बांला:म्हय्सिया,	बांला:पिनि	बांला:गुया	–
अधिकरण	बांला:म्हय्सिके,	बांला:पिनिके	बांला:गुली	–

७.२ क्रिया रुपायन

७.२.१ लिङ्गया आधारय् क्रिया रूपायन

पुलिङ्ग खान्छस्, खान्छ, खायो, (नेपाली भाषा)

स्त्रीलिङ्ग खान्छेस्, खान्छ्यौ, खान्छे, खान्छिन्, खाई, खाइन्

(अङ्ग्रेजीभाषा व नेपालभाषाय् क्रियाय् लिङ्ग रुपायन याय्‌गु व्यवस्था मदु ।)

७.२.२ वचनया आधारय् क्रिया रूपायन

एकवचन खान्छु, खान्थें, खानेछु, खान्छ, खान्थ्यो, खानेछ

बहुवचन खान्छौं, खान्थ्यौं, खानेछौं, खान्छौ, खान्थ्यौ, खानेछौ, खान्छन्, खान्थे, खानेछन् । (अङ्ग्रेजीभाषाय् s तया: बहुवचन थुइकी, क्रियाय् s तया: एकवचन थुइकी । नेपालभाषाय् क्रियाया बहुवचन याय्‌गु व्यवस्था मदु ।)

७.२.३ पुरुषया आधारय् क्रिया रूपायन

नेपालीभाषा

प्रथम पुरुष खान्छु, खान्थें, खानेछु, खान्छौं, खान्थ्यौं, खानेछौं

द्वितीय पुरुष खान्छौ, खान्थ्यौ, खानेछौ, खान्छौ

तृतीय पुरुष खान्छ, खान्थ्यो, खानेछ, खान्छन्, खान्थे, खानेछन्

नेपालभाषा

आत्मपुरुष नया, नये

परपुरुष नल, नइ

७.२.४ काल रूपायन

नेपालीभाषा

भूतकाल खाएँ, खायौं, खायौ, खायो, खाए

वर्तमानकाल खान्छु, खान्छौं, खान्छौ, खान्छ, खान्छन्

भविष्यकाल खानेछु, खानेछौं, खानेछ, खानेछौ, खानेछ, खानेछन्

अङ्ग्रेजीभाषा

भूतकाल	ate,	did,	Passed
वर्तमानकाल	eat,	do,	Pass

नेपालभाषा

भूतकाल नया, नल

अभूत नये, नइ

७.२.५ पक्ष रूपायन

नेपालीभाषा

अपूर्णपक्ष	खाइरहेको, खाँदै (छ, छन्/थियो, थिएँ)
पूर्णपक्ष	खाएको (छ, छु, छौं, थिएँ, थियो), खाएका (छन्, थिए)
अभ्यस्त	खान्थें, खान्थ्यौं, खान्थिस, खान्थ्यौ, खान्थे
अज्ञात	खाएछु, खाएछौं, खाइछस्, खाइछेस्, खाएछौ, खाएछन्
सम्भावना	खाउँला, खाऔंला, खालास्, खालान्

नेपालभाषा

अपूर्णपक्ष	नयाच्वने, नयाच्वना, नयाच्वन, नयाच्वनी, नयाच्वं (नइच्वं)
पूर्णपक्ष	नय्धुन, नय्धुंका, नय्धुंकल, नय्धुंकी
अज्ञात	जुयाच्वन– नःजुयाच्वन । वं जा नःजुयाच्वन । वं जा नयातल । जिं बासिगु जा नय्लात ।
उद्देश्यबोधक	नःवने, नःवना, नःवन, नःवनी
सम्भावना	नय्यः, त्वनेयः,
पूर्वकालिक	नयाः, दिनाः, ननं, दिदिउं, सःताः, सःतुसःतुं,
स्वभाव/स्थितिबोधक	नः, दिऊ, दं (दने),

७.२.६ भाव/वृत्ति/अर्थ रूपायन

प्रश्नार्थक	राम भात खान्छ ?
आज्ञार्थक	तिमी खाना खाऊ ।
अनुमति	राम खाना खाओस् ।
प्रार्थना	म खाना खाउँ ।
आशीर्वाद	तिम्रो जय होस् ।

नेपालभाषा

आज्ञार्थक	न, दिउ/द्यु (दिये), सःति (सःते), चुइकि (चुइके), भासँ (भाये), दिसँ (दिये), ति (तये), वा (वये), हिँ/हकि/हचि (हये), नु (वने), हुँ (वने)
प्रश्नार्थक	नय्ला ?, नइला ?, नलला ?, नःला ?,
परिणामबोधक	नय्लात, जूवन (लिच्वः मखुथे जूवन)

कामनार्थक

सुवाः थुइकीगु- जय जुइमा । भिं जुइमा । ल्यासे जुइमा । भाग्यमानी जुइमा । वं थाय्‌तक लुफिं महाय्‌मा । पास्‌ जुइमा ।

सराः थुइकीगु- सीमा । झ्वकनीमा । ध्वगीमा । तुँ दाय्‌मा ।

सम्भावनार्थक	वं यक्व जा नय्‌फु । (सम्भावना, सक्षमता)
	वं जा नय्‌यो । (सम्भावना)

७.२.७ वाच्य रूपायन

कर्तृवाच्य	खान्छु	खाँदैछ	खाएको छ
कर्मवाच्य	खाइन्छ	खाइदैछ	खाइएको छ

७.२.८ आदर रूपायन

आदररहित	खान्छ, पिउँछ
सामान्य आदर	खान्छौ/खान्छ्यौ
उच्च आदर	खानुहुन्छ, पिउँनुहुन्छ
उच्चतर आदर	खाइसिन्छ, पिइसिन्छ
उच्चतम आदर	खाइबक्सिन्छ, पिइबक्सिन्छ

नेपालभाषा

सामान्य आदर	नइ, त्वनी
उच्च आदर	नयादी, त्वनादी, भपाःदी
अति उच्च आदर	नयाबिज्याइ, त्वनाबिज्याइ, भपाबिज्याइ
	अङ्ग्रेजी भाषाय्‌ आदर शब्द मदु ।

७.२.९ करण व अकरण रूपायन

नेपालीभाषा

करण	खायो,	खाएछ,	खाओस्‌	खाऊ,
अकरण	खाएन,	खाएनछ,	नखाओस्‌,	नखाऊ

नेपालभाषा

करण	नया, नल, नये, नइ, नः, न,
अकरण	मनया, मनल, मनये, नइमखु, मनः, नय्‌मते

७.२.१० अप्रेरणार्थक व प्रेरणर्थक

नेपालीभाषा

अप्रेरणार्थक	खान्छु, खान्छौं, खान्छौ, खायो, खायौ, खान्छ, खान्छन, खाऊ,
प्रेरणर्थक	खुवाउँछु, खुवाउँछौं, खुवाउँछौ, खुवायो, खुवायौ, खुवाउँछ, खुवाउँछन्, खुवाऊ,

नेपालभाषा

अप्रेरणार्थक	नये,	नया,	नइ,	नल,	न,	नः
प्रेरणर्थक	नके,	नका,	नकी,	नकल,	नकि,	नकू

७.३ रूपायन व व्युत्पादनदथुइ पाःगु खँ

(क) व्युत्पादन यानाः दय्कातःगु शब्द कोशीय जुइ । अथे धइगु मतलव व्युत्पादित शब्द कोशय् दुतिने योग्य जुइ । वाक्यय् प्रयोग याय् योग्य मजुइफु । उकिं थुकी कारकया छुंकथंया विभक्ति दइमखु, गथे राम, श्याम, ल्वहं, कथि इत्यादि ।

रूपायित शब्द कोशय् मखु वाक्यय् प्रयोग याय् योग्य जुइ । उकिं थुकी कारकया विभिन्न विभक्तित प्रयोग जुयाच्वंगु जुइ, गथे रामं, रामयात, रामयाके, ल्वहँतं, ल्वहँतय्, कथिं, कथिइ इत्यादि ।

(ख) व्युत्पादन प्रणालीअन्तरगत विभिन्नकथंया न्हून्हूगु शब्द दय्केगु ज्या जुइ । थुकिं यानाः कोशय् शब्द यक्व दइ, गथे बाखं धइगु मूल शब्द छगू दय्साथ उकिं विभिन्न न्हून्हूगु शब्द दय्की । थुगु बाखं शब्दं बाखंचु, बाखंमि, न्हूबाखं, पुलांबाखं, न्यँकँबाखं, किपाहनाबाखं, बाखंपाः, बाखंम्ये, बाखं-हना (पटकथा), क्वथाबाखं इत्यादि ।

रूपायनं विभिन्न रूपायित शब्द दय्की, गथे नये छगू क्रिया दुसा उकिं भूतकाल, अभूतकाल, पूर्वकालिक, स्वभाव/स्थितिबोधक, आज्ञार्थक दय्की, अथे हे नाम जूसा कर्ता, कर्म, सम्प्रदान, अपादान, अधिकरण इत्यादि रूप दय्की

(ग) व्युत्पादन प्रणालीअन्तरगत शब्द दय्कीबलय् मूल शब्द वा आधार तत्वय् विभिन्न सर्ग (उपसर्ग, मध्यसर्ग वा परसर्ग) तयाः दय्की । थथे दय्कीबलय् व्युत्पादित तत्व गुलि तय्माःगु खः व दक्व तयाः दय्की ।

रूपायित शब्द दय्कीबलय् व्युत्पादित तत्वत गुलि तय्माःगु खः व दक्व तय्धुंका जक रूपायित तत्वत तइ । व्युत्पादित तत्व तय्सिमधय्कं रूपायित तत्व तइ मखु । रूपायित तत्व तय्सिधय्धुंकाः हाकनं व्युत्पादित तत्व तइमखु, गथे **ज्यापु** । ज्यापु छगू मूल शब्द खः । थुकी व्युत्पादित सर्ग **-नी** तय्वं ज्यापुनी व्युत्पादित शब्द तयार जुइ । अनंलिपा तिनि बहुवचन

यायुगुसा **-त**, कर्ता यायुगुसा **ज्यापुनिंतसें,** कर्म यायुगुसा **ज्यापुनीतय्त**, अधिकरण यायुगुसा **ज्यापुनीतय्के** जुइ । थुकथं व्युत्पादित तत्व तय्कधुंकाः रूपायित तत्व तइ ।

(घ) व्युत्पादित शब्द दय्केबलय् मूल शब्द छु शब्द वर्गय् लाःगु खः व हे शब्द वर्गय् लाय्माः धइगु मदु । नामं विशेषण, विशेषणं नाम नं जुइफु । क्रियां नाम नं जुइफु, गथे **नये** क्रिया खः । नये शब्दं **नपाः** दय्कल धाःसा व भाववाचक नाम जुल । अथे हे नये क्रियां **नख्वं** दय्कल धाःसा व विशेषण जुल । **नय्बः** दय्कल धाःसा नाम जुल ।

रूपायित शब्द दय्कीबलय् शब्द वर्ग परिवर्तन मजूसे व्याकरणिक कोटि जक परिवर्तन जुइ । न्हापा एकवचन जूसा लिपा बहुवचन जुइ । कर्ताकारकं कर्मकारक जुइफु, क्रिया जूसा भूतकालं अभूतकाल वा स्वभाव/स्थितिबोधक वा आज्ञार्थक जुइफु । अथे हे पुरुष परिवर्तन जुइफु । धाय्कि *जिं जा नया* जूसा **नया** आत्मभूत, व उकिया पलिसा *वं जा नइ* जुइफु । थुकथं काल नं परिवर्तन, पुरुष नं परिवर्तन जूगु दु ।

८ ल्याःग्वः

नेपालभाषाय् ल्याःख्यायूगु ज्या निथिकं दु- छुं वस्तुनापं मतःसे स्वकं ल्याः जक ख्यायूगु व्यवस्था व छुं वस्तु नापं तयाः ल्याःख्यायूगु व्यवस्था। स्वकं ल्याःख्यायूगु व्यवस्था थुकथं दु-

छि १	संछि ११	नीछि २१	स्वीछि ३१	पीछि ४१
नछि २	संनछि १२	नीनछि २२	स्वीनसि ३२	पीनछि ४२
स्व ३	संस्व १३	नीस्व २३	स्वीस्व ३३	पीस्व ४३
पि ४	संपि १४	नीपि २४	स्वीपि ३४	पीपि ४४
न्या ५	संन्या १५	नीन्या २५	स्वीन्या ३५	पीन्या ४५
खु ६	संखु १६	नीखु २६	स्वीखु ३६	पीखु ४६
न्हस ७	संन्हस १७	नीन्हस २७	स्वीन्हस ३७	पीन्हस ४७
च्या ८	संच्या १८	नीच्या २८	स्वीच्या ३८	पीच्या ४८
गु ९	संगु १९	नीगु २९	स्वीगु ३९	पीगु ४९
सांन्ह १०	संसांन्ह २०	नीसांन्ह ३०	स्वीसांन्ह ४०	पीसांन्ह ५०

न्यय्छि ५१	ख्वीछि ६१	न्हय्छि ७१	चय्छि ८१	ग्वीछि ९१
न्यय्नछि ५२	ख्वीनछि ६२	न्हय्नछि ७२	चय्नछि ८२	ग्वीनछि ९२
न्यय्स्व ५३	ख्वीस्व ६३	न्हय्स्व ७३	चय्स्व ८३	ग्वीस्व ९३
न्यय्पि ५४	ख्वीपि ६४	न्हय्पि ७४	चय्पि ८४	ग्वीपि ९४
न्यय्न्या ५५	ख्वीन्या ६५	न्हय्न्या ७५	चय्न्या ८५	ग्वीन्या ९५
न्यय्खु ५६	ख्वीखु ६६	न्हय्खु ७६	चय्खु ८६	ग्वीखु ९६
न्यय्न्हस ५७	ख्वीन्हस ६७	न्हय्न्हस ७७	चय्न्हस ८७	ग्वीन्हस ९७
न्यय्च्या ५८	ख्वीच्या ६८	न्हय्च्या ७८	चय्च्या ८८	ग्वीच्या ९८
न्यय्गु ५९	ख्वीगु ६९	न्हय्गु ७९	चय्गु ८९	ग्वीगु ९९
न्यय्सांन्ह ६०	ख्वीसांन्ह ७०	न्हय्सांन्ह ८०	चय्सांन्ह ९०	सछि १००

द्वःछि	१०००	झिद्वः	१००००
लख	१०००००	झिलख	१००००००
कोति	१०००००००	झिकोति	१००००००००

प्राणी वा छुं वस्तुनाप तयाः ल्याख्याय्गु व्यवस्था– धाय्कि मनू ल्याख्याय्गु जूसा म्ह तयाः ल्याख्याइ, दसु-

छम्ह १	नीछम्ह २१	पीछम्ह ४१	ख्वीछम्ह ६१	चय्छम्ह ८१
निम्ह २	नीनिम्ह २२	पीनिम्ह ४२	ख्वीनिम्ह ६२	चय्निम्ह ८२
स्वम्ह ३	नीस्वम्ह २३	पीस्वम्ह ४३	ख्वीस्वम्ह ६३	चय्स्वम्ह ८३
प्यम्ह ४	नीप्यम्ह २४	पीप्यम्ह ४४	ख्वीप्यम्ह ६४	चय्प्यम्ह ८४
न्याम्ह ५	नीन्याम्ह २५	पीन्याम्ह ४५	ख्वीन्याम्ह ६५	चय्न्याम्ह ८५
खुम्ह ६	नीखुम्ह २६	पीखुम्ह ४६	ख्वीखुम्ह ६६	चय्खुम्ह ८६
न्हय्म्ह ७	नीन्हय्म्ह २७	पीन्हय्म्ह ४७	ख्वीन्हय्म्ह ६७	चय्न्हय्म्ह ८७
च्याम्ह ८	नीच्याम्ह २८	पीच्याम्ह ४८	ख्वीच्याम्ह ६८	चय्च्याम्ह ८८
गुम्ह ९	नीगुम्ह २९	पीगुम्ह ४९	ख्वीगुम्ह ६९	चय्गुम्ह ८९
भिम्ह १०	स्वीम्ह ३०	न्यय्म्ह ५०	न्हय्म्ह ७०	ग्वीम्ह ९०
भिंछम्ह ११	स्वीछम्ह ३१	न्यय्छम्ह ५१	न्हय्छम्ह ७१	ग्वीछम्ह ९१
भिंनिम्ह १२	स्वीनिम्ह ३२	न्यय्निम्ह ५२	न्हय्निम्ह ७२	ग्वीनिम्ह ९२
भिंस्वम्ह १३	स्वीस्वम्ह ३३	न्यय्स्वम्ह ५३	न्हय्स्वम्ह ७३	ग्वीस्वम्ह ९३
भिंप्यम्ह १४	स्वीप्यम्ह ३४	न्यय्प्यम्ह ५४	न्हय्प्यम्ह ७४	ग्वीप्यम्ह ९४
भिंन्याम्ह १५	स्वीन्याम्ह ३५	न्यय्न्याम्ह ५५	न्हय्न्याम्ह ७५	ग्वीन्याम्ह ९५
भिंखुम्ह १६	स्वीखुम्ह ३६	न्यय्खुम्ह ५६	न्हय्खुम्ह ७६	ग्वीखुम्ह ९६
भिंन्हय्म्ह १७	स्वीन्हय्म्ह ३७	न्यन्हय्म्ह ५७	न्हय्न्हय्म्ह ७७	ग्वीन्हय्म्ह ९७
भिंच्याम्ह १८	स्वीच्याम्ह ३८	न्यय्च्याम्ह ५८	न्हय्च्याम्ह ७८	ग्वीच्याम्ह ९८
भिंगुम्ह १९	स्वीगुम्ह ३९	न्यय्गुम्ह ५९	न्हय्गुम्ह ७९	ग्वीगुम्ह ९९
नीम्ह २०	पीम्ह ४०	ख्वीम्ह ६०	चय्म्ह ८०	सछिम्ह १००

९ ताजिग्वः

नेपालभाषाय् ताजिग्वः यक्व दु। उकिं थुगु भाषायात ताजिग्वः भाय्कथं काय्गु याः। थुगु भाषाय् दुगु ताजिग्वःयात क्वय् बियातःकथं ब्वथलाः अध्ययन याय्ज्यू।

९.१ संज्ञा ताजिग्वः

९.२ क्रिया ताजिग्वः

९.१ संज्ञा ताजिग्वः

संज्ञा ताजिग्वःयात कयाः विभिन्न इलय् विभिन्न मनूतसें चर्चा यानातःगु दु । Austine Hale व इश्वरानन्दजुं (सन् १९७३) संज्ञा ताजिग्वःयात कयाः विशद् चर्चा यानादीगु दु । थुगु ताजिग्वलय् क्वय् बियातःकथं ब्वथलाः अध्ययन याय्ज्यू–

(क) विशेष ताजिग्वः

(ख) सामान्य ताजिग्वः

(ग) समूहवाचक ताजिग्वः

(क) विशेष ताजिग्वः

छगूयां छगू थासय् वा वस्तुइ जक छ्यलीगु यात विशेष ताजिग्वः धाइ । का, काय्, खा, ग्वं, थ्वः, फं, बेय्, ब्व, इत्यादि ।

खा- दनातःगु छेँयात ल्याःख्याइबलय् खा यानाः ल्याःख्याइ ।

ग्वं- सिमा क्वःथइबलय् पिनेया आकार प्रकार मस्यंक चाःल्हानातःगु सिँयात ग्वं धाइ । थुकीयात ल्याःख्याइबलय् ग्वं याना ल्याःख्याइ ।

थ्वः- तकुमाचा (डण्डीबियो) म्हितीबलय् छकलं ग्वःगू पटक दाल उकीयात ल्याःख्याइबलय् थ्वः यानाः ल्याःख्याइ ।

फं- केरामाय् केरा सयाः च्वनीबलय् छगू हे कचाय् गुचमुच जुयाः सयाच्वनी । खानाहइबलय् छपु-छपु यानाः खानामहःसे छगू धिकां हे हइ । उगु छगू धिक्कायात फं धाइ । थ्व केराय् जक प्रयोग जुइगु ताजिग्वः खः ।

बेय्- नय्त थिक जुइक चिनातःगु ग्वाःयात बेय् यानाः ल्याः ख्याइ । थ्व ग्वालय् जक प्रयोग जुइ ।

ब्व- भ्वय् नय्त वा नकेत बजि ल्वसाघासा तयाः भाग तयातःगु यात ब्व धाइ । थुकी छब्व निब्व यानाः ल्याःख्याइ ।

(ख) सामान्य ताजिग्वः

विशेष छता वस्तुइ जक प्रयोग मजूसे निता वा नितां मयाक वस्तुइ प्रयोग जुइगु ताजिग्वःयात सामान्य ताजिग्वः धाइ । गः, चाः, पा, पाः, पु, म्ह, मा/म्हा, इत्यादि ताजिग्वः खः ।

गः- गुच्चा, नमुगः, रेडियो, टेलिभिजन, दराज, मोटर, बाता, धःप, लःथल, जासि, धलिं, सिँ, सुरुवाः, पाइँट, जा इत्यादि छगू पूर्णरूप कयाच्वंगु बस्तुयात गः यानाः ल्याःख्याइ ।

चाः- लैंया चाः, तुसिया चाः, इत्यादि पिनेया आकार मस्यंक चानातःगु वा दय्कातःगु वस्तुयात चाः यानाः ल्याःख्याइ ।

७.२ किया रुपायन

७.२.१ लिङ्गया आधारय् किया रूपायन

पुलिङ्ग खान्छस्, खान्छ, खायो, (नेपाली भाषा)

स्त्रीलिङ्ग खान्छेस्, खान्छ्यौ, खान्छे, खान्छिन्, खाई, खाइन्

(अङ्ग्रेजीभाषा व नेपालभाषाय् कियाय् लिङ्ग रुपायन याय्गु व्यवस्था मदु ।)

७.२.२ वचनया आधारय् किया रूपायन

एकवचन खान्छु, खान्थें, खानेछु, खान्छ, खान्थ्यो, खानेछ

बहुवचन खान्छौं, खान्थ्यौं, खानेछौं, खान्छौ, खान्थ्यौ, खानेछौ, खान्छन्, खान्थे, खानेछन् । (अङ्ग्रेजीभाषाय् S तयाः बहुवचन थुइकी, कियाय् S तयाः एकवचन थुइकी । नेपालभाषाय् कियाया बहुवचन याय्गु व्यवस्था मदु ।)

७.२.३ पुरुषया आधारय् किया रूपायन

नेपालीभाषा

प्रथम पुरुष खान्छु, खान्थें, खानेछु, खान्छौं, खान्थ्यौं, खानेछौं

द्वितीय पुरुष खान्छौ, खान्थ्यौ, खानेछौ, खान्छौ

तृतीय पुरुष खान्छ, खान्थ्यो, खानेछ, खान्छन्, खान्थे, खानेछन्

नेपालभाषा

आत्मपुरुष नया, नये

परपुरुष नल, नइ

७.२.४ काल रूपायन

नेपालीभाषा

भूतकाल खाएँ, खायौं, खायौ, खायो, खाए

वर्तमानकाल खान्छु, खान्छौं, खान्छौ, खान्छ, खान्छन्

भविष्यकाल खानेछु, खानेछौं, खानेछ, खानेछौ, खानेछ, खानेछन्

अङ्ग्रेजीभाषा

भूतकाल	ate,	did,	Passed
वर्तमानकाल	eat,	do,	Pass

नेपालभाषा

भूतकाल नया, नल

अभूत नये, नइ

७.२.५ पक्ष रूपायन

नेपालीभाषा

अपूर्णपक्ष	खाइरहेको, खाँदै (छ, छन्/थियो, थिएँ)
पूर्णपक्ष	खाएको (छ, छु, छौं, थिएँ, थियो), खाएका (छन्, थिए)
अभ्यस्त	खान्थें, खान्थ्यौं, खान्थिस, खान्थ्यौ, खान्थे
अज्ञात	खाएछु, खाएछौं, खाइछस्, खाइछेस्, खाएछौ, खाएछन्
सम्भावना	खाउँला, खाऔंला, खालास्, खालान्

नेपालभाषा

अपूर्णपक्ष	नयाच्वने, नयाच्वना, नयाच्वन, नयाच्वनी, नयाच्वं (नइच्वं)
पूर्णपक्ष	नय्धुन, नय्धुंका, नय्धुंकल, नय्धुंकी
अज्ञात	जुयाच्वन– नःजुयाच्वन। वं जा नःजुयाच्वन। वं जा नयातल। जिं बासिगु जा नय्लात।
उद्देश्यबोधक	नःवने, नःवना, नःवन, नःवनी
सम्भावना	नय्यः, त्वनेयः,
पूर्वकालिक	नयाः, दिनाः, ननं, दिदिउं, सःताः, सःतुसःतुं,
स्वभाव/स्थितिबोधक	नः, दिऊ, दं (दने),

७.२.६ भाव/वृत्ति/अर्थ रूपायन

प्रश्नार्थक	राम भात खान्छ ?
आज्ञार्थक	तिमी खाना खाऊ।
अनुमति	राम खाना खाओस्।
प्रार्थना	म खाना खाउँ।
आशीर्वाद	तिम्रो जय होस्।

नेपालभाषा

आज्ञार्थक	न, दिउ/द्चु (दिये), सःति (सःते), चुइकि (चुइके), भासँ (भाये), दिसँ (दिये), ति (तये), वा (वये), हिँ/हकि/हचि (हये), नु (वने), हुँ (वने)
प्रश्नार्थक	नय्ला ?, नइला ?, नलला ?, नःला ?,
परिणामबोधक	नय्लात, जूवन (लिच्वः मखुथे जूवन)

कामनार्थक

सुवाः थुइकीगु- जय जुइमा । भिं जुइमा । ल्यासे जुइमा । भाग्यमानी जुइमा । वं थाय्‌तक लुफिं महाय्‌मा । पास्‌ जुइमा ।

सराः थुइकीगु- सीमा । झ्वकनीमा । ध्वगीमा । तुँ दाय्‌मा ।

सम्भावनार्थक	वं यक्व जा नय्‌फु । (सम्भावना, सक्षमता)
	वं जा नय्‌यो । (सम्भावना)

७.२.७ वाच्य रूपायन

कर्तृवाच्य	खान्छु	खाँदैछ	खाएको छ
कर्मवाच्य	खाइन्छ	खाइदैछ	खाइएको छ

७.२.८ आदर रूपायन

आदररहित	खान्छ, पिउँछ
सामान्य आदर	खान्छौ / खान्छ्यौ
उच्च आदर	खानुहुन्छ, पिउँनुहुन्छ
उच्चतर आदर	खाइसिन्छ, पिइसिन्छ
उच्चतम आदर	खाइबक्सिन्छ, पिइबक्सिन्छ

नेपालभाषा

सामान्य आदर	नइ, त्वनी
उच्च आदर	नयादी, त्वनादी, भपाःदी
अति उच्च आदर	नयाबिज्याइ, त्वनाबिज्याइ, भपाबिज्याइ
	अङ्ग्रेजी भाषाय्‌ आदर शब्द मदु ।

७.२.९ करण व अकरण रूपायन

नेपालीभाषा

करण	खायो,	खाएछ,	खाओस्‌	खाऊ,
अकरण	खाएन,	खाएनछ,	नखाओस्‌,	नखाऊ

नेपालभाषा

करण	नया, नल, नये, नइ, नः, न,
अकरण	मनया, मनल, मनये, नइमखु, मनः, नय्‌मते

७.२.१० अप्रेरणार्थक व प्रेरणर्थक

नेपालीभाषा

अप्रेरणार्थक	खान्छु, खान्छौं, खान्छौ, खायो, खायौ, खान्छ, खान्छन, खाऊ,
प्रेरणर्थक	खुवाउँछु, खुवाउँछौं, खुवाउँछौ, खुवायो, खुवायौ, खुवाउँछ, खुवाउँछन्, खुवाऊ,

नेपालभाषा

अप्रेरणार्थक	नये,	नया,	नइ,	नल,	न,	नः
प्रेरणर्थक	नके,	नका,	नकी,	नकल,	नकि,	नकू

७.३ रूपायन व व्युत्पादनदथुइ पाःगु खँ

(क) व्युत्पादन यानाः दय्कातःगु शब्द कोशीय जुइ । अथे धइगु मतलव व्युत्पादित शब्द कोशय् दुतिने योग्य जुइ । वाक्यय् प्रयोग याय् योग्य मजुइफु । उकिं थुकी कारकया छुंकथंया विभक्ति दइमखु, गथे राम, श्याम, ल्वहं, कथि इत्यादि ।

रूपायित शब्द कोशय् मखु वाक्यय् प्रयोग याय् योग्य जुइ । उकिं थुकी कारकया विभिन्न विभक्तित प्रयोग जुयाच्वंगु जुइ, गथे रामं, रामयात, रामयाके, ल्वहँतं, ल्वहँतय्, कथिं, कथिइ इत्यादि ।

(ख) व्युत्पादन प्रणालीअन्तरगत विभिन्नकथंया न्हून्हूगु शब्द दय्केगु ज्या जुइ । थुकिं यानाः कोशय् शब्द यक्व दइ, गथे बाखं धइगु मूल शब्द छगू दय्साथ उकिं विभिन्न न्हून्हूगु शब्द दय्की । थुगु बाखं शब्दं बाखंचु, बाखंमि, न्हूबाखं, पुलांबाखं, न्यँकँबाखं, किपाहनाबाखं, बाखंपाः, बाखंम्ये, बाखं-हना (पटकथा), क्वथाबाखं इत्यादि ।

रूपायनं विभिन्न रूपायित शब्द दय्की, गथे नये छगू किया दुसा उकिं भूतकाल, अभूतकाल, पूर्वकालिक, स्वभाव/स्थितिबोधक, आज्ञार्थक दय्की, अथे हे नाम जूसा कर्ता, कर्म, सम्प्रदान, अपादान, अधिकरण इत्यादि रूप दय्की

(ग) व्युत्पादन प्रणालीअन्तरगत शब्द दय्कीबलय् मूल शब्द वा आधार तत्वय् विभिन्न सर्ग (उपसर्ग, मध्यसर्ग वा परसर्ग) तयाः दय्की । थथे दय्कीबलय् व्युत्पादित तत्व गुलि तय्माःगु खः व दक्व तयाः दय्की ।

रूपायित शब्द दय्कीबलय् व्युत्पादित तत्वत गुलि तय्माःगु खः व दक्व तय्धुंका जक रूपायित तत्वत तइ । व्युत्पादित तत्व तय्सिमधय्कं रूपायित तत्व तइ मखु । रूपायित तत्व तय्सिधय्धुंकाः हाकनं व्युत्पादित तत्व तइमखु, गथे **ज्यापु** । ज्यापु छगू मूल शब्द खः । थुकी व्युत्पादित सर्ग **-नी** तय्वं ज्यापुनी व्युत्पादित शब्द तयार जुइ । अनंलिपा तिनि बहुवचन

यायगुसा **-त**, कर्ता यायगुसा **ज्यापुनिंतसें**, कर्म यायगुसा **ज्यापुनीतय्‌त**, अधिकरण यायगुसा **ज्यापुनीतय्के** जुइ । थुकथं व्युत्पादित तत्व तय्कधुंका: रूपायित तत्व तइ ।

(घ) व्युत्पादित शब्द दय्केबलय् मूल शब्द छु शब्द वर्गय् ला:गु ख: व हे शब्द वर्गय् लाय्मा: धइगु मदु । नामं विशेषण, विशेषणं नाम नं जुइफु । क्रियां नाम नं जुइफु, गथे **नये** क्रिया ख: । नये शब्दं **नपा:** दय्कल धा:सा व भाववाचक नाम जुल । अथे हे नये क्रियां **नव्वं** दय्कल धा:सा व विशेषण जुल । **नय्‌ख:** दय्कल धा:सा नाम जुल ।

रूपायित शब्द दय्कीबलय् शब्द वर्ग परिवर्तन मजूसे व्याकरणिक कोटि जक परिवर्तन जुइ । न्हापा एकवचन जूसा लिपा बहुवचन जुइ । कर्ताकारकं कर्मकारक जुइफु, क्रिया जूसा भूतकालं अभूतकाल वा स्वभाव/स्थितिबोधक वा आज्ञार्थक जुइफु । अथे हे पुरुष परिवर्तन जुइफु । धाय्‌कि *जिं जा नया* जूसा **नया** आत्मभूत, व उकिया पलिसा *वं जा नइ* जुइफु । थुकथं काल नं परिवर्तन, पुरुष नं परिवर्तन जूगु दु ।

८ ल्याःग्वः

नेपालभाषाय् ल्याःख्याय्गु ज्या निथिकं दु- छुं वस्तुनापं मतःसे स्वकं ल्याः जक ख्याय्गु व्यवस्था व छुं वस्तु नापं तयाः ल्याःख्याय्गु व्यवस्था । स्वकं ल्याःख्याय्गु व्यवस्था थुकथं दु-

छि १	संछि ११	नीछि २१	स्वीछि ३१	पीछि ४१
नछि २	संनछि १२	नीनछि २२	स्वीनसि ३२	पीनछि ४२
स्व ३	संस्व १३	नीस्व २३	स्वीस्व ३३	पीस्व ४३
पि ४	संपि १४	नीपि २४	स्वीपि ३४	पीपि ४४
न्या ५	संन्या १५	नीन्या २५	स्वीन्या ३५	पीन्या ४५
खु ६	संखु १६	नीखु २६	स्वीखु ३६	पीखु ४६
न्हस ७	संन्हस १७	नीन्हस २७	स्वीन्हस ३७	पीन्हस ४७
च्या ८	संच्या १८	नीच्या २८	स्वीच्या ३८	पीच्या ४८
गु ९	संगु १९	नीगु २९	स्वीगु ३९	पीगु ४९
सांन्ह १०	संसांन्ह २०	नीसांन्ह ३०	स्वीसांन्ह ४०	पीसांन्ह ५०

न्यय्छि ५१	ख्वीछि ६१	न्हय्छि ७१	चय्छि ८१	ग्वीछि ९१
न्यय्नछि ५२	ख्वीनछि ६२	न्हय्नछि ७२	चय्नछि ८२	ग्वीनछि ९२
न्यय्स्व ५३	ख्वीस्व ६३	न्हय्स्व ७३	चय्स्व ८३	ग्वीस्व ९३
न्यय्पि ५४	ख्वीपि ६४	न्हय्पि ७४	चय्पि ८४	ग्वीपि ९४
न्यय्न्या ५५	ख्वीन्या ६५	न्हय्न्या ७५	चय्न्या ८५	ग्वीन्या ९५
न्यय्खु ५६	ख्वीखु ६६	न्हय्खु ७६	चय्खु ८६	ग्वीखु ९६
न्यय्न्हस ५७	ख्वीन्हस ६७	न्हय्न्हस ७७	चय्न्हस ८७	ग्वीन्हस ९७
न्यय्च्या ५८	ख्वीच्या ६८	न्हय्च्या ७८	चय्च्या ८८	ग्वीच्या ९८
न्यय्गु ५९	ख्वीगु ६९	न्हय्गु ७९	चय्गु ८९	ग्वीगु ९९
न्यय्सांन्ह ६०	ख्वीसांन्ह ७०	न्हय्सांन्ह ८०	चय्सांन्ह ९०	सछि १००

द्वःछि	१०००	झिद्वः	१००००
लख	१०००००	झिलख	१००००००
कोति	१०००००००	झिकोति	१००००००००

प्राणी वा छुं वस्तुनाप तयाः ल्याख्यायगु व्यवस्था– धायकि मनू ल्याख्यायगु जूसा म्ह तयाः ल्याख्याइ, दसु-

छम्ह १	नीछम्ह २१	पीछम्ह ४१	ख्वीछम्ह ६१	चयछम्ह ८१
निम्ह २	नीनिम्ह २२	पीनिम्ह ४२	ख्वीनिम्ह ६२	चयनिम्ह ८२
स्वम्ह ३	नीस्वम्ह २३	पीस्वम्ह ४३	ख्वीस्वम्ह ६३	चयस्वम्ह ८३
प्यम्ह ४	नीप्यम्ह २४	पीप्यम्ह ४४	ख्वीप्यम्ह ६४	चयप्यम्ह ८४
न्याम्ह ५	नीन्याम्ह २५	पीन्याम्ह ४५	ख्वीन्याम्ह ६५	चयन्याम्ह ८५
खुम्ह ६	नीखुम्ह २६	पीखुम्ह ४६	ख्वीखुम्ह ६६	चयखुम्ह ८६
न्हयम्ह ७	नीन्हयम्ह २७	पीन्हयम्ह ४७	ख्वीन्हयम्ह ६७	चयन्हयम्ह ८७
च्याम्ह ८	नीच्याम्ह २८	पीच्याम्ह ४८	ख्वीच्याम्ह ६८	चयच्याम्ह ८८
गुम्ह ९	नीगुम्ह २९	पीगुम्ह ४९	ख्वीगुम्ह ६९	चयगुम्ह ८९
झिम्ह १०	स्वीम्ह ३०	न्ययम्ह ५०	न्हयम्ह ७०	ग्वीम्ह ९०
झिंछम्ह ११	स्वीछम्ह ३१	न्ययछम्ह ५१	न्हयछम्ह ७१	ग्वीछम्ह ९१
झिंनिम्ह १२	स्वीनिम्ह ३२	न्ययनिम्ह ५२	न्हयनिम्ह ७२	ग्वीनिम्ह ९२
झिंस्वम्ह १३	स्वीस्वम्ह ३३	न्ययस्वम्ह ५३	न्हयस्वम्ह ७३	ग्वीस्वम्ह ९३
झिंप्यम्ह १४	स्वीप्यम्ह ३४	न्ययप्यम्ह ५४	न्हयप्यम्ह ७४	ग्वीप्यम्ह ९४
झिंन्याम्ह १५	स्वीन्याम्ह ३५	न्ययन्याम्ह ५५	न्हयन्याम्ह ७५	ग्वीन्याम्ह ९५
झिंखुम्ह १६	स्वीखुम्ह ३६	न्ययखुम्ह ५६	न्हयखुम्ह ७६	ग्वीखुम्ह ९६
झिंन्हयम्ह १७	स्वीन्हयम्ह ३७	न्यन्हयम्ह ५७	न्हयन्हयम्ह ७७	ग्वीन्हयम्ह ९७
झिंच्याम्ह १८	स्वीच्याम्ह ३८	न्ययच्याम्ह ५८	न्हयच्याम्ह ७८	ग्वीच्याम्ह ९८
झिंगुम्ह १९	स्वीगुम्ह ३९	न्ययगुम्ह ५९	न्हयगुम्ह ७९	ग्वीगुम्ह ९९
नीम्ह २०	पीम्ह ४०	ख्वीम्ह ६०	चयम्ह ८०	सछिम्ह १००

९ ताजिग्वः

नेपालभाषाय् ताजिग्वः यक्व दु। उकिं थुगु भाषायात ताजिग्वः भाय्कथं काय्गु याः। थुगु भाषाय् दुगु ताजिग्वःयात क्वय् बियातःकथं ब्वथलाः अध्ययन याय्ज्यू।

९.१ संज्ञा ताजिग्वः

९.२ क्रिया ताजिग्वः

९.१ संज्ञा ताजिग्व:

संज्ञा ताजिग्व:यात कया: विभिन्न इलय् विभिन्न मनूतसें चर्चा यानात:गु दु । Austine Hale व इश्वरानन्दजुं (सन् १९७३) संज्ञा ताजिग्व:यात कया: विशद् चर्चा यानादीगु दु । थुगु ताजिग्वलय् क्वय् बियात:कथं ब्वथला: अध्ययन याय्ज्यू–

(क) विशेष ताजिग्व:

(ख) सामान्य ताजिग्व:

(ग) समूहवाचक ताजिग्व:

(क) विशेष ताजिग्व:

छगूयां छगू थासय् वा वस्तुइ जक छ्यलीगु यात विशेष ताजिग्व: धाइ । का, काय्, खा, ग्वं, थ्व:, फं, बेय्, ब्व, इत्यादि ।

खा- दनात:गु छेँयात ल्या:ख्याइबलय् खा याना: ल्या:ख्याइ ।

ग्वं- सिमा क्व:थइबलय् पिनेया आकार प्रकार मस्यंक चा:ल्हानात:गु सिँयात ग्वं धाइ । थुकीयात ल्या:ख्याइबलय् ग्वं याना ल्या:ख्याइ ।

थ्व:- तकुमाचा (डण्डीबियो) म्हितीबलय् छकलं ग्व:गू पटक दाल उकीयात ल्या:ख्याइबलय् थ्व: याना: ल्या:ख्याइ ।

फं- केरामाय् केरा सया: च्वनीबलय् छगू हे कचाय् गुचमुच जुया: सयाच्वनी । खानाहइबलय् छपु-छपु याना: खानामह:से छगू धिकां हे हइ । उगु छगू धिक्कायात फं धाइ । थ्व केराय् जक प्रयोग जुइगु ताजिग्व: ख: ।

बेय्- नय्त थिक जुइक चिनात:गु ग्वा:यात बेय् याना: ल्या: ख्याइ । थ्व ग्वालय् जक प्रयोग जुइ ।

ब्व- भ्वय् नय्त वा नकेत बजि ल्वसाघासा तया: भाग तयात:गु यात ब्व धाइ । थुकी छब्व निब्व याना: ल्या:ख्याइ ।

(ख) सामान्य ताजिग्व:

विशेष छता वस्तुइ जक प्रयोग मजूसे निता वा नितां मयाक वस्तुइ प्रयोग जुइगु ताजिग्व:यात सामान्य ताजिग्व: धाइ । ग:, चा:, पा, पा:, पु, म्ह, मा/म्हा, इत्यादि ताजिग्व: ख: ।

ग:- गुच्चा, नमुग:, रेडियो, टेलिभिजन, दराज, मोटर, बाता, ध:प, ल:थल, जासि, धलिं, सिँ, सुरुवा:, पाइँट, जा इत्यादि छगू पूर्णरूप कयाच्वंगु बस्तुयात ग: याना: ल्या:ख्याइ ।

चा:- लैंया चा:, तुसिया चा:, इत्यादि पिनेया आकार मस्यंक चानात:गु वा दय्कात:गु वस्तुयात चा: याना: ल्या:ख्याइ ।

पा- मरि वा मरिथें आकार व:गु वस्तु (जेरी, स्वा:री, बिस्कुत, चाकु), ल्हा:, तुति, वास:, अंगू, चुरि इत्यादियात पा याना: ल्या:ख्याइ ।

(ग) समूह ताजिग्व:

निगू वा निगुलिं मयाक वस्तुयात छ्कलं धाय्‌गु खँग्व: हे समूह ताजिग्व: ख: । कले, गाज:, जु, ज्वाँय्, ज्व:, भ्व:, थु, द्वँ, पँ, पुच:, पुँइ/प्वाँय्, बथां इत्यादि ।

कले-	सु, छ्वालि, घाँय् इत्यादि ।
गाज:-	लाभा, प्याज, घय्‌म्व:, क:नि इत्यादि ।
जु-	लाकां, लं, मोजा इत्यादि ।
ज्वाँय्-	दाख ।
ज्व:-	तिसा, द्वहँया ज्व: (हल गोरु) ।
भ्व:-	मनूतय्‌गु भ्व: ।
थु-	सु, धनिया, छ्वालि इत्यादि ।
द्वँ-	जाकि, बजि, क:नि, छ्व इत्यादिया द्वँ ।
पँ-	भ्वं, काप:, सुखू इत्यादिया पँ ।
पुच:-	जाकि, लवं इत्यादिया पुच: ।
पुँइ-	सँ, नालु इत्यादिया पुँइ ।
बथां-	च्वलय्, फै, सा, मेय् इत्यादिया बथां ।

९.२ क्रिया ताजिग्व:

पेरिभास्कर राव व सुन्दरकृष्ण जोशीं (सन् १९८५:४४:१७-३१)-नाम जक मखु नेपालभाषाय् क्रिया ताजिग्व: नं दु धयागु खँय् विशेष ज: ह्वलादीगु दु । संज्ञा ताजिग्व: संज्ञाया रूप आकार स्वया: ल्या:खाय्‌त छ्य:सा क्रिया ताजिग्व: क्रियाया ज्या ल्या:खाय्‌त छ्यली, गथे–

ल्या:ग्व:	ताजिग्व:	क्रियाया ज्या
छ	थु	दाये
नि	थु	च्वाये
स्व	धू	वने
खु	हिं	हिने इत्यादि ।

भिंखुगूगु ब्व

वाक्य

१ परिचय

सामान्य अर्थय् वाक्य धइगु सार्थक शब्दसमूहया समग्ररूप खः। थुकी निता खँ दु। छता सार्थकताया खँ, मेगु शब्द समूहया खँ। सार्थक धाय्बलय् गुलि सार्थक धइगु खँ जुइफु। मेखे शब्द समूह धाइबलय् जाकि, बजि वा कःनिथें ज्वःगु पुचः धाःगु लाकि खवं जवय् अथवा जवं खवय् पदत भ्वःछुकातःगु खः ? लिसःकथं 'वा' जक धाय्बलय् थःथःगु स्तरय् सार्थक जू। थ्व स्थिति स्वयावनी। शब्द स्तरय् 'वा' धयागु सार्थक खःसा वाक्य स्तरय् 'वा' सार्थक मजू तर व हे 'वा' आज्ञार्थक स्तरय् सार्थक जू। वाक्य स्तरय् यनेत 'वा' जक धाय्वं गाःलाकि अथवा 'छ थन वा' हे धाय्माः अथवा 'हे राम, छ छम्ह जक थन वा' धाय्गु लाकि ? गुलि धाल धाय्व सार्थक जुइगु ? अथे हे 'वा, वल' व 'वा वल' थुकिया विभिन्न अर्थ लुइफु। 'का याकन वा, मेपिं सकलें वल' अथवा 'आकासं वा (वर्षा) वल' नं जू। उकिं सार्थक धइगु नं थःथःगु भाषाया स्वभाव स्वयावनी। समग्र रूपं धाय्बलय् वाक्य धइगु वक्ताया निश्चित खँ कनेत व्याकरणिक खँकथं उद्देश्य व विधेय दुगु वा च्वमिया निश्चित खँ कनेत खवं जवय् वा जवं खवय् पद-पद भ्वः छुकातःगु व खँया अन्तय् पूर्णविराम वा उज्वःगु हे पूवंगु चिंतयाः क्वचाय्तःगु खँया निश्चित आकार हे वाक्य खः। अथे नं वाक्य छु खः धकाः स्वय्बलय् क्वय् बियातःकथं विशेषता खनी।

१.१ पद समूहया रुपय् वाक्य

१.२ अर्थपूर्णताया रुपय् वाक्य

१.३ व्याकरणिक व्यवस्थाया रुपय् वाक्य

(क) कारकीय स्वापूया व्यवस्था

(ख) सङ्गति व्यवस्थाया रुपय् वाक्य

१.४ भाषाया अन्तिम एकाइया रुपय् वाक्य

१.५ पदक्रमया व्यवस्था

१.६ समापक क्रिया व समापक चिंया व्यवस्था

१.१ पद समूहया रुपय् वाक्य

सामान्य अर्थय् वाक्य धइगु शब्द-शब्द स्वानाः दय्कातइगु भाषाया एकाइ हे वाक्य खः। वास्तवय् वाक्यय् छ्यलेवं शब्द मजूसे पद जुइ। उकिं वाक्य धइगु पदया समूह

नं धाइ। समूह धइगु पुचः खः। पुचः धायवं जाकि, बजिया पुचःथें मखुसे खवं जवय् अथवा जवं खवय् आवश्यकताकथंया पदत भ्वःछुकातःगु हे वाक्य जुइ। नेपालभाषा, नेपाली, हिन्दी, संस्कृत, अङ्ग्रेजी इत्यादि भाषा खवं जवय् भ्वःछुकाः यनेगु व्यवस्था दु। उर्दुथें ज्वःगु भाषाय् जवं खवय् भ्वःछुकेगु व्यवस्था नं दु। थथे धाय्बलय् सिद्धान्ततः च्वय्नं क्वय् वा क्वय्नं च्वय् नं भाषाया वाक्य भ्वःछुके जी। न्ह्यागु थजु वाक्य पद-पदया समूह जक मखुसे पद-पदया व्यवस्थित भ्वः खः गुकिं छुं निश्चित अर्थ कनी।

१.२ अर्थपूर्णताया रुपय् वाक्य

वाक्य छता अर्थपूर्णताया प्रतीक खः। अर्थ वाक्यं जक मखु उपवाक्यं नं कनी, वाक्यांश नं कनी, पदं नं अथे हे शब्द व रूपं नं कनी तर कनीगुया मात्रा गुलि धइगु जुइ। रूप, शब्द व पदं आंशिक रूपं कनीसा वाक्यं पूर्ण जुइक कनी। बरु पूर्णताया अर्थ अमूर्त खनेदु। छगू हे वाक्यं अर्थ पूर्ण जुइगु खःसा मेगु वाक्य छु याय्त माल ? हाकनं गुलि, गपाय्हाकः वाक्य च्वल धाय्व अर्थपूर्ण जुइ ? **छिपिं सकलें याकन वा** अथवा **का याकन वा** अथवा **का वा** अथवा **वा**। थुकिं गुलि खँ कनाच्वंगु दु तर पदया मात्रा पाः। मेगु खँ छगू परिस्थितिइ छगू शब्द वा छगू वाक्य पूर्ण जूसा मेगु परिस्थितिइ पूर्ण मजुइफु। 'वा' जक धाय्बलय् शब्द स्तरय् काइ, कारण थुकिं अर्थपूर्ण मजू उकिं वाक्य स्तरय् मथ्यन अथे हे सुं छम्ह मनू 'जि दुख जुल' धकाः ख्वयाच्वन धाःसा अर्थ पूर्ण ला जु हे जू अथे नं न्ह्योने वःम्ह मनुखं 'छाय् जुल छं ?' अथवा 'छाय् ख्वयागु ?' धकाः न्यनी। वास्तवय् थ्व खँ न्यने हे म्वाः। व मनुखं दुख जुल धयाः ख्वयाच्वंकच्वंकं हाकनं छाय् छु जुल धकाः न्यने हे म्वाः। दुख जुल ला धयाच्वंगु हे दु। दुख जुयाः ख्वया धाय्काः हाकनं छाय् ख्वया धइगु न्ह्यसः तय्गु आवश्यक मजू। उकिं वाक्य पूवनेवं जक नं अर्थ पूर्ण मजुइयो। अथे हे सुं छम्ह मनुखं मेम्हय्सित गिजय् याय्थें वा ब्वाय् स्वय्थें यानाः 'का छिमि म्ह्याय्या पह खनमखुला ?' थन खँपु पूवं। अथे नं उम्ह मनुखं 'छाय् छाय्, छु जुल ?', 'छाय् छु यात जिमि म्ह्याय्नं ?', 'जिमि म्ह्याय्नं छु मखुगु यात ?' धकाः तःगूमछि न्ह्यसः न्यनी। उकिं छगू हे वाक्यं अर्थ पूवनेमाः धइगु मदु। सामान्य अर्थय् जक वा निश्चित छकूचा अर्थ थुइकेत छ्यूचलीगु पद-पदया भ्वः हे वाक्य जुइ।

१.३ व्याकरणिक व्यवस्थाया रुपय् वाक्य

वाक्य छता व्याकरणिक व्यवस्था वा संरचना खः। थुकी वक्तां न्वं वाइबलय् यक्व स्यनीगु सम्भावना दु। च्वइबलय् नं उकिं आपालं व्याकरणिक खँ मिलय् याय्माःगुलिं च्वमि आपालं सावधान जुइमाः। वाक्य गुलि ताःहाक याय्गु वा चीहाकः याय् धइगु उम्ह

च्वमिया क्षमताया खँ खः । जुइफु वाक्य निगू पदयागु जक नं, सलंसः यागु नं जुइफु । ताताःहाकःगु वाक्य च्वय्‌बलय् उकी विभिन्नकथंया आपालं वाक्यांश दय्‌फु । अथे हे विभिन्न उपवाक्य नं दय्‌फु । गुलि-गुलि वाक्य तःहाकः जुइ उलि-उलि वाक्यय् विभिन्न संयोजकया आवश्यक जुइ । अन्तय् वयाः धाःसा पूर्ण विराम वा आवश्यकताअनुसार उज्वःगु हे चिं तय्‌गु आवश्यक जू । छुं नं खँ वाक्यस्तरय् च्वनेत क्वय् बियातःकथंया खँ नं उलि हे आवश्यक जू ।

(क) कारकीय स्वापूया व्यवस्था

वाक्य निर्माणय् छता मदय्‌क मगाःगु तत्व कारकया व्यवस्था खः । वाक्यय् ब्वयातःगु विभिन्न पदया अन्तय् च्वंगु कियानाप स्वापू दय्‌माः । वाक्यय् दुगु विभिन्न व्याकरणिक ज्या याइगु कर्ता, कर्म, करण, सम्प्रदान, अपादान, अधिकरण इत्यादिया कियानाप स्वापू दय्‌माः । अलय् जक उगु च्वज्या वाक्यस्तरय् स्थापित जुइ । गुगुं अवस्थाय् धाःसा गुगुं पदया कियानाप स्वापू मदय्‌फु । अथे नं अन हे दुगु मेमेगु पदनाप पक्का हे स्वापू दयाच्वनी, गथे सम्बन्ध कारक ।

(ख) सङ्गति व्यवस्थाया रुपय् वाक्य

छुं छगू वाक्यय् गुलि नं पदत भ्वःछुकातइ उकी सङ्गतिया व्यवस्था जुइ । वाक्यय् समावेश जुइगु लिङ्ग, वचन, कारक, पुरुष, काल, पक्ष, भाव, आदर, करण-अकरण, प्रेरणार्थक, वाच्य इत्यादिया सङ्गति जुइ । मखुसा उज्वःगु व्यवस्थित वाक्यया स्तरय् तइमखु ।

१.४ भाषाया अन्तिम एकाइया रुपय् वाक्य

वाक्य छता गुगुं नं भाषाया अन्तिम एकाइ खः । वाक्ययां च्वय् ततःधंगु एकाइ दनि । वाक्य-वाक्य मिलय् जुयाः छगू खँद्‌यां निर्माण जुइ । उज्वःगु खँद्‌यां-खँद्‌यां मिलय् जुयाः छगू अध्याय निर्माण जुइ । अलय् उज्वःगु अध्याय-अध्याय मिलय् जुयाः छगू ग्रन्थ निर्माण जुइ । ग्रन्थ गुलि तःधं जुइ धइगु च्वमि वा उगु विषय-वस्तुइ आधारित जुइ । न्ह्यागु थजु च्वमिं थःगु खँ कनेत विभिन्न उपाय छ्यली । आवश्यकताअनुसार उज्वःगु ग्रन्थ हे निगू वा निगुलिं मयाक दय्‌काः विभिन्न भागय् ब्वथली, गथे वेद छगू हे खयाः नं विभिन्न प्यगू भागय् ब्वथलाः नां फरक यानाः प्यगू वेद दय्‌कल । च्वमिं छगू हे ग्रन्थय् नं आवश्यकताकथं विभिन्न अध्याय दय्‌की, अनंलि विभिन्न खँद्‌यां दय्‌की, अनंलिपा तिनि थःगु खँ यच्चुक थुइकेत विभिन्न वाक्य उपवाक्य दय्‌की । उकिं खँ कनेगुया वा भाषाया अन्तिम एकाइ वाक्य जुइ । बरु वाक्यया ब्वथलाः वाक्यं क्वय् उपवाक्य, उपवाक्यं क्वय् वाक्यांश, वाक्यांशं क्वय् पद, पदं क्वय् शब्द अलय् शब्दं क्वय् रुप नं दइगु जुल ।

१.५ पदक्रमया व्यवस्था

वाक्य निर्माणय् पदक्रम छता अति आवश्यकगु ब्व खः । अयोगात्मक भाषाय् पदक्रम उलि आवश्यक मजू । न्ह्यागु पद न्ह्याथाय् तःसां ज्यू । थ्व अयोगात्मक भाषाया विशेषता खः तर योगात्मक भाषा अर्थात् स्थानप्रधान भाषाय् पदक्रमया तःधंगु महत्व दु । थुज्वःगु भाषाय् न्हापां थुगु अनंलि उगु तय्गुया निश्चित व्यवस्था दु । नेपाःया सन्दर्भय् नेपालभाषा, नेपाली, हिन्दी व मेमेगु भाषाय् न्हापां कर्ता अनंलिं कर्म दकलय् लिपा क्रिया जुइ । पदक्रमया भ्वलय् अङ्ग्रेजी भाषाय् न्हापां कर्ता अनंलिं क्रिया दकलय् लिपा कर्म जुइ । वाक्यय् थुकथंया निश्चित नियम पालना याय्वं निति उगु खँ वाक्य स्तरय् च्वंवइ । नेपाली, नेपालभाषाय् वाक्यया अन्तय् क्रिया वइ धाःसां विशेष स्थितिइ क्रिया मदय्क नं वाक्य पूवंगु नमूनात दु ।

थौं जिमि छैंय् ढलान ।

थुगु वाक्यया अन्तय् समापिका क्रिया मदु अथे नं खँ थू । वाक्य जक स्वय्बलय् व छैंय् ढलान याइ धाःगु लाकि याइमखु धाःगु स्पष्ट मजू ।

१.६ समापक क्रिया व समापक चिंया व्यवस्था

वक्तां न्वं वाइबलय् समापक चिं तय्गु वा समापक चिं तयागु खँया आभास याकाच्वनेगु आवश्यक मजू तर छम्ह च्वमिं छुं छगू वाक्य च्वइबलय् उज्वःगु चिंया व्यवस्था याय्माः, मखुसा व वाक्यया दर्जाय् तय्थाकुइ । उकिं सामान्य वाक्य जुल धाःसा वाक्य पूवनेवं पूर्णविराम तइ । वाक्यया दथुइ-दथुइ नं वाक्यया बनोट स्वयाः अर्धविराम तइ । यदि न्ह्यसः थुइकीगु वाक्य जुल धाःसा उकथंया हे चिं (?) तइ ।

अपूर्ण वाक्यया आवश्यकता

च्वय् छपु वाक्यया रुप काय्त छुछु माः धकाः चर्चा जुइधुंकल । अलय् छपु वाक्यय् माःगु विभिन्न आधार नं चर्चा जुइधुंकल । अथे धाय्बलय् अपूर्ण वाक्यया महत्व मदु धइगु खँ नं जुल तर गुगुं अवस्था वा परिस्थितिइ अपूर्ण वाक्यया नं आवश्यक जू धइगु खँ जुइफु । यदि छम्ह मनुखं मेम्ह मनूयात Suspense तयाः खँ ल्हाय्माल धाःसा उज्वःथाय् उज्वःगु अपूर्ण वाक्य आवश्यक जू । धाय्कि सुं छम्ह मनुखं छुं छगू ज्या स्यंकल । उकिं वयात नापलातकि दाय्मानि अथवा ज्वनाः ज्या स्यंकूगुया बापत ध्यबा पुइकेमानि अथवा ज्वनाः पुलिसयात लःल्हानाबीमानि इत्यादि । उज्वःगु इलय् उम्ह दोषीयात नापलात धाःसा न्हापांम्ह मनुखं थथे धाय्फु ।

आसे छंत नापलात धाय्व ...

छंत नापलात कि ...

छं जिगु ध्यबा का:गु ...

थुकिया मतलब 'आसे छंत नापलात धाय्‌व ल्हा: त्वल्हुक दाय्‌मानि अथवा छंत नापलातकि ध्यबा पुइकेमानि अथवा छं जिगु ध्यबा का:गु आ: छंत पलिसा काय्‌मानि धा:गु जुइफु । थुज्व:थाय् अपूर्ण वाक्य अतिकं उपयुक्त जू ।

च्वय् खँपु पूवन धाय्‌व अर्थ पूवनी अथवा अर्थ पूवंकेत वाक्य नं पूवंकेमा: धइगु खँ वनेधुंकल, तर गुगुं अवस्थाय् वाक्य पूवंसां अर्थ पूमवनेयो । दसु-

छं वास: नइ ।

स्याउ नय्‌बलय् सा: ।   थ्व निगुलिं अर्थ क्वज्यूगु, पूर्णवाक्य ख:, तर

छं मा:सा वास: नइ ।

स्याउ नय्‌बलय् ला सा: ।   थ्व निगुलिं अर्थ पूमवंगु पूर्णवाक्य ख: । थुकिया मतलव छं **मा:सा वास: नइ । नय्‌मते** । अथवा **स्याउ नय्‌बलय् ला सा: तर जित पचय्‌मजू** अथवा उज्व:गु हे मेगु छुं जुइयो धाय्‌त्यंगु ख: ।

२ वाक्यया वर्गीकरण

वाक्य मूलत: निथिकं दु–

२.१ संरचनाया आधारय् वाक्य

२.२ अर्थया आधारय् वाक्य

२.१ संरचनाया आधारय् वाक्य

संरचनाया आधारय् वाक्य स्वथिकं दु–

२.१.१ सरल वाक्य

२.१.२ संयुक्त वाक्य

२.१.३ मिश्र वाक्य

२.१.१ सरल वाक्य

सरल वाक्य छता थुज्व:गु वाक्य ख: गुकी छता जक अवधारण दइ अर्थात् छगू जक ज्याखँ दइ । उकिं थुकी छता जक क्रिया दइ गुकिं समापिका क्रियाया ज्या याइ ।

जिं जा नया ।   (भूतकालया क्रिया ।)

जिं जा नये ।   (अभूतकालया क्रिया ।)

वं जा नल । छं जा नल ।   (भूतकालया क्रिया ।)

वं जा नइ । छं जा नइ ।   (अभूतकालया क्रिया ।)

यदि छतां अप्व: समापिका, असमापिका क्रिया दत धा:सा व सरल वाक्य मजूसें संयुक्त वाक्य जूवनी, गथे- वं जा नया: वल। थ्व स्वयूबलय् सरल वाक्यथें तर थ्व संयुक्त वाक्य मानय् याइ, कारण थुकी निगू वाक्य दु-

वं जा नल। व वल।

२.१.२ संयुक्त वाक्य

संयुक्त वाक्यय् निगू वा निगुलिं मयाक सरल वाक्य दइ। निगुलिं स्वतन्त्र वाक्य जुइ, अथे नं छगू व मेगुया स्वापू दयाच्वनी। संरचनाकथं छगू न्ह्योने, छगू ल्यूने वा छगूयां अप्व: स्वतन्त्र वाक्य दइ।

सरल संयोजक व संयुक्त संयोजक तया: दयूकात:गु संयुक्त वाक्यत

स्वतन्त्र उपवाक्य	सरल संयोजक	स्वतन्त्र उपवाक्य
राम सरासर वल	अलय्	सफू छगू काल।
छ सुंक तलय् वा	कि	सुंक पिहां हुँ।
सुंक आख: ब्वँ	मखुसा	छं ल्हा: नइ।
जिं धयागु खँ न्यँ	नत्र	जि छं धा:थाय् वयूमखु।
आख: मब्वंसे सनाजुल	उकिं	छ जाँचय् फेल जुल।

स्वतन्त्र उपवाक्य	संयुक्त संयोजक	स्वतन्त्र उपवाक्य
राम छेँ वन	छायूधा:सा	वयात ज्वर वल।
रामं न्हिं छछा: जक जा नइ	अयूसां	व यक्व ल्ह्वं।
वं इलय् हे जा मन:	अथे जुया:	वयात याकनं ल्वचं कल।
वं ध्यर व ग्वार्चा जक नइ	अथे जूसां	व यक्व ब:ला:।
वं आख: बांलाक मब्वं	लिच्व:कथं	व पास जक जुल।

क्वय् बियात:गु संयुक्त वाक्यय् निगू-निगू (ज्व:ला:गु वा ज्व:मला:गु) संयोजक छगू हे खँपुइ प्रयोग जुइ। संयोजकया न्ह्यो-ल्यू स्वतन्त्र उपवाक्य जुइ।

अलय् ... नं	जि येँय् चा:ह्यू वना अलय् प्याखं नं स्वया।
	जि येँय् वना। जिं प्याखं स्वया।
कि ... ... कि	कि छ पिहाँ हु कि जि पिहाँ वने।
	छ पिहाँ हुँ। जि पिहाँ वने।
खला ... अयूसां	खला वं बांलाक आख: ब्वं अयूसां व फेल जुल।
	वं बांलाक आख: ब्वं। व जाँचय् फेल जुल।

गन-गन ...	...अन-अन	जि गन-गन वन व नं अन-अन हे वल ।
		जि अन वना । व अन वल ।
छुखे ...	मेखे	छुखे राजनीतिइ सनाजुइ न्ह्यां मेखे जागीर च्वबुइ धकाः ग्याः ।
		राजनीतिइ सनाजुइ न्ह्यां । जागीर च्वबुइ धका ग्याः ।
छुछु ...	व हे-व हे	रामं छुछु नल सीता नं व हे व हे नल ।
		रामं (जा) नल । सीतां नं (जा) हे नल ।
न ...	न	न छंके ध्यबा दु न जिके दु ।
		छंके ध्यबा मदु । जिके ध्यबा मदु ।
नं ...	नं	नं छंके ध्यबा दु नं जिके ध्यबा दु ।
		छंके नं ध्यबा मदु, जिके नं ध्यबा दु ।
सुसु ...	वव	अन सुसु वल वव थन वा धा ।
		अन (व) वल । वयात थन वा धा ।

२.१.३ मिश्र वाक्य

मिश्र वाक्यअन्तरगत निता उपवाक्य दइ- (क) प्रधान उपवाक्य (ख) आश्रित उपवाक्य । प्रधान-उपवाक्य मूलवाक्यया रूपय् च्वनी अलय् उगु वाक्यअन्तरगत छगू वा छगुलिं मयाक आश्रित उपवाक्य दइ । प्रधान-उपवाक्य व आश्रित-उपवाक्यया दथुइ अर्थकथं स्वापू दइ तर निगूया दथुइ एकाइ समान जुइमाः धइगु मदु । निगूया दथुइ गुगु न्हापा वइ धइगु नं जुइमखु । निगुलिं न्हापा-लिपा, न्ह्योने ल्यूने न्ह्यागुं जुइफु । निगूया दथुइ सापेक्ष योजक दइ । सापेक्ष योजकया बिस्कं असमापक क्रिया वा सार्वनामिक वा शून्य योजक नं जुइफु ।

सुनां मखुगु खँ ल्हाइ, वया ख्वाः ह्याउँइ ।

मखुगु खँ ल्हाःमय्‌सिया ख्वाः ह्याउँइ ।

वया ख्वाः ह्याउँइ प्रधान-उपवाक्य, **सुनां मखुगु खँ ल्हाइ** आश्रित उपवाक्य खः । थुकी योजक चिं मदु अर्थात् शून्य योजक जूगु दु । अथे हे निगूगु वाक्य स्वय्‌बलय् ख्वाः ह्याउँइ हे प्रधान उपवाक्य हे खः तर कर्ता छु धाय्‌बलय् **वया** खः । **वया** धइगु **मखुगु खँ ल्हाःमय्‌सिया** खः । उकिं कर्ताया रूपय् वयाच्वंगु **मखुगु खँ ल्हाःमय्‌सिया** आश्रित उपवाक्य खः । थुकियात नाम-उपवाक्य धाइ । (नाम-उपवाक्यया चर्चा लिपा जुइतिनि)

मिश्र वाक्य धाय्‌बलय्‌ प्रधान उपवाक्यय्‌ विभिन्न उपाय छ्‌यला: आश्रित उपवाक्य यायेगु ज्या ख: । प्रधान उपवाक्यय्‌ **धा:सा, धका:** संयोजक तया: नं आश्रित उपवाक्य दयकी- (क) **वं जा नल** धा:सा **जिं नं नये ।**

(ख) **वं जा नल** धका: **जिं नं नया ।**

जिं नं नये व **जिं नं नया** निगुलिं प्रधान उपवाक्य ख: । अलय्‌ **वं जा नल** धइगु नं प्रधान उपवाक्य हे ख: तर उगु वाक्यय्‌ **धा:सा** व **धका:** संयोजक दुगुलिं उगु वाक्य प्रधान उपवाक्य मजूसे आश्रित उपवाक्य जूगु ख: ।

च्वय्‌ धयात:थें प्रधान उपवाक्यय्‌ अनेक विधि छ्‌यला: विभिन्न आश्रित उपवाक्य दयकी, गथे-

आश्रित उपवाक्य	प्रधान उपवाक्य
गुम्हसें जा नइ	वया प्वा: जाइ ।

आश्रित उपवाक्य	प्रधान उपवाक्य
गथे वं जा नल	अथे हे ल्ह्वल ।

प्रधान उपवाक्य	संयोजक	आश्रित उपवाक्य
फुकसिनं छु धाल	धा:सा	जा न:म्हय्‌सिया प्वा: जाइ ।

आश्रित उपवाक्य	संयोजक	प्रधान उपवाक्य
जा न: वा	धका:	मामं धाल

आश्रित उपवाक्य	आश्रित उपवाक्य	संयोजक	प्रधान उपवाक्य
याकनं जा न: वा	मखुसा जा नय्‌खनी मखु	धका:	मामं धाल

२.१.३.१ मिश्र वाक्यया वर्गीकरण

(क) नाम उपवाक्य दुगु मिश्र वाक्य

(ख) विशेषण उपवाक्य दुगु मिश्र वाक्य

(ग) क्रियाविशेषण दुगु मिश्र वाक्य

(क) नाम उपवाक्य दुगु मिश्र वाक्य

थुकी छगू प्रधान उपवाक्य दइ । उगु उपवाक्यन्ह्योने छगू आश्रित उपवाक्य दइ । उगु उपवाक्य स्वय्‌बलय्‌ स्वतन्त्रगु वाक्यथें खनेदइ । वास्तवय्‌ उगु उपवाक्य प्रधान उपवाक्यया कर्ता कर्म वा पूरक जुयाच्वनी । उगु उपवाक्ययात नाम उपवाक्य धाइ ।

कर्ता जुइगु नाम उपवाक्य

आश्रित उपवाक्य	योजक	प्रधान उपवाक्य
जा नलकि प्वाः जाइ,	ø	सकसिनं स्यूगु खँ खः ।

आश्रित उपवाक्य	संयोजक	प्रधान उपवाक्य
जा नलकि प्वाः जाइ	धइगु	खँ सकसिनं स्यू ।

कर्म जुइगु नाम उपवाक्य

	प्रधान उपवाक्य	योजक	आश्रित उपवाक्य
	भ्वय् थुवाःनं	ø	**भ्वय् नइपिं क्वचाल** धाल
अथवा,	भ्वय् थुवाःनं धाल,	ø	**भ्वय् नइपिं क्वचाल**

प्रधान उपवाक्य	योजक	आश्रित उपवाक्य
भ्वय् थुवाःनं छु सीकल	*धाःसा*	**भ्वय् वःपिं तंचाल ।**

प्रधान उपवाक्य	आश्रित उपवाक्य
भ्वय् थुवाःया	**भ्वय् वःपिं लयताःगु** स्वय्मास्ते वइ ।

अथवा, भ्वय् थुवाःया स्वय्मास्ते वइ, **भ्वय् वःपिं लयताःगु**

पूरक जुइगु नाम उपवाक्य

प्रधान उपवाक्य	संयोजक	आश्रित उपवाक्य
वय् थूवाःया छु जूसा यः	*धाःसा*	**भ्वय् वःपिं लयताय्मा ।**

	प्रधान उपवाक्य	संयोजक	आश्रित उपवाक्य
	सकसिनं वयात	व	**बांलाःम्ह भ्वय् थुवाः खः** धाल
अथवा,	सकसिनं वयात धाल	ø	**व बांलाःम्ह भ्वय् थुवाः खः ।**

(ख) विशेषण उपवाक्य दुगु मिश्रवाक्य

प्रधान उपवाक्यया विशेषण जुयाः ज्या याइगु आश्रित उपवाक्ययात **विशेषण उपवाक्य** धाइ । विशेषण उपवाक्ययात सम्बन्धवाचक उपवाक्य नं धाइ । थुगु विशेषण उपवाक्यं प्रधान उपवाक्यया कर्ता वा कर्म वा पूरक जुयाः ज्या याइ । अलय् थुकिं प्रधान उपवाक्यनाप स्वापू तइबलय् गुम्ह, गुगु, गुलि, गुज्वःगु थें ज्वःगु संयोजक तइ । थुगु विशेषण उपवाक्य निथिकं दु । छता, थुगु उपवाक्यं प्रधान उपवाक्यया परिभाषा बीकथं चर्चा याइ । मेगु परिभाषा बीकथं मखुसे सामान्य चर्चा याय्कथं जक सुचं बी ।

प्रधान उपवाक्य	संयोजक	आश्रित उपवाक्य
व जिमि पाजु खः	गुम्ह	**न्ह्याबलें थ्वँ त्वनाजुइ** ।

थुकी पाजुया परिचय बीकथं वया पाजु गुज्वःम्ह धकाः थुइकाच्वंगु दु । उकिं थ्व परिभाषक उपवाक्य खः । थुकिया मेखे परिभाषा बीकथं मजूसे सामान्य चर्चा जक याइ । जिमि पाजु गुम्हसें **आपाः थ्वँ त्वनागुलिं** ल्ह्वयूमाल ।

थन पाजुया परिचय मखुकि पाजुया त्वनीगु विषयलय् चर्चा अर्थात् पाजुया बानी व्यहोरा धयाच्वंगु दु । विशेषण उपवाक्य सम्बन्धवाचक उपवाक्य जक मजूसे सहसम्बन्धवाचक उपवाक्य नं जुइयो । थथे जुइबलय् निगू-निगू संयोजक वइ । प्रधान उपवाक्यय् **थ्व** व **व** थुकिं निर्माण जूगु रूपायित सर्वनामं सार्वनामिक संयोजक जुयाः अलय् **गुम्ह, गुगु** सार्वनामिक संयोजकं आश्रित उपवाक्यय् संयोजक जुयावइ ।

संयोजक	आश्रित उपवाक्य	संयोजक	प्रधान उपवाक्य
गुम्हसें	**यक्व थ्वँ त्वनी**	वयात	थ्वँगुलु धाइ ।

संयोजक	प्रधान उपवाक्य	संयोजक	आश्रित उपवाक्य
उकियात	छँ धाइ	गुकी	**मनूत च्वनेगु याइ ।**

थ्व निगू संयोजक दुगु सहसम्बन्धवाचक उपवाक्य खः । आश्रित उपवाक्यन्ह्योने गुम्हसें संयोजक अलय् प्रधान उपवाक्यन्ह्योने वयात सार्वनामिक संयोजक वःगु दु ।

कर्ताया विशेषण उपवाक्य

प्रधान उपवाक्य	संयोजक	आश्रित उपवाक्य
जिमि पाजु छम्ह दु	गुम्ह	**तसकं थ्वँ त्वनेयो ।**

प्रधान उपवाक्य	संयोजक	आश्रित उपवाक्य
व हाकुगु च्वसा खः	गुगु	**तसकं बांलाः** ।

कर्मया विशेषण उपवाक्य

प्रधान उपवाक्य	संयोजक	आश्रित उपवाक्य
जिगु च्वसा छपु दु	गुगु	**तसकं बःलाः** ।

(ग) क्रियाविशेषण उपवाक्य दुगु मिश्रवाक्य

प्रधान उपवाक्यय् दुगु क्रियाया क्रियाविशेषण जुयाः ज्या याइगु आश्रित उपवाक्ययात क्रियाविशेषण उपवाक्य धाइ । थुज्वःगु क्रियाविशेषण उपवाक्यं थाय्, ई, रीति, कारण इत्यादि थुइकेकथंया क्रियाविशेषण जुयाः ज्या याइ । थुबलय् प्रधान उपवाक्यय् **छाय्धाःसा, अय्सां,**

नं इत्यादि संयोजकं संयोजन याइ । थुकीया बिस्कं सम्बन्धबाचक व सहसम्बन्धबाचक **जुया:** नं वय्फु । थुबलय् सम्बन्धबाचकय् गन, गथे, गुलि अलय् सहसम्बन्धबाचक जुइबलय् गन ... ... अन, गथे ... ... अथे, गुलि ... ... उलि इत्यादि जुइ ।

थाय् थुइकीगु कियाविशेषण उपवाक्य

संयोजक	आश्रित उपवाक्य	संयोजक	प्रधान उपवाक्य
गन	**नेपा:देय् दु**	अन	जि दु ।

गन ... अन सहसम्बन्धबाचक

संयोजक	प्रधान उपवाक्य	संयोजक	आश्रित उपवाक्य
अन	जिगु छैं ख:	गन	**नेपालीत जक दु** ।

अन ... गन सहसम्बन्धबाचक

ई थुइकीगु कियाविशेषण उपवाक्य

संयोजक	आश्रित उपवाक्य	संयोजक	प्रधान उपवाक्य
गुबलय्	**ह्याउँक निभा: त्वइ**	उबलय्	जि जुरुक्क दने ।

गुबलय् ... उबलय् सहसम्बन्धबाचक

रीति थुइकीगु कियाविशेषण उपवाक्य

संयोजक	आश्रित उपवाक्य	संयोजक	प्रधान उपवाक्य
गथे	**वं बांलाक आख: ब्वन**	अथे हे	व बांलाक पास जुल ।

गथे ... अथे सहसम्बन्धबाचक संयोजक

कारण थुइकीगु कियाविशेषण उपवाक्य

प्रधान उपवाक्य	संयोजक	आश्रित उपवाक्य
वं थौं जा मन:	छाय्धा:सा	**वया प्वा: स्या:** ।

परिमाण थुइकीगु कियाविशेषण उपवाक्य

संयोजक	आश्रित उपवाक्य	संयोजक	प्रधान उपवाक्य
गुलि	**वं गुलि जा नल**	उलि (हे)	त:धी जुल ।

गुलि .. उलि सहसम्बन्धबाचक संयोजक

संयोजक	आश्रित उपवाक्य	संयोजक	प्रधान उपवाक्य
गुलि-गुलि	**वं आख: ब्वन**	उलि-उल (हे)	व आख: मस:गुथें जुल ।

गुलि-गुलि ... उलि-उलि सहसम्बन्धबाचक संयोजक

व्यतिरेकि थुइकीगु क्रियाविशेयाण उपवाक्य

आश्रित उपवाक्य	संयोजक	प्रधान उपवाक्य
वं यक्व ध्यबा कमाय् याय्‌गु ज्या यात	अथेसां	व धनी जुइमफु ।

आश्रित उपवाक्य	संयोजक	प्रधान उपवाक्य
वं इलय् हे वासः नः	अथे नं	वया ल्वय् क्वमला: ।

२.२ भावया आधारय् वाक्य

२.२.१ भाव व्यक्त याइमखुगु वाक्य (Indicative Mood)

थुकियात सामान्यार्थक वाक्य धाइ । थुकी विभिन्नकथंया काल, पक्षया खँ व्यक्त याइ । थुकिं मनया भाव व्यक्त मयाःसां विभिन्न खँ व्यक्त याइ ।

(क) परिचयात्मक वाक्य

व जिमि काय् खः । झीगु देय्‌या नां नेपाल खः । यैं देय् नेपाःया राजधानी खः ।

(ख) घटनात्मक वाक्य

म्हिगः न्हूसतकय् मोटर ल्वात । थौं भ्वखाय् ब्वयाः छैं दुन । म्हिगः सीताया काय् बुल ।

(ग) अप्रत्यक्ष कथन वाक्य

सिलुया पुखुली महाद्यःया मूर्तिं दु हं । धर्मात्मा मनूत सितकि स्वर्ग वनी हं ।

(घ) चलन थुइकीगु वाक्य

भैरवयात बाहां स्यानाः पुजा याइ । स्वन्तिबलय् नेवाःतय् न्हूदँ हनी ।

(ङ) स्थिति/अवस्था थुइकीगु वाक्य

हिमालयय् तसकं चिकु । थ्व लासा ह्वःगं । व मुलु चाःतू ।

(च) स्वभाव थुइकीगु वाक्य

व मिसा न्ह्याम्हनापं ल्वाय्‌यो । खिचां ला खनकि ज्यान हे पाइ ।

२.२.२ भाव व्यक्त याइगु वाक्य-

२.२.२.१ न्ह्यसः थुइकीगु वाक्य

वक्तां सुयाकें छुं सीकेगु निंतिं न्यनी । थथे न्यनीबलय् वक्तायाके निगू स्थिति जुइफु- छगू, थःम्हसें छु न्यनेत्यनागु खः उकिया लिसः नं खः वा मखु, ज्यू वा मज्यू, स्यू अथवा मस्यू तुरन्त लिसः दइकथंया न्ह्यसः जुइ । थुज्वःगु न्ह्यसः धइगु सामान्य वाक्यया अन्तय् -ला तयाः दय्‌की ।

सामान्य वाक्य	न्ह्यसः थुइका वाक्य
छं जा नइ ।	छं जा नइला ?

वं जा नइ । वं जा नइला ?

जिं जा नये । जिं जा नय्ला ?

वं जा नल । वं जा नलला ?

छं जा नल । छं जा नयाला ?

जिं जा नया । जिं जा नलला ?

व छेँय् दु । व छेँय् दुला ?

छंगु नां राम खः । छंगु नां राम खःला ?

थुकिया मेखे थुज्वःगु न्ह्यसः दु गुकिया लिसः वर्णनात्मक जुइ अर्थात् खः मखु जक धयां मगानाः लिसः बीम्हसें थःगु धारणा वा तर्क तयाः सत्यता पुस्ति याय्त बयान यानाच्वनेमाली । गुलिं-गुलिं न्ह्यसलय् जक बयान यानाच्वनेमालीमखु ।

छंगु नां छु ?	छंगु छेँ गन ?	छ सु ?
छं सु म्हस्यू ?	थ्व सुयागु कलम ?	थ्व छु ?
थ्व छुथें च्वं ?	छंत गुम्ह मिसा यो ?	छंत गुज्वःगु सफू यो ?
व गुलि तःधंम्ह मनू ?	छंके गुलि ध्यबा दु ?	छ गन वनेगु ?
छ छाय् ख्वयागु ?	छ गुबलय् जिथाय् छेँय् वय्गु ?	

२.२.२.२ विस्मयादिबोधक वाक्य

मनूया अजू चाइगु, स्याः चाइगु, सुख, दुख, हेला याइगु, च्वछाइगु इत्यादि थुइकीगु वाक्ययात विस्मयादिबोधक वाक्य धाइ । थ्व सामान्य चलन चल्तीया वाक्य हे जुइ । अथे नं उज्वःगु वाक्यया न्ह्योने विभिन्नकथंया विस्मयादिबोधक शब्द तयाः ब्यागलं अर्थ थुइकीगु वाक्य निर्माण जुइ ।

आहा, गुलि जक बांलाःगु छेँ ।

थुक्क नकचरा, छंके लाज धइगु नं मदुला ।

प्रस्तुत वाक्यय् ल्यूने च्वंगु ब्व जक स्वय्‌बलय् छुं न्हूगु खँ मदु । जब न्ह्योने च्वंगु **आहा** व **थुक्क नकचरा** धइगु खँग्वः प्रयोग जुइ अलय् न्हापांगु वाक्यं अजू चाःगु खँ थुइकी, लिपांगु वाक्यं घृणा थुइकी । थुकथं ल्यूने च्वंगु खँसिकं न्ह्योने च्वंगु विस्मयादिबोधक शब्दं कनेत्यंगु अर्थया छुमान याइ, उकी ल्यूनेच्वंगु वाक्यं अर्थ स्पष्ट यानाबी ।

२.२.२.३ सम्भावनार्थक/सक्षमताबोधक वाक्य

छुं ज्याखँ, घटना याकनं हे अथवा छुं ईलिपा जुइफुगुयात सम्भावना धाइ । थुगु

अर्थय् प्रयोग जुइगु सम्भावनार्थक वाक्य खः । थुकिं मानवीय क्षमता व मानवीय गतिविधि थुइकी । स्पष्ट सक्षमता वाक्य खःलाकि सम्भावनार्थक वाक्य खः धकाः सीकेत उगु वाक्य प्रयोग जुयाच्वंगु वाक्यया जःखःया खँ स्वयाः जक धाय्फइ । मुक्कं व हे छगू जक वाक्य स्वय्बलय् निगू अर्थय् नं लाय्फु ।

खुँत भ्यालं थाहां वय्फु ।

न्यायाधिसं घुस नय्फु ।

भौंचां दुरु त्वनेफु ।

क्रियारूपकथं थ्व सक्षमता वाक्य नं खः, सम्भावनार्थक वाक्य नं खः । अर्थया ल्याखं खँ थुलि जक पाः कि गुगु सहजरूपं अःपुक जुइ व सक्षमता वाक्य जुइ, गुगु सहजरूपं अःपुक जुइमखु, उकिया निंतिं छुं भती वा आपाः अभ्यास याय्मालेफु व सम्भावनार्थक वाक्य जुइ । थुगु वाक्यया मेगु विशेषता धइगु गुगु वाक्य कर्ताप्रधान जुइ उथाय् सम्भावनार्थक वाक्य व सक्षमता वाक्य नितां जुइ । गुगु वाक्य कर्मप्रधान जुइ उगु वाक्य सम्भावनार्थक वाक्य जक जुइ । दसु-

आः व न्यासि जुइफु ।	कर्ता प्रधान वाक्य
थपले सरकारं कर्मचारीतय्गु तलव वृद्धि याय्फु ।	कर्ता प्रधान वाक्य
थुगुसी व पास जुइफु ।	कर्म प्रधान वाक्य
थपले कर्मचारीतय्गु तलव वृद्धि जुइफु ।	कर्म प्रधान वाक्य

न्हापांगु निगू कर्ता नियन्त्रित वाक्य जूगुलिं सक्षमता वाक्य जुल । न्हापा ला व मनू न्यासि जुइमफु । सायद आः व न्यासि जुइ फइगु सम्भावना दु, थथे हे कर्मचारीतय् तलव नं । थुगु अर्थय् थ्व सक्षमता वाक्य व सम्भावनार्थक वाक्य नं खः । लिपांगु निगू कर्ता नियन्त्रित मखुगु जुयाः सम्भावनार्थक वाक्य जक खः ।

२.२.२.४ अवस्थाबोधक वाक्य

पूर्वाग्रह तयाः अथवा थथे जूसा थथे जुइ धकाः न्हापां हे पूर्वाग्रह तयाः खँ ल्हाय्गु अवस्थाबोधक वाक्य जुइ ।

ध्यबा दइसा ज्या याइ ।

प्याखं क्यनीसा जि नं स्वःवय् ।

पास् जुइसा जाँच बिउ ।

सफू दुसा आखः ब्वनी ।

वा वःसां फुटबल म्हितू ।

अन्याय जूसां हालेमते ।

जा नल धाःसा प्वाः जाइ ।

प्वाः जाल धाःसा व मचा म्हितू ।

२.२.२.५ अनुमानबोधक वाक्य

वक्तां श्रोतानाप खँल्हाइबलय्, छलफल याइबलय् तेस्रो पक्षं छु गतिविधि न्ह्याकाच्वन जुइ धकाः याइगु 'अनुमान' खः । कारण तेस्रो पक्षं छु यानाच्वन धकाः वक्तां खनीमखु, सीमखु। ई, स्वभाव व ज्याया ल्याखं थथे यानाच्वन जुइ धकाः याइगु अनुमान जक खः ।

व वनीजुइ ।

वया जा नय्त्यनजुइ ।

रामं जा नय्धुंकलजुइ ।

जनबाहादयो सालाहलजुइ ।

गुरुजु बाखं कनेत वलजुइ ।

वयात भाःतं दाय्योजुइ ।

खँपुइ सहायक किया 'जुइ'या विकल्पय् 'थें' निपात छ्यलाः नं अनुमान ब्वय्गु याः ।

व वनीथें ।   व वनथें ।

२.२.२.६ आशातीत वाक्य

बिचाः हे मयानाथें वा आशा हे मयानाथें जुल अथवा आशा यानासिकं अप्वः ज्या जुल धाःसा व आशातीत वाक्य जुइ ।

जि ला फेल जुइ धकाः च्वनागु,

जि ला पास् जुइ मखु धकाः च्वनागु,

ज़ि ला मन्त्री जुइगु म्हगसय् नं मखं ।

२.२.२.७ जनाउ वाक्य

वक्तां श्रोतायात छं सायद थथे याय्फु, थथे याय्मते, यात धाःसा उकिया लिच्वः बांलाइमखु धकाः सचेत याइगु जनाउ वाक्य जुइ, दसु-

छं माःसा वासः नइ ।

छं माःसा खुँयात त्वःती ।

छ माःसा वनाच्वनी ।

छं माःसा तास म्हिताच्वनी ।

छ माःसा मवंसे च्वनाच्वनी ।

२.२.२.८ परिणामबोधक वाक्य

वक्ताया अज्ञानता वा वेहोसय् सुयातं छु धाय्लात वा याय्लात धा:सा व परिणामबोधक वाक्य जुइ ।

जिं मखुथाय् पला: तय्लात ।

जिं मखुम्ह मिसा ब्याहा याय्लात ।

जिं वयात प्वाक्क धाय्लात ।

गुर्जु जुया: नं खाया ला नय्लात ।

जाँचया नतिजा मखुथे जूवन ।

धा: गथे अथे हे जूवन ।

२.२.२.९ अनिश्चिततताबोधक वाक्य

सुनानं छुं ज्या याइ, तर उकिया लिच्व: छु जुइ धइगु (सकारात्मक वा नकारात्मक वा शून्य लिच्व:) सी मखुगु जुल धा:सा व अनिश्चिततताबोधक जुइ ।

ब्वनेत धा:सा ब्वनी ।

ब्वनेगु धा:सा या: ।

वनेत ला वनी ।

वनेगु ला या: ।

२.२.२.१० कामनार्थक वाक्य

सुनानं या:गु ज्या थ:त योसा या:म्ह व्यक्तिया भिं जुइमा धका: बीगु सुवा: व मयोसा मभिं जुइमा धका: बीगु सरा:यात कामनार्थक वाक्य धाइ ।

(क) सुवा: थुइकीगु वाक्य

जय जुइ मा । भिं जुइ मा ।

ल्याय्म्ह जुइ मा । ल्यासे जुइ मा ।

भाग्यमानी जुइ मा । ताहा आयु जुइ मा ।

या:गु ज्या सिद्ध जुइ मा । कर्म दय् मा ।

बांला:म्ह काय् छम्ह दय् मा ।

(ख) सरा: थुइकीगु वाक्य

सी मा । भ्वकनी मा ।

ध्वगी मा । तुँ दाय्मा ।

कां जुइमा । वंथाय्तक फ्वना: नय्मालेमा ।

भिंन्हय्गूगु ब्व

वाक्य संघटक तत्व

१ परिचय

छगू तःधंगु वाक्यय् दुगु चिचीधंगु वाक्ययात उगु वाक्यया संघटक धाइ । थुज्वःथाय् चीधंगु वाक्ययात वाक्य मधाःसे उपवाक्य धाइ । अथे हे उगु उपवाक्यया नं अभ चिचीधंगु भाग दय्फु । उकियात नं संघटक हे धाइ । थुकियात पदावली वा वाक्यांश धाइ । थुकथं पदावलीया नं मेगु संघटकत दय्फुगु जुल । थ्व नियमकथं प्रत्येक च्वय्च्वंगु भाग वा संघटकया छसिंकथं क्वय् च्वंगु ब्वय् ब्वथथं अन्तय् ब्वथय् हे मजीक ब्वथली । थुज्वःगु ब्वथलातःगु ब्वयात हे वाक्यया संघटक धाइ ।

२, संघटक तत्वया वर्गीकरण

संघटक तत्व स्वथिकं दु-

२.१ सत्तीगु व क्वचाइगु संघटक

२.२ अन्तर्केन्द्रिक व बहिर्केन्द्रिक संघटक

२.३ खँपु संघटक

२.१ सत्तीगु व क्वचाइगु संघटक

छुं छगू वाक्यय् म्ह नं निगू व निगुलिं अप्वः न्ह्याक्वं पद दइ । उकिं गुगुं छगू वाक्यय् पदया ल्याःचाः मदु । न्ह्यागु थजु , वाक्यय् दुगु विभिन्न पदया दथुइ छगू मेगु नाप स्वापू दयाच्वनी । थथे थःथवय् स्वापू दुगु क्यनेगु ज्या हे निकट-घटक विश्लेषण खः । थुकियात नेपालभाषां सत्तीगु संघटक धाइ । थ्व छगू वाक्य विश्लेषण याय्गु तरिका खः । थुगु तरिकां विश्लेषण याय्वं न्ह्याथें ज्वःगु ताःहाकःगु वाक्य नं चिचीहाकः यानाः ब्वथले जी । अर्थ थुइके अःपुइ । वाक्यया संरचना म्हसीके फइ । उकिं थुगु तरिका छता बांलाःगु ज्या खः । बरु वाक्यय् गुगु पद गुगु नाप लिक्क लाः धइगु छुं भती अमूर्त खने दु । कारण थ्व थःथगु भाषाया स्वभाव जुइफु ।

थुगु तरिकां वाक्य विश्लेषण याय्गु ज्या दकलय् न्हापलाक अमेरिकाया भाषावैज्ञानिक भाजु Leonard Bloomfied (1887-1949) जुं सन् १९३३ सं यानादीगु खः । थ्वय्कःधुंकाः मेमेपिं भाषावैज्ञानिक भाजुपिंसं थुकी यक्व ज्या न्ह्याकादिल । न्ह्यागु थजु वाक्यय् विभिन्न पदय् लिक्क-लिक्कलाःगु निगू-निगू पद ज्वःज्वःलाकाः क्यनेगु खः । थुकथं क्यनाययं अन्तय् छगू पूवंगु वाक्य स्तरय् तक स्वाय्यनी । बरु लिक्क-लिक्कलाःगुया मतलव थासं लिक्क मखुसे अर्थं लिक्क धइगु जुइ । अलय् छु पद छुनाप लिक्क लाः धइगु गुगुं हिसाब वा स्वचालित नियम मखु । उकिं गुगुं छगू भाषाया निकट-घटक विश्लेषण याय्बलय्

उगु हे भाषाया भाषीयात गुलि अ:पुइगु खः मेगु भाषाया भाषियात उलि अ:पुइमखु । निकट-धटक विश्लेषणया छुं दसु-

(क) सिसी तज्यात । राम वल ।

वाक्य वाक्य

(ख) रामं सिसी तछ्यात ।

वाक्य

(ग) रामं कथिं सिसी तछ्यात ।

वाक्य

(घ) कर्ता कर्म करण क्रिया

रामं श्यामयात कथिं दाल ।

वाक्य

अथवा

(ङ) कर्ता कर्म करण क्रिया

रामं श्यामयात कथिं दाल ।

वाक्य

(च) कर्ता कर्म करण पूर्वकालिक करण क्रिया

रामं श्यामयात ल्हातं सालाहयाः कथिं दाल ।

वाक्य

(छ)

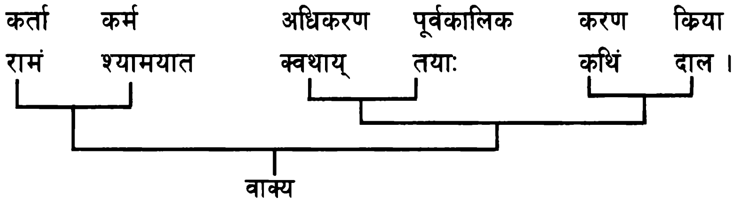

निटक-घटक विश्लेषणया ब्वथला च्वय् बियातःकथं च्वस्वःगु सिमाकचाकथं जक मखुसे क्वस्वःगु सिमाकचाकथं याय्ज्यू

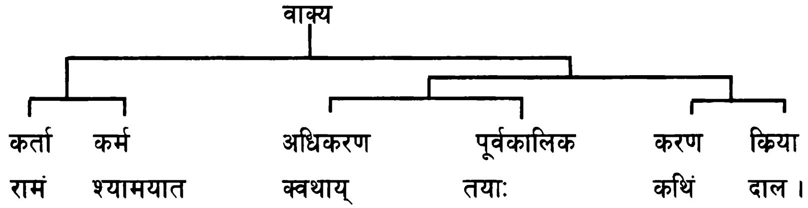

थुकिया धाँचा फरक यानाः मेकथं नं दय्के ज्यू

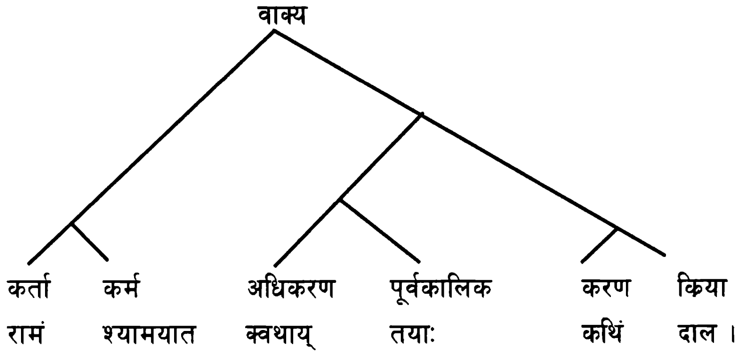

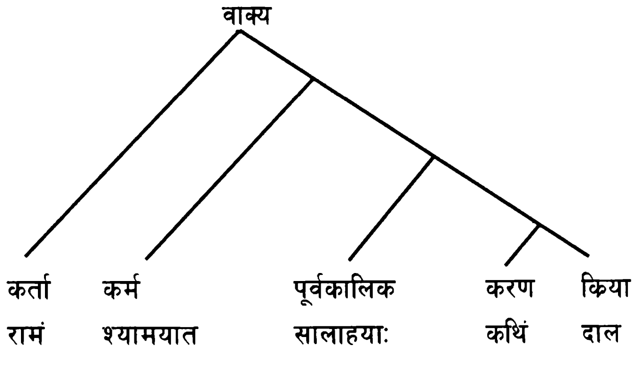

च्वय् खँ न्ह्यथनातःथाय् सत्तीगु व क्वचाइगु संघटक धयातःगु दु । थुकिया मतलव छगू पद व मेगु पद अर्थया ल्याखं सत्तीगु धाय्त्यंगु खः । मेगु क्वचाइगु-या मतलव अनंलिपा ब्वथले मजीक चीधं धइगु अर्थ खः । अलय् उकिया व्याकरणिक स्थिति छु दु व नं क्यनेगु खः । छगू दसु काय्-

छगू देशय् पुनकुं मैचा धइम्ह मिसा मचा छम्ह दु ।

थुकियात निथिकं ब्वथले ज्यू- वाक्यंनिसें चिचीकूचा याना: अन्तिमय् व्याकरणिक तत्व, अर्थ तत्व व रूपतक क्यना: क्वचाय्केगु, मेगु विधि धइगु व्याकरणिक तत्व, अर्थ तत्व व रूप तत्वनिसें क्यना: वाक्यतक वय्गु । थन दसुया निंतिं निगुलिं विधि ब्वय्गु जुइ ।

छगू देशय् पुनकुं मैचा धइम्ह मिसा मचा छम्ह दु ।

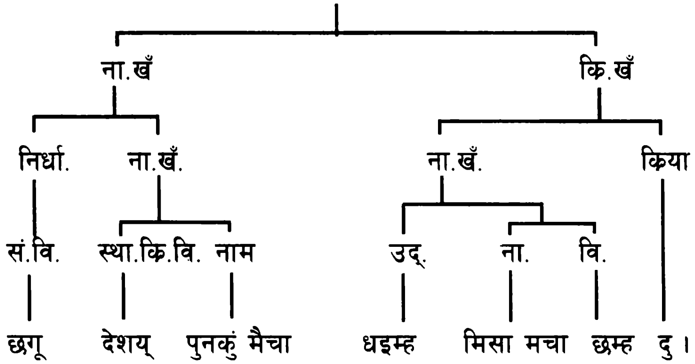

अथवा

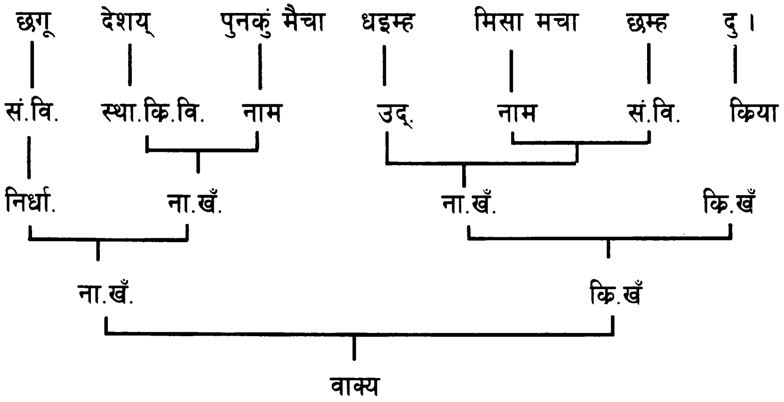

च्वय् थाय्या कथं लिक्क लाःगु निगू-निगू पद नाप-नाप तइगु मखुसे अर्थया आधारय् नापनापं तइ धयातःगु दु। गुलिं धाःसा च्वय् क्यनातःथें ज्याछिंक निगू-निगू पद नापनापं लानाच्वंगु दु। गुलिं अथे मजूसे तापाक्क नं लाय्फु। थथे लिक्क लाइगु व तापाक्क लाइगुया ल्याखं थ्व निथिकं दु-

(क) अविच्छिन्न निकट-घटक

(ख) विच्छिन्न निकट-घटक

(क) अविच्छिन्न निकट-घटक

लिक्क-लिक्क लाइगु धाँचायात अविच्छिन्न निकट-घटक धाइ। च्वय्या नमूना थुगु धाँचाया नमूना खः।

(ख) विच्छिन्न निकट-घटक

तापाक्क लाइगु धाँचायात विच्छिन्न निकट-घटक धाइ। थुज्वःगु धाँचा अङ्ग्रेजी भाषाय् आपाः हे दु। नेपालभाषाय् नं थुकिया नमूना दु। प्याखंच्वमि वासु शशीजुया ताचाप्वाँय् (ने.सं.११०४) सफुती दुगु छुं दसु स्वय्बहजू-

(क) छेँयापिं मनूत हे थथे तान्तिन्गोजा जुसेंलि, धुकुती च्वंगु मरिकसि तज्ज्यायेत गबेत हे माली आः। (पौ १५, भ्रूवः ९, १०)

(ख) आः भौमचा ज्वीकाः माजु जुइ मानि धका ख्याना तैदिसँ छिं। (पौ १५, भ्रूवः १८, १९)

(ग) दुवाते वाना तम्ह खिचा लाना हगुला मखुनि छिं। (पौ १६, भ्रूवः २)

घ) जिमि अबु दालाय् दु धाये अप्पो छु याये सै हँ थौंकन्हेयापिं भौमस्त। (पौ २३, भ्रूवः ५)

(ङ) ग्वाखंप्वाचाय् मन्त्यम्ह इखुन्चा ब्वैच्वन ज्वीका आकाशे। (पौ २३, भ्रूवः ११)

(च) कलानं तोता वनं नं ग्याम्हला थ्व मनू। (पौ ४०, भ्रूवः २,३)

न्हापांगु वाक्यय् 'आः' दकलय् ल्यूने तयातःगु दुसा निगूगु वाक्यय् दकलय् न्ह्योने तयातःगु दु। निगूगु व स्वगूगु वाक्यय् सर्वनाम 'छिं' दकलय् ल्यूने तयातःगु दु। सामान्य रुपय् कर्ता थुइकीगु 'छिं' सर्वनाम वाक्यया दकलय् न्ह्योने तइ। प्यगूगु वाक्यय् थौंकन्हेयापिं भौमस्त कर्ताकारक जुयाः वयाच्वंगु पदावली दकलय् न्ह्योने लाय्माःगु तर दकलय् ल्यूने तयातःगु दु। न्यागूगु वाक्यय् 'आकाशे' पद 'इखुन्चा' व 'ब्वैच्वन' पदया दथुइ तय्माःगु खः। खुगूगु वाक्यय् थ्व मनू वाक्यया दकलय् न्ह्योने तय्माःगु खः, तर दकलय् ल्यूने लानाच्वन। थुकियात निकट-घटक विश्लेषण आधारय् ब्वथलेबलय् थथे जुइ।

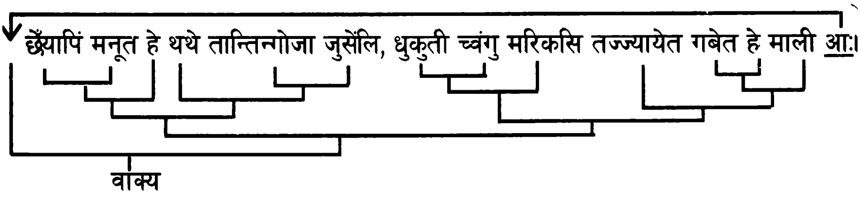

आः भौमचा ज्वीकाः माजु जुइ मानि धका ख्याना तैदिसँ छिं ।

दुवाते वाना तम्ह खिचा लाना हगुला मखुनि छिं ।

वाक्य

जिमि अबु दालाय् दु धाये अप्पो छु याये सै हँ थौंकन्हेयापिं भौमस्त ।

ग्वाखंप्वाचाय् मन्त्यम्ह इखुन्चा ब्वैच्चन ज्वीका आकाशे ।

कलानं तोता वनं नं ग्याम्हला थ्व मनू ।

= थ्व मनू कलानं तोता वनं नं ग्याम्हला ।

निकट-घटक विश्लेषणया लागा व समस्या

च्वय् बियातःकथं वाक्य विश्लेषण याय्‌गु धाःसां थुकी खासै विश्लेषणया निश्चित नियम मदु । कारण छु धाःसा सुं छम्ह च्वमि छुं छगू वाक्य दय्‌कीबलय् वाक्यय् दइगु पद संख्या निश्चित जुइमखु । न्त्याक्वं ताःहाक जुइफु । पद विन्यास नं थः यथे व थःथःगु भाषाया प्रकृति स्वयावनी । अथे जुइबलय् छु पद गुगु पदनाप लिक्क लाः धइगु गणितीय जुइमखु । विभाषीयात थ्व खँय् थाकुगु ज्या जुइफु । उकिं थुगु निकट-घटक विश्लेषणं नं क्वःछी मफुगु समस्यात मेमेगु नं दु । थुकिं क्वःछीमफुगु खँत थथे दु ।

१, निगू वा निगुलिं मयाक अर्थ पिहां वइथाय् थुज्वःगु विश्लेषणं व्याख्या याय्‌मफु । गथे-

पाउँगु सुन्तलासि व केरा नयाः वया प्वाः स्यात ।

थुगु वाक्यय् निथिकं व्याख्या याय्‌ज्यू- (क) सुन्तलासि पाउँ उकिं निकट-घटककथं व्याख्या याय्‌बलय् पाउँगु सुन्तलासि जुइ । मेकथं व्याख्या याय्‌बलय् सुन्तलासि व केरा निटक-घटक जुइ निगूगु चरणय् तिनि सुन्तलासि व केरा नितां पाउँ धकाः व्याख्या याइ । दसु-

पाउँगु सुन्तलासि व केरा नयाः वया प्वाः स्यात ।

मेगु व्याख्याकथं

पाउँगु सुन्तलासि व केरा नयाः वया प्वाः स्यात ।

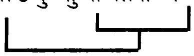

थुकी वास्तविक अर्थय् च्वमिं छु धायत्यंगु खः व खँ पिहांमवःसे व्याख्या याःम्हसे गुखें व्याख्या यात उकथं अर्थ पिज्वइ । धाय्त सुन्तलासि व केरा नितां पाउँ खः धाय्फु तर सामान्य अर्थय् केरा पाउँइ मखु, सुन्तलासि जक पाउँइफु । उकिं न्हापांगु व्याख्या पाय्छि जू लिपांगु पाय्छि मजू नं धाय् फु । न्ह्योनेच्वंगु विशेषण यानाः लिपांगु निगू वा निगुलिं मयाक नाम खँग्वः भ्वःछुकल धाःसा उगु विशेषणया विशेषता लिपांगु दक्व नामयात नं उगु विशेषता लागु जुइ । थुगु अर्थय् लिपांगु व्याख्या पाय्छि जू । थुज्वःगु थासय् थुगु निकट-घटक विश्लेषणं निर्विवाद विश्लेषण याय्मफु ।

२ त्वाः दःगु वा विच्छिन्न निकट-घटकं गुगु पद गनथाय् लाः धकाः व्याख्या याय् थाकु । च्वय्या दसुइ 'आः' कियाविशेषण गनथाय् लाः ? थीथी वाक्यय् थीथीकथं विन्यास यानातःगु दु । व उम्ह च्वमिया थः यस्सेयागु खँ खः । थुज्वःथाय् थुगु विश्लेषणं समाधान याय्मफु ।

३ नेपालभाषाथें एकाक्षरी व बहु अर्थ दुगु भाषाय् भ्फन हे थाकुगु विषय खः । 'वा वल' जक धाय्बलय् नं थुज्वःगु हे समस्या दु । वा, वल । अथवा का, छ वा, इपिं सकलें वल । धाःगु लाकि वर्ष जुल धाःगु खः । थुज्वःथाय् न. थुकिं स्पष्ट व्याख्या याय्मफु ।

४ कारक व्याकरणकथं गुगुं छगू वाक्यय् (सम्बन्धकारक छगू बाहेक) प्रत्यके पदया समापिका कियानाप स्वापू दइ, दसु–

रामया काय् श्यामं हरियात कथिं तसकं दाल ।

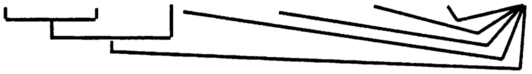

थन सम्बन्ध कारकबाहेक प्रत्येक पदया कियानाप स्वापू दु । थुगु खँ निकट-घटक विश्लेषणय् समावेश मजू ।

२.२ अन्तर्केन्द्रिक व बहिर्केन्द्रिक घटक

गुगुं वाक्यय् केन्द्रीय तत्व धइगु दइ । उज्वःगु केन्द्रीय तत्व कम्ति नं छगू वाक्यय् छगू दइ । वाक्यया संरचना स्वयाः छगू जक मजूसे निगू स्वगू नं जुइफु । गुलिं वाक्यय् बरु केन्द्रिय तत्व खनेमदयाच्वनेफु । थुगु ल्याखं थ्व निथिकं दु-

(क) अन्तर्केन्द्रिक घटक

(ख) बहिर्केन्द्रिक संघटक

(क) अन्तर्केन्द्रिक घटक

गुगुं छगू वाक्यया केन्द्रविन्दु उगु हे वाक्यय् लात धाःसा उकियात अन्तर्केन्द्रिक घटक धाइ । ग्रिक शब्द Endon व Centric निगू शब्दया संयोजनं Endocentric जूगु खः । उकियात हे Endocentric अर्थात् अन्तर्केन्द्रिक अथवा अन्तःकेन्द्रित घटक धाइ । अन्तर्केन्द्रिक घटक अथवा रचना धाय्बलय् थुज्वःगु तत्व जुइ गुगु गुगुं छगू वाक्यय् छुं छगू पदं गुगु ज्या याइ उगु ज्या उगु हे पदनाप अन्वित जुयाच्वंगु मेमेगु पद नं व हे ज्या याइ । गथे हारांचां मिसामचातय्त हाय्कल । थ्व छगू आधारभूत वाक्य खः । थुकी **रामचिया नासः तापाःम्ह कान्छाम्ह काय् हारांचां मिसामचातय्क हाय्कल** वाक्यय् **हारांचा** केन्द्रविन्दु खः । उकिं थ्व केन्द्रिय तत्व खः । थुगु तत्व वा घटकं गुगु मिसामचातय्क हाय्केगु ज्या यात व हे ज्या **रामचिया नासः तापाःम्ह कान्छाम्ह काय् हारांचा** पदावलीं नं व हे ज्या यानाच्वंगु दु । उकिं **रामचिया नासः तापाःम्ह कान्छाम्ह काय्** छधिकं हारांचा पदया विस्तारित पदावली जक खः । उकिं **रामचिया नासः तापाःम्ह कान्छाम्ह काय्**-या केन्द्रविन्दु छगू हे वाक्यय् दु । उकिं थ्व अन्तर्केन्द्रित रचना जुल ।

(अ) उकियात छेँ धाइ गुकी **मनूत च्वनेगु याइ ।**

(आ) जिमि पाजु छम्ह दु गुम्ह **तसकं थ्वँ त्वनेयो ।**

च्वय्या (अ) वाक्यय् **छेँ** केन्द्रिय तत्व (आ) वाक्यय् **पाजु** केन्द्रिय तत्व खः । थुकिया विस्तारक छसिंकथं **मनूत च्वनेगु याइ** व **तसकं थ्वँ त्वनेयो** खः गुकिं छेँ पदं व पाजु पदं याइगु कर्ता-कारकया ज्या नं यानाच्वंगु दु । विस्तारक जुयावइगु तत्व छगू उपवाक्यया रुप नं जुइफु । थुकथं उगु उपवाक्यया केन्द्रविन्दु उगु हे वाक्यदुने हे दुगु जुयाः उकियात अन्तर्केन्द्रित घटक धाःगु खः ।

गुगु वाक्यय् केन्द्रिय तत्व निगू नं दय्फु । **ग्वाः व ग्वय् नितां मयो ।** थुगु वाक्यय् **ग्वाः** व **ग्वय्** नितां केन्द्रिय घटक खः । **ग्वाः**-या थासय् **ग्वय्** जक अथवा **ग्वय्**या थासय् **ग्वाः** जक तयां वाक्यया अर्थ पूमवं । उकिं थ्व नितां केन्द्रिय घटक खः । **चाकुगु ग्वाः** व **माकुगु ग्वय्** धाय्बलय् **चाकुगु** व **माकुगु** नितां **ग्वाः** व **ग्वय्**या विस्तारक खः । अलय् **चाकुगु ग्वाः** व **माकुगु ग्वय्** नितां अन्तर्केन्द्रित घटक खः । अझ **कस्तिथें चाकुगु ग्वाः** व **तसकं माकुगु ग्वय्** धाय्बलय् **चाकुगु ग्वय्**या विस्तारक **कंस्तिथें** व **माकुगु ग्वय्**या विस्तारक **तसकं** जुल ।

अन्तर्केन्द्रिक घटकया छुं नमूना-

छं धाःम्ह **मिसा**	छं नइगु **जा**
रामयात दाःगु **कथि**	रामयात धाःगु **खँ**
रामयात जेलय् तःगु **क्वथा**	खुसिं वःगु **लः**
पाजुपिंथासं वःम्ह **भिंचा**	दाजुया ससःकिजाया पाजुया कलाःया **बौ**
सहकालया द्यः धयातःम्ह **बुंगद्यः**	सहकालया द्यः धयातःम्ह बुंगद्यः-या **जात्रा**

कपालय् तिनातःगु सिन्हः — कपालय् तिनातःगु ह्याउँगु **सिन्हः**

क्रिया केन्द्रविन्दु मानय् यानातःगु मेगु छुं दसु-

नय्त **वल** । — ज्या याय्त **वने** ।

नः **वल** । — नय्गु **याना** ।

लासा लायाः **दयन** । — ख्वख्वं लासाय् **दयन** ।

थान्हय् ख्वइगु **जुयाच्वन** । — स्कूलय् वनाः आखः ब्वनाः **वल** ।

ध्यबा कयाः कलम न्यानाः **बिल** । — जाँच बियाः पास.यानाः जागीर **नल** ।

ख्वख्वं नइगु **जुयाच्वन** । — आखः ब्वब्वं दयनीगु **जुयाच्वन** ।

नयाः त्वनाः ध्यबा स्यंकूगु **जुयाच्वन** । — नयाः त्वनाः सनाः **जुल** ।

नये पित्यात धकाः जा **नल** ।

(**ख**) बहिर्केन्द्रिक घटक

वाक्यय् थुज्वःगु नं पद वा पदावलीत दु गुकिया केन्द्रविन्दु उगु हे वाक्यय् मखु । पिने गनं जुइ । अथे धकाः क्यने नं फइमखु । रामं जा नल धाय्बलय् स्वगुलिं पद केन्द्रिय तत्व खः । गुगुं छगूयां विस्तारक पद मदु । अन्विति पद नं मदु । उकिं राम-या पलिसा छु पद वा पदावलीं ज्या याइ धइगु नं मदु । उकिं थ्व बहिर्केन्द्रिक घटक अर्थात् थुकिया केन्द्र थुगु हे वाक्यय् मदु, पिने हे गनं जुइ । थुज्वःगु वाक्यया छुं दसु-

सिसी तज्यात ।
रामं श्यामयात दाल ।
रामं सिसी तछ्यात ।
रामं कथिं सिसी तछ्यात ।
रामं कथिं श्यामयात दाल ।
रामं श्यामयात कथिं दाल ।
रामं श्यामयात ल्हातं सालाहयाः कथिं दाल ।

थन बियातःगु गुगुं छगू पदया नं अन्विति पद मदु । उकिं छगू पदया थासय् मेगु छ्यलेगु नं मदु । उकिं थ्व दक्वं बहिर्केन्द्रिक घटक खः ।

२.३ खँपु संघटक

च्वय् खँ वनेधुंकल वाक्य स्वथिकं दु- सरल वाक्य, संयुक्त वाक्व व मिश्र वाक्य । सरल वाक्यय् छगू जक क्रिया दइ । न्हापा छगू वाक्यय् छगू समापिका क्रिया, मेगु छगू वा छगुलिं मयाक असमापिका क्रिया दुसां सरल वाक्य हे मानय् यानातःगु दु । वास्तवय् असमापिका क्रिया दय्सात व सरल वाक्य मजूसे संयुक्त वाक्य जुइ । संयुक्त वाक्य नं छताजिया सरल वाक्य हे खः तर विभिन्न संयोजकं संयोजन यानातःगु जुइ । निरपेक्ष संयोजकं

संयोजन याइबलय् व संयुक्त वाक्य जुइ, सापेक्ष संयोजकं संयोजन याइबलय् मिश्र वाक्य जुइ। न्ह्यागु थजु संयुक्त वाक्य व मिश्र वाक्यय् विभिन्न संघटक दइ। छगू दसु काय्-

जा वः वा धकाः मामं धाल

प्रधान उपवाक्य मामं धाल (वाक्य १)

आश्रित उपवाक्य जा नः वा (वाक्य २)

संयोजक धकाः

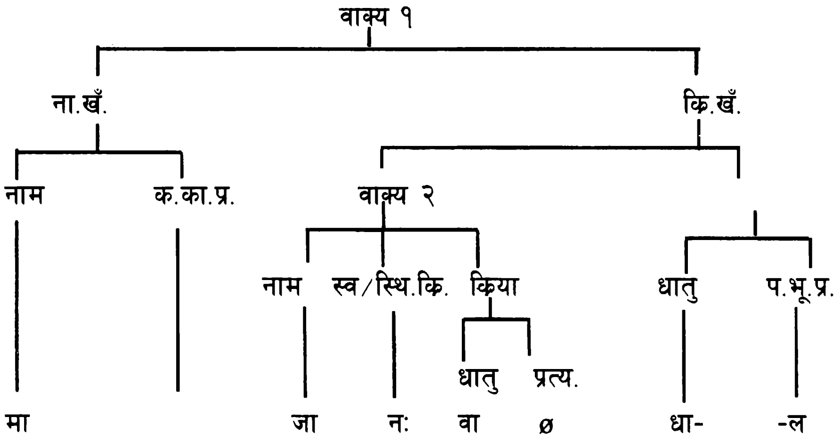

वाक्य विश्लेषण

वाक्य संघटक तत्वया ब्वथला गुकथं जुल व हे वाक्य विश्लेषण खः। थन क्वय् विभिन्न मिश्रवाक्यया विभिन्नकथं विश्लेषण याय्‌गु जुइ।

कर्ता जुइगु नाम उपवाक्य

जा नलकि प्वाः जाइ, सकसिनं स्यूगु खँ खः।

१ प्रधान उपवाक्य — सकसिनं स्यूगु खँ खः।

२ आश्रित उपवाक्य — जा नलकि प्वाः जाइ। (कर्ता जुयाच्वंगु उ.वा.)

३ योजक — ø

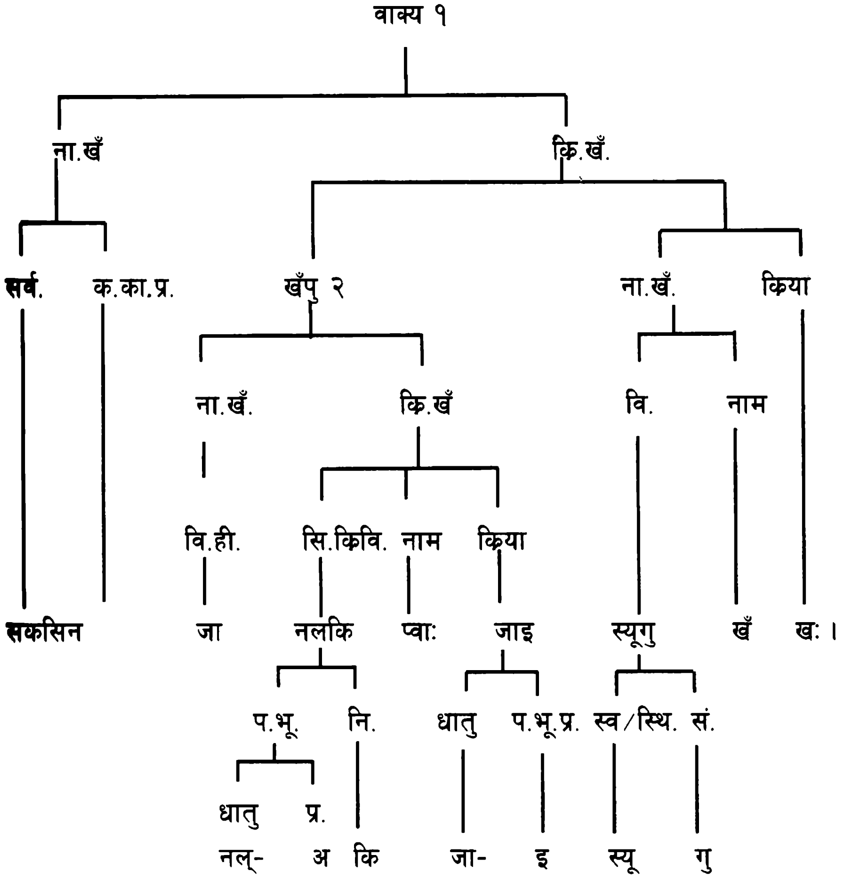

कर्म जुइगु नाम उपवाक्य

भ्वय् थुवाःनं 'भ्वय् नइपिं क्वचाल' धाल

प्रधान उपवाक्य	भ्वय् थुवाःनं धाल (वाक्य १)	
आश्रित उपवाक्य	भ्वय् नइपिं क्वचाल (वाक्य २)	(भ्वय् थुवाःया कर्म जुयाच्वंगु उ.वा.)
योजक	ø	

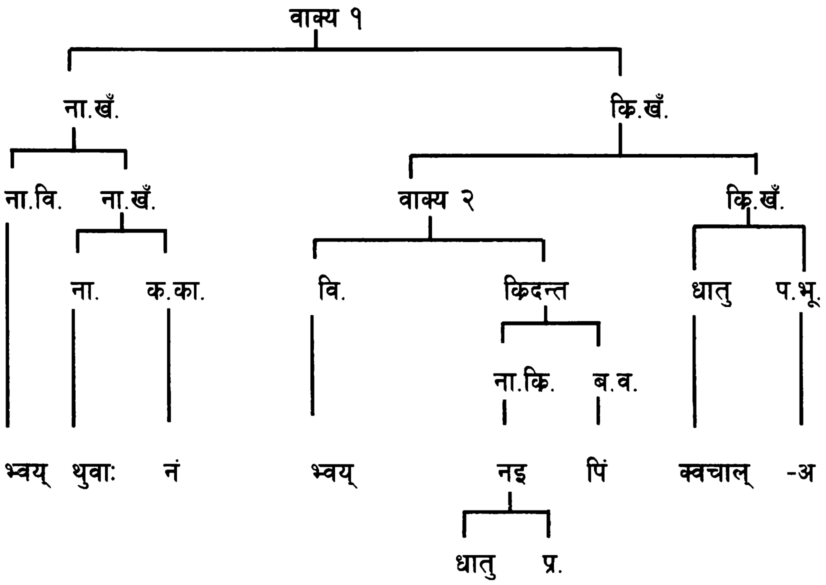

भ्वय् थुवाःनं छु सीकल *धाःसा* भ्वय् वःपिं तंचाल ।

प्रधान उपवाक्य	भ्वय् थुवाःनं छु सीकल
आश्रित उपवाक्य	भ्वय् वःपिं तंचाल ।
योजक	*धाःसा*

भ्वय् थुवाःनं भ्वय् वःपिं लय्ताःगु स्वय्मास्ते वइ ।

प्रधान उपवाक्य	भ्वय् थुवाःनं
आश्रित उपवाक्य	भ्वय् वःपिं लय्ताःगु स्वय्मास्ते वइ ।

पूरक जुइगु नाम उपवाक्य

सकसिनं वयात व बांला:म्ह भ्वय् थुवा: ख: धाल ।

प्रधान उपवाक्य सकसिनं वयात धाल (वाक्य १)

आश्रित उपवाक्य बांला:म्ह भ्वय् थुवा: ख: (वाक्य २) (व-या पूरक उ.वा.)

संयोजक व

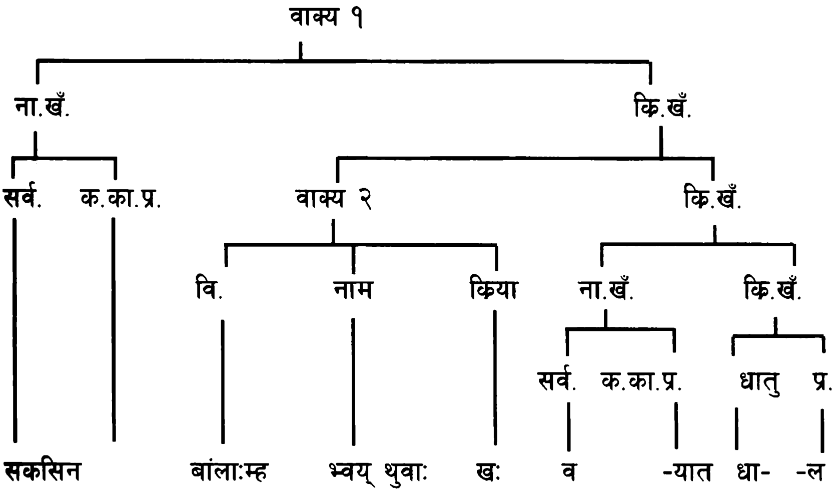

अथवा,

सकसिनं वयात धाल व बांला:म्ह भ्वय् थुवा: ख: ।

प्रधान उपवाक्य सकसिनं वयात धा

आश्रित उपवाक्य व बांला:म्ह भ्वय् थुवा: ख: ।

संयोजक ø

विशेषण उपवाक्य दुगु मिश्रवाक्य

व जिमि पाजु खः गुम्ह न्ह्याबलें थ्वँ त्वनाजुइ ।

प्रधान उपवाक्य	व जिमि पाजु खः (वाक्य १)	
आश्रित उपवाक्य	न्ह्याबलें थ्वँ त्वनाजुइ । (वाक्य २) (जिमि पाजुया	
संयोजक	गुम्ह	विशेषण उ.वा.)

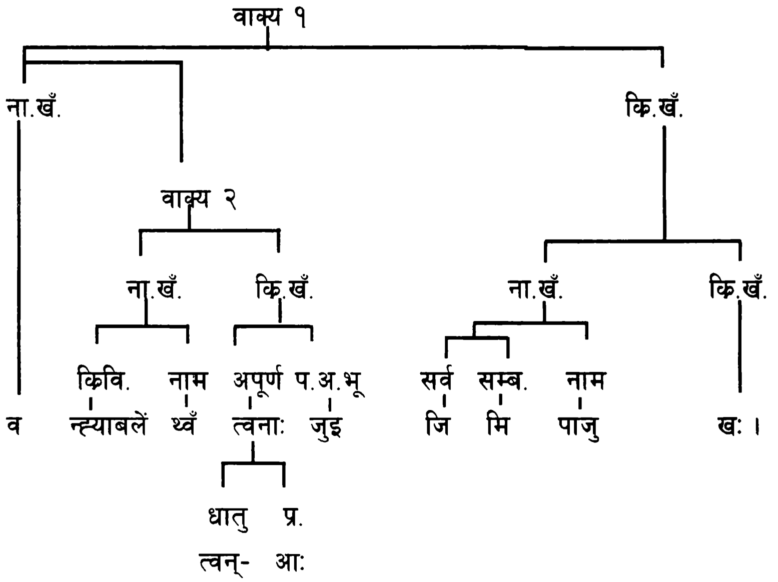

गुम्हसें यक्व थ्वँ त्वनी वयात थ्वँगुलु धाइ

प्रधान उपवाक्य	वयात थ्वँगुलु धाइ । (वाक्य १)
आश्रित उपवाक्य	यक्व थ्वँ त्वनी (वाक्य २)
संयोजक	गुम्हसें

उकियात छैं धाइ गुकी मनूत च्वनेगु याइ ।

प्रधान उपवाक्य	उकियात छैं धाइ (वाक्य १)
आश्रित उपवाक्य	मनूत च्वनेगु याइ । (वाक्य २)
संयोजक	गुकी

कर्ताया विशेषण उपवाक्य

जिमि पाजु छम्ह दु गुम्ह तसकं थ्वँ त्वनेयो ।

प्रधान उपवाक्य	जिमि पाजु छम्ह दु (वाक्य १)
आश्रित उपवाक्य	तसकं थ्वँ त्वनेयो । (वाक्य २) (जिमि पाजु कर्ताया विशेषण उ.वा.)
संयोजक	गुम्ह

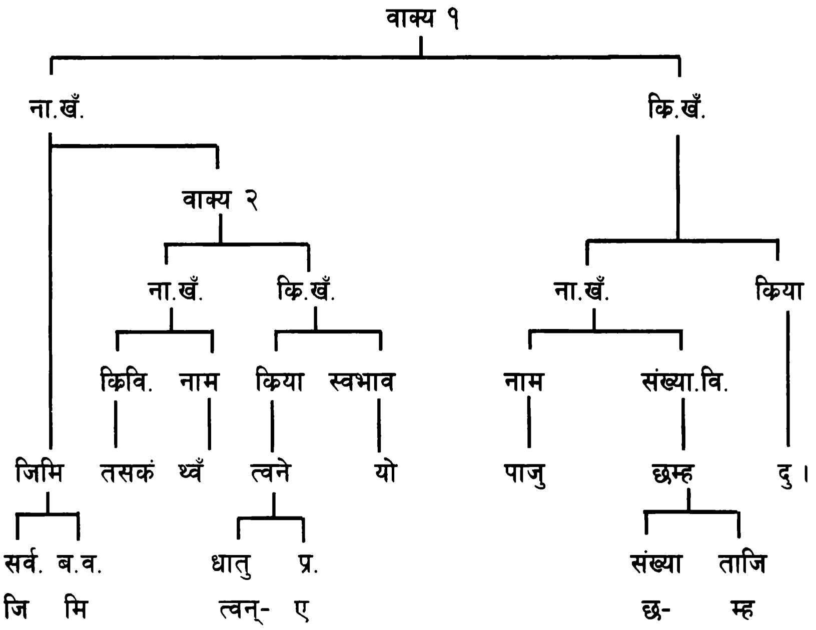

व हाकुगु च्वसा खः गुगु तसकं बांलाः ।

प्रधान उपवाक्य	व हाकुगु च्वसा खः (वाक्य १)
आश्रित उपवाक्य	तसकं बांलाः । (वाक्य २)
संयोजक	गुगु

कर्मया विशेषण उपवाक्य

जिगु च्वसा छपु दु गुगु तसकं ब:ला: ।

प्रधान उपवाक्य	जिगु च्वसा छपु दु (वाक्य १)
आश्रित उपवाक्य	तसकं ब:ला: । (वाक्य २) (च्वया कर्मया विशेषण उ.वा.)
संयोजक	गुगु

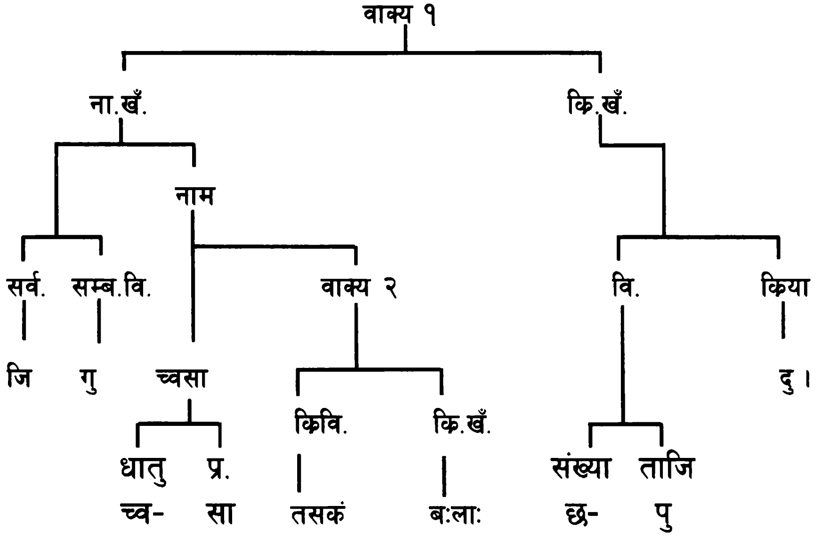

क्रियाविशेषण उपवाक्य दुगु मिश्रवाक्य

<u>थाय् थुइकीगु</u> क्रियाविशेषण उपवाक्य

गन नेपाःदेय् दु अन जि दु।

प्रधान उपवाक्य	जि दु। (वाक्य १)
आश्रित उपवाक्य	नेपाःदेय् दु (वाक्य २) (थाय् थुइकीगु क्रिवि. उ.वा.)
संयोजक	गन
संयोजक	अन

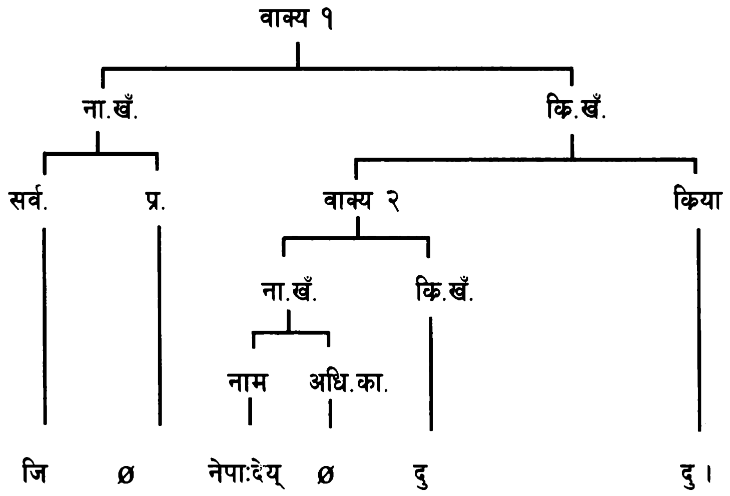

जिगु छेँ अन खः गन नेपालीत जक दु।

प्रधान उपवाक्य	जिगु छेँ अन खः
आश्रित उपवाक्य	नेपालीत जक दु।
संयोजक	गन

ई थुइकीगु क्रियाविशेषण उपवाक्य

ह्याउँक निभाः त्वइ उबलय् जि जुरुक्क दने ।

प्रधान उपवाक्य	जि जुरुक्क दने । (वाक्य १)
आश्रित उपवाक्य	ह्याउँक निभाः त्वइ (वाक्य २) (ई थुइकीगु क्रिवि. उ.वा.)
संयोजक	गुबलय् उबलय्

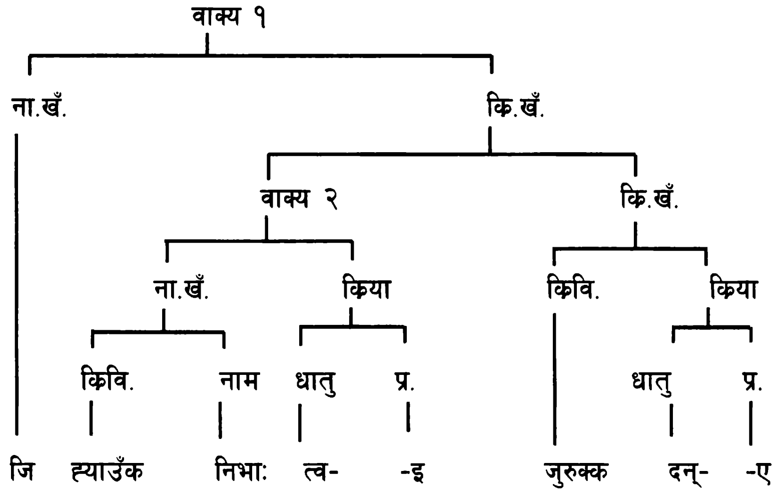

रीति थुइकीगु क्रियाविशेषण उपवाक्य

वं गथे बांलाक आखः ब्वन अथे हे व बांलाक पास जुल ।

प्रधान उपवाक्य	व बांलाक पास जुल । (वाक्य १)	
आश्रित उपवाक्य	वं बांलाक आखः ब्वन (वाक्य २)	(रीति जुइकीगु क्रिवि. उ.वा.)
संयोजक	गथे, अथे हे	

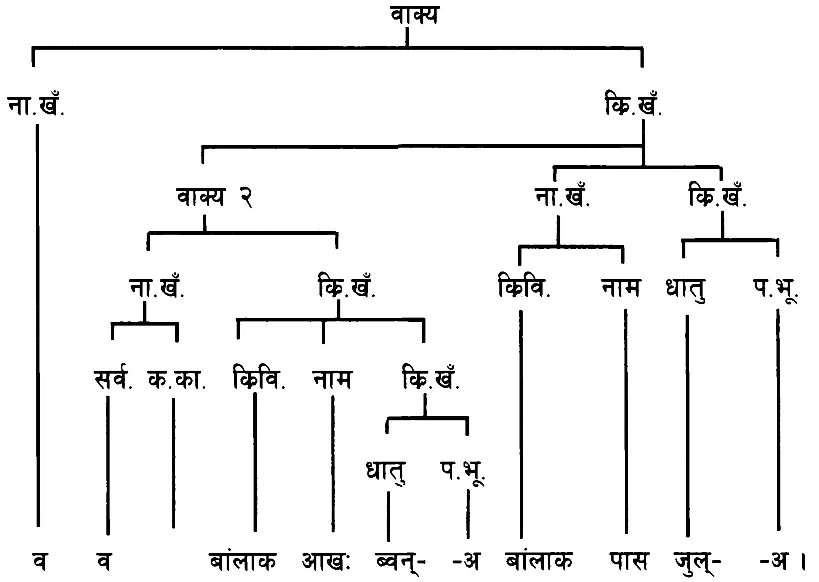

<u>कारण थुइकीगु</u> कियाविशेषण उपवाक्य

वं थौं जा मनः छायधाःसा वया प्वाः स्याः ।

प्रधान उपवाक्य	वं थौं जा मनः (वाक्य १)
आश्रित उपवाक्य	वया प्वाः स्याः । (वाक्य २) (कारण थुइकीगु किवि. उ.वा.)
संयोजक	छायधाःसा

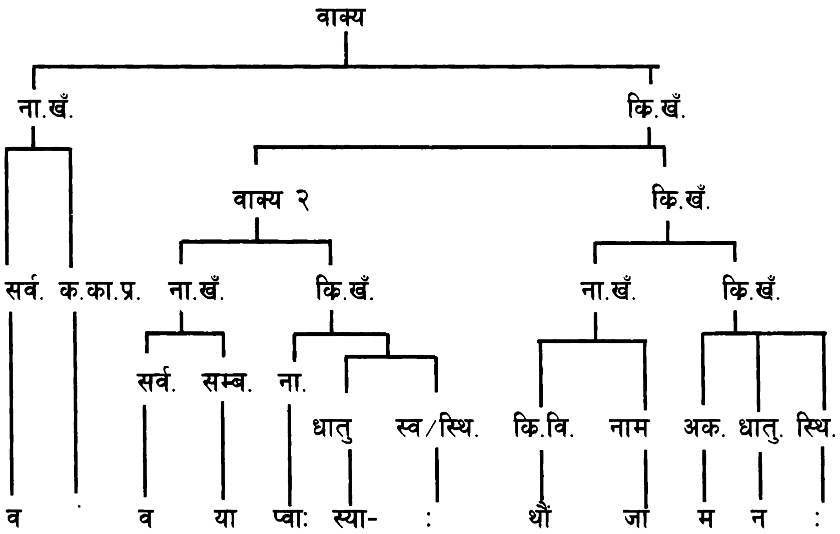

जाँचय् बांलाक आखः मब्वंगुलिं व फेल जुल ।

प्रधान उपवाक्य	व फेल जुल (वाक्य १)
आश्रित उपवाक्य	(व) जाँचय् बांलाक आखः मब्वं । (वाक्य २)
संयोजक	लिं

<u>परिमाण थुइकीगु</u> क्रियाविशेषण उपवाक्य

वं गुलि जा नल उलि (हे) तःधी जुल ।

प्रधान उपवाक्य	(व) तःधी जुल । (वाक्य १)
आश्रित उपवाक्य	वं जा नल (वाक्य २) (परिमाण थुइकीगु क्रिवि. उ.वा.)
संयोजक	गुलि, उलि

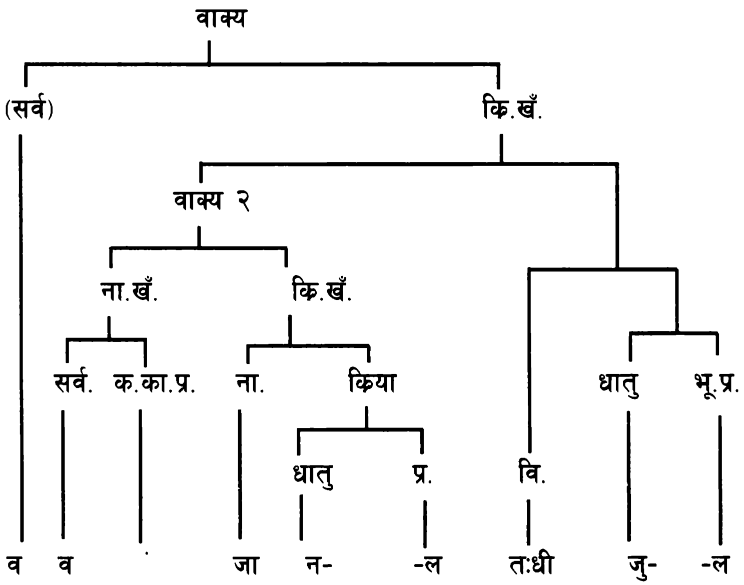

गुलि-गुलि वं आखः ब्वन उलि-उल (हे) व आखः मसःगुथें जुल ।

प्रधान उपवाक्य	व आखः मसःगुथें जुल ।
आश्रित उपवाक्य	वं आखः ब्वन
संयोजक	गुलि-गुलि, उलि-उल (हे)

व्यतिरेकि थुइकीगु कियाविशेयाण उपवाक्य

वं यक्व ध्यबा कमाय् याय्गु ज्या यात अथेसां व धनी जुइमफु ।

प्रधान उपवाक्य	व धनी जुइमफु । (वाक्य १)
आश्रित उपवाक्य	वं यक्व ध्यबा कमाय् याय्गु ज्या यात (वाक्य २)
संयोजक	अथेसां

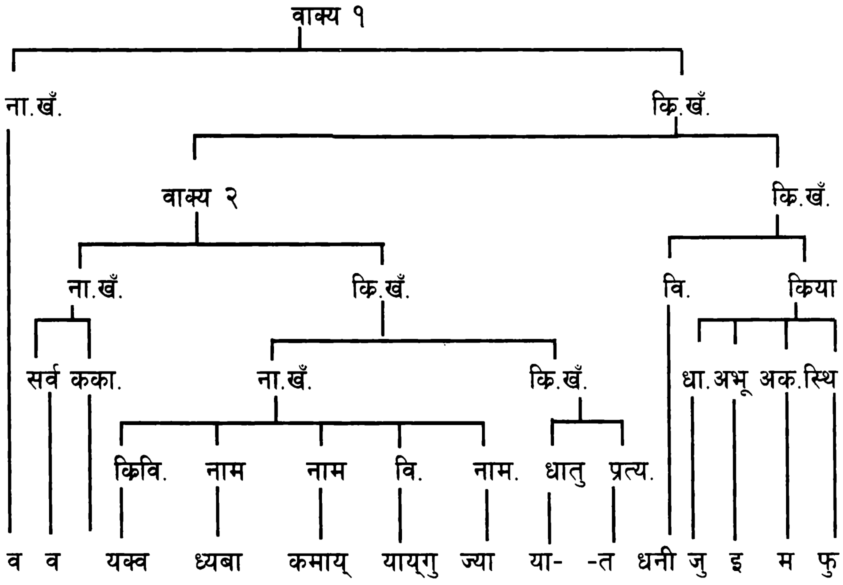

वं इलय् हे वासः नः अथे नं वया ल्वय् क्वमलाः ।

प्रधान उपवाक्य	वया ल्वय् क्वमलाः ।
आश्रित उपवाक्य	वं इलय् हे वासः नः
संयोजक	अथे नं

झिंगुगूगु ब्व

वाक्य रुपान्तरण

१ परिचय

छुं छगू वाक्य संरचना मेगु संरचनाय् परिवर्तन याय्गु ज्या हे वाक्य रुपान्तरण खः । थथे वाक्य रुपान्तरण थीथीकथं याय्गु व्यवस्था दु ।

१.१ संरचनाया आधारय् वाक्य परिवर्तन

१.२ अर्थया आधारय् वाक्य परिवर्तन

१.१ संरचनाया आधारय् वाक्य परिवर्तन

छगू खालया वाक्य संरचना मेगु खालया वाक्यय् रुपान्तरण याय्गु हे संरचनाया आधारय् रुपान्तरण खः । थ्व थीथीकं दु-

१.१.१ सरल वाक्यं सरल वाक्यय् यनेगु

१.१.२ सरल वाक्यं संयुक्त वाक्यय् यनेगु

१.१.३ सरल वाक्यं मिश्र वाक्यय् यनेगु

१.१.४ संयुक्त वाक्यं सरल वाक्यय् यनेगु

१.१.५ मिश्र वाक्यं सरल वाक्यय् यनेगु

१.१.१ सरल वाक्यं सरल वाक्यय् यनेगु

छगू खालया सरल वाक्य मेगु खालया सरल वाक्यय् यनेगु थुकिया मू ज्या खः ।

सरल वाक्य	सरल वाक्य
व भगवान बुद्ध खः । व द्यो खः ।	व भगवान बुद्ध द्यो खः ।
दुर्गालाल कवि खः । दुर्गालालं यक्व कविता च्वयादिल ।	कवि दुर्गालालं यक्व कविता च्वयादिल ।
भ्वखाय् ब्वल । मनूत यक्व सित ।	भुखाचं यक्व मनूत सित ।
वा वल । खुसिबाः वल । खुसिबालं छेँबुँ चुइकायन ।	वा वःगु खुसिबालं छेँबुँ चुइकायन

१.१.२ सरल वाक्यं संयुक्त वाक्यय् यनेगु

(थुकिया निंतिं च्वय् वाक्य अध्यायया २.१.२ संयुक्त वाक्यया दसु काय्गु जुइ । थुकी न्ह्योने च्वंगु स्वतन्त्र उपवाक्य व ल्यूने च्वंगु स्वतन्त्र उपवाक्य जक काय्बलय् सरल वाक्यया दसु जुइ । निगुलिं स्वाय्वं संयुक्त वाक्य जुइ ।) दसु-

सरल वाक्य	संयुक्त वाक्य
राम सरासर वल । रामं सफू छगू काल ।	राम सरासर वल अलय् सफू छगू काल ।
राम छैं वन । वयात ज्वर वल ।	राम छैं वन. छाय्धाःसा वयात ज्वर वल ।
जि यैंय् वना । जिं प्याखं स्वया ।	जि यैंय् चाःह्यू वना अलय् प्याखं नं स्वया ।

१.१.३ सरल वाक्यं मिश्र वाक्यय् यनेगु

(टिप्पणी- सरल वाक्यं मिश्र वाक्य व मिश्र वाक्यं सरलया निंतिं च्वयूया वाक्य अध्यायया २.१.३ या मिश्र वाक्य ज्याखेले दु ।)

१.१.२ अर्थया आधारय् वाक्य परिवर्तन

थ्व थीथीकथं दु-

१.२.१ सामान्य वाक्यं आज्ञार्थक वाक्यय् यनेगु

१.२.२ सामान्य वाक्यं अनुमानबोधक वाक्यय् यनेगु

१.२.३ सामान्य वाक्यं जनाउ वाक्यय् यनेगु

१.२.४ सामान्य वाक्यं न्ह्यसः थुइकीगु वाक्यय् यनेगु

१.२.५ सामान्य वाक्यं परिणामबोधक वाक्यय् यनेगु

१.२.६ सामान्य वाक्यं कामनार्थक वाक्यय् यनेगु

१.२.७ सामान्य वाक्यं सम्भावनार्थक/सक्षमताबोधक वाक्यय् यनेगु

१.२.८ सामान्य वाक्यं प्रेरणार्थक वाक्यय् यनेगु

१.२.९ सामान्य वाक्यं अकरण वाक्यय् यनेगु

१.२.१ सामान्य वाक्यं आज्ञार्थक वाक्यय् यनेगु

सामान्य वाक्यं आज्ञार्थक वाक्यय् यनेगु प्रकिया

थुगु प्रकिया प्यथिकं दु-

(क) धातुइ ϕ प्रत्यय तयाः आज्ञार्थक वाक्यय् यनेगु

(ख) धातुइ /-उ-/ प्रत्यय तयाः आज्ञार्थक वाक्यय् यनेगु

(ग) धातुइ /-इ-/प्रत्यय तयाः आज्ञार्थक वाक्यय् यनेगु

(घ) कथं महंगु आज्ञार्थक वाक्य

(क) धातुइ ϕ प्रत्यय तयाः आज्ञार्थक वाक्यय् यनेगु

थुकीया सूत्र क्वय् बियातःकथं दु-

सूत्र- 'क' समूह धातु + ϕ प्रत्यय = आज्ञार्थक वाक्य (१)

'क' समूहया धातु धाय्‌बलय्‌ अकार, आकार, उकारं शुरू जूगु स्वरान्त धातु, अकार, उकारं शुरू जूगु /-न्‌-/व्यञ्जनान्त धातु व अकार, आकार, उकार शुरू जूगु /-ल्‌-/ व्यञ्जनान्त धातुइ शन्य प्रत्यय तय्‌वं आज्ञार्थकय्‌ परिवर्तन जुइ ।

(टिप्पणी– /-ल्‌-/ व्यञ्जनान्त धातु व /-न्‌-/ व्यञ्जनान्त धातु कालिक रूपावली संचालन जुइबलय्‌ जक /-ल्‌-/ व /-न्‌-/या रूप ल्यनाच्वनी तर कालिकरूपबाहेक मेमेगु रूप संचालन जुइबलय्‌ /-ल्‌-/ व्यञ्जनान्तया /-ल्‌-/ त्वःफी, /-न्‌-/ व्यञ्जनान्तया /-न्‌-/ न्ह्यःने च्वंगु हा (Root)य्‌ चन्द्रविन्दु जुयाच्वंवनी ।)

<u>सामान्य वाक्य</u>	<u>आज्ञार्थक वाक्य</u>
छं याकन जा नल ।	(छ) याकन जा न ।
छं व सफू काल ।	(छ) व सफू का ।
छं टेबुल याकन हुल ।	(छं) टेबुल याकन हु ।
छं वयात खँ कन ।	(छं) वयात खँ कँ ।
छं खा खागलय्‌ कुन ।	(छं) खा खागलय्‌ कुँ ।
छं माय्‌ नचुक क्यल ।	(छं) माय्‌ नचुक क्य ।
छं सिमा छमा पाल ।	(छं) सिमा छमा पा ।
छं वयात ध्यबा पुल ।	(छं) वयात ध्यबा पु ।

(ख) धातुइ /-उ-/प्रत्यय दुगु आज्ञार्थक वाक्य

थुकीया सूत्र क्वय्‌ बियातःकथं दु-

सूत्र- 'ख' समूह धातु + /-उ/ प्रत्यय = आज्ञार्थक वाक्य (२)

'ख' समूहया धातु धइगु इकारं शुरू जूगु स्वरान्त कियामूल व इकारं हे शुरू जूगु /-न्‌-/, /-ल्‌-/ व्यञ्जनान्त धातुइ /-उ/ प्रत्यय तय्‌वं आज्ञार्थकय्‌ वाक्यय्‌ परिवर्तन जुइ ।

<u>सामान्य वाक्य</u>	<u>आज्ञार्थक वाक्य</u>
छं बांलाक खापा तित ।	(छं) बांलाक खापा त्यु ।
छं लँय्‌ दित ।	(छ) लँय्‌ दचु ।
छं लिचिल ।	(छं) लिच्यु
छं भु छपाः सिल ।	(छं) भु छपाः स्यु ।
छं सुकां हिन ।	(छं) सुकां हिउँ ।

'क' समूहया धातु धाय्‌बलय्‌ अकार, आकार, उकारं शुरू जूगु स्वरान्त धातु, अकार, उकारं शुरू जूगु /-न्‌-/व्यञ्जनान्त धातु व अकार, आकार, उकार शुरू जूगु /-ल्‌-/ व्यञ्जनान्त धातुइ शन्य प्रत्यय तयवं आज्ञार्थकय्‌ परिवर्तन जुइ।

(टिप्पणी– /-ल्‌-/ व्यञ्जनान्त धातु व /-न्‌-/ व्यञ्जनान्त धातु कालिक रूपावली संचालन जुइबलय्‌ जक /-ल्‌-/ व /-न्‌-/या रूप ल्यनाच्वनी तर कालिकरूपबाहेक मेमेगु रूप संचालन जुइबलय्‌ /-ल्‌-/ व्यञ्जनान्तया /-ल्‌-/ त्वःफी, /-न्‌-/ व्यञ्जनान्तया /-न्‌-/ न्ह्योने च्वंगु धातुइ चन्द्रविन्दु जुयाच्वंवनी।)

<u>सामान्य वाक्य</u>	<u>आज्ञार्थक वाक्य</u>
छं याकन जा नल।	(छ) याकन जा न।
छं व सफू काल।	(छ) व सफू का।
छं टेबुल याकन हुल।	(छं) टेबुल याकन हु।
छं वयात खँ कन।	(छं) वयात खँ कँ।
छं खा खागलय्‌ कुन।	(छं) खा खागलय्‌ कुँ।
छं माय्‌ नचुक क्यल।	(छं) माय्‌ नचुक क्य।
छं सिमा छमा पाल।	(छं) सिमा छमा पा।
छं वयात ध्यबा पुल।	(छं) वयात ध्यबा पु।

(ख) धातुइ /-उ-/प्रत्यय तयाः आज्ञार्थक वाक्यय्‌ यनेगु

थुकीया सूत्र क्वय्‌ बियातःकथं दु-

सूत्र- 'ख' समूह धातु + /-उ/ प्रत्यय = आज्ञार्थक वाक्य (२)

'ख' समूहया धातु धइगु इकारं शुरू जूगु स्वरान्त धातु व इकारं हे शुरू जूगु /-न्‌-/, /-ल्‌-/ व्यञ्जनान्त धातुइ /-उ/ प्रत्यय तयवं आज्ञार्थकय्‌ वाक्यय्‌ परिवर्तन जुइ।

<u>सामान्य वाक्य</u>	<u>आज्ञार्थक वाक्य</u>
छं बांलाक खापा तित।	(छं) बांलाक खापा त्यु।
छं लँय्‌ दित।	(छ) लँय्‌ दच्यु।
छं लिचिल।	(छं) लिच्यु
छं भु छपाः सिल।	(छं) भु छपाः स्यु।
छं सुकां हिन।	(छं) सुकां हिउँ।

(ग) धातुइ /-इ-/प्रत्यय तया: आज्ञार्थक वाक्यय् यनेगु

थुकीया सूत्र क्वय् बियात:कथं दु-

सूत्र- 'ग' समूह धातु + /-इ/ प्रत्यय = आज्ञार्थक वाक्य (३)

'ग' समूहया धातु धइगु /-क्-/, /-त्-/ व्यञ्जनान्त धातु लाइ। थुगु धातुं आज्ञार्थकया रूप काइबलय् /-इ/ प्रत्यय काइ।

छं व-यात त्व:तल।	(छं) वयात त्व:ति।
छं फुटबल म्हितल।	(छं) फुटबल म्हिति।
छं च्य:यात हकल।	छं) च्य:यात हकि।
छं लखं चुइकल।	(छं) लखं चुइकि।

(घ) कथं महंगु आज्ञार्थक वाक्य

क्वय् बियात:गु क्रियार्थकया आज्ञार्थक वाक्य च्वय्‌या नियमकथं मला:से मेकथं वनाच्वंगु दु–

सामान्य वाक्य	आज्ञार्थक वाक्य
छि थुखे भ्राल।	छि थुखे भ्रासँ।
छि थनथाय् दिल।	छि थन-थाय् दिसँ।
छं सफू थन तल।	सफू थन ति।
छ थन वल।	छ थन वा।
छं जिगु सफू हल।	(छं) जिगु सफू हिँ।
छं जिगु सफू हल।	(छं) जिगु सफू हकि।
छं जिगु सफू हल।	(छं) जिगु सफू हचि।

'ति' व 'हिँ' आज्ञार्थक रूप काय्न्त्य: /त-/ व /ह-/ धातुया अन्तिम स्वर /-अ/ त्व:फिना: आज्ञार्थक प्रत्यय /-इ/ का:गु ख:।

१.२.१.१ आज्ञार्थ वाक्यया तह

प्रयोग याइम्ह व्यक्तिया शिष्टता व सामाजिक मान्यताअनुसार आज्ञार्थक वाक्यया स्वगू तह दु-

(क) सामान्य तह

(ख) उच्च तह

(ग) अति उच्च तह

(क) सामान्य तह

थुकी थः व थःसरहयापिं मनूत, लिक्क लाःपिं पासापिं, त्वाःबाःया मनूत, उमेर थः वा थःसिकं क्वय्यापिं मनूत लाइ। थुकी हनाबना मतःसे सामान्य रूपं आज्ञार्थक वाक्य प्रयोग याइ।

सामान्य वाक्य	आज्ञार्थक वाक्य
छ थन वल।	छ थन वा।
छं जिगु किताव हल।	(छं) जिगु किताव हिँ।
छिपिं आकन च्वनाच्वन।	छिपिं आकन च्वनाच्वँ।
छिमिसं पुजाभुइ स्वां जाकि तल।	(छिमिसं) पुजाभुइ स्वां जाकि ति।
छिपिं सकलें छेँ वन।	छिपिं सकलें छेँ हुँ।
छ याकनं वन।	छ याकनं नुँ।

(ख) उच्च तह

थुगु तहलय् सामाजिक जाति व्यवस्थाकथं श्रेष्ठ, प्रधानथें उच्चतहया मनूत, थःगु परिवारय् थःयां च्वय्यापिं मनूत, समाजय् हनेमाःपिं मनूत, अद्दा अफिसया कर्मचारीत, औपचारिक रूपं खँल्हाय्बलय् वा सभा-समारोहलय् दुपिं मनूतय्त उच्च तहलय् तयाः व्यवहार याइ।

सामान्य वाक्य	आज्ञार्थक वाक्य
छिं ज्योनाः भपिल।	(छिं) ज्योनाः भपि।
छि थन दिल।	(छि) थन दिसँ।
छि दुहां भ्काल।	(छि) दुहां भ्कासँ।
छि लासाय् धंदिल।	(छि) लासाय् धंदिसँ।

(ग) अति उच्च तह

थुगु पुचलय् दचो, देवी, जुजु, लानी, जुजुया परिवार, बौध्द पुचलय् लाःपिं शाक्य, वज्राचार्य इत्यादि लाः। थुगु पुचलय् लाःपिंत 'बिज्याहुँ' कियारूपं आज्ञार्थक वाक्य दय्की। थुकिया कर्ता सर्वनाम 'छलप्वल' व 'छःपिं' खः। 'छलप्वल' पुलांगु सर्वनाम खःसा 'छःपिं' थौंकन्हय् प्रयोगय् वयाच्वंगु सर्वनाम खः। 'छःपिं' एकवचन व बहुवचन निथासं प्रयोग जू।

सामान्य वाक्य	आज्ञार्थक वाक्य
छलप्वल थन बिज्यात।	छलप्वल थन बिज्याहुँ।
गुरुजु न्हिथनं स्वयम्भुइ बिज्याः।	गुरुजु न्हिथनं स्वयम्भुइ बिज्याहुँ।

१.२.१.२ वक्ता थःथम्हं थःत छ्यलीगु आज्ञार्थक वाक्य

मनूतय् विशेष यानाः थःगु असन्तोषया खँ सुयातं कनीबलय् व थः याकचिया मनय् खँ ल्हाकीबलय् थःथम्हं थःत ज्या ब्वय्‌थें यानाः वाक्य दय्‌कू। थ्व नं छताजिया वाक्य परिवर्तन खः। धाय्‌कि सुं छम्ह मनूया मंमदय्‌क थौं न्हिछिया ज्या लुमंकी। अलय् वं थुगु याय्‌मानि, उगु याय्‌मानि, थथे याय्‌मानि, अथे याय्‌मानि धकाः मनय् खँ वाय्‌की। थ्व उम्ह मनूया मनोवाद खः। थ्व थुकथं जुइफु-

सामान्य वाक्य	आज्ञार्थक वाक्य
थनंनिसें सिंहदरवारतक न्यासि वनेमानि।	थनंनिसें सिंहदरवारतक न्यासि हुँ।
थःम्हसें हे अफिस चाय्‌केमानि।	थःम्हसें हे अफिस चाय्‌कि।
बँ पुइमानि।	बँ पु।
मेच टेबुल सफा याय्‌मानि।	मेच टेबुल सफा या।
लः कयाहय्‌मानि।	लः कयाहिँ।
हाकिम वय्‌सात लः त्वंकेमानि।	हाकिम वय्‌सात लः त्वंकि।
पंखा चाय्‌काबीमानि।	पंखा चाय्‌काब्यु।
घौछि मजावं च्या त्वंके माः।	घौछि मजावं च्या त्वंकि।
न्याताः ई मजूतले अफिस पियाच्वनेमाः।	न्याताः ई मजूतले अफिस पियाच्वँ।
न्याताः इलय् थःथम्हं खापा तिइमाः।	न्याताः इलय् थःथम्हं खापा त्यु।

१.२.२ अनुमानबोधक वाक्य

थुज्वःगु वाक्यय् कर्ता परपुरुष (द्वितीय वा तृतीय) (एकवचन वा बहुवचन) जुइ। अनुमान याइम्ह जक प्रथम पुरुषयागु जुइ। मूल किया न्ह्यागुं जुइफु। सहायक कियां 'जुइ' दक्कय्‌लिपा च्वनी।

सामान्य वाक्य	अनुमानबोधक वाक्य
व वनी।	व वनीजुइ।
व वन।	व वनजुइ।
व वं।	व वंजुइ।
व वयाच्वन।	व वयाच्वनजुइ।
वया जा नय्-त्यन।	वया जा नय्‌त्यनजुइ।
रामं जा नल।	रामं जा नय्‌धुंकलजुइ।
जनबाहादचः सालाहल।	जनबाहादचः सालाहलजुइ।
गुरुजुं बाखं कनेत वल।	गुरुजुं बाखं कनेत वलजुइ।

वयात भाःतं दाय्यो   वयात भाःतं दाय्यो जुइ ।

खँपुइ सहायक क्रिया 'जुइ'या विकल्पय् 'थें' निपात छ्य्चलाः नं अनुमान वाक्यय् परिवर्तन याय्ज्यू ।

व वन ।   व वन थें ।

व वनी ।   व वनी थें ।

व वं ।   व वं थें ।

१.२.३ जनाउ वाक्य

सामान्य वाक्यया जनाउ वाक्य दय्कीबलय् स्वभाव/स्थितिबोधक 'माः'या ल्यूने /सा/ छ्य्चली । थुज्वःग वाक्यय् दक्कलय् ल्यूने परअभूत क्रियारूप तइ । दसु-

<u>सामान्य वाक्य</u>	<u>जनाउ वाक्य</u>
छ वनी ।	छ माःसा वनी ।
छं वासः नइ ।	छं माःसा वासः नइ ।
छं खुँयात त्वःती ।	छं माःसा खुँयात त्वःती ।
छ वनाच्वनी ।	छ माःसा वनाच्वनी ।
छं तास म्हिताच्वनी ।	छं माःस तास म्हिताच्वनी ।

१.२.४ न्ह्यसः थुइकीगु वाक्य

सामान्यार्थक वाक्यया समापिका क्रियाल्यू **ला** निपात तय्वं विभिन्न न्ह्यसः थुइकीगु वाक्य तयार जुइ । थ्व आत्मपुरुष व परपुरुष निथासं प्रयोग जू, तरं छुं भती पाः ।

(क) आत्मपुरुषया वाक्य

अभूतकाल थुइकीगु वाक्यल्यू **ला** निपात तय्वं अनुमति काय्त न्यंगु न्ह्यसः जुइ-

<u>अभूतकालया सामान्यार्थक वाक्य</u>	<u>प्रश्नार्थक वाक्य</u>
जिं जा नय् ।	जिं जा नय्ला ?

मूल क्रिया अभूत जुयाः उक्रिया ल्यू सहायक क्रियाकथं **जि-** be (equational) या स्थितिबोधक **जिउ** तयाः न्ह्यसः तय्बलय् न्ह्यसलय् नायुपहः वइसा नायुपहः वय्केत छ्य्चलीगु निपात **थें** दकलय् लिपा तय्व धापुली भ्रन नायुपहः वइ । दसु-

नायूपहःया न्ह्यसः

<u>सामान्यार्थक वाक्य</u>	<u>प्रश्नार्थक वाक्य</u>
जि वय् ।	जि वय्ज्यूला ?

झन नायुपहः न्ह्यसः

सामान्यार्थक वाक्य	प्रश्नार्थक वाक्य
जि वय् ।	जि वय्ज्यूलाथें ?

आत्मभूत कालया कियारूप परभूत कालया कियारूपनाप हिलाः प्रश्नार्थक वाक्य ज्याइ । थथे याइबलय् 'जिं जा नया' मजूसे 'जिं जा नल' जुइ । अलय् /ला/ तयाः प्रश्नार्थक वाक्यय् परिवर्तन जुइ ।

भूतकालया सामान्यार्थक वाक्य	प्रश्नार्थक वाक्य
जिं जा नया ।	जिं जा न-ल-ला ?

(ख) परपुरुष (द्वितीय पुरुष)या वाक्य

अभूतकालया कियारूपल्यूने **ला** निपात तय्व प्रश्नार्थक वाक्यय् परिवर्तन ला जुइ तर थुकिया मतलव द्वितीय पुरुषं उगु ज्या यानानइला धकाः याइगु छगू अनुमान जुइ ।

अभूतकालया वाक्य	अनुमानबोधक वाक्य
छं जा नइ ।	छं जा नइला ?

भूतकालया कियारूपलिपा **ला** निपात तय्वं प्रश्नार्थक वाक्य ला जुइ तर थुकिया अर्थ ब्वाय् स्वय्गु जुइ । जिं छंत थ्व ज्या यानानय् फइमखु धयागु मखुला ? का स्व यानानय् फतला धकाः वयागु असक्षमता बोध याकेत वयात हे न्ह्यसः तयाः थुइकेत्यंगु जुइ । अलय् थथे जुइ-

भूतकालया वाक्य	ब्वाय् स्वय्गु वाक्य
छं जा नल ।	छं जा नलला ?

का स्व छं जा नय्धाःसां नय्मफुत खःला ? जा नय् धइगु अथें अःपु मजू धकाः थुइकेत्यंगु जुइ ।

१.२.५ परिणामबोधक वाक्य

मूल किया कियार्थक जुयाः उकिया ल्यू **लाये** कियार्थकया भूतरूप **लात**, **बने** कियार्थकया भूतरूप **बन** व **बये** कियार्थकया भूतरूप **बल** छ्यलेवं थुगु वाक्य जुइ । कर्ता आत्मपुरुष वा परपुरुष न्ह्याम्ह जूसां कियारूप कियार्थकया ल्यू **लात,**
बन, बल-मध्ये गुगुं छगू जुइ ।

सहायक किया **लात**-या छ्यला

सामान्य वाक्य	परिणामबोधक वाक्य
जिं मखुथाय् पलाः तया ।	जिं मखुथाय् पलाः तय्लात ।

जिं मखुम्ह मिसा ब्याहा याना ।	जिं मखुम्ह मिसा ब्याहा याय्लात ।
जिं वयात प्वाक्क धया ।	जिं वयात प्वाक्क धाय्लात ।
वया मखुगु हे जग्गा छकू न्यात ।	वया मखुगु हे जग्गा छकू न्याय्लात ।
गुर्जु जुयाः नं खाया ला नल ।	गुर्जु जुयाः नं खाया ला नय्लात ।

सहायक क्रिया **वन**-या छ्यला

वया जाँचया नतिजा मखुथे जुल ।	वया जाँचया नतिजा मखुथे जूवन ।
वया धाः गथे अथे हे जुल ।	वया धाः गथे अथे हे जूवन ।

सहायक क्रिया 'वल'-या छ्यला-

वया नतिजा जिं धाःथे हे जुल ।	वया नतिजा जिं धाःथे हे जूवल ।
इमिसं यानाः देश स्यन ।	इमिसं यानाः देश स्यनावल ।

टिप्पणीः- वक्तां वा कर्ता छुं ज्या याःगुया लिच्वः कनेथाय् **लात**, व वक्ताबाहेक परपुरुषपाखें छु ज्या ज्या जुल धाःसा **वन** व **वल** प्रयोग जुइ ।

१.२.६ कामनार्थक वाक्य

थुकी सुवाः जुइमा अथवा सराः न्ह्यागु जूसां पअभूत क्रियाल्यू /मा/ तँसा तय्व थुगु वाक्य निर्माण जुइ । सुवाः खःलाकि सराः खः धकाः क्रियारूप स्वयाः मखु वक्तां न्वंवाःगु वाक्य स्वयाः जक सीदइ । उकिं थ्व निथिकं दु–

(क) सुवाः थुइकीगु वाक्य

(ख) सराः थुइकीगु वाक्य

(क) सुवाः थुइकीगु वाक्य

सामान्य वाक्य	सुवाः थुइकीगु वाक्य
छं जय जुइ ।	छं जय जुइमा ।
छं भिं जुइ ।	छं भिं जुइमा ।
छ ल्याय्म्ह जुइ ।	छ ल्याय्म्ह जुइमा ।
छ ल्यासे जुइ ।	छ ल्यासे जुइमा ।
छ भाग्यमानी जुइ ।	छ भाग्यमानी जुइमा ।
छं ताहा आयु जुइ ।	छं ताहा आयु जुइमा ।
छं याःगु ज्या सिद्ध जुइ ।	छं याःगु ज्या सिद्ध जुइमा ।

'दय्' कियारूप तयाः नं सुवाः वाक्य निर्माण जू तर 'जुइ'या वैकल्पिक रूप मखु।

छं कर्म दइ।	छं कर्म दय्मा।
छं बांलाःम्ह काय् छम्ह दइ।	छं बांलाःम्ह काय् छम्ह दय्मा।

(ख) सराः थुइकीगु वाक्य

सामान्य वाक्य	सराः थुइकीगु वाक्य
छ सी।	छ सी मा।
छ भ्वकनी।	छ भ्वकनी मा।
छ ध्वगी।	छ ध्वगी मा।
छ तुँ दाइ।	छ तुँ दाय्मा।
छ कां जुइ।	छ कां जुइमा।
छ वंथाय्तक फ्वनाः नइ।	छ वंथाय्तक फ्वनाः नय्मालेमा।

१.२.७ सम्भावनार्थक/सक्षमताबोधक वाक्य

(थुकिया परिचयात्मक चर्चा वाक्य अध्यायसं जूगु दु।)

सामान्य वाक्य	सम्भावनार्थक/सक्षमताबोधक वाक्य
खुँत भ्यालं थाहां वइ।	खुँत भ्यालं थाहां वय्फु।
न्यायाधिसं घुस नइ।	न्यायाधिसं घुस नय्फु।
भौंचां दुरु त्वनी।	भौंचां दुरु त्वनेफु।

थुगु वाक्यया मेगु विशेषता धइगु गुगु वाक्य कर्ताप्रधान जुइ उथाय् सम्भावनार्थक वाक्य व सक्षमता वाक्य नितां जुइ। गुगु वाक्य कर्मप्रधान जुइ उगु वाक्य सम्भावनार्थक वाक्य जक जुइ। दसु-

सामान्य वाक्य	सम्भावनार्थक/सक्षमताबोधक वाक्य	
आः व न्यासि जुइ।	आः व न्यासि जुइफु।	कर्ता प्रधान वाक्य
थपले सरकारं कर्मचारीतय्गु तलव वृद्धि याइ।	थपले सरकारं कर्मचारीतय्गु तलव वृद्धि याय्फु	कर्ता प्रधान वाक्य
थुगुसी व पास जुइ।	थुगुसी व पास जुइफु।	कर्म प्रधान वाक्य
थपले कर्मचारीतय्गु तलव वृद्धि जुइ।	थपले कर्मचारीतय्गु तलव वृद्धि जुइफु।	

मूल किया ल्यूने यः स्वभाव/स्थितिबोधक कियारूप तयाः सम्भावनार्थक वाक्य थुइकी।

विदेश वनाच्वंम्ह काय् थौं छें वइ । लाःसा विदेश वनाच्वंम्ह काय् थौं छें वय्‌यः।
छंत नं चिट्ठां लाइ । छु खः, छु खः, छंत नं चिट्ठां लाय्‌यः।

१.२.८ प्रेरणार्थक वाक्य

प्रेरणार्थक धातुइ /-ए/ प्रत्यय तय्‌वं प्रेरणार्थक क्रिया निर्माण जुइ । थुक्रिया प्रक्रिया क्वय् बियातःकथं दु-

स्वरान्त धातुया प्रेरणार्थक दय्‌केबलय् निथिकं दय्‌के ज्यू-

(क) आत्मभूतय् /-ना/ परभूतय् /-त/ वइगु धातुइ /-क्-/ प्रेरणार्थक प्रत्यय तइबलय् प्रेरणार्थक धातु निर्माण जुइ। उकी क्रियार्थक प्रत्यय तय्‌वं प्रेरणार्थक क्रिया जुइ ।

धातु	अर्थ	आत्मभुत	परभुत	प्रेरणार्थक
पा-	dry	पाना	पात	पाके
या-	do	याना	यात	याके
चि-	bind	चिना	चित	चिके
फि-	put on	फिना	फित	फिके

(ख) आत्मभूतय् /-या/, परभूतय् /-ल/ वइगु धातुइ न्हापां /-य्-/ आगम तइ । अनंलिपा तिनि प्रेरणार्थक प्रत्यय /-क्-/ तइ । दकलय्‌लिपा क्रियार्थक प्रत्यय /-ए/ तइ ।

धातु	अर्थ	आत्मभुत	परभुत	प्रेरणार्थक
त-	keep	तया	तल	तय्‌के
धा-	say	धया	धाल	धाय्‌के
इ-	clean	इया	इल	इय्‌के > ईके
हि-	wash	हिया	हिल	हिय्‌के > हिइके > हीके
हु-	wipe out	हुया	हुल	हुय्‌के > हुइके/ह्वीके

व्यञ्जनान्त धातुया प्रेरणार्थक क्वय् बियातःकथं प्यथिकं दय्‌के ज्यू-

(क) /-न्-/व्यञ्जनान्तया प्रेरणार्थक रूप

थुगु धातुइ प्रेरणार्थक प्रत्यय/-क्-/ तय्‌वं प्रेरणार्थक धातु तयार जुइ । थुथाय् /-न्-/ ध्वनि शिरविन्दुइ परिवर्तन जुइ । दसु- कने (to narrate) व फ्यने (to untie)

धातु	प्रेरणार्थक प्रत्यय	प्रेरणार्थक धातु	प्रेरणार्थक क्रियार्थक
कन्-	-क्-	कंक्-	कंके
फ्यन्-	-क्-	फ्यंक्	फ्यंके

(ख) /-ल्-/ व्यञ्जनान्तया प्रेरणार्थक रूप

थुगु पुचःया सूत्र च्वय्या आत्मभूतय् /-या/ व परभूतय् /-ल्/ वइगु सूत्रनाप ज्वःलाः। थुकिं नं धातुधुनेव /-य्-/ अथवा /-इ-/ आगम काइ। अलय् /-ल्-/ शून्य रूपय् परिवर्तन जुइ, दसु– प्वले (to peal), पाले (to cut), निले (to twist), पुले (to pay)।

धातु	आगम	प्रेरणार्थक प्रत्यय	प्रेरणार्थक धातु	प्रेरणार्थक क्रियार्थक
प्वल्-	-य्-	-क्-	प्वय्क्-	प्वय्के
पाल्-	-य्-	-क्-	पाय्क्-	पाय्के
निल्-	-इ-	-क्-	नि-इ-क्-	नि-इ-के>नीके
पुल्-	-इ-	-क्-	पु-इ-क्-	पु-इ-के>प्वीके

(ग) /-त्-/व्यञ्जनान्त प्रेरणार्थक रूप

थुगु पुचलय् मुक्कं स्वगू जक क्रिया दु– त्वःते (to leave), म्हिते (to play) व सःते (to call) धातु ल्यूने प्रेरणार्थक प्रत्यय /-क्-/ तय्वं प्रेरणार्थक धातु निर्माण जुइ। थ्वयां लिपा क्रियार्थक प्रत्यय तइ।

धातु	प्रेरणार्थक प्रत्यय	प्रेरणार्थक धातु	प्रेरणार्थक क्रियार्थक
त्वःत्-	/-क्-/	त्वःतक्-	त्वःतके
म्हित्-	/-क्-/	म्हितक्-	म्हितके

(घ) /-क्-/व्यञ्जनान्त प्रेरणार्थक रूप

थुक्रिया प्रेरणार्थक दय्केबलय् बिसकं मेगु हे क्रिया 'बिये' तइ। 'बिये'या अर्थ to give, to permit, to cause खः। थ्व छगू संयुक्त क्रिया खः। न्हापां वइगु मूल क्रियाकथं व लिपा वइगु 'बिये' सहायक क्रियाकथं खः, दसु- कुर्केबिये, घुर्केबिये, चुइकेबिये, छ्वाकेबिये, थिंकेबिये, पर्केबिये, प्यंकेबिये, हकेबिये

थुकथंया प्रेरणार्थक क्रिया तयार जुइवं सामान्य वाक्य गथे यानाः प्रेरणार्थक वाक्यय् परिवर्तन जुइ धइगु खँ स्पष्ट जुइ। थन क्वय् थुक्रिया छुं दसु बियातःगु दु।

सामान्य वाक्य	प्रेरणार्थक वाक्य
जिं जा नये।	जिं जा नके।
जिं जा नया	जिं जा नका।

जिं जा नये ।	जिं जा नके ।
छं/वं जा नल ।	छं जा नकल ।
छं/वं जा न: ।	छं/वं जा नकू ।
जि हाले ।	जिं हाय्के ।
जि हाला ।	जिं हाय्का ।
छ/व हाली ।	छं/वं हाय्की ।
छ/व हाल ।	छं/वं हाय्कल ।
छ/व हा: ।	छ/व हाय्कू ।
जि म्हिते ।	जिं म्हितके
जि म्हिता ।	जिं म्हितका ।
छ/व म्हिती ।	छ/व म्हितकी ।
छ/व म्हितल ।	छ/व म्हितकल ।
छ/व म्हितू ।	छ/व म्हितकू ।

१.२.९ अकरण वाक्य

अकरण वाक्य दय्कीबलय् सामान्य वाक्यया समापिका क्रिया न्ह्योने /म/ तय्वं अकरण वाक्य जुइ । दसु-

छ वनी ।	छ वनीमखु ।	सामान्य वाक्यया अकरण
छ मा:सा वनी ।	छ मा:सा मवनी ।	जनाउ वाक्यया अकरण

तर अपूर्ण पक्षया रूपय् प्रयोग जुयाच्वन धा:सा वाक्यया समापिका क्रियान्ह्योने अकरण /म/ तय्गु ख:सां क्रियारूपय् सामान्य हेरफेर याय्गु आवश्यक जू । दसु-

छ मा:सा वनाच्वनी ।	छ मा:सा मवंसेच्वनाच्वनी ।
छं मा:सा बल् म्हिताच्वनी ।	छं मा:सा बल् मम्हितूसेच्वनाच्वनी ।

(क) अनिवार्यबोधक वाक्यया अकरण

छुं नं ज्या करं याय् हे मा:गु क्यनीगुयात अनिवार्यबोधक वाक्य धाइ । थुज्व:थाय् मूल क्रियाल्यू सहायक क्रियाकथं 'माले' क्रियार्थकया स्वभाव/स्थितिबोधक रूप मा: वइ । थुक्रिया अकरण रूप 'म्वा:' ख: । न्यंकभनं 'न:'या मन:, 'त्वं'या मत्वं, 'या:'या मया:, 'धा:'या मधा: याना: 'म' तँसा तया: अकरण रूप थुइकी तर 'माले' (to be need) व 'न्ह्याँये' (

इच्छा याये to will) निगू क्रियार्थकया जक अकरण स्वभाव/स्थितिबोधक रूप दय्‌कीबलय् ममा: व मन्त्यां मजूसे 'म्वा:' व 'म्हां' जुइ ।

नये मा: ।	नये म्वा: ।
जि थौं अफिस वनेमा: ।	जि थौं अफिस वनेम्वा: ।
छिपिं सकलें अफिसय् हाजिर जुइ हे मा: ।	छिपिं सकलें अफिसय् हाजिर जुइम्वा: ।
पूर्णविराम थ्यन कि दीमा: ।	पूर्णविराम थ्यंसां दीम्वा: ।

(ख) दुगंछि अकरण

<u>अनिवार्यबोधक वाक्य</u>	<u>निथिकं अकरण</u>
नये मा: ।	मन:से मगा: ।
जि थौं अफिस वनेमा:।	जि थौं अफिस मवंसे मगा: ।
छिपिं सकलें अफिसय् हाजिर जुइ हे मा: ।	छिपिं सकलें अफिसय् हाजिर मजूसे मगा: ।
पूर्णविराम थ्यन कि दीमा: ।	पूर्णविराम थ्यन कि मद्‌चूसेमगा: ।
नये मा: ।	मन:से मज्यू ।
जि थौं अफिस वनेमा: ।	जि थौं अफिस मवंसे मज्यू ।
छिपिं सकलें अफिसय् हाजिर जुइ हे मा: ।	छिपिं सकलें अफिसय् हाजिर मजूसे मज्यू ।
पूर्णविराम थ्यन कि दीमा: ।	पूर्णविराम थ्यन कि मद्‌चूसेमज्यू ।

<u>सामान्य वाक्य</u>	समूह क
छं जा नल ।	छं जा मनइमखु ।
छं व सफू काल ।	छं व सफू मकाइमखु ।
छं टेबुल हुल ।	छं टेबुल महुइमखु ।
छं वयात खँ कन ।	छं वयात खँ मकीमखु ।
छं खा खागलय् कुन ।	छं खा खागलय् मकुनीमखु ।
छं माय् मक्यलीमखु ।	छं माय् मक्य:सेमगा: ।
छं सिमा छमा पा ।	छं सिमा छमा मपालीमखु ।
छं वयात ध्यबा पुल ।	छं वयात ध्यबा मपुलीमखु ।

समूह ख	समूह ग
छं जा मन:से मगा: ।	छं जा मन:सेमज्यू ।
छं व सफू मका:सेमगा: ।	छं व सफू मका:सेमज्यू ।
छं टेबुल महूसेमगा: ।	छं टेबुल महूसेमज्यू ।

छं वयात खँ मकंसेमगाः ।	छं वयात खँ मकंसेमज्यू ।
छं खा खागलय् मकुंसेमगाः	छं खा खागलय् मकुंसेमज्यू ।
छं माय् मक्यःसेमगाः ।	छं माय् मक्यःसेमज्यू ।
छं सिमा छमा मपासेमगाः	छं सिमा छमा मपासेमज्यू ।
छं वयात ध्यबा मपूसेमगाः	छं वयात ध्यबा मपूसेमज्यू ।

(ग) आज्ञार्थकया अकरण

वक्तां सुयातं छुं ज्याखँ याय्मते धकाः पनेगु हे निषेधात्मक वाक्य खः । क्रियाया ल्यू {मते} तय्वं निषेधात्मक वाक्य जुइ । वाक्यय् प्रयोग जुयाच्वंगु छुं नं कथंया क्रियारूपया निषेधात्मक वाक्य ज्याइबलय् उगु क्रियारूपयात न्हापलाक परअभूतया रूप बी, अलय् ल्यूने {मते} तइ । थ्व ज्या आदर, उच्च आदर अति उच्च आदर न्ह्याथासं नं थुकथं जुइ । दसु-

छं जा न ।	छं जा नयेमते ।
छं म्ये हा ।	छं म्ये हालेमते ।
छं दुसाः-खँ कँ ।	छं दुसाः-खँ (सुयातं) कनेमते ।
वयात सःति ।	वयात सःतेमते ।

उच्च आदरार्थी तहलय् निषेध-

ज्यःना भपि ।	ज्यःना भपीमते ।
याकन धंदिसँ ।	याकन धंदीमते ।
उखे भ्रासँ ।	उखे भ्राय्मते ।

अति उच्च आदरार्थी तहलय् निषेध-

छःपिं थुखे बिज्याहुँ ।	छःपिं थुखे बिज्याय्मते ।

नीगूगु ब्व

अर्थविज्ञान

१ परिचय

अर्थविज्ञान अध्ययन याय्गु सन्दर्भय् तुरन्त न्ह्योने वइगु निगू खँग्वः दु- शब्द व अर्थ। शब्द धइगु छु ? अर्थ धइगु छु ? शब्द व अर्थया दथुइ छु सम्बन्ध दु। शब्द व अर्थ नितां छता हे खः लाकि नितां ब्यागलं-ब्यागलं हे खः ? अथवा अर्थ मदुगु शब्द जक नं दु लाकि शब्द धाय्सात अर्थ नं दय् हे माः ? अथवा अर्थ दु तर उकिया शब्द मदय् नं फुला ? थन अनेक कथंया तर्क वितर्क वइ। अय्नं छता खँ तुरन्त वइ। अर्थ मदुगु शब्द दइ हे मखु। अर्थ दु तर शब्द मदु धइगु सम्भव मखुथें च्वनी। थथे शब्द धाय्बलय् शरीर अलय् अर्थ धइगु उगु शरीरया आत्मा धाय्थें खः। उकिं थ्व निगूया त्वाःथले मफइगु स्वापू दु। थनं अप्वः स्वापू मदु धकाः तर्क याय्गु छुं औचित्य मदु थें खनी। थ्व नितायाा दथुइ स्वापू दु लाकि मदु धकाः स्वय्त न्हापलाक शब्द व अर्थ धइगु छु खः धकाः स्वय्माली।

२ शब्द

संसारय् अनेक वस्तु दु। प्रत्येक वस्तुया नां दइ। सम्भव दु, गुलिं वस्तुया नां मदु नं जुइ। गथे छम्ह वैज्ञानिकं छगू जः/किरण Ray पिकाल तर उगु जःया नां मसियाः X-Ray धकाः तल। अथे हे थ्व ब्रह्माण्डय् अनेक वस्तूत दनि, गुगु वैज्ञानिकतसें सीकेत निरन्तर कुतः यानाच्वंगु दु। अलय् लुयावलकि छु नां तय् धइगु खँ वइ। धाय्कि नँथें छाःगु तर म्हासुगु छताजिया तिसाया रूपय् तीगु धातुयात लुँ धाइ। अङ्ग्रेजी भाषां Gold, नेपाली भाषां सुन इत्यादि। लुँ, सुन, Gold यात शब्द धाइ। अथे हे हाइड्रोजन निगू भाग, अक्सिजन छगू भाग ल्वाकज्याना निर्माण जुयाच्वंगु वस्तुयात लः धाइ। लः छता नां/नाम खः।

३ अर्थ

अर्थ छता मानव निर्मित, समाज स्वीकृत धारणा खः। धाय्कि छुं निगः आखः अथवा निगू शब्द छुटय् जुयाच्वंथाय् दथुइलाक बेथांलाक चीहाक ध्वः साली (-) गुकियात अङ्ग्रेजी भाषां Hyphen धाइ। यदि निगः अङ्कया दथुइ तल धाःसा Minus धाइ। Hyphen या अर्थ जोडय् याय्गु खःसा Minus या अर्थ घटय् याय्गु खः। चिं व हे खः। प्रयोगअनुसार अर्थ पाः। अर्थ प्राकृतिक मखु, कृतिम खः। बहुमत स्वीकृत धारणा खः। व हे

लः गनं लः खःसा गनं नाः खः। लः धाइगु जक नं समाजय् सर्व-स्वीकृत अर्थ मखु अथे हे नाः नं। पायछि थ्वथें मनुखं तुतिइ न्ह्याइगु वस्तुयात गुगुं थासय् लकां धाइ, गनं लाकां धाइ।

शब्द दय्कीबलय् नं खास निश्चित आधार मदु। गनं वस्तुया अनुकरण स्वयाः याइ। खुसिया लः गथे न्ह्यात धाःसा गनं कल-कल, कुलकुल, घ्वारारारा इत्यादि जुइफु। अथे छाय् धाःसा लः न्ह्याःगुया अनुकरण यानाः शब्द दय्कूगु खः। गनं मूल छगू शब्द दय्व व स्वयाः मेमेगु अर्थ लुइकथं शब्द दय्की। घडीयात ईलचं धाल, छाय् धाःसा ई बीगु लचं जुयाः ईलचं अर्थ दय्कल। थुकथं नं अर्थ पिज्वय्केगु यात।

४ शब्द व अर्थया दथुइ स्वापू दु लाकि मदु ?

सामान्य रूपं स्वय्बलय् शब्द व अर्थया स्वापू दु लाकि मदु धकाः छलफल याय्गु विषय हे मखु। निर्विवाद रूपं शब्द निर्माण जुइत अर्थ मदय्कं मगाः। अर्थ मदय्कं शब्द निर्माण हे जुइमखु। अर्थ मदुगु शब्द दइमखु। छुं दसु काय्- **मरा व मश्या सापा ख।** थन च्वयातःगु प्रत्येक वर्ण भाषिक वर्ण खः। थुज्वःगु हे वर्ण व्यवस्थित तरिकां भ्वःछुकल धाय्व शब्द निर्माण जुइ। शब्द निर्माण जुइत अर्थ माः। अर्थ मदुगु शब्द 'शब्द' हे मखु। च्वय्या दसु बियातःगु **मरा**-यात मिलय् यानाः **राम**-यात धाय्व शब्द जुइ, कारण उकिं छुं अर्थ बियाच्वंगु दु। अथे हे **मश्या** नं मिलय् यानाः भ्वःछुकल धाय्व **श्याम** जुइ अलय् शब्दया दर्जाय् थ्यनी, कारण उकी अर्थ दत। अलय् **सापा** नं **पासा** जुइ, अर्थ दुगुलिं शब्द जुल। अन्तय् दक्वं मिलय् याय्बलय् नं वाक्यया रूपय् छगू पूवंगु अर्थ ब्यू लाकि मब्यू धइगु खँ वइ, अलय् **राम व श्याम पासा खः।** उकिं शब्द जुइत अर्थ मदय्क मगाः। अथे नं शब्द व अर्थया दथुइ गुज्वःगु स्वापू दु धकाः न्हापांनिसें विभिन्न विद्वानपिंसं विभिन्न इलय् चर्चा यानादीगु दु।

Plato जुं शब्द व अर्थया स्वापूया बारे चर्चा यानादीगु दु। वय्कलं छुं छगू वस्तु व उगु वस्तुया नां-यात कयादीगु दु। वय्कःया कथं वस्तु धइगु **अर्थ** अलय् उगु वस्तुया नां धइगु **शब्द** खः। संसारय् अनगिन्ती, असंख्य वस्तु दु, तर गुलि यक्व दुगु खः उलि वस्तुतय्गु नां मदु। उकिं ज्वःज्वःलाःगु छताजिया अनगिन्ति वस्तुया नां छतां हे गानाच्वनी। चा, ल्वहं अनेक कथंया ततःधंगु द्वँयात पहाड धाइ। संसारय् अनगिन्ति पहाड दु। व दक्व पहाड छगू हे शब्दं गाकाच्वन अङ्ग्रेजी Mountain, नेपालीभाषां पहाड, नेवाःभाषां द्वँ/दाना। यदि प्रत्येक वस्तुया बिस्कं-बिस्कं नां दुगु जूसा व प्रत्येक पहाडया नां छाय् मंत ? उकिं शब्द व अर्थया स्वतन्त्र अस्तित्व दु। थ्व खँय् अरस्तु Aristotle जुं नं प्रत्येक वस्तुया नां दुसां अलङ्कारय् प्रयोग याय्बलय् व हे नां मेगु वस्तुली नं प्रयोग जुइ। ल्हाः निपा, तुति

निपा, ज्या यानानइम्ह, सोच-विचार याय् फुम्ह प्राणीयात मनू धाइ । व हे मनूयात अलङ्कार वा व्यङ्ग्यार्थकय् प्रयोग याइबलय् माक: वा मेय् धाइ । स्यँ जक स्यंकीम्ह मनू जूसा माक:, तसकं तं मभिंम्ह जूसा मेय् धका: व हे मनूयात नां छुइ । यदि शब्द व अर्थया दथुइ फाय्मजीक स्वापू दुगु ख:सा व हे छम्ह मनूया गुबले माक: वा मेय् धाय्मजीमा:गु ख: । थुगु अर्थय् शब्द अर्थया त्वा:थले मजीक स्वापू मदु ।

मनोवैज्ञानिकतसें नं शब्द व अर्थया दथुइ क्वातुगु स्वापू दु धका: मानय् मया: । वय्क:पिनि धापूकथं छुं वस्तुया नां मस्यूसां व स्वया: थुज्व:गु उज्व:गु धका: थुइका: ज्या काइ । धाय्कि चान्हय् खिमुथाय् सुं छम्ह मनुखं छगू वस्तु खन । व वस्तु बल्थें ग्वारा नं मखु । बल्सिकं यक्व हे त:ग्वारा । बल्थें तुलाव:गु नं मखु । अथे धका: मनूथें न्यासि व:गु नं मखु । ल्हा:तुति संका ब्वाँय् व:गु नं मखु । न्ह्यागुसां वयात लिनाहल । व मनुखं व छु अथवा सु धका: धाय् नं मखु । थुकिया मतलव उगु वस्तुयात धाय्गु शब्द मदु तर अर्थ दु । उकिं शब्द मदय्क अर्थ जक नं दय्यो । थ्व छगू भाषां मेगु भाषाय् वनीबलय् अथवा छगू विषयं मेगु विषय वनीबलय् झन हे सम्भव दु । देवनागरी आख: च्वइबलय् आख:या च्वय् छ्वं तय्मा: । उकियात नेपाली भाषाय् डिको तय्गु धाइ । थ्व व्यवस्था रोमनलिपिइ व्यवस्था मदु । रोमनलिपि व देवनागरीलिपिया ज्ञान दुपिं न्ह्याम्ह मनुखं नं थ्व खँ स्यू तर व छ्वंतय्गु डिकोयात अङ्ग्रेजी भाषाय् छु धाइ ? उकिया नां मदु, शब्द मदु तर इमिसं नं उकिया अर्थ दु धका: स्यू । उकिं शब्द मदय्क नं अर्थ दु धका: सीदु । उकिं नं शब्द व अर्थया त्वा: हे थले मज्यूगु स्वापू दु धका: धाय्मज्यू ।

शब्दं कुबीत्यंगु अर्थ नं फरक-फरक जुइफु । यदि शब्द व अर्थया स्वापू ला व लुसिथें फाय् हे मज्यूगु जूसा अथे मजुइमा:गु ख: । हानं शब्द व अर्थया गुलि क्वातुगु स्वापू दु धका: धाय्गु नं उम्ह मनूया नालाकाय्गु क्षमता स्वया: पानावनी । वयात थ:गु सांस्कृतिक, भौगोलिक, ऐतिहासिक, सामाजिक परिवेश स्वयावनी । धाय्कि सुं छम्ह मनूयात 'अन भयंकर त:धंगु पुखू छगू दु' धका: धाल । व भयंकर त:धंगु पुखू धा:गु गुज्व:गु पुखू ? व पुखू धइगु तसकं अजू **चायापुक** त:धं धा:गु लाकि तसकं **ग्यानपुक** त:धं धा:गु अथवा तसकं **बांलासे** नं च्वं त: नं धं धा:गु । अलय् त:धं धइगु नं गुलि त:धं ? न्यंम्ह मनूया छेँ न्ह्योनेच्वंगु २०×३० फूटया पुखूथें त:धं धा:गु ला धका: थुइकी । येँय् च्वंम्ह मनूखं जूसा रानीपुखूथें त:धंगु धका: ला थुइकी । सायद पोखराय् च्वंम्ह मनू जूसा फेवा तालथें त:धं धका: थुइकी । पूर्वी भारतय् च्वंम्ह मनू जूसा खाडीया सागरथें त:धं थुइकी । यदि शब्द व अर्थया अटूट स्वापू दुगु जूसा थथे विविध अर्थ मथुइकीगु जुइ ।

च्वय् धयात:थें मनोवैज्ञानिकतसें शब्द व अर्थया स्वापू व्यवहारय्, धा:म्हय्सिया धापू, न्यंम्हय्सिया क्षमताय् नं भरपरय् जू धका: धा:गु दु। धाय्कि छुं छम्ह कविं कविता न्यंकल अथवा सुं छम्ह मनुखं म्ये छपु न्यंकल। न्यंकूम्हसें न्ह्यागु अर्थय् न्यंकूगु जूसां न्यनीपिंसं विभिन्न अर्थ थुइकी। उकिं शब्द प्रबाह जूगु छता हे, तर ग्रहण या:पिं विभिन्न स्तरया मनूत जुया: ग्रहण नं फरक जुइ। यदि उगु शब्दया अर्थ फरक मजुइक छता जक जूगु जूसा अथे विभिन्न अर्थ थुइका: ग्रहण मयाय्मा:गु ख:।

सुं छम्ह न्हूम्ह मचा धाय्कि नकतिनि खँ सय्काच्वंम्ह मचायात अथे हे छम्ह विभाषी मनूयात शब्द व अर्थया छुं स्वापू मदु। मचायात सुना नं छुं शब्द धाल धा:सा व वयागु निंतिं न्हापां ला ध्वनि जक ख:। मचायात वया मामं हापु नय्योला धा:सां छु मतलब, आकु नय्योला धा:सां अथवा तुतु नय्योला धा:सां छु मतलब। हापु, आकु, तुतुया अर्थ छु ? वया दिमागय् छुं फरक सीमखुनि। जब बारम्बार दुरु क्यना: तुतु अलय् ल: क्यना: आकु धा:सा तिनि दुरु व ल:या दथुइ फरक सी। अथे हे छम्ह अङ्ग्रेजी भाय् छपति हे मस्यूम्ह, मथूम्ह मनूयात Milk व Water धाय्बलय् वया निंतिं ध्वनि जक ख:, शब्द मदु। अलय् वयात वं छु धा:गु धका: न्यंसा मस्यु छु धा:गु-छु धा:गु जक धाइ। अलय् वस्तु हे क्यना: थ्व Milk, थ्व Water धका: धा:सा वया दिमागय् अर्थ लुइकी। ए... थुकियात Milk धाइगु जुयाच्वन, थुकियात Water धाइगु जुयाच्वन। अलय् तिनि शब्द व अर्थया स्वापू व महत्व थुइकी।

५ अर्थया वर्गीकरण

अर्थ मूलत: खुथिकं दु-

५.१ कोशीय अर्थ

५.२ लाक्षणिक अर्थ

५.३ व्याकरणिक अर्थ

५.४ सहचर्यात्मक अर्थ

५.५ व्यङ्ग्य अर्थ

५.६ प्रसंग अर्थ

५.१ कोशीय अर्थ

कोशीय अर्थयात सामान्य अर्थ धाइ। छुं छगू शब्द नां काय्वं उकिया तप्यंगु अर्थ पिज्वल धा:सा व सामान्य अर्थ जुइ। मनू, माक:, सल, किसि, कापी, कलम, मेच, टेबुल, छेँ, क्वथा इत्यादि। थुकिया मेगु अर्थ लगय् मजूसे सीधा अर्थ हे जुइ। गथे मनू

धायबलय् ल्हा:, तुति, दुम्ह, ज्या याना: नय्फुम्ह, थ:गु देशअनुसार लं फीम्ह, बिचा: याय्फुम्ह, संसारय् सर्वश्रेष्ठ धयात:म्ह प्राणी थुइकी। अथे हे माक: धाय्बलय् मनूथें च्वंम्ह तर जंगलय् च्वनीम्ह, काठमाडौं उपत्यकाय् माक: धाय्बलय् पशुपति व स्वयम्भुइ च्वनीम्ह जनावर धका: थुइकी। थ्व हे सामान्य अर्थ ख:। विशिष्ट अर्थय् थुइकीबलय् मनूया मेगु हे अर्थ जुइफु। मनूत सर्वश्रेष्ठ प्राणी मखुपिं नं दु, बिचा: याय्मफुपिं नं दु, लं हे फीमखुपिं नं दु। अथेसां सामान्य अर्थय् मनू धाय्बलय् छु अर्थ थुइकी व हे सामान्य अर्थ ख:। थुकियात कोशीय अर्थ धाइ।

५.२ लाक्षणिक अर्थ

लाक्षणिक अर्थयात सन्दभ अर्थ वा सन्दर्भपरक अर्थ नं धाइ। थ्व थाय्, ई, अवस्था, घटना स्वया: पाय्फु। लाक्षणिक अर्थ धाय्बलय् सामान्य अर्थय् प्रयोग जुइगु शब्दया मेगु अर्थ थुइकल वा मेगु अर्थ थुइकेत धाल धा:सा व लाक्षणिक अर्थ जुइ। मचात म्हिताच्वंथाय् अथवा तधीपिं ज्या यानाच्वंथाय् **का माक: वल** धाल धा:सा अन सीधा अर्थ माक: धइम्ह जनावर हे वल धा:गु मजूसे स्यंकीम्ह मनू वल धइगु अर्थ ख:। थ्व स्थिति स्वया: धा:गु ख:। थुगु अर्थ हे लाक्षणिक अर्थ वा सन्दर्भ अर्थ वा सन्दर्भपरक अर्थ ख:। अथे हे **वल का छम्ह फै** धा:सा बेइमानम्ह मनू धा:गु जुल, **गधा वल** धा:सा रद्दीम्ह हे मनू धइगु अर्थ ख:। थ्व सामाजिक मान्यताअनुसार अर्थ पाय्फु। गनं गधा:या अर्थ रद्दीम्ह मनू ख:सा गनं तसकं सोझाम्ह मनूया अर्थय् प्रयोग जुइफु, गथे गांगामय् गुन्दा धाय्बलय् तसकं बांलाका: जुइम्ह, हिसिचा दुम्ह, ल्याय्म्हचाम्ह मिजंमचा धका: थुइकी तर शहरय् उकिया अर्थ तसकं बदमासम्ह, हुल्याहा जुइ। थ्व थाय् स्वया: पा:गु अर्थ ख:। उकिं शब्दया अर्थ समाजिक, स्थानीय मान्यताअनुसार फरक जुइफु।

५.३ व्याकरणिक अर्थ

थ्व शैक्षिक समाजय् व नं विशेष याना: व्याकरण ख्यलय् प्रयोग जुइगु अर्थ ख:। छुं च्वज्याय् अझ छुं छगू खँपु च्वइबलय् वाक्यात्मक कार्य छु ख: स्वइ। व कर्ता ख: लाकि कर्म ख:। व सकर्मक क्रिया ख: लाकि अकर्मक क्रिया ख: अथवा सकर्मक-अकर्मक नितां ख: ? थुज्वः:गु व्याकरणिक ज्याखँ स्वय्गु हे व्याकरणिक अर्थ ख:, गथे

रामं किजायात दाल।	किजायात रामं दाल।
किजां रामयात दाल।	रामयात किजां दाल।

थुगु न्हापांगु निगू दसुइ दा:म्ह राम, उकिं व कर्ता ख:। कसा: न:म्ह किजा उकिं व कर्म ख:। पद न्ह्योने ल्यूनेया खँ मखु। लिपांगु निगू दसुइ दा:म्ह किजा उकिं व कर्ता

अलय् कसा: न:म्ह राम उकिं व कर्म जुल। उकिं थ्व व्याकरणिक खँ कनीगु जुया: थुकियात व्याकरणिक अर्थ धा:गु जुल। अथे हे दाल सकर्मक क्रिया ख: कारण उकिं कर्म काल। न्हापांगु निगू दसुइ किजा कर्म, लिपांगु निगू दसुइ राम कर्म ख:। अथे हे दसु-

Ram killed a snake.

A snake was killed by Ram.

न्हापांगु दसुइ स्याय्‌गु ज्या या:म्ह राम कर्ता ख:, सीम्ह ताहा कर्म ख:। निगूगु दसुइ सीम्ह ताहा ख:सां थुकी कर्ता ताहा ख:, स्याय्‌गु ज्या या:म्ह राम ख:सां राम कर्म ख:। थ्व धइगु व्याकरणिक अर्थ ख:। अथे हे नेपालभाषाय् 'थौं वा वइ' अथवा 'थौ वा वल'या अंग्रेजी भाषाय् It will rain today, It has rained today ख: तर थन प्रयोग जूगु It गनं वल धइगु खँ जुइ। थुगु It धइगु सर्वनाम ख:। उकिं थुगु It छु शब्दया पलिसा वल धइगु न्ह्यस: दनी तर थुकिया लिस: मदु छाय् धा:सा थुकियां न्ह्यो मेगु छुं वाक्य व:गु मदु। थुगु धइगु वाक्यया संरचना तयार याय्‌त जक व:गु ख:। कर्ता मदय्‌कं वाक्य तयार जुइमखु तर थन कर्ता नं मदु। उकिं वाक्यया संरचना तयार याय्‌त, व्याकरण मिलय् याय्‌त जक It छगू तय्‌ह:गु जुल। उकिं थ्व व्याकरणिक कर्ता ख: तर नेपालभाषाय् थुकिया समस्या मदु 'थौं वा वइ' धाय्‌बलय् 'वा' कर्ता, 'वइ' क्रिया ख:। अंग्रेजी भाषाय् 'वा वइ'या छगू हे अर्थ rain ख:। rain जक धाय्‌बलय् नाम नं ख: क्रिया नं ख:। कि * Rain will rain today धाय्‌माल तर थथे धाय्‌गु अंग्रेजी भाषाय् चलन मदु। उकिं वाक्यया संरचना वा व्याकरण जक मिलय् याय्‌त It व:गु जुया: It यात थन व्याकरणिक कर्ता धा:गु जुल। थथे हे मेगु दसु It is saturday to day ख:।

५.४ सहचर्यात्मक अर्थ

स्वय्‌बलय् उथें-उथें ज्व:गु, छगू कथंया पर्यायवाची खँग्व:त विभिन्न भाषाय् दय्‌फु। वास्तवय् उज्व:गु शब्द पर्यायवाची मखु। छगूया पलेसा मेगु प्रयोग याय्‌जीमखु। नेपाली भाषाय् नारी, आइमाई, स्वास्नीमान्छे, अवला, कामिनी, विधवा, सधवा, विरांगना, विदुषी इत्यादि शब्दं मिसा थुइकी। अथे नं छगू मेगुया पर्यायवाचीकथं प्रयोग याय् मिलय् मजू। भा:त सीम्ह मिसायात विधवा धाइसा भा:त दनिम्ह मिसायात सधवा धाइ। कामुकम्ह मिसायात कामिनी धाइ सा वीरम्ह मिसायात विरांगना धाइ। थुज्व:गु अर्थयात सहचर्यात्मक अर्थ धाइ। नेपालभाषाय् स्व:सा मिजं, भा:त, बुरा, ल्याय्‌म्ह इत्यादि शब्दं पुरुष धइगु थुइकी तर छगू मेगुया पर्यायवाचीकथं प्रयोग याय् पाय्‌छि मजू। काचाक्क प्रयोग याइबलय् पर्यायवाचीकथं नं प्रयोग या:। अथे नं थ:म्हं बिहा यानावनाम्ह मिजं भा:त ख: तर बिहा मया:से पिने-पिने यय्‌कातयाम्ह मिजं जूसा ल्याय्‌म्ह जुइ। भा:तया अर्थय् बुरा नं प्रयोग

याः अथे नं बुरा धाय्‌बलय्‌ उमेर यक्व दुम्ह धइगु अर्थ जुइ। मिजं धाय्‌बलय्‌ पुरुष धइगु अर्थ जू। स्थानविशेषय्‌ मिजंया अर्थ भाःत हे नं जू। ख्वप देशय्‌ मिजं व भाःत समान अर्थय्‌ प्रयोग जू।

५.५ व्यङ्ग्यात्मक अर्थ

न्वंवाःम्हसें छु धाःगु खः उकिया तप्यंगु खँ मजूसे उकिया मेगु हे अर्थ जूवन धाःसा व व्यङ्ग्यार्थ जुइ। धाय्‌कि सुं छम्ह मनूया पासा अथवा थःलाःम्ह वा यक्व लिक्कलाःम्ह मनू दु। अथे नं गुबलें वयाथाय्‌ वये-वने मयाः। छन्हु उम्ह मनू छुं ज्या-खँ दयाः वा मदयासां थः यस्सें वल। उगु इलय्‌ न्हापांम्ह मनुखं उम्ह वःम्ह मनू खनेसात 'का थौं वा वइ' धाय्‌यो। थथे धाल धाःसा उम्ह वःम्ह मनुखं धाथें हे वा वइ धकाः थुइकल धाःसा व्यङ्ग्यार्थ मखु। सम्भवतः उम्ह वःम्ह मनुखं वा लिक्क न्यनाच्वंपिं मनूतय्‌सं गुबलें वइमखुम्ह मनू वयाः 'वा वइ' धाःगु थुइकल धाःसा उकियात व्यङ्ग्यात्मक अर्थ धाइ। अथे हे 'खिचायात ला त्याय्‌बिये', 'खिचाया न्ह्यपं तप्यंकेगु', 'काय्‌ मियाः च्यो न्याय्‌गु' इत्यादि व्यङ्ग्यात्मक अर्थ खः।

५.६ प्रसंग अर्थ

छुं ई अथवा थाय्‌ अथवा स्थिति स्वयाः अर्थ पाइगु प्रसंग अर्थ खः। सम्भवतः थुबलय्‌ शब्द छगू हे जुइ। प्रसंग वा वातावरण तयार मयाःसे अथें जक धाय्‌बलय्‌ उकिया अर्थ छु खः धाय्‌ थाकुइयो। वा जक धाय्‌बलय्‌ उकिया स्पष्ट अर्थ छु खः धाय्‌ थाकुइ। ई, थाय्‌, स्थिति, वातावरण स्वयाः मिलय्‌ यानाः धाल धाःसा उकिया अर्थ स्पष्ट जुइ। असार महिनाय्‌ 'थौं वा वइ' धाःसा 'वर्षा जुइ' धइगु अर्थ जुइ। कार्तिक महिनाय्‌ वा लय्‌गु इलय्‌ 'छं थपले गुलि वा वल' धाःसा बुँइ वा लयाः वा गुलि सः धइगु अर्थ जुइ। अथे हे 'वया वा बुयावल' अथवा सुं छम्ह मनूयात स्वयाः 'छ थन वा' धाल धाःसा न्हापांगु अर्थ म्हुतुइ च्वंगु वा धाःगु अलय्‌ लिपांगु अर्थ छगू थासं सःतूम्ह मनूयाथाय्‌ वय्‌त ज्या ब्वःगु आज्ञार्थक अर्थ थुइकी। अथे हे 'वं च्वय्‌त भ्वं दय्‌कल' थुकिया अर्थ कारखानाय्‌ अथवा छेँय्‌ हे च्वय्‌त माःगु कागत दय्‌केगु ज्या यात धाःगु अर्थ खः। अथे हे 'वं छेँयागु भ्वं दय्‌कल' थुकिया मतलव छेँयागु लालपूर्जा अथवा व छेँ वयागु खः धइगु अद्‌दा अदालतय्‌ वनाः आधिकारिक रूपं मालिक जुयागु लिखत प्रमाण दय्‌कल धइगु अर्थ खः। थ्व उथाय्‌यागु प्रसंग स्वयाः जक सीदइ।

६ आर्थी सम्बन्ध

भाषाय् विभिन्न तह दु- ध्वनि, रूप/शब्द, पद/पदावली, वाक्य इत्यादि। थुकी ध्वनिबाहेक प्रत्येक तहया अर्थनाप स्वापू दु। रूप वा शब्द वा वाक्यं छु खँ कनाच्वन ? उकी ग्व:गूतक अर्थ दु ? छगू शब्दया मेगु शब्दनाप वा छगू वाक्यया मेगु वाक्यनाप छुं स्वापू दु लाकि मदु ? दुसा गुज्व:गु स्वापू ? थुज्व:गु विविध अर्थ हे आर्थी सम्बन्ध ख:। थुज्व:गु आर्थी सम्बन्ध निथिकं दु-

६.१ शब्दस्तरया सम्बन्ध

६.२ वाक्यस्तरया सम्बन्ध

६.१ शब्दस्तरया सम्बन्ध

शब्दकोशय् दुगु शब्द जुइमा वा विभिन्न सफुती दुगु शब्दत थुकी छगू शब्द व मेगु शब्दया दथुइ अर्थया आधारय् स्वापू दय्फु। धाय्कि ल: व मि, खिचा व भौचा, न्हि व चा, ला व लुसि निता-निता ज्व:ज्व:ला:गु शब्दत दु। थुकी ल: व मि धाय्बलय् मिलय् मजूगु अर्थात् विपरित अर्थ सम्बन्ध दु अलय् वा व लुसि धाय्बलय् मिलय् जूगु अर्थ सम्बन्ध दु। न्हि व चा धाय्बलय् निता छकलं गुबलें वइमखुगु तर छगू धुनेसात मेगु स्वत: वइगु अर्थ थुइकी। थुकथंया अध्ययन हे शब्दस्तरया आर्थी सम्बन्ध ख:। थुज्व:गु सम्बन्ध क्वय् बियात:कथं प्यथिकं दु-

६.१.१ समानार्थक/पर्याय

६.१.२ अनेकार्थक

६.१.३ समावेशात्मक

६.१.४ असमावेशात्मक

६.१.१ समानार्थक/पर्याय

निगू वा निगुलिं अप्व: शब्दया छगू हे अर्थ जुइगुयात समानार्थक धाइ। थुकियात पर्यायवाची नं धाइ, गथे छ्चं व म्व:, म्वा: व मुस्या, प्वा: व भंग:, ह्व: प्वा:। थुकिया छसिंकथं छता हे अर्थ ख:। थुज्व:गु छता हे अर्थ कनीगु शब्दयात पूर्णसमानार्थक धाइ। थुकिया मेखे, शब्द स्वय्बलय् समानार्थकथें च्वं तर छुं भती अर्थ पा:गुयात आंशिक समानार्थक धाइ। भा:त, ल्याय्म्ह, ल्यव: थ्व स्वगू शब्द स्वय्बलय् छता हे ख:थें च्वं अथे नं भा:त धाय्बलय् सामाजिक मान्यताकथं विधिपूर्वक मानय् यानात:म्ह मिजं/भा:त धइगु अर्थ ख:, ल्याय्म्ह धाय्बलय् व मिजं ख: गुम्ह यय्कात:म्ह मिसां व मिजंयाके सामाजिक मान्यताकथं भा:तया रुपय् मानय् मया:से पिने-पिने जक यय्कात:म्ह धइगु अर्थ ख: अलय्

ल्यवः धायबलय् सुं मिसाया भाःत हे खः तर सामाजिक मान्यताकथं भाःत धकाः मनाःसे मिसा नं व मिजंया छैंय् मवंनि, मिजंनं व मिसायात थःगु छैंय् कलाःया रुपय् स्वीकार यानाः महःनि। समाजया मिखा छलय् यानाः तयातःम्ह भाःत हे खः। थुज्वःगु अर्थयात आंशिक समानार्थक धाइ।

अर्थ सम्बन्ध क्वय् बियातःकथं प्यथी दु-

६.१.१.१ ज्ञानात्मक/वर्णनात्मक समानार्थक

६.१.१.२ भाषिकागत समानार्थक

६.१.१.३ शैलीगत समानार्थक

६.१.१.४ अन्तरभाषा समानार्थक

६.१.१.१ ज्ञानात्मक/वर्णनात्मक समानार्थक

विभिन्न शब्दं छगू हे अर्थ थुइकल धाःसा उकियात ज्ञानात्मक वा वर्णनात्मक समानार्थक शब्द धाइ। थुकियात सन्दर्भगत समानार्थक शब्द नं धाइ। लं, वसः, म्हय् तय्गु कापू थ्व स्वगूयां अर्थ छता हे खः। अथे नं विशिष्ट अर्थय् स्वय्बलय् छुं भती पाः। लं धाय्वं बाम्हं च्वय् फीगु कमिज अथवा पुथु दुगु सुयातःगु कापः धइगु अर्थ जुइसा, वसः धाय्बलय् फीगु कापः हे खः अथे नं कमिज, पुथु दुगु लं, सुरुवाः, गा, जनी इत्यादि सकतां वनी। अलय् म्हय् तय्गु कापू धाय्बलय् फि जक फीगु न्ह्यागु कथंया कापः नं काइ तर फीत मदया नाजुक अवस्थाय् लानाच्वंगु स्थितिइ जक थ्व खँ वइ। अथे हे सिमा, जंगल, गुँ, वन इत्यादि शब्दं नं छता हे खँ थुइकाच्वंगु दु।

६.१.१.२ भाषिकागत समानार्थक

गुगुं छगू भाषाय् विभिन्न भाषिका दय्फु। उज्वःगु भाषिकाय् छुं छगू शब्दयात विभिन्न भाषिकां विभिन्नकथं धयाच्वनेफु। नेपालभाषाया सन्दर्भय् स्वय्बलय् यैं-यल भाषिका कःनि मुस्या धाइसा ख्वप भाषिका लाबजा धाइ। थुकियात भाषिकागत समानार्थक धाइ।

६.१.१.३ शैलीगत समानार्थक

मनूतय् खँ ल्हाय्गु थःथःगु धाँचा दइ। गुलिंसिया छता हे खँयात नाइक यय्क धाइसा, मेम्हसे छ्याक, मयय्क धाय्यो। धाय्किं सुं मिसाया प्वाथय् दत। उकियात न्ह्यब्वय्गु शैली फरक-फरक जुइफु।

व मिसाया प्वाथय् दु।

व मिसाया निगू ज्यू जुयाच्वन।

व मिसाया म्ह भ्र्चातुयाच्वन ।

आखिर न्ह्याथे धाःसां मिसाया प्वाथय् दुगु ला ख हे खः । अथे नं न्हापांगु धाँचा धाय्बलय् हिसि मदु, बांमलाः । दकलय् लिपाया धाँचां धाय्बलय् सुयातं मछाःमजुइक, मछिं मजुइक धाःगु जुल । थ्व स्वगू वाक्ययां समान अर्थ दु । आखिर धाःगु शैलीजक पाःगु खः ।

६.१.१.४ अन्तरभाषा समानार्थक

अर्थ छगू हे खया नं विभिन्न भाषाय् धाय्गु धाँचा पाः, पानाच्वंगु नं दु । गुलिं ला उच्चारण ध्वनि लिक्क ला, गुलिंलय् ध्वनि नं पाः । दसु काय् मिखा थुकियात विभिन्न भाषाय् गनं ज्वःलाइथें च्वंक गनं फरक जुइक धयाच्वंगु दु-

नेपालभाषा मिखा,	नेपालीभाषा आँखो,	गुरुङ मी,
चेपाङ मिक्,	तामाङ मी,	थारु आँख,
भोजपुरी आँख,	मगर मिक,	मैथिली आँखि,
राई मक्,	लिम्बु मिक,	सुनुवार मिच्,
अङ्ग्रेजी eye,	संस्कृत नेत्र,	पाली akkha,
प्राकृत akkha,	पंजाबी akkh,	लहन्दा akkh,
सिन्धी akhi,	आसामी âkhi,	

६.१.२ अनेकार्थक

छगू शब्दया निगू वा निगुलिं मयाक आपाः अर्थ दत धाःसा अनेकार्थक धाइ । थुज्वःगु अर्थ मेमेगु भाषाय् नं दु । नेपालभाषाय् छगू शब्दया खुगूतक अर्थ दु । स्वय् छुं दसु-

प्यगूतक अर्थ दुगु शब्द

सि- फलफूल fruit,
मनूया म्हय् दइपिं चिचीधीचापिं हि त्वनाः म्वाइपिं कीचात lice,
छुं वस्तु वा थाय्या सिमाना border,
थलभल pot

ताये धाः दुगु वस्तुलिं छुं वस्तु चाये to cut into,
नकिमं पालितःलय् म्हय् गनं सुये to nail,
जासिथलय् च्वंगु जा भुइ तये to serve (cooked rice),
सुनां छुं धाःगु थःगु न्हाय्पनं न्यने to hear.

न्यागूतक अर्थ दुगु शब्द

धा: लःया फोर्स current,

प्याखंया अङ्क scene of a drama,

चकु व चुपिया चाय्‌गु वा पालेगु भाग blade,

छताजिया थाय्‌गु छ्‌चंगुबाजा,

पटक times.

चाये छुं वस्तु बछि याये to cut,

गाक्क दय्‌ to be enough,

लखं म्हुतु सिले to rinse,

छुं ज्याखँय्‌ होस दये to be felt,

तःम्ह मिजंनाम बिहा याये to be marriage .

अङ्ग्रेजीभाषाय्‌ take या ४२ गू अर्थ दु। थथे छगू शब्दया तःगूमछि अर्थ दइगुयात अनेकार्थक धाइ।

६.१.३ समावेशात्मक

थुकी निगू वा निगुलिं मयाक शब्द दइ। छथी खालया शब्दया अर्थकथं तःधं जुइ, मेगु चीधं जुइ। व तःधं खालया शब्दय्‌ चीधं खालया शब्दत दुने लाइ वा न्ह्यनी अथवा उगु तःधंगु शब्दअन्तरगत मेगु चिचीधंगु शब्दत समावेश जूवनी। थथे जुल धाःसा व तःधंगु शब्दयात समावेशक धाइ, अलय्‌ चीधं खालया शब्दयात समावेशिक शब्द धाइ। धाय्‌कि वाङ्मय धालकि तःधं थुइकीगु वा तःधंगु शब्द खः। अलय्‌ शिलापत्र, भोजपत्र, निलपत्र, तमसुक, छुं खालया लिखतपत्र, कालबिल-पौ, छुं सफू, साहित्यिक सफू, गैरसाहित्यिक सफू इत्यादि दक्वं वाङ्मयदुने लाइ। उकिं वाङ्मय धालकि समावेशक जुल अलय्‌ च्वय्‌या विविध पौत दक्व समावेशिक जुल। अथे हे भाषाविज्ञान धालकि समावेशक जुल अलय्‌ भाषाविज्ञानअन्तरगत ध्वनिविज्ञान, वर्णविज्ञान, रुपविज्ञान, वाक्यविज्ञान, अर्थविज्ञान इत्यादि दक्व समावेशिक जुल।

६.१.४ असमावेशात्मक

थुगु असमावेशात्मक धइगु समावेशात्मकया पाय्‌छि अःखःगु अर्थ खः। थुकी छगू शब्दय्‌ मेगु श[illegible] समावेश जु[illegible]खु। थुकियात विपरीतार्थकता नं धाइ। थ्व नं स्वथिकं दु-

६.१.४.१ श्रेणीबद्ध विपरीतार्थक

६.१.४.२ परिपूरक विपरीतार्थक

६.१.४.३ विरुद्धार्थक

६.१.४.१ श्रेणीबद्ध विपरीतार्थक

थुकी निगू वा निगुलिं मयाक विद्यमान शब्दावली छगू व मेगु तह-तह दय्की, गुकियात श्रेणी धाइ। दसु काय्- थकालि क्वकालि, त:धी चीधी, त:धं चीधं, त:जा: चीजा: इत्यादि। थुकी थकालि क्वकालि धाय्बलय् उमेरकथं श्रेणी ख: गुगु दकलय् न्हापलाक थकालि वइ अनं क्वकालि जुइ। अथे हे त:धी चीधी धाय्बलय् धिक:या कम ख:। थुगु श्रेणीकथं न्हापलाक त:धीम्ह वइ अथं चीधीम्ह जुइ। त:धिक: चीधिक: व त:जा: चीजा: धइगु उचाइकथंया कम ख:। थुज्व:गुयात श्रेणीबद्ध विपरीतार्थक धाइ।

६.१.४.२ परिपूरक विपरीतार्थक

थुकी छगू शब्दया मेगु शब्द पूरा हे अ:ख: जुइ। छगू व:गु थासय् मेगु शब्द वइमखु। उकिं थ्व परिपूरक वितरक नं ख:। च्वय् न्ह्यथनात:गु न्हि व चा, ल: व मि, तुयु व हाकु, ख: व मखु, पिचु व छ्याख: इत्यादि। थुकी छगू व:गु थासय् मेगु वइमखु।

मनुखं ल: त्वनी।

* मनुखं मि त्वनी। थुकी छगूया थासय् मेगु प्रयोग जुइमखु।

६.१.४.३ विरुद्धार्थक

थ्व श्रेणीबद्ध विपरीतार्थकथें श्रेणी थुइकीगु नं मखु अलय् परिपूरक विपरीतार्थकथें छगूया पलिसा मेगु वइगु नं मखु। छगुली मेगु न्ह्यनीगु नं मखु। थ्व छगूनाप मेगु विरोध अर्थात् बिलकूल विपरीत थुइकीगु जुया: विरुद्धार्थक धा:गु ख:। मां व बौ, दाजु व किजा, तता व केहैं इत्यादि स्वय्बलय् छगूया पलिसा मेगु वइगु नं मखु, छगुली मेगु न्ह्योगु नं मखु उकिं थ्व छगूनाप मेगु विरुद्ध थुइकीगु जुया: विरुद्धार्थक धा:गु जुल।

६.२ वाक्यस्तरया सम्बन्ध

निगू वा निगुलिं अप्व: वाक्यदुने छगुलिं मेगुनाप अर्थगत स्वापू दत अथवा छगू हे वाक्यदुने छगू ब्व व मेगु ब्वनाप अर्थया आधारय् छुंकथंया स्वापू दत धा:सा व वाक्यस्तरया स्वापू धाइ। थुज्व:गु स्वापू धइगु च्वय्या शब्दस्तरया स्वापूथें समान अर्थ, विपरीत अर्थ, छगू हे वाक्यय् छगुलिं अप्व: अर्थ दइगु जुइफु। थुज्व:गु अर्थया आधारय् नं वाक्य ब्वथलेज्यू।

६.२.१ अन्वयान्तर सम्बन्ध

६.२.२ निहितार्थ सम्बन्ध

६.२.३ विरोध सम्बन्ध

६.२.४ असङ्गति सम्बन्ध

६.२.५ सन्दीग्ध सम्बन्ध

६.२.६ पुनरुक्ति सम्बन्ध

६.२.१ अन्वयान्तर सम्बन्ध

निगू वा निगुलिं मयाक वाक्यं कनेत्यंगु अर्थ छगू हे वा छता हे जुल धा:सा उकियात अन्वयान्तर सम्बन्ध धाइ ।

(क) पाइलटले हवाइजहाज उडायो । पाइलटद्वारा हवाइजहाज उडियो ।

(ख) वं जित साल । वं जि सायूकाच्वना ।

थन खँ छता हे खः । न्हापांगु दसुइ खालि कर्तृवाच्य व कर्मवाच्य जक खः । निगूगु दसुया न्हापांगु वाक्यय् 'व' धइम्ह कर्ता, निगूगु वाक्यय् 'जि' धइम्ह कर्ता जक खः । आखिर खँ छता हे खः । उकिं थ्व अन्वयान्तर अर्थात् निगू वाक्यदथुइ अर्थया आधारय् स्वापू दुगु खः ।

६.२.२ निहितार्थ सम्बन्ध

थुकी निगू वा निगुलिं मयाक वाक्यत दइ । अलय् छगू वाक्यय् मेगु वाक्य दुने च्वंवनी । थथे धाय्बलय् छगू मूल वाक्य दइ । मेमेगु सहायक वाक्यथें दइ । वास्तवय् सहायक वाक्य मखु । बरु उलि महत्व मदुगु वाक्य जुइ । कारण मूल वाक्यं धाय्धुनेव चिचीधंगु वाक्यं धयाच्वनेगु उलि आवश्यक जुइमखु । *जिं जा नया । उकी मायूकें दु । तरकारी दु । अचार दु ।* थन जा नया धासेंलि जा छता जक जुइमखु । उकिया नापनापं छुछु दु धइगु खँ ला तपसीलयागु खँ खः । थ्व फुक जा नयागुली हे समाहित जुइगु खँ खः अथवा जिं जा नया धइगु वाक्यय् हे निहितगु खँ खः । उकिं थुज्वःगु स्वापूयात निहितार्थ सम्बन्ध धाइ ।

६.२.३ विरोध सम्बन्ध

विरोध सम्बन्ध धाय्बलय् निता खँय् बिलकुल मिलय् मजूगु खँ खः । थुकी निगू वाक्य दइ । छगू वाक्यया खँ मेगु वाक्यनाप मिलय् जुइमखु अथे नं व्याकरण सम्मत जुइ ।

जिगु नां कृष्ण कुमार खः ।

* जि जिमि मांबौया म्ह्याय् खः ।

कृष्ण कुमार मिजंम्हय्सिगु नां खः । उकिं वं म्ह्याय् अर्थात् मिसा मखु । थुगु अर्थय् कृष्ण कुमार म्ह्याय् जुइमखु । उकिं थ्व विरोध सम्बन्ध खः । अथे हे-

कृष्ण जिमि दाजु खः ।

* कृष्णयात सीतायाथाय् बियाछ्वत ।

थन नं कृष्ण दाजु धासेंलि मिजंम्ह हे खः । वयात गनं बियाछ्वइमखु । बरु सुं मिसा हयाः वयानाप बिहा याइ । उकिं नं थ्व विरोध सम्बन्ध खः ।

६.२.४ असङ्गति सम्बन्ध

खँपुदुने दुगु पद वा पदावलीदथुइ सङ्गति मजुल धाःसा उकियात असङ्गति सम्बन्ध धाइ । थुज्वःथाय् छु जुइयो धाःसा व्याकरणकथं गनं नं मिलय् मजू धाय्छिनी मखु तर खँ धासा मिलय् जुइमखु । अङ्ग्रेजी भाषाय् छता दसु बीगु चलन दु- I am my father. थन थुगु वाक्यय् गनं नं व्याकरण मिलय् मजू धइगु मदु । अथे नं जि हे जिमि बाः जुइ फइमखु । थन छगू वाक्यदुने हे छगू भाग व मेगु भाग मिलय् मजूगु खः अर्थात् सङ्गति मजू । बरु *जि हे जिम्ह मालिक खः* जुइफु । कारण थःगु जिम्मेवारी थः हे खः धइगु अर्थ जुइ । हिन्दीभाषाय् *कुँवारा बाप* धइगु छगू वाक्य दु । कुमार अर्थात् बिहा मयाःनिम्ह मनू सुयां बौ जुइफइमखु कारण वया बिहा हे मयाःनि । थुज्वःगुयात असङ्गति सम्बन्ध धाइ ।

६.२.५ सन्दीग्ध सम्बन्ध

गुगुं छगू वाक्यया निता स्वता अर्थ जुइफु । थुकिया मतलव थुगु अर्थ नं जुइफु, उगु अर्थ नं जुइफु । थुकियात संस्कृतय् श्लेष अलंकार धाइ । थुकिया दसु **तःबहाले न्यासल किसि दु** ।[1] थन च्वमि रत्नध्वज जोशीजुं निथी अर्थ क्यनादीगु दु । छगू खः- न्या, सल व किसि मेगु अर्थ खः ५०० किसि । वय्कलं उगु हे सफुती गंगाबहादुरजुया नदी कविताया निभ्‌वः नं न्ह्यब्वयादीगु दु-

सिमा पत्तिं न्यनावोम्ह पश्चिमयागु ख्वांगु फय्

स्वसा हूँथाय् कुनय्, छन्त मामां वोम्ह व ज्वी ... ।[2]

थन सिमापतिं न्यनावःम्हया अर्थ प्रत्येक सिमाय् व्यापक जुयावःम्ह धइगु अर्थ खः । मेगु अर्थ खः प्रत्येक सिमाय् छु खः धकाः न्ह्यसः ततं वःम्ह धइगु अर्थ खः । वाक्यय् थुज्वःगु अर्थयात सन्दीग्ध सम्बन्ध धाइ ।

६.२.६ पुनरुक्ति सम्बन्ध

गुगुं वाक्यय् वाक्यया छगू ब्व लिसा-लिसा कया: धाय्‌गु वा च्वय्‌गु चलन दु। थ्व वास्तवय् उगु धाय्‌त्यनागु खँयात जोड बीकथं वा उगु वस्तु वा खँ धइगु वथें च्वं धका: कनेत धाइगु ख: । थुकिया विशेषता धइगु उगु वस्तु वा उम्ह मनूया दसु मेगु बीगु मदु वथें हे व हे वस्तु वा व हे मनू ख: धइगु खँ ख: । धाय्‌कि *जुजु धइम्ह जुजु हे का*। थन जुजु धइम्ह तसकं त:धंम्ह मनू ख: । वंथें सुनानं याय्‌फइमखु धका: धाय्‌त्यंगु ख: । अथे हे मेगु दसु 'भ्भी' धइगु निबन्धय् छगू वाक्य थथे दु- *धात्थें धाय् धासा नेपा:यागु कलाकृति मदुगु संग्रहालय संग्रहालय हे मखु ।* थन संग्रहालय निक: लिसा का:गु दु । अथे हे मोतीलक्ष्मी उपासिका मय्‌जुं च्वयादीगु 'समानताया विषये' निबन्धय् नं थुज्व:गु वाक्य दु- *उकीं मनुष्य जात छगू हे तुं जुया नं पुरुष पुरुष हे स्त्री स्त्री हे ।* थुगु पुरुष व स्त्री निक: लिसा का:गु दु । उकिया अर्थ पुरुषया दसु पुरुष हे ख:, स्त्रीया दसु स्त्री हे ख: धका: धा:गु ख: । थुज्व:गुयात पुनरुक्ति सम्बन्ध धाइ ।

७ अर्थ परिवर्तनया कारण

भाषाय् विभिन्न कारणं शब्दया अर्थ परिवर्तन जुइफु । न्हापा गुगु अर्थय् प्रयोग जुयाच्वंगु ख: लिपा मेगु हे अर्थय् प्रयोग जुइफु । थथे जुइगुया मूल निता कारण दु-

६.१ आन्तरिक कारण

६.२ बाह्य कारण

७.१ आन्तरिक कारण

आन्तरिक कारणअन्तरगत विभिन्न खँ दु-

७.१.१ प्रयोगाधिक

७.१.२ वलाघात

७.१.३ सादृश्य

७.१.४ अज्ञानता

७.१.१ प्रयोगाधिक

भाषाय् गुगु शब्द अप्व: प्रयोग याइ, उकी ध्वनि परिवर्तन चाहिँ निश्चित रुपं वइ नापं अर्थ परिवर्तन नं वइगु यक्व सम्भावना दु । ख्या:खँ मखु नसा-त्वँसाया अप्व: ज्या

---

[1] रत्न ध्वज जोशी, **साहित्यया तिसा**, (कान्तिपुर : नेपाल भाषा परिषद, १०९४), पौ १३ ।

[2] व हे, व हे, पौ १४ ।

याइथाय् मरमसलाया नां यक्व उच्चारण जुयाच्वनी । थ्व स्वभाविकगु खँ खः । थथे याकन-याकन याइबलय् व अप्वः उच्चारण याइबलय् ध्वनि परिवर्तनया नापं अर्थय् प्रभाव लायफु । गथे नसा-त्वसामध्ये चि (salt) अप्वः उच्चारण जू । अलय् अप्वः चि शब्द उच्चारण जुइबलय् चि धाःगुथें मच्वंसे खि धाःगुथे ताय्यो । थुकि यानाः अर्थय् परिवर्तन जूवनी ।

७.१.२ वलाघात

गुगुं छगू शब्दय् वा वाक्यय् प्रयोग जुयाच्वंगु गुगुं छगू पदय् अप्वः बः (जोड्) बियाः उच्चारण याय्गु हे वलाघात खः । थथे यात धाय्व गुलिं वर्ण तनावनेयो, गुकिं यानाः अर्थतक नं पानावनेयो । नेवाःतय् पुरोहितया रूपय् ज्या याइपिं बज्राचार्यजुपिं खः । वय्कःपिंत आदरपूर्वक गुरुजु (गुर्जु) वा गुरुभाजु धाइ । विशेष यानाः गुरुभाजु शब्द प्रयोगया याइबलय् /भा/लय् जक अप्वः बल बीगु चलन दु । थथे /भा/ अप्वः जोड बियाः उच्चारण याःबलय् उगु /भा/ दीर्घ जूवन गुकिं यानाः 'भाः' जुल । लिच्वःकथं /भा/या न्ह्योने च्वंगु /रु/ तनावन । लिपा गुरुभाजु-या 'गुभाःजु' जूवन । थुकिया प्रभाव सकारात्मक मजूसे नकारात्मक ताय्काः गुभाःगु धाल धाय्व हेलावाचक शब्दथें जूवन । लिच्वःकथं समाजय् वसप्वलपिं न्ह्योने दुथाय् गुरुजु वा गुरुभाजु धाय्गु यात, न्ह्योने मदुथाय् गुभाःगु धाय्गु यात ।

७.१.३ सादृश्य

भाषाय् सादृश्य जुइगु यक्व चलन दु । छुं छगू शब्द न्यनाः मेमेगु शब्दया उच्चारण नं वथें च्वंक उच्चारण याय्यो । थथे याय्गु ज्या हे सादृश्य खः । हाँस, घाँस, बाँस अप्वः न्यनाच्वंपिं नेपालीत जुयाः इतिहास उच्चारण याइबलय् इतिहाँस धकाः धाइ । थ्व हाँस-या सादृश्य जूगु खः । थथे हे Glass, Gas यात नं गिलाँस, ग्याँस धाइ । थन अर्थ ला परिवर्तन मजू । अथे नं अर्थ परिवर्तन जुइगु सम्भावना दु । नेपालीभाषाय् खानु कियाया भूतकाल खायो, बस्नुया बस्योथें जानुया जायो धाय्फु ।

७.१.४ अज्ञानता

अज्ञानताया कारणं भाषाय् अर्थ परिवर्तन वइगु यक्व सम्भावना दु । राजनीतिइ अन्तरिम सरकार धइगु शब्द दु । विशेष यानाः नेपालया सन्दर्भय् इलय्-ब्यलय् अन्तरिम सरकार निर्माण जू । थ्व राजनैतिक घटनाक्रम खः तर जनसाधारणं अन्तरिम सरकारया उच्चारण याइबलय् अन्तिम सरकार धकाः धाय्गु याः । थुकियात अर्थय् तक नं परिवर्तन वल ।

थुकिया बिस्कं प्रयत्नलाघव (म्ह/कम जक प्रयास याय्‌गुलिं आखः तनाः अर्थ हे परिवर्तन जुइगु), वैयक्तिक भिन्नता, नायूपह क्यनेगु, ध्याचू नकेगु, आवेश वय्‌गु, मेगु भाषाया प्रभाव ।

७.२ बाह्य कारण

बाह्य कारणअन्तरगत विभिन्न खँ दु-

७.२.१ भौगोलिक कारण

७.२.२ ऐतिहासिक कारण

७.२.३ राजनैतिक कारण

७.२.४ वैज्ञानिक कारण

७.२.५ शैक्षिक कारण

७.२.६ सामाजिक कारण

७.२.७ नायूपह क्यनेगु कारण

७.२.१ भौगोलिक कारण

गुगुं छगू भौगोलिक क्षेत्रय् छगू अर्थय् प्रयोग जुयाच्वंगु शब्द मेगु भौगोलिक क्षेत्रय् मेगु हे अर्थय् प्रयोग जुइफु । यँ-यल भौगोलिक क्षेत्रय् मिसा धाय्‌बलय् मिजंया विपरीत लिङ्गम्ह सामान्य मनू थुइकी तर ख्वप देशय् जिमि मिसा वा वया मिसा धाल धाय्‌व जिम्ह कलाः वा वया कलाः धइगु अर्थ जुइ । अथे हे काय् धाल धाय्‌व सुं छम्ह मनूया मिजंम्ह सन्तान धइगु अर्थ खः तर ख्वपय् अ काय् धाल धाय्‌व अय् पासा धइगु अर्थ खः ।

७.२.२ ऐतिहासिक कारण

इतिहासया गुगुं छगू कालखण्डय् वा तःगू कालखण्डय् छगू अर्थय् प्रयोग जुयाच्वंगु मेमेगु कालखण्डय् मेमेगु हे अर्थय् प्रयोग जुइफु ।

७.२.३ राजनैतिक कारण

राजनीतिया विभिन्न कारणं भाषाय् दुगु विभिन्न शब्दया अर्थ परिवर्तन जुइयो । सम्भवतः थ्व विभिन्न देशय् जुइफुगु खँ खः । नेपाःया सन्दर्भय् खँ ल्हाय्‌बलय् नेपाःया राजनैतिक इतिहासय् विभिन्न इलय् विभिन्न राजनैतिक परिवर्तन वः । पञ्चायत व्यवस्थाया जक खँ ल्हाःसां पञ्चायत व्यवस्था नेपालय् स्वीदँ शासन न्ह्याकल । थुगु व्यवस्थाया थःगु हे सिद्धान्त दु । उगु सिद्धान्त बांलाः अथवा बांमलाः धइगु राजनीतिया खँ जुल । तर उगु व्यवस्थाया इलय् भाषाय् छुं शब्दया अर्थ परिवर्तन वःगु दु । उगु इलय् विद्यार्थी-वर्गय्

'नेपाल राष्ट्रिय स्वतन्त्र विद्यार्थी मण्डल' धइगु पञ्चायत व्यवस्था समर्थित विद्यार्थी समूह दु । उगु संगठनया राजनैतिक गतिविधि, इमिगु कियाकलापया कारणं, उगु संगठनं मेगु संगठनयात याइगु व्यवहारया कारणं उगु संगठन मेगु विद्यार्थी संगठनन्त्योने बदनाम जुल । सारांशय् इमिगु संगनया नां 'मण्डल', अलय् उगु संगठनय् जूपिंत 'मण्डले' धाय्गु यात । गनं सुनानं छुं हुल-दंगा यात अथवा अलोकप्रिय ज्या यात धाःसा तुरुन्त 'मण्डले' धाय्गु यात। उगु स्वभावयात 'मण्डले चरित्र' धाल । वास्तवय् मण्डलया अर्थ हुल्याहा मखु समूह खः । राजनैतिक बदनामया कारणं मण्डलया अर्थ समूह मजूसे बदनाम समूह जुल ।

थुज्वःगु मेगु दसु 'माओवादी', माओवादी शब्द चीनदेशं वःगु खः । चीनय् माओत्से तुङ् नांया कम्युनिजम व्यवस्थाय् तसकं नां जाःम्ह छम्ह नेता खः । वय्कः चीन देशय् तसकं लोकप्रिय नेता खः । उगु देशय् वय्कलं यक्व देश विकास यानाक्यन । उगु देशय् माओ-या नां काय्गु तसकं गौरवया खँ खः । उगु देशय् वय्कःया नामं छगू वाद हे विकास जुल अलय् 'माओवाद' धइगु नां दत । उगु वादय् विश्वास याइपिं मनूतय्त माओवादी धाइ । प्रसंगया खँ खः नेपालय् माओवादया प्रभाव लात । अलय् नेपालय् नं माओवादीत दत । माओवादया संगठन दय्कल । विभिन्न राजनैतिक गतिविधि न्ह्याकल । उगु व्यवस्थाप्रति विश्वास दुपिंसं उगु वाद पाय्छि ताय्कल । मयोपिंसं हिंसात्मक संगठन धाल । अलय् माओवादी धइपिं मनू स्याइपिं, हाकुपिं, ग्वाराग्वारां ल्वंपिं, ततःधीपिं, स्वयबलय् तसकं ग्यानपुसे च्वंपिं मनूत धकाः थुइकल । अलय् सुं मनूतसें सुयातं दायाः, स्यानाः सनाजुल, ग्वाराग्वाराचिंपिं, तःधीपिं मनूतय्त माओबादी धाय्गु यात । थ्व राजनैतिक गतिविधि, हिंसात्मक ज्या याइपिं धइगु अर्थ थुइकल ।

६.२.४ वैज्ञानिक कारण

मानव समाजय् दकलय् अप्वः प्रभावशाली विषय विज्ञान खः । विज्ञानं अनेकौं न्हून्हूगु विषय वस्तु अनुसन्धान यानाः पिकयाच्वंगु दु । विज्ञानय् थ्व छगू नं अजुचायापुगु खँ खः कि कैयौं श्रम, शक्ति, दिमाग, ध्यबा खर्च यानाः न्हून्हूगु आविष्कार याइ तर उकियात नामाकरण याय्त समस्या जुयाच्वनी । जेम्स वाटं (James Watt) विजुलिया मत पिकाल तर व मतया प्रज्वलन शक्तिया मापन याय्गु शब्दया अभाव जुल । अन्ततः थःगु हे नामं 'वाट' (watt) यात । अलय् छुं छगू चीम १५ वाट, ४० वाट, ६० वाट, १०० वाट जुल । वास्तवय् चीमया प्रज्वलन शक्तिया नां वाट मखु बरु कि छम्ह वैज्ञानिकया नां जेम्स वाट खः । थन थुकथं अर्थ परिवर्तन जूगु दु । अथे हे मनूया म्हया दुने च्वंगु किपाः काय्गु ज्यायात एक्स्-रे (X-Ray) धाइ । वास्तवय् व छुं किपाःया नां हे एक्स्-रे मखु कि उगु रे (किरण,

जः) पिकाःम्ह वैज्ञानिकं उगु रे-या आविष्कार याय्धुंकाः उकिया नां छु तय् धकाः मसियाः मस्यूगु नामं हे एक्स्-रे (X-Ray) तःगु खः । थुकथं नं अर्थ परिवर्तन जू ।

७.२.५ शैक्षिक कारण

नेवाः समुदायदुने गुलि-गुलि आखः ब्वनाः थहां-थहां वनी, सःस्यू जुइ उलि-उलि यमिपह वय्केगु चलन दु । थ्व पह यैँ त्वःताः मेमेथाय् ब्यापक रूपं खने दु । छखे खःसा यैँ देशय् च्वंपिनि सामान्य नागरिकं गुलि गतिया दरं न्वंवाइगु खः वसिकं शिक्षित मनुखं अप्वः गतिं न्वं वाइ । थुकिं यानाः अर्थ परिवर्तनसिकं ध्वनि परिवर्तन यक्व जू । यैँ त्वःताः मेथाय् च्वंपिंसं थःगु थासय् तुतिइ न्ह्याय्गु वस्तुयात 'लकां' धाइ तर आखः ब्वनाः यमिपह वय्के माःगुलिं 'लाकां' धाइ । अथे हे नय्बलय् पालुगु छताजिया वनस्पती-यात गामय् वा सामान्य मनूतसें 'लभा' धाइ । व हे शब्द शिक्षित मनूतसें 'लाभा' धाइ । अथे हे वामुगु– वाउँगु (green), ह्यामुगु– ह्याउँगु (red), पामुगु– पाउँगु (sour) इत्यादि ।

७.२.६ सामाजिक कारण

समाजय् थुज्वःगु खँत यक्व दु गुगु सीधा भाषां थुगु धाइ धकाः सकसिनं स्यू अथे नं उकियात अथे मधाःसे मेकथं हे धाइ । अर्थ परिवर्तन याइ । सुलिं अथवा भत्ति-पसलय् वनाः नय्त्वने याइपिं मनूत यक्व दु । अथे नं न्ह्याम्ह मनूत वनेमछ्याः । इज्जतया ख्याल याइपिं मनूत वनीमखु । व व्यक्तिगत खँ जुल । अलय् उज्वःथाय् वनेमाल धाय्व 'पाजुपिंथाय् वनेगु' अथवा 'वाउँगु पर्दा उलेगु' धाइ । सीधा अर्थ सुलिमय् वनेगु खः । भत्तिइ वनेगु खः । अथे हे उज्वःगु पसलय् वनाः अय्लाः त्वनीगु स्वाभाविक खः । अथे नं अय्लाः हे त्वने मधाःसे 'वासः' अथवा 'प्वाःस्याः वासः' धाइ । भत्ति व्यवसाय यानाच्वंम्हसे नं सीधाः भाषां 'अय्लाः हय्ला ?' मधाःसे 'वासः हय्ला ?' धाइ । थ्व सामाजिक कारण खः । थ्व नितान्त सामाजिक खँ खः । ज्यापुतय् मृत्यु संस्कार गुथिइ च्वनीबलय् खा (Cock) नां काय्मज्यू । उकिं गुथिइ मुनाच्वँतले 'खा' मधाःसे 'नां काय्मत्योम्ह' अलय् 'खा हाल' धाय्त 'नां काय्मत्योम्ह हाल' धाइ ।

७.२.७ नायूपह क्यनेगु कारण

भाषाय् नायूपह क्यनेगु कारणं नं अर्थ परिवर्तन जुइयो । आकन-या अर्थ स्थानबोधक क्रियाविशेषण खः । तसकं नायूपह क्यनाः, तसकं आत्मीयता क्यनाः खँ ल्हात धाय्व उगु स्थानबोधक क्रियाविशेण सर्वनामय् परिवर्तन जूवं, गथे- आकनं जक धइद्चूसा न्ह्यागु ज्या नं जू । थुगु वाक्यय् आकन-या अर्थ छि खः ।

७ अर्थ परिवर्तनया दिशा

थुकियात अर्थ परिवर्तनया प्रकार/ताजि/किसिम नं धाः। अर्थ परिवर्तन स्वताजिकथं जुइफु। ८.१ अर्थ विस्तार

८.२ अर्थ संकोच

८.३ अर्थादेश

८.१ अर्थ विस्तार

न्हापा शब्दया अर्थ गुगु अर्थय् प्रयोग जुयाच्वंगु खः लिपा वसिकं तःधंगु अर्थय् प्रयोग जुइगु अर्थ विस्तार खः। न्हापा चिकं धाय्बय् तूयागु चिकंयात जक चिकं धयाच्वंगुली लिपा मुस्याचिकं, न्याचिकं, नैक्याःचिकं, मतचिकं इत्यादि यानाः विभिन्नकथंया चिकं दत। थ्व चिकंया अर्थ विस्तार खः। माय्कें धाय्बलय् माय्यागु ति तयाः दय्कातःगु जा-नाप नय्गु नसायात जक माय्कें धाइगुली लिपा रहरयागु कैंयात रहरया माय्कें, मुसूया माय्कें, कःसूया माय्कें इत्यादि धाय्गु यात। अथे हे तरकारी धाय्बलय् वाउँगु वस्तुयागु जक जुयाच्वंगुली लिपा होटलय् बाय् गनं छेँय् नं कय्गू, चना, राजमा, भुते इत्यादि दय्कातःगुयात नं तरकारी हे धाय्गु यात। गामाः व पाख्या- वास्तवय् गामाःया अर्थ गामय् च्वंम्ह व पाख्याया अर्थ पाखाय् च्वंम्ह वा पाःलूगु थासय् च्वंम्ह मनू खः। लिपा थुकी अर्थ विस्तार जुयाः गामाः व पाख्याया अर्थ छुं मसः मस्यूम्ह, असभ्यम्ह मनू धइगु अर्थ जूवंगु दु।

८.२ अर्थ संकोच

न्हापा तःधंगु अर्थय् छ्यलातःगु शब्दया लिपा चीधंगु अर्थय् प्रयोग जुइगु अर्थ संकोच खः। न्हापा मन्त्र याय्सःपिं सकलें मन्त्री खः, लिपा जुजुया जःखः च्वनाः राजकाजय् ज्या याइपिं जक मन्त्री जुल। न्हापा संस्कृत भाषाय् मृग-या अर्थ सामान्य जनावर/पशु न्ह्याम्हसित धाइगु खः तर थौं थ्व शब्द चीधं जुयाः मृग धाय्बलय् छताजिया जनावर विशेषयात धाइगु जुल। अथे हे संस्कृत भाषाया विद्यार्थी शब्द आखः सय्कीपिं, विद्याया अभ्यास याइपिं न्ह्याम्हसित नं विद्यार्थी धाइ। थौंकन्हय् विद्यार्थी धाय्बलय् स्कूल वा क्याम्पसय् औपचारिक शिक्षा अध्ययन याइपिंत जक विद्यार्थी धाय्गु यात। व स्वयाः सार्वजनिक बस् (यातायात साधन)य् विद्यार्थी सहुलियत नं इमित जक बीगु यात।

नेवाः समाजय् सुं छम्ह मनूया थः मामं थःसिकं न्हापा बुइकातःम्ह मिसाम्ह सन्तानयात 'तता' धाइ। मेखे दाजुयात हयाब्यूम्ह मिसायात 'तताजु' धाइ। वास्तवय् व पिने हःम्ह मिसा नं तता हे खः। पिने हःम्ह मिसायात मानय् याय्गु परम्पराकथं वयात आदर रूप '-जु' नं तयाः तताजु याःगु खः। थुकथं छेँय् च्वंम्ह नं तताजु हे पिने हःम्ह मिसा नं

तताजु खः। आदर शब्द मतय्गु खःसा छँय् च्वंम्ह नं तता खः पिने हःम्ह नं तता खः। लिपा अर्थ चीधं यानाः छँय् च्वंम्ह मिसायात जक तता धाल।

८.३ अर्थादेश

न्हापा छगू अर्थय् प्रयोग जुयाच्वंगु शब्द लिपा मेगु हे अर्थय् जूगु हे अर्थादेश खः। संस्कृत भाषाय् न्हापा असुर धाय्बलय् द्योतय्त थुइकीगु खँग्वः खः, लिपा थुकिया अर्थ मेगु हे जुयाः असुर धाय्बलय् राक्षस जुल। नेवाः समाजय् बुँइ तइगु विदेशी युरिया, कम्पोष्ट साःयात देशीसाः धाइ। वास्तवय् व विदेशीसाः खः, स्वदेशीसाः मखु। लिपा अर्थादेश जुयाः विदेशीयात नं देशीसाः धाल। देशीसाःया अर्थ ला थःगु देशय् निर्माण जूगु वस्तु खः।

ग्वहालि ज्वलं

अधिकारी, हेमाङ्गराज — **नेपाली कारक-व्याकरण**, कमलादी : नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, वि.सं. २०५२ ।

– – – **समसामयिक नेपाली व्याकरण**, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार, वि.सं. २०५५ ।

ओझा, रामनाथ व मधुसुदन गिरी, **भाषाविज्ञान**, काठमाडौं : सनलाइट पब्लिकेसन, वि.सं. २०६२ ।

गौतम, देवीप्रसाद व खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल, **ध्वनिविज्ञान र वर्णविज्ञान**, काठमाडौं : नवीन प्रकाशन, वि.सं. २०५३ ।

जोशी, रत्नध्वज, **साहित्यया तिसा**, कान्तिपुर : नेपालभाषा परिषद, ने.सं. १०९४ ।

जोशी, सुन्दर कृष्ण, **नेपालभाषाया भाषावैज्ञानिक व्याकरण**, यँ : लाकौल पिथना, ने.सं.१११२ ।

– – – **नेपालभाषा व्याकरण**, काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान, वि.सं. २०६० ।

ढकाल, शान्तिप्रसाद, **सामान्य भाषाविज्ञान**, काठमाडौं : शुभकामना प्रकाशन, वि.सं. २०६३

तमोट, काशीनाथ, **नेपालभाषाया विकास प्रक्रिया** (तगिं-न्वचुमुना), यँ : मञ्जु प्रकाशन, न्हूगु बानेश्वर, ने.सं. ११११ ।

तिवारी, भोलानाथ, **आधुनिक भाषाविज्ञान**, नई दिल्ली : लिपि प्रकाशन, सन् १९९३ ।

– – – **भाषाविज्ञान**, इलाहावाद : किताब महल, सन् २००० ।

न्यौपाने, टङ्कप्रसाद — **भाषाविज्ञानको रूपरेखा**, धरान : नेपाल बुक डिपो, वि.सं. २०५१ ।

न्यौपाने, टङ्कप्रसाद व दीपप्रसाद न्यौपाने **रूपविज्ञान**, काठमाडों : भुँडीपुराण प्रकाशन, वि.सं. २०६३ ।

पोखरेल, माधनप्रसाद, **ध्वनिविज्ञान र नेपाली भाषाको ध्वनि-परिचय**, काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान, वि.सं. २०५७।

पौड्याल, कृष्णविलास, **भाषाविज्ञान र नेपाली भाषा**, काठमाडौं : नवीन प्रकाशन, वि.सं. २०६३ ।

पौड्याल, कृष्णविलास, **भाषाविज्ञान र प्रायोगिक भाषाविज्ञान**, काठमाडौं : नवीन प्रकाशन, वि.सं. २०५८ ।

बन्धु, चुडामणि, **भाषाविज्ञान**, काठमाडौं : साझा प्रकाशन, वि.सं. २०५० ।

– – – **भाषाविज्ञानका सम्प्रदाय**, काठमाडौं : एकता बुक्स, वि.सं.२०५७।

मल्ल, कमलप्रकाश, **सिँक:मिया स्वाने**, कान्तिपुर : नेपाल भाषा परिषद्, ने.सं. १०९८ ।

महर्जन, तुयु बहादुर, **झीगु व्याकरण,** किपू : नेपालभाषा गुथि, ने.सं. १११०

– – – **नेपालभाषाया काल, पक्ष व वृत्तिरूप : छगू अध्ययन,** कीर्तिपुर : त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र, विद्यावारिधि शोध-पत्र, ने.सं. ११२५ ।

– – – **स्तरीय नेपालभाषा व्याकरण**, किपू : स्थानीय भाषा विकास उपसमिति, किपू नगरपालिका, ने.सं.११२७।

यादव, योगेन्द्रप्रशाद व भीमनारायण रेग्मी **भाषाविज्ञान**, कीर्तिपुर : न्यू हिरा बुक्स इन्टर प्राइजेज, वि.सं. २०५९ ।

शर्मा, मोहनराज व खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल **आधुनिक भाषाविज्ञान**, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार, वि.सं. २०६० ।

शशी, वासु **ताचाप्वाँय्,** केल, मासंगल्ली : च्वसापासा, ने.सं. ११०४

शास्त्री, शुक्रराज **नेपालभाषा व्याकरण**, सिकन्दरावाद, ने.सं. १०४८ ।

Bradley, David, ***Tibeto-Burman Languages and Classification***, Papers in South East Asia Linguistics No 14 : Tibeto- Burman Languages of the Himalayas, 1-72 .Pacific Linguistics, A-86 1997

Bloch, B. & Trager, G. ***Outline of Linguistic Analysis***, Baltinore : Linguistic Society of America/Waverly Press, 1942.

Chomsky, N. ***Syntactic Structure***, The Hague : Mouton, 1957.

Greenbaum, Sidney, ***The Oxford English Grammar***, New Delhi : Oxford University Press, 2005.

Guragai, Dilli Prasad, ***Semantics and Pragmatics*** (An Introduction), Kathmandu : Jupiter Publishers and Distributors Pvt. Ltd., 2006.

Guragai, Dilli Prasad & Bhesh Raj Pokhrel, ***Theories of Grammar***, Kathmandu : Jupiter Publishers and Distributors Pvt. Ltd., 2005.

Hall, R.A., ***An Essay on Languge***, Philadephia & New York : Chilton Books, 1968.

Hornby, A.S. ***Oxford Advanced Learner's Dictionary***, Great Clarendon Street : Oxford University Press, 200.

Matthews, P.H. ***Oxford Concise Dictionary of Linguistics***, New York : Oxford University Press, 1997.

Robins, R.H. ***General Linguistics*** : An Introductory survery, 3rd. edn, London : Longman, 1979.

Sapir, E, ***Language***, New York : Harcourt Brace, 1921

Turner, R. Lilley, *A Comparative and Etymological Dictionary of Nepali Language*, New Delhi : Allied Publishers Limited, 1990.

Varshney, Radhey L., An Introductory Textbook of Linguistics & Phonetics, Bareilly : Student Store, 1994.

Verma, S.K. & N. Krishnaswamy, *Modern Linguistics An Introduction*, Mumbai : Oxford University Press, 1998.

Yadava, Yogendra P., *Linguistics A Basic Course*, Kathmandu : New Hira Books Enterprises, 2001

– – – *Theories of Grammar*, Kathmandu : Student's Books Publishers & Distributors, 2004.

तँसा १

भाषाया मेमेगु छुं परिभाषा-

Language is a purely human and non-instinctive method of communicating ideas, emotions and desires by means of voluntarily produced symbols. –Sapir (1921:8)

A language is a system of arbitrary vocal symbols by means of which a social group co-operates. –Bloch & Trager (1942 : 5)

Language is the institution whereby humans communicate and interact with each other by means of habitually used oral-auditory arbitrary symbols. –Hall (1968 : 158)

Languages are symbol system ... almost wholy based on pure or arbitrary convention. –Robins (1979 a : 9-14)

Language to be a set (finite or infinite) of sentences, each finite in length and constructed out of a finite set of elements. Chomsky (1957 : 13)

साभार– Language and Linguistics An Introduction - John Lyons, Cambridge University Press, 1992.

भाषा यादृच्छिक वाक्प्रतीकहरुको त्यो व्यवस्था हो जसका सहायताले समाजका व्यक्ति संचार गर्छन् । -चूडामणि बन्धु, वि.सं. २०५०

व्यक्ता वाचि वर्णा येषां त इमे व्यक्तावातः । -महाभाष्य १/३४८

रूपया मेमेगु छुं परिभाषा-

The unit below the word is the morpheme . –Sidney Greenbaum, 2005:44

The basic unit for morphological (or morphemic) description is the morpheme, the smallest unit required for grammatical and lexical analysis. –Sidney Greenbaum, 2005 : 470

A unit of grammar smaller than the word. –P.H.Matthews, 1997:232

A morpheme thus is a distinct linguistic form. It is a minimal unit of speech that is recurrent. –Radhey L. Varshney, 1994:128

तँसा २

राम नाम शब्दया विभिन्न रूप

	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्रथमा	रामः	रामौ	रामाः
द्वितीय	रामम्	रामौ	रामान्
तृतीय	रामेण	रामाभ्याम्	रामैः
चतुर्थी	रामाय	रामाभ्याम्	रामेभ्यः
पञ्चमी	रामात्	रामाभ्याम्	रामेभ्यः
षष्ठी	रामस्य	रामयोः	रामाणाम्
सप्तमी	रामे	रामयोः	रामेषु
सम्बोधन	हे राम	हे रामौ	हे रामाः

मुक्कं नाम खँग्वः २४

भू (to be) या विभिन्न रूप

लट् (Present tense)

	प्रथम पुरुष	मध्यम पुरुष	उत्तम पुरुष
एकवचन	भवति	भवसि	भवामि
द्विवचन	भवतः	भवथः	भवावः
बहुवचन	भवन्ति	भवथ	भवामः

लोट (Imperative)

	प्रथम पुरुष	मध्यम पुरुष	उत्तम पुरुष
एकवचन	भवतु	भव	भवानि
द्विवचन	भवताम्	भवतम्	भवाव
बहुवचन	भवन्तु	भवत	भवाम

लङ् (Imperfect)

	प्रथम पुरुष	मध्यम पुरुष	उत्तम पुरुष
एकवचन	अभवत्	अभवः	अभवम्
द्विवचन	अभवताम्	अभवतम्	अभवाव
बहुवचन	अभवन्	अभवत	अभवाम

विधिलिङ् (Potential)

	प्रथम पुरुष	मध्यम पुरुष	उत्तम पुरुष
एकवचन	भवेत्	भवेः	भवे
द्विवचन	भवेताम्	भवेतम्	मवेव

बहुवचन	भवेयु:	भवेत	भवेम

लिट् (Porfect)

प्रथम पुरुष	मध्यम पुरुष	उत्तम पुरुष	
एकवचन	बभूव	बभूविथ	बभूव
द्विवचन	बभुवतु:	बभूवथु:	बभूविव
बहुवचन	बभूवु:	बभूव	बभूविम

लृट् (Future)

	प्रथम पुरुष	मध्यम पुरुष	उत्तम पुरुष
एकवचन	भविष्यति	भविष्यसि	भविष्यमि
द्विवचन	भविष्यत:	भविष्यथ:	भविष्याव:
बहुवचन	भविष्यन्ति	भविष्यथ	भविष्याम

लृङ् (Conditional)

	प्रथम पुरुष	मध्यम पुरुष	उत्तम पुरुष
एकवचन	अभविष्यत्	अभू:	अभूवम्
द्विवचन	अभूताम्	अभूतम्	अभूव
बहुवचन	अभूवन्	अभूत	अभूम

लुङ् (Aorist)

	प्रथम पुरुष	मध्यम पुरुष	उत्तम पुरुष
एकवचन	अभूत्	अभू:	अभूवम्
द्विवचन	अभूताम्	अभूतम्	अभूव
बहुवचन	अभूवन्	अभूत	अभूम

आशिर्लिङ् (Benedictive)

	प्रथम पुरुष	मध्यम पुरुष	उत्तम पुरुष
एकवचन	भूयात्	भूया:	भूयासम्
द्विवचन	भूयास्ताम्	भूयास्तम्	भूयास्व
बहुवचन	भूयासु	भूयास्त	भूयास्म

लुट् (Periphastic future)

	प्रथम पुरुष	मध्यम पुरुष	उत्तम पुरुष
एकवचन	भविता	भवितासि	अवितास्मि
द्विवचन	भवितारौ	भवितास्थ:	भवितास्व:
बहुवचन	भवितार:	भवितास्म	भवितास्व:

मुक्कं क्रिया खँग्व: ९०

पारिभाषिक शब्दावली

अकरण	Negation
अक्षर	Syllable
अक्षर संरचना	Syllable structure
अक्षरीकरण	Syllabification
अगोलित	Unrounded
अग्र	Front
अग्रस्वर	Front vowel
अघोष	Voiceless
अघोषीभवन	Devocalization
अनिश्चिततताबोधक	Doubtful Result
अनुकरण	Imitation, Onomatopoeic
अनुतान	Intonation
अनुनासिक	Nasalization
अनेकार्थक	Polisemy
अन्तक	Coda
अन्तर-भाषा	Interlingual
अन्तर्केन्द्रिक	Endocentric
अन्तर्गमनात्मक	Ingressive
अन्तःस्थ	Semi-vowel
अन्तःकेन्द्रित	Endocentric
अन्तःश्वसन	Inspiration
अन्वयान्तर	Paraphrase
अन्विति	Concord
अभूतकाल	Non-past tense
अयोगात्मक	Isolating
अर्थविज्ञान	Semantics
अर्थसन्दर्भ	Meaning context
अर्थसंकोच	Contraction of meaning
अर्थादेश	Transfer of meaning
अर्थापकर्ष	Degeration of meaning
अर्थोत्कर्ष	Elevation of meaning
अर्धविवृत	Half-open
अर्धसम्वृत	Half-close
अर्धस्वर	Semi-vowel
अल्पप्राण	Unaspirated
अल्पप्राणीभवन	Deaspiration
अवयव	Organ, Constituent
अविछिन्न	Continuous
अश्लिष्ट योगात्मक	Agglutinating
असङ्गति	Anomaly
असमावेशात्मक	Incompatibility
आकृति	Structure
आकृतिमूलक	Typological
आक्षरिक	Syllabic
आखः	Syllable
आगम	Insertion
आघात	Accent, Stress
आत्मपुरुष	Self, First person
आज्ञार्थक	Imperative
आदरार्थी	Honorific
आधारतत्व	Base form
आरम्भक	Initiator
आर्थी	Semantic
आलेखन	Transcription

आश्रित	Dependent	किलकिले	Uvula
उत्प्रेरक	Initiator	कृदन्त	Particle
उद्देश्यबोधक	Purposive	केन्द्रिक	Core, Nucleus
उपभाषिका	Sub-dialect	केन्द्रीय अङ्ग	Central organ
उपवाक्य	Clause	केन्द्रीय स्वर	Central vowel
ऊष्म	Fricative, Spirant	कोटि	Category
एकवचन	Singular	कोटिकर	Classifier
एकस्वर	Monopthong	कोशीय अर्थ	Lexicon meaning
एकाक्षरी	Monosyllabic	कोमल-तालु	Soft palate
ओष्ठ्य	Labial	खण्ड	Segment
औचारिक	Articulatory	खण्डीय	Segmental
कण्ठ	Velum	खण्डेतर	Supra segmental
कण्ठ्य	Velar, Dorso-Velar	खुल्ला स्वर	Open vowel
कथु	Pharyns	गलजिब्री	Epiglottis
कम्पित	Tril	घटक	Constituent
कर्कश	Creaky	घोष	Voice
कर्तन	Clip	घोषीभवन	Vocalization
कर्ता	Subject	चम्ये	Uvula
कर्म	Object	चीन-सँय् भाषा	Sino-Tibetan language
कृदन्त	Particle	छा:गु थक्व	Hard palate
काकल	Glottis	ज्ञानात्मक	Congnitive
काकल्य	Uvular, Glottal	तँसा	Affix
कामनार्थक	Optative	ताजिग्व:	Classifier
कारक	Case	तान	Tone
काल	Tense	तालव्य	Palatal
कालक्रमिक	Diachronic	तालु	Palatal
किकीघोष ध्वनि	Creaky Voice	थक्व	Palate
क्रिया	Verb	दन्तमूल	Alveolar
क्रिया-पदावली	Verb phrase	दन्तमूलीय	Dental, Alveolar, Apico-Alveolar
क्रियायोगी	Adverb	दन्त्य	Dental
क्रियार्थक	Verbal		
क्रियाविशेषण	Adverb		

दन्त्योष्ठ्य	Labio-dental	पश्च	Back
दथुतँसा	Infix	पश्चस्वर	Back vowel
दीर्घ	Long	पारस्परिक	Reciprocal
द्वित्व	Reduplication	पार्श्विक	Lateral
द्विस्वर	Dipthong	पुनरुक्ति	Tautology
दुगंछि अकरण	Double Negation	पुरुष	Person
द्व्योष्ठ्य	Biolabial	पुलिङ्ग	Masculine
धातु	Root	पूरक	Complement
ध्वनि	Phone, Sound, Voice	पूर्णविराम	Fullstop
ध्वनिविज्ञान	Phonetics	पूर्वसर्ग	Prefix
ध्वन्यात्मक	Phonetic	प्रकम्पित	Trilled, Rolled
नाम	Noun	प्रत्यय	Suffix
नाम-पदावली	Noun phase	प्रथम पुरुष	First person
नायूगु थक्व	Soft palate	प्रश्नवाचक	Interogative
नासिक्य	Nasal	प्रश्नार्थक	Interrogative
नासिक्यीकरण	Nasalization	प्रश्लिष्ट योगात्मक	Incorporating
निकट	Immediate	प्रसंग	Contextual
निपात	Particle	प्राण	Aspiration
निरन्तरता	Continuous	प्राणत्व	Aspiration
निर्जीव	Inanimate	प्राणीवाचक	Animate
निहितार्थ	Entailment	प्रातिपदिक	Stem
न्हाय्प्वा:	Nasal cavity	प्रारम्भक	Onset
न्ह्यतँसा	Prefix	प्रेरणार्थक	Causative
पक्ष	Aspect	फलकीय वर्त्स्य	Lamino alveolar
पद	Word	बद्ध आख:	Closed syllable
पदावली	Phrase	बद्धाक्षर	Close syllable
परपुरुष	Non-self	बद्धरूप	Bound morph
परसर्ग	Suffix	बन्द स्वर	Close vowel
परिधीय	Peripheral	बलाघात	Stress
परिणामबोधक	Quantitative	बहिर्गमनात्मक	Egressive
परिपूरक	Complimentary	बहिर्केन्द्रिक	Exocentric
पर्याय	Synonym	बहि:केन्द्रिक	Exocentric

बहि:श्वसन	Expiration	मूर्धन्य	Retroflex
बहुवचन	Plural	मूर्धा	Cerebrum,
बहुव्रीही	Exocentric		Retroflex
भाव	Mood	म्ये	Tongue
भाववाचक नाम	Abstract noun	म्हुतुप्वा:	Oral cavity
भाषा	Language	म्हुतुसि	Lip
भाषाविज्ञान	Linguistics	यादृच्छिक	Arbitrary
भाषाशास्त्र	Philology	योगात्मक	Agglutinative
भाषिका	Dialect	रिक्तरूप	Empty morph
भाषिका विज्ञान	Dialectology	रून्ध्रघण्टी	Larynx
भाषिकागत	Dialectal	रूप	Form, Morph,
भूतकाल	Past tense		Morpheme,
भोट-बर्मेली	Tebeto-Burman	रूपविज्ञान	Morphology
मध्यतँसा	Infix	रूपान्तरण	Transformation
मध्यपट	Diaphragm	रूपायन	Inflection
मध्यसर्ग	Infix	रूपावली	Inflection
मध्यस्वर	Central vowel	लघुतम युग्म	Minimal pair
महाप्राण	Aspiration	लाक्षणिक अर्थ	Contextual
महाप्राणीभवन	Aspiration		meaning
मात्रा	Length	लिङ्ग	Gender
मातृभाषा	Mother tongue	लितँसा	Suffix
मावन भाषा	human Language	लिपि	Script
मानस्वर	Cardinal vowel	लोप	Deletion, Ellipsis
मिश्र वाक्य	Complex sentence	वचन	Number
मुक्त आख:	Open syllable	वद्ध	Checked
मुक्तरूप	Free form,	वर्ग	Class
	Free morph	वर्ण	Phoneme
मुक्त विभेद	Free variation	वर्णनात्मक	Descriptive,
मुक्ताक्षर	Open syllable		Synchronic
मुखरित	Sonorant	वर्णविज्ञान	Phonology
मुखविवर	Oral cavity	वर्त्स्य	Alveolar
मूर्धा	Retroflex	वा	Teeth

वाक्य	Sentence
वाक्य-विज्ञान	Syntax
वाक्यांश	Phrase
वाच्य	Voice
वार्णिक	Phonemic
वितरण	Distribution
विपरीतार्थक	Antonymy
विपर्याय	Metathesis
विभक्ति	Case marker
विभेद	Vriant
विभेदक	Distinctive
विराम	Juncture
विरुद्धार्थक	Converseness
विरोध	Contradiction
विवर	Cavity
विवृत	Open
विशेषण	Adjective
विषमीभवन	Dissimilation
वृत्ति	Mood
वैयाकरण	Grammatical
व्यङ्ग्यात्मक	Connotative
व्यञ्जन	Consonant
व्यञ्जनान्त	Consonant ending
व्यतिरेक	Contrast
व्याकरण	Grammar
व्याकरणिक	Grammatical
व्युत्पन्न	Derived
व्युत्पादन	Derovatopn
व्युत्पादित	Derived
शब्द	Word
शून्यरूप	Zero morph
शैलीगत	Stylistic

श्रावणिक	Auditory
श्रेणीबद्ध	Gradable
श्लिष्ट योगात्मक	Inflectiong
श्वसन	Breathy, Respiration
श्वास	Breath
श्वास-नली	Wind pipe
श्वासप्रवाह	Airstream mechanism
सङ्गति	Agreement, Concord
सङ्घटक	Constituent
सङ्घर्षी	Fricative, Spirant
सघोष	Voiced
सजीव	Animate
सञ्चारिक	Acustic
सन्दीग्ध	Ambiguity
समकालिक	Synchronic
समापक	Rhyme
समावेशात्मक	Hyponymy
समास	Compound
समीभवन	Assimilation
सम्प्रदान	Dative
सम्पृक्तरूप	Portmanteau
सम्बन्ध	Poessive, Genitive
सम्बन्ध-कारक	Genitive case
सम्बन्धवाचक	Relative
सम्भावनार्थक	Possibility
सरल वाक्य	Simple sentence
सर्ग	Affix
सर्वनाम	Pronoun
सहचर्यात्मक	Conocational

संघटक	Constituent
संज्ञा	Noun
संयुक्त	Compound
संयोजक	Co-ordination
संरूप	Allomorph
साञ्चारिक	Accoustic
सादृश्य	Analogy
सामान्यार्थक	Declarative
सुर	Pitch
सुर-लहर	Intonation
स्त्रीलिङ्ग	Feminine gender
स्थानवाचक	Loational
स्थितिबोधक	Stative
स्पर्श	Stop, Plosive
स्पर्शसघर्षी	Affricate
स्पर्शी	Plosive, Stop
स्वभावबोधक	Habitual
स्वर	Vowel
स्वरचिम्टी	Vocal cord
स्वरध्वनि	Vowel sound
स्वरयन्त्र	Larynx, Vocal cord
स्वरयन्त्रमुख	Glottis
स्वरयन्त्रमुखी	Glottal, Glottalic
स्वरलोप	Vowel deletion
स्वरान्त	Vowel ending
स्वँ	Lungs, Pulmonic

ISBN 9937-2-0553-0

9789937205535